ದೇವಾಲಯ ರಥಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ

ಶ್ರೀ ಗಣೇಶ ಹಿರಿಯಡ್ಕ

ದೇವಾಲಯ ರಥಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ

ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮವು ಸನಾತನ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಂತಹ ಒಂದು ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಉತ್ಕೃಷ್ಠವಾದ ಧರ್ಮವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಪಂಚದ ಎಲ್ಲಾ ದೇಶಗಳು ಸನಾತನ, ಧರ್ಮ, ಸನಾತನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯತ್ತ ಮುಖಮಾಡಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವು ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಧರ್ಮ ಎಂಬುವುದನ್ನು ಸಾಬೀತು ಪಡುತ್ತಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಧರ್ಮವೇ ಆ ರೀತಿಯಾಗಿದ್ದಾಗಿದೆ. ಯಾವುದೇ ಧರ್ಮವು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕಾದರೆ ಮೊದಲು ನಾವು ಅದರ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಇತಿಹಾಸ ಇತ್ಯಾದಿಯನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸುತ್ತಾ ಆಳವಾಗಿ ಇಳಿದು ನೋಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರವೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ, ಕನಿಷ್ಠ, ಮಧ್ಯಮಾ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ ಸನಾತನ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಧರ್ಮ ಎಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆ ಇದೆ. ಶಬ್ದವೇ ತಿಳಿಸುವಂತೆ ಸನಾತನ ಎಂಬುವುದು ಅತಿ ಪುರಾತನ ಆದಿ ಇಲ್ಲದ್ದು ಅನಾದಿ ಕಾಲದಿಂದ ಇರುವಂತಹುದು ಎಂಬುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾವುದು ಅನಾದಿಯೋ ಯಾವುದು ಅತಿ ಪುರಾತನ ಹಳೆ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೋ ಅದು ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಋಷಿಮುನಿಗಳು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದರೆ ಋಷಿಮುನಿಗಳು, ಆ ಕಾಲದ ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳು ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಂತಹ ಜೀವನವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ, ಅಧ್ಯಾಪನ ಆತ್ಮೋದ್ದರಣ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳೇ ಜೀವನದ ಪರಮೋಚ್ಛಶ್ರೇಷ್ಠ ಗುರಿ ಎಂದು ನಂಬಿತಾವು ಅನುಭವಿಸಿ ಮುಂದಿನ ಪೀಳಿಗೆಗೆ ವಿಷಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಧಾರೆ ಎರೆದು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಂತಹ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠ ಜ್ಞಾನವು ಯಾವುದೆಂದರೆ ಕೊನೆಗೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರಮಾಣೀಕರಿಸಿ ಹೇಳಿರುವಂತಹ 'ವೇದಶಾಸ್ತ್ರವೇ" ಆಗಿರುತ್ತದೆ. 'ವಿದ್' ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿರುವಂತಹ ವೇದಶಬ್ದವು "ವಿದ್ ಜ್ಞಾನೇನ ವೇದ:" ವಿಜ್ಞಾನವೇದ ಎಂದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವೇದ ಹೇಳಿರುವಂತಹುದೆಲ್ಲ ವಿಜ್ಞಾನವೇ ಆಗಿದ್ದು ಪರಮ ಸತ್ಯಜ್ಞಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಭಗವಾನ್ ಬಾದರಾಯಣರು ಈ ವೇದವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರಿಗೆ ಅರ್ಥವಾಗ ಲೋಸುಗ ಅದನ್ನು ಚತುರ್ವೇದಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಋಗ್‌ವೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದ, ಅಥರ್ವವೇದ ಎಂಬುವುದಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಅದನ್ನು ಜನರ ನಿತ್ಯ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗವಾಗುವಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ವೇದಗಳೇ ಎಲ್ಲಾ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಮೂಲ ಪ್ರಮಾಣ ವಾಕ್ಯಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ನಾಗರೀಕತೆಗಳಿಗಿಂತ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ

ಹಾಗೂ ದಿವ್ಯ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಹಿಂದೂ ನಾಗರೀಕತೆ ಹೊಂದಿರುವಂತದ್ದಾಗಿದೆ. ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 10 ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರು 5 ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದೇನೇ ಇದ್ದರೂ ಒಂದು ಸತ್ಯ ವಿಚಾರ ಯಾವುದೆಂದರೆ, ಪ್ರಪಂಚದ ಎಲ್ಲಾ ನಾಗರೀಕತೆಗೂ ಇದು ಪ್ರಾಚೀನ ಎಂಬುವುದು ಪರಮಸತ್ಯ ವಿಷಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ನಾವು ವೇದಪ್ರಮಾಣವನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ನೋಡಿದಾಗ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವೇದಕ್ಕೂ ಒಂದೊಂದು ಉಪವೇದಗಳಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

"ಆಯುರ್ವೇದಶ್ಚಿಕಿತ್ಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ಋಗ್ವೇದಸ್ಯೋಪವೇದ:!

ಧನುರ್ವೇಧೋ ಯುದ್ಧ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ಯುಜುರ್ವೇದಸ್ಯೋಪವೇದ॥

ಗಾಂಧರ್ವವೇದಸ್ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರಂ ಸಾಮವೇದಸ್ಯೋಪವೇದಃ!

ಸ್ಥಾಪತ್ಯವೇದೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾದಿ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಂ ಅಥರ್ವವೇದಸ್ಯೋಪವೇದ:!

ಋಗ್ವೇದದ ಉಪವೇದವಾಗಿ ಆಯುರ್ವೇದವಿದೆ. ಯಜುರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಧನರ್ವೇದವು ಉಪವೇದವಾಗಿದೆ. ಸಾಮವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಉಪವೇದವಾಗಿದೆ. ಅಥರ್ವವೇದದ ಉಪವೇದವು ಸ್ಥಾಪತ್ಯವೇದ ಇದು ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾದಿ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಣೀತವಾಗಿರುವಂತಹ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನಾವು ಈಗ ನೋಡುವಂತಹ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪ ಪ್ರಾಕಾರಗಳೂ ಈ ಸ್ಥಾಪತ್ಯವೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುದರಿಂದ ಇದು ವೇದಕ್ಕೆ ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸರಿಸಮಾನವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಂತಹ ವಿಚಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವೇದವೇ ಸನಾತನ ಧರ್ಮದ ಅಡಿಪಾಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವೇದಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ನಾವು ರಥಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹಾಗೂ ರಥಶಿಲ್ಪದ ಇತಿಹಾಸ ಕಾಲವನ್ನು ಲೆಕ್ಕಹಾಕಿ ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಬೇಕಾದುದು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ವೇದ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು 'ವಿದ್' ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿ ಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ವಿಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸುವಂತಹ ಜ್ಞಾನಗಳ ಅಗಾಧವಾದ ರಾಶಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಂತಹದು ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದೇವೆ.

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವೇದಕ್ಕೂ ಉಪವೇದ ಇರುವುದರಿಂದ, ಅಥರ್ವವೇದದ ಉಪವೇದ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಸ್ಥಾಪತ್ಯ ವೇದವು ಉಳಿದ ಮೂರು ವೇದಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವ ಅವು ಆಚರಿಸುವ, ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಸ್ಥಾಪತ್ಯ ವೇದವು ಪ್ರಧಾನ ಆಧಾರ ಹಾಗೂ ಆಧೇಯವಾಗಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುವಲ್ಲಿ ಸಹಾಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಆ ಸ್ಥಾಪತ್ಯ ವೇದವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗಾದರೂ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನೇ ನಡೆಸಿ ನಂತರ ರಥಶಿಲ್ಪದ ಕಡೆಗೆ ಗಮನವನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಅತಿ ಅಗತ್ಯ ಎಂದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಿಲ್ಪವು ಇತರ ವಿದ್ಯೆಗಳಂತೆಯೇ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೃತುಗಳ ಫಲವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಮೊದಲಾಗಿ ಯಜ್ಞವೇದಿ, ಯಜ್ಞಶಾಲೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಇದು ಮೊದಲಿಗೆ ರೂಪುಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಗಮನಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ವೇದಿಗಳ ಆಕಾರವು ನಾನಾ ರೀತಿಯಾಗಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯೊಂದಿಗೆ ಅಲಂಕಾರಯುತವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸುವುದನ್ನು ಶುಲ್ಬಸೂತ್ರಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಸೂತ್ರಗಳೇ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಮೊದಲ ಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಭಾರತೀಯ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಪ್ರಕಾರ ಶಿಲ್ಪವು ವಿಶಾಲವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಎಂದರೆ ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಾಣದ ಕುರಿತು ಇರುವಂತಹ ವಿಷಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಾಸಮಾಡುವ ಗೃಹ, ಕೋಟೆ, ನಗರ ನಿರ್ಮಾಣ, ತೋಟಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದು, ರಸ್ತೆಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಬಾವಿ, ಕೆರೆ ಕಾಲುವೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆಸುವುದು, ಮಂಚ, ಸಿಂಹಾಸನ ಮೊದಲಾದ ದಾರು ನಿರ್ಮಾಣಗಳ ರಚನೆ, ಮನುಷ್ಯನ ಅಂಗಗಳಿಗೆ ಧರಿಸುವ ಆಭರಣವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದು. ಯಾನವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವಂತಹ ರಥಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನೇ ನಡೆಸುವುದು. ದೇವರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸುವಂತಹ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲದೇ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಡೆಸುವ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ನಾವು ಸ್ಥಾಪತ್ಯವೇದ್ಯ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳು ಸ್ಥಾಪತ್ಯವೇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವಿಷಯಗಳಾಗಿದ್ದು "ರೂಪಮೇವ ತಚ್ಛಿಲ್ಪಮ್" ಎಂದೂ "ತ್ವಾಷ್ಟ್ರಾರೂಪಾಣಾಮದಿಪತಿಃ" ಎಂದು ಹಿರಿಯರು ನಿರ್ಣಯಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ಥಾಪತ್ಯವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿರುವವನನ್ನು ಸ್ಥಪತಿ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ್ಥಪತಿ ಎಂದರೆ ಆಯಾ ದೇವತಾ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಅರ್ಹವಾದ ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನು

ಆವಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಸ್ಥಪತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಕರ್ಮವನ್ನೇ ಸ್ಥಾಪತ್ಯ ಕರ್ಮ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. (ಸ್ಥಪತೇಃ ಕರ್ಮ ಸ್ಥಾಪತ್ಯಃ)

ಸ್ಥಪತಿ ಸ್ಥಾಪನಾಯರ್ಹಃ ವೇದ ವಿಚ್ಛಾಸ್ತ್ರ ಪಾರಗಃ!

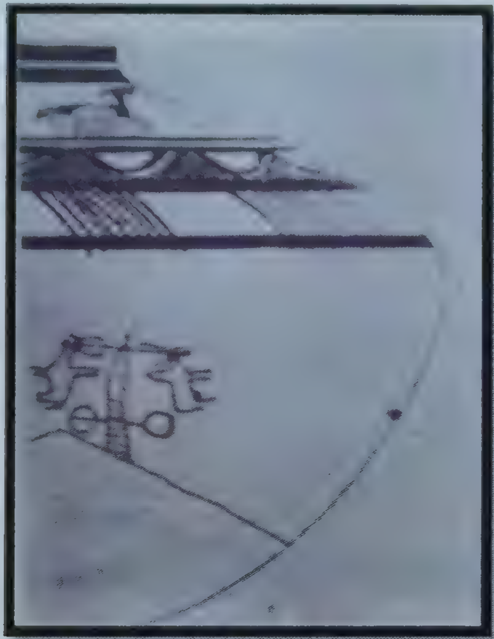
ಸ್ಥಾಪನಾಧಿಪತಿರ್ಯಸ್ಮಾತ್ ತಸ್ಮಾತ್ ಸ್ಥಪತಿ ರುಚ್ಯತೇ॥ (ಮಾನಸಾರ)

ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಪೂ. 4000 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಪೂರ್ವ ಏಷ್ಯಾದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಅದರ ಹೆಗಲಿನಲ್ಲಿ ನೊಗದ ಆಕಾರದಂತೆ ಕಂಡು ಬರುವ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಬಂಧಿಸಿ ಯಾನ ಹಾಗೂ ತಮ್ಮ ಬಳಿ ಇದ್ದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಒಂದು ಕಡೆಯಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆಗೆ ಒಯ್ಯುವಂತಹ ಚಿತ್ರವನ್ನು ನಾವು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಮೆಸಪಟೋಮಿಯಾದ ನಾಗರೀಕತೆಯ ಕಾಲದ ಚಿತ್ರ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ 2 ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಸಣ್ಣದಾಗಿ ಗಾಡಿಯ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಇರುವಂತಹ ಚಿತ್ರವು ನಮಗೆ ಕ್ರಿ.ಪೂ. 2000 ಶತಮಾನಗಳ ಹಳೆಯದಾದುದು ಎಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಚಕ್ರಗಳಿರುವಂತಹ ರಥದ ಚಿತ್ರವು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಪೂ. 3500 ಶತಮಾನಗಳಷ್ಟು ಹಳೆಯದು ಎಂದು ಹೇಳುವಂತಹ ಸುಮೇರಿಯನ್ ಚಿತ್ರಗಳು ಕಂಡರೆ ಉತ್ತರ ಸಿರಿಯಾದಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ನಾಗರೀಕತೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಚಕ್ರಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಯಾನವಾಗಿ, ವಸ್ತು ಹಾಗೂ ಇತರರನ್ನು ಒಂದು ಕಡೆಯಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆಗೆ ಒಯ್ಯಲು ಸುಲಭವಾಗುವಂತೆ ರಥನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ನಡೆಸಿರುವುದು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ವಿಷಯಗಳು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತಹ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಚುರ ಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ನಮ್ಮ ಸನಾತನ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಡಿಪಾಯವಾಗಿರುವ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ರಥದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವು ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಋಗ್ವೇದವನ್ನೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಯಾಕೆಂದರೆ ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 5000 ವರ್ಷಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹಳೆಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

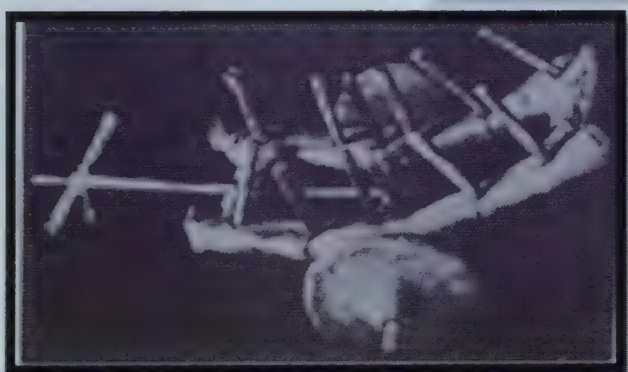
ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ರಥಶಿಲ್ಪದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ರಥದ ಭಾಗಗಳ ಕುರಿತಾಗಿ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಈಜಿಪ್ಟ್ ನಾಗರಿಕತೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ರಥ

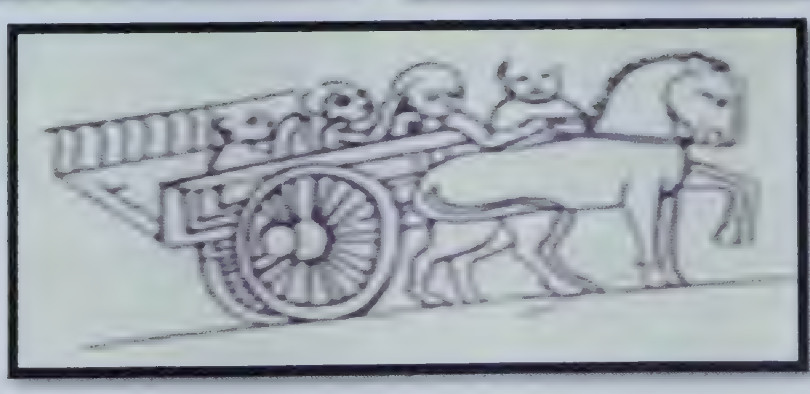

ರಥನೌ ಗಾವೌಭವತಾಂ ವೀಳುರಕ್ಷೋ ವಿವರ್ಹಿಮಾ ಯುಗಂ ವಿಶಾರಿ।

ಇಂದ್ರಃ ಪಾತಲ್ಯೈ ದದತಾಂ ಶರೀತೋರರಿಷ್ಟನೇಮೋ ಅಭಿನಃ ಸಚಸ್ವಃ॥1॥

ಅಭಿಃ ವ್ಯವಸ್ವ ಖದಿರಸ್ಯ ಸಾರಮೋಜೋ ಸ್ಪಂದನೇ ಶಿಂಶ ಪಾಯಮ್॥

ಅಕ್ಷವೀಳೋ ವೀಳಿತ ವೀಳಯಸ್ವ ಮಾ ಯಾಮಾದಸ್ಮಾದವ ಜೀಹಿಪೋನಃ॥1॥

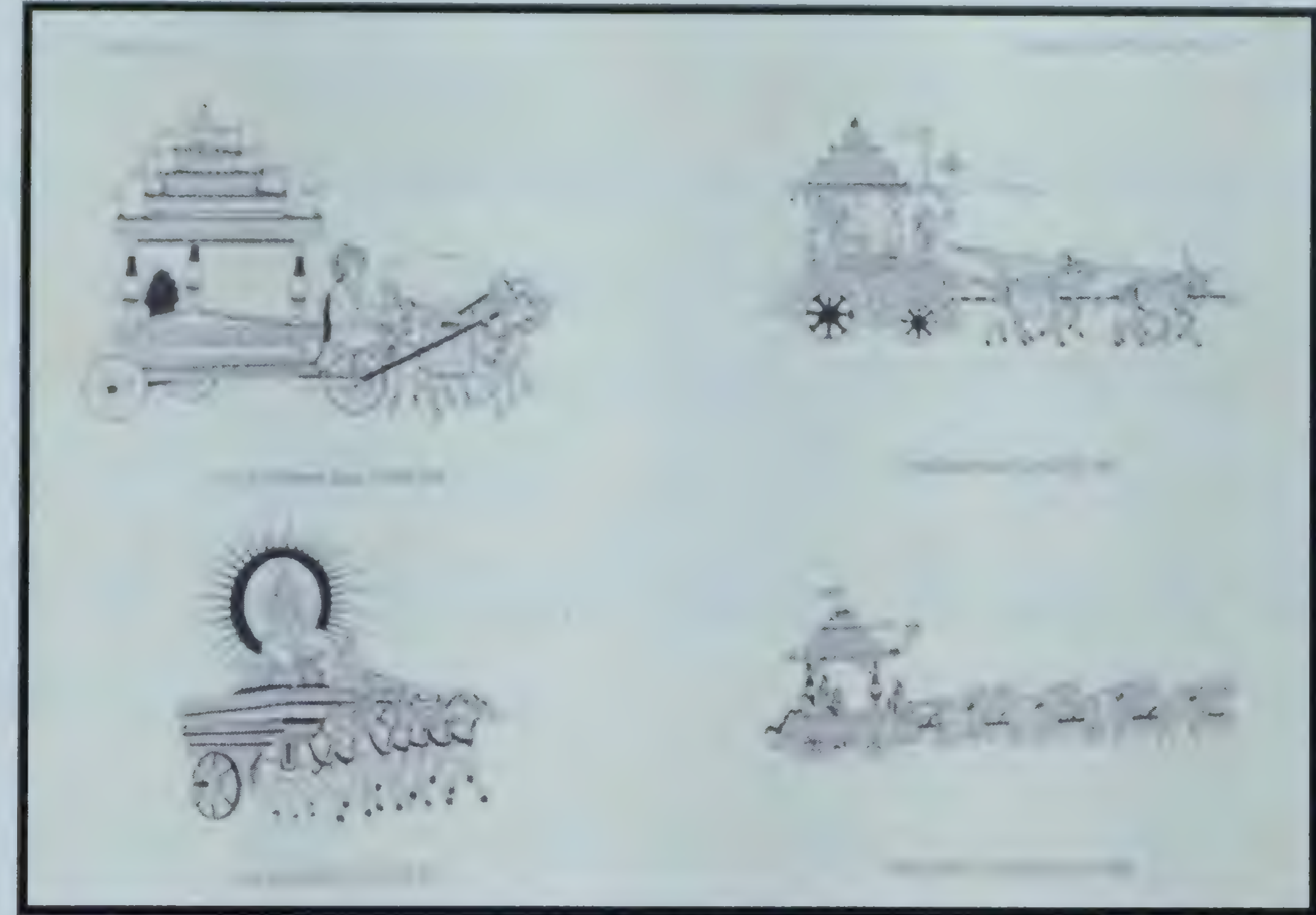
ಅಂದರೆ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಪಶು (ಎತ್ತು ಅಥವಾ ಕುದುರೆ) ದೋಷವಿಲ್ಲದೇ ಇರಲಿ ಈ ವಾಹನ ರಥವು ನಮಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರಲಿ. ಈ ರಥದ ಚಕ್ರದ ಅರಗಳನ್ನು ಖದಿರ ವೃಕ್ಷದಿಂದಲೂ, ರಥದ ಮೇಲಿನ ನೆಲಗಟ್ಟು ಶಿಂಶಪ ವೃಕ್ಷದಿಂದಲೂ ಮಾಡಿದ್ದು ರಥದ ನೇಮಿಯು (ತಲಗಂಬ) ತುಂಬ ಬಲವಾಗಿರಲಿ. ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೇ ನಮಗೆ ರಥದ ಭಾಗವಾದ ಚಕ್ರ, ನೇಮಿ, ನಾಭಿ, ಅಕ್ಷ, ಮುಂತಾದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ರಥವನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. **(1) ಛಂದೋಮಯ ರಥ (2) ದೇವಮಯ ರಥ**

(3) ದೇಹಮಯ ರಥ (4) ವಾಹಮಯ ರಥ

(1) **ಛಂದೋಮಯ ರಥ:–** ಪ್ರಜಾಪತಿ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ನನಗೆ ರಥವಾಗಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ನಿಮ್ಮ ಮೂಲಕವೇ ನಾನು ಸಂಚರಿಸುತ್ತೇನೆ" ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಆ ರಥಕ್ಕೆ ಗಾಯತ್ರಿ, ಜಗತೀ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಚಕ್ರಗಳು ಉಷ್ಣಿಕ್ಕು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಗಳು ಮುಂದಿನ ದಂಡಗಳು, ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಮತ್ತು ಪಂಗ್ತಿಗಳು ವಾಹನಗಳು ಬೃಹತಿ ಛಂದಸ್ಸು ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶ ಎಂದು ಹೇಳಿ ರಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಂಚರಿಸಿದ.

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಂತ್ರಗಳೇ ರಥಗಳು ನಮ್ಮಿಂದ ರಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ಇಂದ್ರನು ಮತ್ತೆ ನಾವು ಅದನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಲು ನಮಗೆ ದಾರಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಹಿರಣ್ಯ ರಥವು ಛಂದೋಮಯವಾದ ಸ್ತೋತ್ರ ರಥ, ಇಂದ್ರನು ಸ್ತೋತ್ರಕರ್ತನಿಗೆ ಕೊಡಲಿರುವ ಹಿರಣ್ಯ ರಥವು ಸಂಪತ್ಸಂವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಮೇಧಾವಿಗಳು, ಮಹಾಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರೂ, ತ್ವಷ್ಟ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಾನವ ಶಿಷ್ಯರು ಆಗಿದ್ದ ಋಭುಗಳು ಅಗ್ನಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಸ್ತೋತ್ರ ರಥವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿಕೊಟ್ಟರು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಛಂದೋಮಯ ರಥವನ್ನೂ, ರಥಾಕಾರ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಾದ ಋಭುಗಳು, ಅಂಗಿರಸರು, ಭೃಗುಗಳು ಮುಂತಾದ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಗಳು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬುವುದನ್ನು ವೇದವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

2) **ದೇವಮಯ ರಥ:–** ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು ಯಾವ ರಥದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾರೋ ಅದು ದೇವಮಯರಥ. ಇದನ್ನು ವೈಶ್ವದೇವ ರಥ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು "ಅಂಕೌನ್ಯಂಕೌ" ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಅಭಿಮಂತ್ರಿತವಾಗಿರುವ ರಥದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಆಸಿನರಾಗುವ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾನೆ" ಎಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವೈಶ್ವದೇವ ರಥವೊಂದೇ ದೇವಮಯ ರಥ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿರುವ ಸೂರ್ಯನ ರಥ, ಮಹೇಶ್ವರನ ರಥಗಳು ದೇವಮಯ ರಥಗಳೇ ಆಗಿವೆ.

3) **ದೇಹಮಯ ರಥ:–** ಆತ್ಮವೇ ರಥಿ. ದೇಹವೇ ರಥ. ಬುದ್ಧಿಯೇ ಸಾರಥಿ. ಮನಸ್ಸೇ ಅಶ್ವಗಳು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಉಪನಿಷತ್ ವಾಕ್ಯವು ಮಾನವ ದೇಹವೇ ರಥ ವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಈ ದೇಹವು ಕೂಡಾ ರೂಪಕರ್ತನಾದ ತ್ವಷ್ಟ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಂದಲೇ

ರೂಪಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದೂ ರಥಕಾರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಶಿಲ್ಪವೇ ಆಗಿದೆ. ಮಾನವ ದೇಹವೇ ಒಂದು ರಥವಾಗಿದೆ.

4) **ವಾಹಮಯ ರಥ:**– ಕುದುರೆ, ಆನೆ, ಎತ್ತು ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಎಳೆಯಲ್ಪಡುವ ರಥ ಇದನ್ನು ಗಾಡಿ, ತೇರು, ಬಂಡಿ, ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ರಥಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇರುವರ ವೈದಿಕ ವಿಭಜನೆಯಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಕೌಟಿಲ್ಯದ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಆರು ಬತಿಗೆಯ ರಥವನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

(1) ದೇವರಥ (2) ಪುಷ್ಪರಥ (3) ಸಾಂಗ್ರಾಮಿಕ ರಥ (4) ಪಾರಿಯಾಣಿಕ ರಥ (5) ಪರ ಪುರಾಭಿಯಾನಕ ರಥ (6) ವೈನಯಿಕರಥ

(1) **ದೇವರಥ:** ಉತ್ಸವ ಯಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ರಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಯಾಗ್ಯವಾಗುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಣಿಗೊಳಿಸಿರುವ ರಥ. ಇದು ವೇದೋಕ್ತ ದೇವಮಯ ರಥಕ್ಕೆ ಸಮ. ಇದು ಇಂದೂ ಕೂಡ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

(2) **ಪುಷ್ಪರಥ:** ಹೂಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿರುವ ರಥ. ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ, ವಿವಾಹ ಮುಂತಾದ ಮಂಗಳ ಸಮಾರಂಭಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ರಥ.

(3) **ಸಾಂಗ್ರಾಮಿಕ ರಥ:** ಇದನ್ನು ಜೈತ್ರರಥ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ಈ ರಥವು ಆಯುಧಾದಿಗಳಿಂದ ಸುಸಜ್ಜಿತವಾಗಿರಬೇಕು. ವಿವರಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ.

(4) **ಪಾರಿಯಾಣಿಕ ರಥ:** ಮಾರ್ಗ ಪಂಚಾಂಗದಲ್ಲಿ ಬಳಸುವಂತಹ ರಥ. ಇದನ್ನು ವಿಹಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಸಾಧಾರಣವಾದ "ಶಕಟ" ಎಂದು ಕರೆದರೂ ಸರಿ.

(5) **ಪರ ಪುರಾಭಿಯಾನಕ ರಥ:** ಶತ್ರುವಿನ ದುರ್ಗ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಮೇಲೆ ಧಾಳಿ ನಡೆಸಿ ಧ್ವಂಸ ಮಾಡುವಂತಹ ರಥ. ಇದರಲ್ಲಿ ಆಯುಧ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಇರುತ್ತವೆ.

(6) **ವೈನಯಿಕ ರಥ:** ಇದು ರಥದಲ್ಲಿ ಕದನ ನಡೆಸಲು ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಸುವ ತರಬೇತಿ ರಥ. ಹೀಗೆ ರಥದ ಕುರಿತಾಗಿ ಅತೀ ಪುರಾತನ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ರಥಶಿಲ್ಪವು ವೈದಿಕ ವಿದ್ಯೆಯೇ?

"ಯೋಗೊ ಜ್ಞಾನಂ ತಥಾ ಸಾಂಖ್ಯಂ ವಿದ್ಯಾ: ಶಿಲ್ಪಾನಿಕರ್ಮಚ! ವೇದಾ: ಶಾಸ್ತ್ರಾಣಿ ವಿಜ್ಞಾನಮೇ ತತ್ಸರ್ವಂ ಜನರ್ದನಾತ್" (ಅನುಶಾಸನ ಪರ್ವ) ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿರಬಹುದು, ಸಾಂಖ್ಯ, ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳು, ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು, ವಿಜ್ಞಾನಗಳು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಬಂದಂತಹ ವಿದ್ಯೆಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿ ಇರುವುದೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಭಾರತೀಯ ಶಿಲ್ಪಗಳೆಲ್ಲವೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿಯೇ ರೂಪುಗೊಂಡಿರುವುದೆಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ವಿಷಯದ ಕುರಿತಾಗಿ ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಬಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಎಂದಿಗೂ ವಿನಾಯಿತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ.

ವೇದಗಳು ಯಜ್ಞಕರ್ಮ, ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮಗಳು, ಬ್ರಹ್ಮಮುಖೋದ್ಭವವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳಿರುವ ಹಾಗೆಯೇ ಉಪವೇದಗಳು ಇರುವುದು ಗಮನಿಸಿರುತ್ತೇವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವಾಗ ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿಯ ಪಾತ್ರವು ಅತಿ ಅಗತ್ಯವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಅವರನ್ನು ನಾವು ಹೋತೃ, ಅದ್ವರ್ಯು, ಉದ್ಗಾತೃ, ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಷೋಡಶ್ಯುಕ್ಥಂ ಪೂರ್ವವಕ್ತ್ರಾತ್ಪುರಿಷ್ಯಗಿಷ್ಟುತಾವಥ!
ಅಪ್ತೋರ್ಯಾಮಾತಿರಾತ್ರೌಚವಾಜಪೇಯಂಚಗೋಸವಮ್!

ಎಂದು ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಗವತವು ಯಾವ ಯಾವ ಯಜ್ಞವು ಯಾವ ಯಾವ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವಿಸಿತು ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಷೋಡಶ್ಯುಕ್ಥ ಯಜ್ಞಗಳು, ದಕ್ಷಿಣ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಜಯದ್ಯಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಗಳು, ಪಶ್ಚಿಮ ಮುಖದಲ್ಲಿ ನಪ್ತೋರ್ಯಮಾತಿರಾತ್ರಿಗಳು, ಉತ್ತರ ಮುಖದಲ್ಲಿ ವಾಜಪೇಯ, ಅಶ್ವಮೇಧಾದಿಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಪ್ರಧಾನ ಅಂಶ ಏನೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ಉತ್ತರ ಮುಖದಿಂದ ಅಥರ್ವವೇದ, ಬ್ರಹ್ಮ ವರಿಸಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳು, ಸ್ಥಾಪತ್ಯವೇದ, ವಾಜಪೇಯಿ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಮೇಧಗಳು ಉದಯಿಸಿರುವಂತಹದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಸ್ಥಾಪತ್ಯವೇದ & ವಾಜಪೇಯ:

ವಾಜಪೇಯ ಯಾಗವನ್ನು ಸೋಮಯಾಗವೆಂದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ("ಸೋಮೋವೈ ವಾಜಪೇಯಃ ತೈ.ಬ್ರಾ.1:3:2) ಯಾಕೆಂದರೆ ವಾಜಪೇಯ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮವೇ ಪ್ರಧಾನ ಹವಿಸ್ಸಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಾಜಪೇಯ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸೋಮ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಶೇಷವನ್ನು ಆತನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದಾಗ ಆತನು ವಾಜಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ವಾಜಿ ಎಂದರೆ, ಮಹಾಶಕ್ತಿಶಾಲಿ, ಶೀಘ್ರಗಾಮಿ ಅಥವಾ ಅತಿ ಬಲಿಷ್ಠನಾದವ ಎಂಬುದು ಅರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ತೈತೀರಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು (ಯೋವೈಸೋಮಂವಾಜಪೇಯಂ ವೇದೀ ವಾಜ್ಯೇ ವೈ ನಂ ಪೀತ್ವಾಭವತಿ! ಆಸ್ಯ ವಾಜೀ ಜಾಯತೇ) ತೈ.ಬಾ. 1:2:2) ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಬ್ರಹಸ್ಪತಿಯು ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸೋಮಶೇಷವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಮಹಾ ಬಲಿಷ್ಠನಾಗುತ್ತಾನೆ. ರಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಜ್ಯೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನು ಇಂದ್ರಾದಿ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಚಾರ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ತ್ವಷ್ಟ್ಮ(ವಿಶ್ವಕರ್ಮ) ಮತ್ತು ಆತನ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಋಭುಗಳು ಬಹು ಬಲಿಷ್ಠರಾಗಿ ರಥ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಲೋಕಪೂಜ್ಯರಾದರು ಎಂಬುವುದನ್ನು ವೇದವು ಸಾರಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ತ್ವಷ್ಟೃವು ಅತೀ ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಯಾಗಿದ್ದ ರಥ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ (ಅನವಸ್ಥೆ ರಥಮಶ್ವಾಯ ತಕ್ಷನ್) ಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ರಥ, ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೋಮಯಾಗದ ಮೂಲಕವೇ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡು ಶಕ್ತಿಯುತರಾದರು ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಬ್ರಹಸ್ಪತಿಯು ಕೂಡ ವಾಜಪೇಯ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಸೋಮದ ಶೇಷವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅತಿ ಶಕ್ತಿಶಾಲಿಯಾಗಿ ಯಜ್ಞ, ರಥ, ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಯಾಜಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ರಥ ಶಿಲ್ಪವು ವೈದಿಕ ವಿಧ್ಯೆಯೇ? ಎಂಬ ಅನುಮಾನವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲರಲ್ಲೂ ಮೂಡಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀಮದ್ ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ (ಸ್ಕಂದ 3 ಅಂ.12:37–38) ಶಿಲ್ಪದ ಕುರಿತಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಋಗ್ಯಜುಸ್ಸಾಮಾವಾಖ್ಯಾನ್ ವೇದಾನ್ ಪೂರ್ವಾದಿರ್ಮುಖೈಃ ॥

ಶಸ್ತ್ರಮಿಜಾಮ್ ಸ್ತುತಿಸ್ತೋಮಂಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಂ ವ್ಯದಾತ್ಕ್ರಮಾತ್ ॥

ಆಯುರ್ವೇದಂ ಧನುರ್ವೇದಂ ಗಾಂಧರ್ವಂ ವೇದಮಾತ್ಮಭೂಃ ॥

ಸ್ಥಾಪತ್ಯಂ ಚಾ ಸೃಜದ್ವೇದಂ ಕ್ರಮಾತ್ಪೂರ್ವಾದಿ ಭಿರ್ಮುಖೈಹಿಃ ॥

ಯಜುರ್ವೇದದ ಮಂತ್ರವೊಂದರಲ್ಲಿ ರಥನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ "ಶತ್ರುವನ್ನು ಘಾತಿಸಬಲ್ಲ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರವಾಗಿರುವ ಏಲೈ ರಥವೇ ನೀನು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿ ವೈರಿಯನ್ನು ಜಯಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು" ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ತೈತೀರಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ (1:3:6) ವಸ್ರೋವೈರಥಃ। ವಜ್ರಣೈವ ದಿಶಾಽಭಿಜಯತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಥವು ಅತಿ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಒಂದು ಸಾಧನವಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ ಸರಿಸಮವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ತ್ವಷ್ಟುವೇ ವಜ್ರ, ರಥ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳಿಂದ ರಥಶಿಲ್ಪವು ವೇದಕಾಲದಿಂದಲೇ ಬಹು ಮಹತ್ವವು ಹಾಗೂ ಅತೀ ಪವಿತ್ರವಾದ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವಾಜಪೇಯದಂತಹ ಯಾಗಗಳಿಗೆ ಸರಿಸಮಾನವಾಗಿ ನಿಂತು ಉನ್ನತ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ರಥಶಿಲ್ಪವು ಕೂಡಾ ವೈದಿಕ ವಿದ್ಯೆಯೆಂದು ಗುರುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

<u>ಸ್ಥಾಪತ್ಯವೇದ & ರಥಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ:</u>

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಪತಿಪಟ್ಟ ಎಂಬುವುದು ಅತೀ ಉನ್ನತವಾದ ಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ಹಂತವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಕುಂಡಲಿನೀ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಅತಿ ಉನ್ನತವಾದ ಸಹಸ್ರಾರದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯಮಾಡುವ ಕ್ರಿಯೆ ಹೇಗೆ ಪ್ರಮುಖವೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸ್ಥಪತಿ ಪಟ್ಟವು ಉನ್ನತವಾದ ಹಂತವಾಗಿರುವುದು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಶಿಲ್ಪಿಯ ಪರಮೋಚ್ಚ ಗುರಿಯು "ಸ್ಥಪತಿ"ಯಾಗಬೇಕು ಎಂಬುವುದೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಶಾಸ್ತ್ರವೇ ವಿಧಿಸಿದ ನಿಯಮವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಪಾರಂಪರಿಕ ಶಿಲ್ಪಿಯು ಪಾಲಿಸಬೇಕು ಎಂಬುವುದು ಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿಧಿಯಾಗಿದೆ.

ಇದಕ್ಕೆಂದೇ ಮಯಮತ ಶಾಸ್ತ್ರವು [ಸ್ಥಪತಿಃ ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹೀ ತಕ್ಷಕ ಸಂಜ್ಞಶ್ಚ ವರ್ಧಕಿಃಕ್ರಮಶಃ॥ ಸ್ವೋಚಿತ ಕರ್ಮಣಿ ದಕ್ಷಾಗ್ರಾಹ್ಯಾಸ್ತೇ ಕಾರವಶ್ಚತುವರ್ಧೇತಿ॥) ಎಂದು ಖಡಾಖಂಡಿತವಾಗಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಸ್ಥಪತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಥಪತಿ ಲಕ್ಷಣ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಒಂದೊಂದು ಅಧ್ಯಾಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಮಾನಸಾರವು ಸ್ಥಪತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ (ಸ್ಥಪತಿಃಸ್ಥಾಪನಾಯಾರ್ಹಃ ವೇದವಿಚ್ಛಾಸ್ತ್ರ ಪಾರಗಃ॥ ಸ್ಥಾಪನಾಧಿಪತಿರ್ಯಸ್ಮಾತ್ ತಸ್ಮಾತ್ ಸ್ಥಪತಿ ರುಚ್ಯತೇ॥ ಅಂದರೆ ಸ್ಥಪತಿ ಎಂದರೆ ಶಿಲ್ಪಿ. ಆಯಾ ದೇವತಾ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಅರ್ಹವಾದ ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವನ್ನು ಸ್ಥಪತಿ ದೇವಮೂರ್ತಿಗಳ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತನನ್ನು ಸ್ಥಪತಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸ್ಥಪತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪತ್ಯ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಸ್ಥಾಪತ್ಯ ವೇದ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ವೇದವಾದ ಅಥರ್ವಣವೇದದ ಉಪವೇದವಾಗಿ ಇದನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಸ್ಥಾಪತ್ಯ ವೇದ ಅಥವಾ "ಶ್ರೀ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾದಿ ಋಷಿಪ್ರಣೀತ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಂ" ಎಂದು ಕರೆದಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸ್ಥಾಪತ್ಯ ವೇದವು ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾದಿ ಋಷಿ ಪ್ರಣೀತವಾದ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು ಎಂಬುವುದನ್ನು ಖಚಿತಪಡಿಸಬಹುದು. ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಎಂದಾಗ ರಥಶಿಲ್ಪವು ಕೂಡ ಸ್ಥಾಪತ್ಯವೇದಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವುದು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮಯಮತವು (ಭೂಮಿ–ಪ್ರಾಸಾದ, ಯಾನಾನಿ, ಶಯನಂಚ ಚತುರ್ವಿಧಂ। ಭೂರೇವ ಮುಖ್ಯ ವಸ್ತುಸ್ಯಾತ್ ತತ್ರ ಜಾತಾನಿ ಯಾನಿಹಿ॥) ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೆ ಭೂಮಿ, ಪ್ರಾಸಾದ, ಯಾನ, ಶಯನ ಎಂಬ ಚತುರ್ವಿಧ ವಿಭಾಗಗಳಿದ್ದು ಭೂಮಿಯೆ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಮೂಲ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ನಂತರ ಬರುವಂತಹ ಪ್ರಾಸಾದ ಎಂದರೆ ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು ತತ್ಸಂಬಂಧಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ನಂತರದ "ಯಾನ" ಎಂಬುವುದು ಒಂದು ಕಡೆಯಿಂದ ಇನ್ನೊಂದೆಡೆಗೆ ಮನುಷ್ಯ ಮತ್ತು ವಸ್ತು ಇತ್ಯಾದಿಯನ್ನು ಒಯ್ಯಲು ಸಹಕಾರಿಯಾದ ಸಾಧನವಾಗಿದೆ. ಶಯನ ಎಂಬುವುದು ಮಂಚ, ಮಂಚಾಲಿಕ, ಇತರ ಆಸನ, ಪೀಠೋಪಕರಣದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ರಥಶಿಲ್ಪವು ಸ್ಥಾಪತ್ಯ ವೇದವಾಗಿದ್ದು, ಚತುರ್ವಿದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆ ವಸ್ತುವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸ್ಥಾಪತ್ಯ ವೇದ ಹಾಗೂ ರಥಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅವಿನಾಭಾವವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಒಂದೇ ನಾಣ್ಯದ ಎರಡು ಮುಖಗಳಿರುವಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ರಥಶಿಲ್ಪದ ಇತಿಹಾಸದ ಹಾಗೂ ಹಿರಿತನದ ಬಗ್ಗೆ ನಾವು ಈಗಾಗಲೇ ಮೊದಲ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುತ್ತೇವೆ. ರಥಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶೇಷವಾದ ಮಹತ್ವ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳು ಇದ್ದು ಅತಿ (ಬೇಡಿಕೆಯ ವಸ್ತುವಾಗಿ) ಪವಿತ್ರವೂ ಅತಿಯಾದ ಮಡಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟು ರಥ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಮಂತ್ರ ಸಹಿತವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶವೇನೆಂದರೆ ಆ ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಥಶಿಲ್ಪ ಕರ್ಮವನ್ನು ಯಾರು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬುದು ತಿಳಿಯುವುದು ಅತೀ ಅಗತ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ರಥಸ್ಸಂಕೃತಿರಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ।

ಸಪ್ರಥಮೋಮಿತ್ರೋವರುಣೋsಅಗ್ನಿಃ !

ಸಪ್ರಥಮೋ ಬ್ರಹಸ್ಪತಿಶ್ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ (ಯಜುರ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣ,ಅ1ಪ್ರ1) ಎಂದು ಯಜುರ್ವೇದವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

1)ಸ್ವಯಂಭೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ: ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದಂತಹ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವವನನ್ನು ನಾವು ಸಂಕೃತಿ (ಶಿಲ್ಪಿ) ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸಮ್ಯಕ್‌ಕೃತಿ ನಿರ್ಮಾತೃ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೃತಿಕಾರ ಎಂಬುವುದು ಅರ್ಥವಾದರೆ ಅತೀ ಉನ್ನತ ಸ್ತರದಲ್ಲಿ ಕೃತಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವವರು ಎಂದು ಸಂಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮೇಲಿನ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಾ ಅರ್ಥೈಸಿದಾಗ ಪ್ರಥಮ ಸಂಕೃತಿಗಳೆಂದು (ಶಿಲ್ಪಿಗಳು) ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವೇದವು ತಿಳಿಸುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬರುವ ಅಂಶಗಳೇನೆಂದರೆ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವಂತಹ ಅಂಗೀರಾ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಯ ಮಗನಾಗಿದ್ದು ರಥಕಾರ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವಂತಹ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನಲ್ಲದೆ ಅಂಗಿರಾ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯ ಸಹೋದರರಾದ ಶಾಂತಿ, ಸಂವರ್ತ, ವಾಮದೇವ, ಸತ್ಯಕ, ಮನುಅಂಗಿರಾ, ಸುಧನ್ವ ಮೊದಲಾದವರು ರಥಕಾರ ಶಿಲ್ಪಿಗಳೇ ಅಗಿದ್ದು ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿ ಪರಂಪರೆಯ ವಂಶಪ್ರವರ್ತಕ ಋಷಿಗಳಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ನಾವು ವೇದ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾ ಹೋದರೆ ನಮಗೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಮಂದಿ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಗಳ ಪರಂಪರೆಯ ಪಟ್ಟಿಯು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯೇ ಒಂದು ವಿಶೇಷವಾದ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರವಾದ ಜಗತ್‌ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದವನನ್ನು ಜಗತ್‌ಶಿಲ್ಪಿ ಎಂದು

ಕರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಆತನ ಶಿಲ್ಪ ವೈಖರಿಯನ್ನು ಶಿಲ್ಪಾವಿದ್ಯಾರಹಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ತು. "ಮನಸ್ಸಂಕಲ್ಪಾತ್ಸರ್ವಂ ಜಗತ್ಸಂಕಲ್ಪಿತಂ ಭವತಿ॥12॥ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನನ್ನು ಸ್ವಯಂಭೂವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇವನೇ ಎಲ್ಲಾ ಸೃಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ವಸು, ರುದ್ರ, ಆದಿತ್ಯರನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ನಂತರದ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟು ತದನಂತರ ತಾನು ಮಾಡಿದ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಲೀನವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈತನ ಕುರಿತಾಗಿ (ಋಗ್ವೇದ ಮಂಡಲ10; ಸೂಕ್ತ 81 ಮತ್ತು 82 ಸೂಕ್ತ) ವನ್ನು "ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಸೂಕ್ತ"ವು ವಿವರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿ ಜಗತ್‌ಶಿಲ್ಪಿಯಾಗಿ ಯಾವ ತೆರನಾಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದೆ, ಅವನಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಸಂಕಲ್ಪ ಯಾವ ರೀತಿ ಮೂಡಿತು, ಅವನು ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಆತನ ಜೀವವಾಗಿ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಸ್ವಯಂಭೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಾದ ಬಗೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ವೇದದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಯಾವುದೇ ಸೂಕ್ತವು ಕೂಡ ನಿಖರವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸದೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸೂಕ್ತ ಒಂದೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಿಖರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅದ್ವೈತ, ದ್ವೈತ ವಿಶಿಷ್ಠಾದ್ವೈತ, ಶಕ್ತಿ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವಾಗಿ ನಿಂತು ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಗುಂಪನ್ನು ಸೇರದೇ ಸರ್ವತಂತ್ರ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿರಹಸ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವಂತಹ ಸೂಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈತನನ್ನು ನಾವು ಜಗತ್‌ಶಿಲ್ಪಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

2. ಚೌವನ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ: ಈತನು ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಸೂಕ್ತ ದೃಷ್ಟಾರ ಋಷಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಭುವನ ಋಷಿಯ ಮಗ. ಭುವನ ಋಷಿಯನ್ನು ತೈತೀರಿಯಾ ಸಂಹಿತೆಯು (4ರ;2:10) "ಅಧಿಪತಿ" ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಕಷಿಸ್ಥಲಕಾಠ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (29:1) ಈತನನ್ನು ಭುವನಸ್ಪತಿ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಥರ್ವ ವೇದವು ಈತನ ಕುರಿತಾಗಿ "ಯತ್ವಾ ಹೋತಾರಂ ಮನಸಾಭಿಸಂವಿದು ಸ್ತ್ರಯೋದಶ ಭೌವನಾಃ॥ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭುವನ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಹದಿಮೂರು ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರು ಎಂಬುವುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಚೌವನ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ತನ್ನ ತಂದೆಯಂತೆಯೇ ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರಸನಾಗಿದ್ದ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯಾಗಿರುತ್ಥಾನೆ. ಈತನಿಗೆ ಕಶ್ಯಪ ಮಹರ್ಷಿಯು ಐಂದ್ರಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ಮಾಡಿದುದರ ಉಲ್ಲೇಖವು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ 39:7 ಸಿಗುತ್ತದೆ.

3. ಅಂಗಿರಸ: ಅಂಗಿರಸರನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಮಾನಸ ಪುತ್ರ ಎಂದು ಕರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಗಳು ಇವರ ಸಂತತಿಯವರನ್ನು ಅಂಗೀರಸ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ಕುರಿತಾಗಿ ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯವು ಬಹುವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇವರು ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಅರಣಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಇದೆ ಎಂದು ಕಂಡುಕೊಂಡು 'ಯಜ್ಞವಿಧಿವಿಧಾನ'ಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಕೊಟ್ಟವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಋಗ್ವೇದದ ಒಂಭತ್ತನೇ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತ ದ್ರಷ್ಟಾರ ಋಷಿಗಳು ಇವರೇ ಸಂತತಿಯವರೇ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರನ್ನು "ಪಿತರೊ ಮನುಷ್ಯಾಃ" ಅಂದರೆ ಮನುಷ್ಯ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಇವರು ಪಿತೃಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂಗೀರಸ ಪರಂಪರೆಯವರು ಕ್ರತುಕರ್ಮ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮದಿಂದ ಅಮರತ್ವ ಮತ್ತು ದೈವತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇವರು ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಎಂಬುವುದನ್ನು ಋಗ್ವೇದವು (10:60:23) ಸ್ಪಷ್ಟ ಪಡಿಸಿರುತ್ತದೆ.

4. ಬ್ರಹಸ್ಪತಿ:- ಬ್ರಹಸ್ಪತಿಯು ಪ್ರಥಮ ಸಂಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದಂತ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಗೀಷ್ಪತಿಷ್ಪಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಿದ ನಂತರವೇ ಸ್ಥಪತಿಯ ಪಟ್ಟವನ್ನು ಏರಿದಂತಹ ಶಿಲ್ಪಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

5. ಮನು ವೈವಸ್ವತಃ ವಿವಸ್ವಾನ್ ಮಗನನ್ನು ವೈವಸ್ವತ ಮನು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ದ್ವಾದಶ ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ವಿವಸ್ವನನು ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮನುವು ತೃಷ್ಟೃವಿನ ಮೊಮ್ಮಗನಾಗಿ ಯಮನ ಸಹೋದರನಾಗಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮಹಾಪ್ರಳಯದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೀನಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ನಂತರದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಪುನಸ್ಥಾಪನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ ಎಂದು ಹೇಳುವ ವಿಷಯಗಳು ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲೂ ಹಾಗೂ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲೂ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

6. **ನಾಭಾನೇದಿಷ್ಟ:-** ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ನಾಭಾನೇದಿಷ್ಟ ಸೂಕ್ತವು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ನಾರಾಶಂಸ ಸೂಕ್ತವು ಇದೆ. 'ನರಾಃ" ಎಂಬುವುದು ಅಂಗೀರಸ ಕುಲೋತ್ಪನ್ನರಾದ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯವಾಗುವಂತಹ ಪರ್ಯಾಯ ಪದವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ ಅಂಗೀರಸರು ಮನುಷ್ಯ ಕುಲೋತ್ಪನ್ನರಾಗಿರುವುದೇ ಆಗಿದೆ. ಇವರನ್ನು "ಚಮಸಾದಿ ಪಾತ್ರ ಸಂಪದಾಕಾಃ" ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿ ದೇವಶಿಲ್ಪಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ನಾಭಾನೇಧಿಷ್ಟ, ವಾಲಖಿಲ್ಯ, ಸುಕೀರ್ತಿ, ವೃಷಾಕಪಿ, ಏವಯಾಮಾರುತ್, ತ್ವಷ್ಟಾ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮ, ಋಭುಗಳು ಮುಂತಾದವರು ಮಾಡುವಂತಹ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ನಾರಾಶಂಸ ಶಿಲ್ಪ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಮಂತ್ರ ಸಹಿತವಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಬೇಕು ಹಾಗೂ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ದೇವಶಿಲ್ಪ ಅಥವಾ ವೈದಿಕಶಿಲ್ಪ ಎಂದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

7. **ಸುಧನ್ವ:-** ಅಂಗೀರಸ ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಸುಧನ್ವನು ಕೊನೆಯವನಾಗಿ ಋಗ್ವೇದಿಯ ದೇವತೆಗಳ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಈತನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತು (3:3:1) ಸುಧನ್ವ ಅಂಗೀರಸ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈತನ ಕುರಿತಾಗಿ "ಬೃಹದ್ದೇವ+ತಾ"ವು "ಸುಷ್ಟುಧನ ಧನುಷ್ಯಂ ತುದುಪ ಲಕ್ಷಣಂ ರಥಬಾಣಾದಿ ಕರ್ಮರೂಪಂ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ಇತಿ" (8:127) ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಈತನು ರಥಾದಿ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರವೀಣನೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಧನುರ್ವೇದ, ರಥಶಿಲ್ಪ, ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ (ಶಿಲ್ಪ) ಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಶಾರದನೆಂದು ಶ್ರೀ ರಾಮನಿಗೆ ಗುರುವಾಗಿಯೂ ಉಲ್ಲೇಖಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನನ್ನು ವಿಶ್ವಮೋದಿನೀ ಕೋಶವು "ಸುಧನ್ವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣೀ" ಎಂದು ಕರೆದಿರುತ್ತದೆ.

8.ಋಭುಗಳು:- ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ (8:27:4) ಸೌದನ್ವನರು ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಇವರು ಮೂವರು ಸೋದರರು- ಋಭು, ವಿಭ್ವ, ವಾಜ, ಮೂವರನ್ನೂ ಒಟ್ಟು ಸೇರಿಸಿ ಋಭುಗಳು ಎಂದು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸಂಬೋಧಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇವರಲ್ಲಿ ಋಭು ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ವಾಜನು ಋಗ್ವೇದದ ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟಾರ ಋಷಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ.

"ಋತೇನ ಭವಂತೀತಿ ವಾ" ಅಂದರೆ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಒದಗುವವರು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಇವರ ಸ್ತುತಿಗಾಗಿ ಹನ್ನೊಂದು ಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ಇವರು ತ್ವಷ್ಟ+ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಾನವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮಾಸವ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದು, ತಮ್ಮ ಶಿಲ್ಪಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಪರಾಸಿದ್ಧಿ ಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಕುರಿತು ಮಹಾಭಾರತವು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

9. **ಸಂವರ್ತ**: ಈತನು ಅಂಗೀರಸ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಬ್ರಹಸ್ಪತಿಯ ಸೊದರನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟಾರ ಋಷಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಮಹಾ ತಪಸ್ಸಿನ ಫಲವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು ಈತನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರು. ಮರುತ್ ರಾಜನು ಈತನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಇಂದ್ರನ ವಿರೋಧದ ನಡುವೆಯೂ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಡೆಸಿದ್ದನ್ನು ಮಹಾಭಾರತದ ಅಶ್ವಮೇಧಿಕ ಪರ್ವವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

10. **ರಹೂಗಣ:** ಈ ಹೆಸರು ಒಂದು ಗುಂಪನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತಹದ್ದಾಗಿದೆ. ಋಗ್ವೇಧದ ಶಥಕಾರರ್ಷಿಗಳು ರಹೂಗಣಗಳೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

11. **ಗೋತಮ:** ಗೋತಮ ಋಷಿಯು "ರಹೂಗಣದ ನಾವು ಮಧು ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸುತ್ತೇವೆ" [ಋಗ್ವೇದ 1:78:5) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಋಗ್ವೇದ ಮತ್ತು ಅಥರ್ವಣ ವೇದಗಳ ಸೂಕ್ತ ದೃಷ್ಟಾರನಾಗಿರುವ ಗೋತಮನು ಆಂಗೀರಸರೊಂದಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. "ಭದ್ರ"ವೆಂಬ ಸಾಮದ ಫಲವಾಗಿ ಗೌತಮನು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಪದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡು ತರುವಾಯ ಆತನ ಪೂರ್ವಜರು ಆತನ ನಂತರದವರೂ ಕೂಡ ಗೋತಮ ಎಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾದರು (ಪಂಚವಿಂಶತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ 13:12:67) ಈತನು ಮಹಾತಪಸ್ಸಂಪನ್ನನೂ ನ್ಯಾಯ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಕೋವಿದನೂ, ಶಾಖಾ ಪ್ರವರ್ತಕನೂ, ಆಚಾರ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದನು ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

12. **ಆಪ್ತ್ಯರು:** ಗೌತಮ ಋಷಿಯ ಮೂವರು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಏಕತ, ದ್ವಿತ, ತ್ರಿತ ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಗಳಿಂದಲೇ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಇವರನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿದ್ದರೂ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು (4:6) ಇವರನ್ನು ಋಷಿಗಳೆಂದೇ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಏಕತಾ ಆಪ್ತ್ಯನೇ ಅಹಭೂನ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದು ಈತನಿಗೆ ಭುವನ ಎಂಬ ಪರ್ಯಾಯ ನಾಮ ಇತ್ತು ಎಂದು ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಗೋತ್ರಾಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಪ್ತ್ಯತ್ರಯರು ಶಿಲ್ಪಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಗೋತ್ರ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ತುಂಬಾ ಹತ್ತಿರವಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವವರು ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

13. **ಅಥರ್ವಣರು**: ಯಜ್ಞ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಬಲಪಡಿಸಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವಂತಹ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮೊತ್ತಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಕಂಡುಕೊಂಡವರು ಅಥರ್ವಣರೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಆಚಾರ್ಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ (ಋ:6:16:13) ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಕೂಡ (2:5:5:22 ಮತ್ತು 7:3:28) ಇದನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆಥರ್ವಣ ಎಂಬುವುದು ಅಥರ್ವಣ ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿದೆ. ದೃತವೃತ, ದಧ್ಯಜ್ ಅಥರ್ವಶಿರಸ್ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಆಥರ್ವಣರೆಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮಹಾಯಾಗಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವಾಗ ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಋತ್ವಿಕರು ಅತಿ ಅಗತ್ಯವಾಗಿ ಬೇಕು. ಋತ್ವಿಕರಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಋತ್ವಿಜನು ಅಥರ್ವವೇದಿಯಾಗಿರಬೇಕು ಎಂಬುವುದು ನಿಯಮ. ಈತನ ಕೆಲಸವೇನೆಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ದೋಷಗಳಿಗೆ, ಚ್ಯುತಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತವನ್ನು ಮಾಡಿ ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವುದೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞವಿಧಿ, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಬಳಸಲ್ಪಡುವ ಯಜೋಪಕರಣಗಳ ಸಂಪೂರ್ಣ ಮಾಹಿತಿಯ ಈತನಿಗೆ ಇರಬೇಕಾದುದು ಅಗತ್ಯವಾಗಿದೆ. ಆಥರ್ವಣರೆಲ್ಲರೂ ಶಿಲ್ಪಿ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಇವರು ದೇವಶಿಲ್ಪಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಶಿಲ್ಪ ವಿದ್ಯಾರಹಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ತು ಅಥರ್ವವೇದವು ಆದಿಯಿಂದ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೂ ಶಿಲ್ಪದಿಂದ ತುಂಬಿದೆ (ತತ್ರಾರ್ಥರ್ವಣ ಶಿಲ್ಪಭೂಯಿಷ್ಠಾ ಮತ್ಯಂತಂ) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

14.**ದಧ್ಯಜ್ಞ ಅಥರ್ವಣ**: ಅಥರ್ವಣದಲ್ಲಿ ದಧ್ಯಜ್ಞ ಅಥರ್ವಣ ಅತ್ಯಂತದ ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾಗಿರುವಂತಹ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನನ್ನು ದಧೀಚಿ ಮಹರ್ಷಿ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈತನು ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಪ್ರತರ್ವಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ಬ್ರ.ಉಪ 4:9) ಇಂದ್ರನು ಈತನಲ್ಲಿ ಮೋಸದಿಂದ ಮಧುವಿದ್ಯೆ (ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆ)ಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಇನ್ನು ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದರೆ ತಲೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಅಶ್ವಿನಿಗಳಿಗೆ ಮಧುವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಈತನ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ದಾನಗುಣಗಳು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

15. **ಭೃಗುಗಳು**: ಭೃಗು ಗಣವೆಂಬುವುದು ವೇದರ್ಷಿಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಚೀನ ಕುಲದ ಹೆಸರು ಮ್ಯಾಕ್ಡೊನೆಲ್ ವೇದಿಕ್ ಇಂಡೆಕ್ಸ್ (2, ಪು121) ಈ ಗುಂಪಿನ ಪ್ರವರ್ತಕ ಭೃಗು, ಭೃಗು ಎಂಬುವುದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯ ನಾಮವಾಗಿದೆ. ಇವರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ಮನುಷ್ಯನವರೆಗೂ ತಂದು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಕೀರ್ತಿಯು ಭೃಗುಗಳದು. ಅಗ್ನಿಯು ಭೃಗುಗಳ ಕಾಣಿಕೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. (ಋಗ್ವೇದ 3:2:4) ಇವರ ಭೃಗು ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. (ಋ; 10:63:10).

ಇವರು ರಥಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಎಂದು ಇವರ ಕಲಾರಾಧನೆಯ ಆದರ್ಶವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಕೌಶಲ್ಯದ ಪರಮಾವಧಿಯನ್ನು ಋಗ್ವೇದವು ಹೀಗೆ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಭೃಗುಗಳು ರಥವನ್ನೂ ಎಷ್ಟು ಸುಂದರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ ಅಷ್ಟೇ ಸುಂದರವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸುತ್ತಾರೆ (ಋಗ್ವೇದ 4:16:20) ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಇವರನ್ನು ಆಯುಧ ಶಿಲ್ಪಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ) (ಋಗ್ವೇದ 3:13:6) ತ್ರಿತಾ ಆಪ್ತ್ಯನು ಆಯುಧ ಶಿಲ್ಪಿಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಸ್ಮರಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಕರ್ತೃಗಳಲ್ಲಿ ಭೃಗುವಿನ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ.

ಈತನ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಈತನು ಬ್ರಹ್ಮಮಾನಸ ಪುತ್ರ. ಈತನಿಗೆ ದಿವ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಲೋಮ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಪತ್ನಿಯರು. ಪುಲೋಮನಿಗೆ 19 ಮಂದಿ ಪುತ್ರರು. ಇವರಲ್ಲಿ 12 ಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳು 7 ಮಂದಿ ಋಷಿಗಳು. ಇವರನ್ನು ಭೃಗು ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಏಳು ಮಂದಿ ಋಷಿಗಳು ಅವರ ಹೆಸರು ಚ್ಯವನ, ಶುಕ್ರ, ವಜ್ರಶೀರ್ಷಿ, ಶುಚಿ, ಚೌರ್ವ, ವರೇಣ್ಯ ಮತ್ತು ಸವನ ಇವರಲ್ಲಿ ಶುಕ್ರ ಮತ್ತು ಚ್ಯವನರು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

16. **ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯ**:- ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಭೃಗುವಿನ ಪುತ್ರ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಲಿಂಗಪುರಾಣ 2:50ವು ಈತನು ಭೃಗುವಿನ ಪೌತ್ರ ಎಂದೂ ಈತನ ತಂದೆ ಅಘೋರ ಮಹರ್ಷಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಈತನು ಮೃತ ಸಂಜೀವಿನಿ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತನಾಗಿದ್ದು ಸತ್ತವರನ್ನು ಬದುಕಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಈತನು ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರದ ಆಚಾರ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

17. **ತ್ವಷ್ಟ:** ತ್ವಷ್ಟ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸ್ವಯಂಭೂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮರಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯ ನಾಮವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. "ದೇವಸ್ ತ್ವಷ್ಟಾ ಸವಿತಾ ವಿಶ್ವರೂಪಾ" ಎಂದು ಹೇಳಿ ಪ್ರೇರಣೆ ನೀಡುವ ದೇವನು ಈತನೇ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ರೂವಾರಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. (ತೃಷ್ಟಾ ರೂಪಾಣಿಹಿ ಪ್ರಭುಃ ಋಗ್ವೇದ) ತ್ವಷ್ಟೃಗಳು ಅನೇಕರಿರುವುದು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಾದಶ ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ತ್ವಷ್ಟೃ ಆದಿತ್ಯನಿರುವುದು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಏಕಾದಶ ರುದ್ರದಲ್ಲಿ, ಅಷ್ಟ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ತ್ವಷ್ಟೃಗಳು ಇದ್ದಾರೆ. 27 ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ತ್ವಷ್ಟೃ ಇರುವುದು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ತ್ವಷ್ಟವಂಶವು ಬಹು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಇದ್ದು ಇವರು ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಗೋತ್ರ ಪುರುಷರಾಗಿರುವುದು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ.

18. **ವಿಶ್ವರೂಪ:** ತ್ವಷ್ಟೃ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಗನಾದ ವಿಶ್ವರೂಪಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಮೂರು ತಲೆಗಳಿದ್ದವು (ಋಗ್ವೇದ10:8) ಬ್ರಹಸ್ಪತಿಯು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುನಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ದೇವತೆಗಳ ಪುರೋಹಿತನಾಗಲು ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ. (ವಿಶ್ವರೂಪೋ ವೈ ಯ್ವಾ ಷ್ಟಃ ಪುರೋಹಿತ ದೇವಾ ಸಾಮಾಸೀತ್ ಕೃಷ್ಣ ಯಜುರ್ವೇದ 2:5:1) ಈತನು ಶಿಲ್ಪಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಗೊತ್ರಕಾರ ಋಷಿ ಪರಂಪರೆಯವನಾಗಿದ್ದು,

ವಿಶ್ವರೂಪಾಚಾರ್ಯರು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಶಿಲ್ಪಿಗಳೆಂದು ಶಿಲ್ಪಾಚಾರ್ಯರು ಇಂದೂ ಸ್ಮರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗುರು ಸ್ಮರಣೆಯಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವೂ ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಸಮಾರಂಭಾಂ ವಿಶ್ವರೂಪಾರ್ಯಮಧ್ಯಮಾಂ !

ಅಸ್ಮದಾಚಾರ್ಯ ಪರ್ಯತಾಂ ವಂದೇ ಗುರುಪರಂಪರಾಂ !!

19. ಕಶ್ಯಪ: ಕಶ್ಯಪನ ಸಂತತಿಯು ಬಹುವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಇದ್ದು ಈತನನ್ನು ದೇವರ್ಷಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವಂತಹ ಕಶ್ಯಪಯ ಇವನೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಈತನ ತಂದೆ ಮರೀಚಿ ತಾಯಿ ಕಲೆ. ಈತನಿಗೆ ಹಲವು ಮಂದಿ ಪತ್ನಿಯರಿದ್ದು ಈತನ ಸಂತತಿಯು ಬಲು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ವೈದಿಕ ಸೃಷ್ಟಿ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕಶ್ಯಪ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಒಂದು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಈತನಿಂದಲೇ ಈತನ 13 ಮಂದಿ ಪತ್ನಿಯರಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಪಂಚ, ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿನ ಎಲ್ಲಾ ಚರಾಚರ ಪ್ರಾಣಿ, ಪಕ್ಷಿ, ಕ್ರಿಮಿ, ಕೀಟಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಗೊಂಡವು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕಶ್ಯಪರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮಂದಿ ಕಶ್ಯಪರನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡರೂ ಇಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ರೂಢಿಗೆ ತಂದಂತಹ ಕಶ್ಯಪನನ್ನು ನಾವು ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆ. ಕಶ್ಯಪನು "ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಂ" "ಕಾಶ್ಯಪ ಸಂಹಿತೆ" ಎಂಬ ಎರಡು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವುದು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

20 ಮಯ:– ಕಶ್ಯಪನ ಮಗನನ್ನು ಮಯ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದಿದೆ. ಮಹಾಭಾರತ (ಆದಿಪರ್ವ 217ಃ29) ಈತನ ತಾಯಿ ದನು, ರಾಮಾಯಣವು (ಉತ್ತರಕಾಂಡ 12ಃ 32) ದಿತಿ ಈತನ ತಾಯಿ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ (1ಃ2ಃ19) ಮಯನು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಮಗ ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಮಯನು ಅತಿ ಜನಪ್ರಿಯನಾದ ಶಿಲ್ಪಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಶಿಲ್ಪದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಪುರಾಣ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೂ ಹಾಡಿ ಕೊಂಡಾಡಿರುತ್ತದೆ. ಈತನ ಸೃಷ್ಟಿ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು ಎಲ್ಲಾ ಪೌರಾಣಿಕರಿಗೂ ಪ್ರಿಯವಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಈತನನ್ನು ಮಯಾಸುರ, ಮಯ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಿರುವುದು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮಯನು "ದಾನವನಾಂ ಮಹಾಕವಿಃ" ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಈತನಿಂದ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಇಂದಿಗೂ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಅವು ಯಾವುದೆಂದರೆ ಮಯ ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರ, ಮಯಮತ, ಮಯವಾಸ್ತು, ಮಯಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಂ, ಮಯದೀಪಿಕಾ, ಮಯವಿದ್ಯಾಪ್ರಕಾಶ, ಮಾನ ಸಂಗ್ರಹ. ಮಯನ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದಂತೆ ಇಂದಿಗೂ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಸಾದ ಚೌವನ ಮಂಟಪ, ಗೃಹ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ರಚಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

21. **ಪಂಚಾದ್ಯ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು:** ಇದು ಹೆಸರೇ ಹೇಳುವಂತೆ ಐದು, ಮಂದಿ ಆದಿಶಿಲ್ಪಿಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಇವರನ್ನು ಸಾನಗ, ಸನಾತನ, ಅಹಭೂನ, ಪ್ರತ್ನ, ಮತ್ತು ಸುಪರ್ಣ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಐದು ಮಂದಿಯೇ ಇಂದಿನ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಶಾಖಾ ಪುರುಷರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಕೃಷ್ಣ ಯಜುರ್ವೇದದ ಇಷ್ಟಕೋಪಧಾನ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥವೇಷ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವಾಗ ಇವರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸುವುದು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇವರು ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿ

ಇದ್ದಂತಹ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು, ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಪಾಂಡಿತ್ಯವು ಇವರೆ ಪ್ರಪಂಚದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಪಂಚ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಆದಿ ಪ್ರವರ್ತಕರೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತದೆ. ಇವರನ್ನು ಪ್ರಪಂಚೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತವಾದಂತಹ ವಿರಾಟ್ ಪುರುಷನ ಪಂಚಾಂನನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ, ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಪ್ರಪಂಚವು ಸುದೃಢವಾಗಿ, ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಂಡವರೆ ಈ ಪಂಚಾದ್ಯ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಎಂದು ವೇದಸಾಹಿತ್ಯವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

(1)(ಎ) ಇಲ್ಲಿ ಸಾನಗನು ಮನುಬ್ರಹ್ಮನ ಮುಖೋದ್ಭವದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಡುವಂತಹ ಇಟ್ಟಿಗೆಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಇಷ್ಟಕೋಷ್ಠಧಾನ ಮಂತ್ರ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈತನ ಯಾವ ಉಪಕರಣಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಬರಿದಾಗಿದ್ದ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಕಸಾಧಕನಾಗಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೆಲಸದ ಆದ್ಯ ಪ್ರವರ್ತಕನಾಗಿ ಲೋಕವನ್ನು ಸಾನಗ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಯು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈತನು ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಿ, ಸಕಲಲೋಕಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ ಈತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ, ಶಿವನಿಗೆ ತ್ರಿಶೂಲವನ್ನು, ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಚಕ್ರವನ್ನು, ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಪರಶುವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಲೋಹ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಈತನೇ ರೂಪಿಸಿ, ಜನರ ಬದುಕು ಸುಖಮಯವಾಗಲು ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದು, ಈತನು ತ್ರಿಮೂರ್ತ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ಸಾನಗ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ದೇವನ ಅಧಿದೇವತೆ ರುದ್ರ, ಪ್ರತ್ಯಧಿದೇವತೆಯಾಗಿ ಅಗ್ನಿ, ಇಹದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ರಾಜ್ಯವನ್ನು, ಯಜ್ಞಫಲ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮ ವಿದ್ಯಾರಹಸ್ಯವನ್ನೂ, ವೈರಾಗ್ಯವನ್ನೂ, ಪರದಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷವನ್ನೂ ಕೊಡ ಬಲ್ಲಂತಹ ಸಾನಗ ಋಷಿಯನ್ನು ನಾವು ಸಹಾ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದಿದೆ.

(2) ಸನಾತನ ಋಷಿಯು ಪಂಚಾದ್ಯ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಮಯಬ್ರಹ್ಮನ ಮುಖೋದ್ಭವದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದವನು ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಟಕೋಪದಾನ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡುವಂತಹ "ಅಪಾನಭೃತ್" ಇಷ್ಟಿಕೆಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಋಷಿಯು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದು, ಋತುಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರೀಷ್ಮ ಋತುವು, ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಸ್ವರೂಪಿಯಾಗಿದ್ದು, ಈತನ ಪಂಚಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ವಾರಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಜಲಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಈತನು ಹಸಿವು ನೀರಡಿಕೆ ಇಲ್ಲದವನೂ, ಮರದ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡು ಅದರ ಆದಿಪ್ರವರ್ತಕನಾದ ಸನಾತನ ಋಷಿಯು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸ್ರುಕ್ ಸ್ರುವಾದಿ ಯಜ್ಞಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು, ಗೃಹ, ಆಲಯ, ರಥ, ಮುಂತಾದ ಯಜ್ಞ ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಜನ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ನೇಗಿಲು, ಚಕ್ರ, ಗಾಡಿ ಮುಂತಾದ ಕೃಷಿ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಶ್ರೀಮಂತಗೊಳಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ದಕ್ಷಿಣ ಮುಖವಾದ ವಾಮದೇವ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಯಬ್ರಹ್ಮನು ದಿಶಾಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಲೋಕರಕ್ಷಕವಾದ ಈ ದೇವನು ಕಾಲವನ್ನು ಮನ್ವಂತರ, ಯುಗ, ವರ್ಷ. ಆಯನ, ಋತು, ಮಾಸ, ಪಕ್ಷ, ದಿನಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಭಜಿಸಿದ ಮಹಾಮಹಿಮ ದೇವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ರೂಪಿಸಿದ ಆದಿ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರ, ಶ್ರೌತ-ಸ್ಮಾರ್ತಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಆಚಾರ್ಯ ಪುರುಷ, ರಥ, ಯಂತ್ರ, ಛತ್ರ, ಚಾಮರ, ಆಲಯ, ಗೃಹ, ಪ್ರಾಸಾದ ಮುಂತಾದ ವಸ್ತು ಚಯನವನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಟ್ಟಂತಹ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(3) ಅಹಭೂಸ ಋಷಿಯು ತ್ವಷ್ಟೃ ಮುಖೋದ್ಭವನಾಗಿರುವ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಪಂಚಾದ್ಯಶಿಲ್ಪಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯವನು ಯಜ್ಞವೇದಿ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಸುವ ಇಷ್ಟ ಕೋಪದಾನ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲ್ಪಡುವ ಇಷ್ಟಿಕೆಗೆ ಈತನು ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕು ಋತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಷಋತು, ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಈತನು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಈತನು ಕಾಂಸ್ಯ ಶಿಲ್ಪದ (ಕಂಚಿನ ಶಿಲ್ಪ) ಆದಿಪ್ರವರ್ತಕನಾಗಿದ್ದು ಪಂಚಾಂಗದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರಕ್ಕೆ ಅಧಿದೇವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ನಾರದಾದಿಮುನಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಸರ್ವಮುನಿಕೋಟಿಗೂ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಅಹಭೂನಸ ಋಷಿಯು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಪಶ್ಚಿಮ ಮುಖದಿಂದ ಅಘೋರ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ, ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಗೃಹಸ್ಥ ಧರ್ಮವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ತ್ವಷ್ಟೃಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವರೂಪನಾದ ಈತನು ಬಂಗಾರ, ಕಂಚು, ಮುಂತಾದ ಲೋಹಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಲೋಕೋಪಕರಣವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಹಿತ್ತಾಳೆ, ತಾಮ್ರ, ಕಂಚು ಮುಂತಾದ ಲೋಹಗಳಿಂದ ಮಾಡುವ ಶಿಲ್ಪದ (ಪಾತ್ರೆಗಳು, ದೇವತಾ ಮೂರ್ತಿಗಳು, ಲೋಹಗಳ

ಸಂಮಿಶ್ರಣದ ಲೋಹ ಶಿಲ್ಪ) ಆದ್ಯ ಪ್ರವರ್ತಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನನ್ನು ಲೋಹ ವಿಜ್ಞಾನಿಯೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

4. ಪ್ರತ್ನ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯು ಪಂಚಾದ್ಯ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದು, ಆ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸುವ "ಅಷಾನಭೃತ್" ಇಷ್ಟಿಕೆಗೆ ಒಡೆಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಶಿಲಾಶಿಲ್ಪದ ಆದಿ ಪ್ರವರ್ತಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪಂಚಾಂಗದಲ್ಲಿ ಯೋಗವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವವನು ಇವನೆ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯುಸ್ವರೂಪವಾಗಿದ್ದಾನೆ. "ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮಾ ಚ ಶಿಲ್ಪಿನಾಂ" ಎಂಬ ವಚನದಂತೆ ಶಿಲಾಶಿಲ್ಪದ ಆದಿ ಪ್ರವರ್ತಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ದೇವಮೂರ್ತಿ, ದೇವಾಲಯ, ಮಂಟಪ, ಗೋಪುರ, ಪ್ರಾಕಾರಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿದಂತಹ ಮಹಾಮಹಿಮ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಶಿಲ್ಪಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮುಖದಿಂದ ಮೂಡಿ ಬಂದಿರುವ ಪ್ರತ್ನ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯು ಧೂಮ್ರವರ್ಣದ ಮೈಕಾಂತಿಯಿಂ ದ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಈ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಾಗಮವನ್ನು ರೂಢಿಸಿಕೊಟ್ಟಂತಹ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಶಿಲಾಶಾಸ್ತ್ರ, ರತ್ನ ಪರೀಕ್ಷಕ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ರಾಜ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಉಪದೇಶಕನು ಈತನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಥರ್ವಣ ವೇದವಿದ್ಯೆಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಹಾಗೂ ಯಜ್ಞ ವಿಧಿಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಟ್ಟಂತಹ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ.

5. ಸುಪರ್ಣ ಋಷಿ:- ಈತನು ಪಂಚಾದ್ಯ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯವನಾಗಿದ್ದು ವಿಶ್ವಜ್ಞ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು "ಅಪಾನಭೃತ್" ಎಂದು ಊರ್ಧ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇರುವಂತಹ ಇಷ್ಟಿಕೆಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಋಷಿಯು ಊರ್ಧ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದು ಹೇಮಂತು ಮತ್ತು ಶಿಶಿರ ಋತುಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿ, ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹಸ್ಪತಿ, ಕಲಿಯುಗದ ಅವಸಾನ ಕಾಲವು ಈತನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಆಕಾಶವು, ಪಂಚಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಕರಣಕ್ಕೆ ಅಧಿದೈವವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಸ್ವರ್ಣ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ರೂಢಿಗೆ ತಂದು ಲೋಕೋಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದಂತಹ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಚಿನ್ನ ಇತ್ಯಾದಿ ಲೋಹಗಳಿಂದ ಅನೇಕ ಅಲಂಕರಣಗಳು ಆಭರಣಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಲೋಕ ಸಂರಕ್ಷಕನಾಗಿರುವಂತಹ ಶಿಲ್ಪಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈತನೇ

ನಿಷ್ಕಾಮಕರ್ಮಯೋಗವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದಂತಹ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ನಂತರದಲ್ಲಿ ಇದು ವೈವಸ್ವತ ಯೋಗವೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

21. **ಸುವರ್ಣ ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯ**:- ಕಶ್ಯಪನ "ಮುನಿ" ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸುಪರ್ಣ ಎಂಬ ಋಷಿ ಜನಿಸಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈತನು ಗೋತ್ರ ಋಷಿ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವಂತಹ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ಮಹಾಭಾರತ, ಆದಿಪರ್ವ 65:46) ಸುವರ್ಣ ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯ ವೇದ ಸೂಕ್ತದ ದೃಷ್ಟಾರ ಋಷಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ಋಗ್ವೇದ 10:114) ಮನುಷ್ಯ ಪಶು ಮತ್ತು ವನಸ್ಪತಿಗಳಿಗೆ ಹುಟ್ಟನ್ನು ಪ್ರಸಾದಿಸುವ ಶುಕ್ಲಕ್ಕೆ ಹುಟ್ಟು–ಸಾವುಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಗುಣಗಳಿಂದಲೇ ವೀರ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಪರ್ಣ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ (ಶ.ಬ್ರಾ: 6:7:2:3) ಋಗ್ವೇದವು ಇದನ್ನೇ "ಪ್ರತ್ನರೇತಃ" ಅಥವಾ "ಭುವನಸ್ಯರೇತ" ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಸೃಷ್ಟಿಯ ಮೂಲಬೀಜ ವಾಗಿದ್ದು, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ.

ಹೀಗೆ ವೈದಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಗಳ ಪರಂಪರೆಯು ಬೆಳೆದು ಬಂದು ಇವರಲ್ಲೂ ಅನೇಕರು ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಗಳು ಹಾಗು ವೇದರ್ಷಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಶಿಲ್ಪ ಪರಂಪರೆಯ ಘನತೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದು ಲೋಕ ಕಲ್ಯಾಣವಾಗುವಂತಹ ಅನೇಕ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶವೇನೆಂದರೆ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದಂತಹ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದು ಯಜ್ಞವು ಸುಗಮವಾಗಿ ಸಾಗುವಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಗಳು ಅನೇಕರು ಯಾನವಾಗಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದ ರಥಶಿಲ್ಪ ಕರ್ಮವನ್ನೇ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಬೆಳೆದು ಬಂದ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿ ಪರಂಪರೆಯು ಬಹು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದ್ದು ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಆದಂತಹ ಬದಲಾವಣೆಗಳಿಗೂ ಕಾರಣೀಭೂತರಾಗಿರುವುದು ನಮಗೆ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವಂತಹ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿ ಪರಂಪರೆ ಹಾಗೂ ರಥ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿದಂತಾಯಿತು. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಮೇಲಿನ ಉಲ್ಲೇಖದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವುದದೇನೆಂದರೆ ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾದ ಎಲ್ಲಾ ಯಜ್ಞಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ತಯಾರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದು, ಅಗ್ನಿ ಆರಾಧನೆಯೇ

ಪ್ರಧಾನವಾಗಿತ್ತಲ್ಲದೇ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯಂತಹ ಋಷಿಯು ರಥಶಿಲ್ಪದಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳ ಆಚಾರ್ಯನಾದುದು ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಪತಿ ಪಟ್ಟ ಎಂಬುವುದು ಅತಿ ಉನ್ನತವಾದ ಹಂತವಾಗಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಿಲ್ಪಿಗೆ ಸ್ಥಪತಿ ಪಟ್ಟವನ್ನು ಏರುವುದೇ ಅವನ ಶಿಲ್ಪ ಜೀವನದ ಪರಮೋಚ್ಚ ಗುರಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ದೇವಚಾರ್ಯನಾದಂತಹ ಬ್ರಹಸ್ಪತಿಯು ಸ್ಥಪತಿ ಪಟ್ಟವನ್ನು ಏರಿದ ಎಂಬುವ ಉಲ್ಲೇಖವು ವೇದ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಸ್ಥಪತಿ ಎಂಬುವುದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮೊದಲು ನಾವು ಅರ್ಥೈಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತಹ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. “ಸಗೀಷ್ಪತೀಷ್ಟ್ಯಾ ಸ್ಥಪತಿಃ” ನಾಮ ಲಿಂಗಾನುಶಾಸನದ ಬ್ರಹ್ಮ ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಗೀಷ್ಪತೀಷ್ಟಿ (ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಸವನ) ನೆರವೇರಿಸಿ ಶಿಲ್ಪಿಯಾದವನು ಸ್ಥಪತಿ ಪಟ್ಟವನ್ನು ಏರಬೇಕು ಎನ್ನುವುದು ಶಾಸ್ತ್ರದ ವಚನವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಸವನ ಎಂಬುವುದು ವಾಜಪೇಯವೇ ಎಂಬುವುದನ್ನು ಅಮರಕೋಶದ ಸಗೀಷ್ಪತೀಷ್ಟ್ಯಾ ಸ್ಥಪತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಇರುವ ಟೀಕೆಯಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ವಾಜಪೇಯೇನೇಷ್ಟ್ಯಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಸವನೇನ ಯಜೇತೇತಿದ್ವಿಧಿ.” ತೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ಅ1ಃ3ಃ6) ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಿದೆ. “ಯೋವಾಜಪೇಯೇನ ಯಜತೇ। ಬಾರ್ಹಸ್ಪತ್ಯ ಏಷಚರುಃ” ಅಂದರೇ ವಾಜಪೇಯ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸು ಬ್ರಹಸ್ಪತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಾಗಿದೆ.

ವಾಜಪೇಯ ಯಜ್ಞವಿಧಿಯ ಬಗ್ಗೆ ವೇದವು ಏನು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬುವುದನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಯಜುರ್ವೇದ (ಕಾಂ 1:7:7) ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕಾದುದು ಅಗತ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಯಜುರ್ವೇದದ “ದೇವ ಸವಿತಃ ಪ್ರಸೂವ” ಎಂಬ ಆರು ಅನುವಾಕಗಳಲ್ಲಿ ವಾಜಪೇಯ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವಂತಹ ವಿಷಯಗಳನ್ನು, ಅಧ್ವರ್ಯವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಏಳನೆ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ರಥಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಾಜಪೇಯ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಕಾಂಡ, ತೃತೀಯ ಪ್ರಪಾಠಗಳಲ್ಲಿರುವ ದ್ವಿತೀಯಾನುಕ್ರಮದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಎಂಟು ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವಾಜಪೇಯ ವಿಧಿ, ಗ್ರಹವಿಧಿ, ಪಶುವಿಧಿ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಮೂರು ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಮೊದಲ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ವಾಜಪೇಯ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವುದನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ.ಅದಕ್ಕೆ

ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಅಗ್ನಿಸ್ಥೋಮ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಉಕ್ಥ್ಯ ಮಗದೊಬ್ಬ ಅತಿರಾತ್ರ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರು. ಅವರು ತಾವು ನೋಡಿದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಇತರ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು ಒಂದಾಗಿ ಕಲೆತು ವಾಜಪೇಯ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೋಡಿದರು. ಅನಂತರ ತಾನು ಮುಂದು ತಾನು ಮುಂದು ಎಂದು ಪರಸ್ಪರ ಸ್ಪರ್ಧೆಗೆ ನಿಂತರು, ಯಾರೋ ಒಬ್ಬರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಡಲು ಅವರ್‍ಯಾರು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅವರು ತಮ್ಮತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಒಂದು ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದು ಒಂದು ಪಣವನ್ನು ಒಡ್ಡಿದರು. ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ಕುದುರೆಯನ್ನು ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಿಸಬಲ್ಲರೋ ಅವನೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಜ್ಯೇಷ್ಠನಾಗಬೇಕೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದರು. ಕುದುರೆಯನ್ನು ಓಡಿಸುವ ದೂರದ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಇದಾದ ತರುವಾಯ ಬ್ರಹಸ್ಪತಿಯು ಕುದುರೆಯನ್ನು ಓಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ನಿಯಮಿತ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ವಾಜಪೇಯನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಅಪಾರ ತಂತ್ರ್ಯರೂಪ್ಯವಾಗಿರುವ ಸ್ವರಾಜ್ಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡನು. ಇದರ ತರುವಾಯ ಇಂದ್ರನು ಬ್ರಹಸ್ಪತಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ವಾಜಪೇಯ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ಅನಂತರದ ಹಿರಿತನವನ್ನು, ಸ್ವರ್ಗಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಸ್ವಾರಾಜ್ಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡನು. ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನ ಹಿರಿತನವನ್ನೇ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಕುದುರೆ ಓಡಿಸುವುದು ಎಂದರೆ ಬರಿಯ ಕುದುರೆಯನ್ನಲ್ಲ. ರಥವನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಓಡಿಸಿ ಗುರಿ ಮುಟ್ಟುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ರಥ ನಿರ್ಮಾಣದ ಕ್ರಮ, ರಥಕ್ಕೆ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಹೂಡುವ ಕ್ರಮ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಬಲು ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುವುದು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. "ದೇವ" ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು "ಇಂದ್ರಸ್ಯ" ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ರಥವನ್ನು ತರಬೇಕು. "ವಾಜಸ್ಯ" ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ವೇದಿಯ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವ ರಥವನ್ನು ಸೌಮಿಕ ವೇದಿಮಧ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ತರಬೇಕು. "ಅಪ್ಸು" ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು. "ವಾಯುಃ" ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ರಥಕ್ಕೆ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಬೇಕು. "ಅಪಾಂ" ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಕುದುರೆಗಳ ಬೆನ್ನನ್ನು ಮಂತ್ರಿಸಬೇಕು. ವಿಷ್ಣೋಃ" ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ರಥವನ್ನು ಬಿಡಬೇಕು. "ಅಂಕೌನ್ಯಂಕೌ" ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಚಕ್ರವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ರಥನಿರ್ಮಾಣದ ವಿಧಿಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ನಂತರದಲ್ಲಿ

"ದೇವ ಸಸತಃ" ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ: ಪ್ರೇರಕನೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯೂ ಆಗಿರುವ ಪವಿತ್ರ ದೇವನೇ ನಮ್ಮ ಸಂಬಂಧವಾಗಿರುವ ವಾಯಪೇಯ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವಂತವನಾಗು. ಯಜ್ಞಾಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವ ಯಜಮಾನನ ಅನುಷ್ಠಾನ ರೂಪವಾಗಿರುವ ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಗಂಧರ್ವನು ಸವಿತೃವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು (ವಿಜ್ಞಾನ) ಶೋಧಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಸಿದ್ಧಿಗೆ ಯಜ್ಞ ಪಾತ್ರೆ, ಯಜ್ಞ ಕುಂಡಾದಿಗಳು ಅಲ್ಲದೇ ರಥ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಾಧಿಗಳು ಪ್ರಧಾನ ಎಂಬುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಥಶಿಲ್ಪವು ವಾಜಪೇಯ ಯಜ್ಞದೊಂದಿಗೆ ನೇರ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹಸ್ಪತಿಯು ರಥಕಾರ ಶಿಲ್ಪಿಯಾಗಿದ್ದು ವಾಜಪೇಯ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವಂತಹ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ ಎಂಬುವುದು ತಿಳಿದುಬರುವಂತಹ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹಸ್ಪತಿಯು ರಥಕಾರ ಪರಂಪರೆಯವನಾದುದರಿಂದ ಪಾರಂಪರ್ಯದಿಂದ ಶಿಲ್ಪವನ್ನೇ ಕರಗತವಾಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಕ್ರತು ಮತ್ತು ಕರ್ಮ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವಾದ ಹಿಡಿತವನ್ನು ಹೊಂದಿದುದರಿಂದಲೇ ಆತನು ದೇವತೆಗಳ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಗೆಲ್ಲಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಇಲ್ಲದೇ ಹೋದಲ್ಲಿ ಆತನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಕಯೂ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೋಲುನ್ನಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಶಿಲ್ಪಿಯಾದವನಿಗೆ ಸ್ಥಾಪತ್ಯಪಟ್ಟ ಎಂಬುವುದು ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವೂ, ಪರಮೋಚ್ಛವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಶಿಲ್ಪಿಯಾದವನು ಸ್ಥಪತಿಯಾಗಲು ರಥಸಹಿತವಾದಂತಹ ವಾಜಪೇಯ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ರಥನಿರ್ಮಾಣದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವಿದಿ, ವಿಧಾನಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಭಾಗಕ್ಕೂ ಬಳಸುವ ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ತಿಳಿವು ಹಾಗೂ ಅನುಭವವು ಇರಬೇಕಾದುದು ಅತಿ ಅಗತ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಿಲ್ಪಿಯು ಸ್ಥಪತಿ ಪಟ್ಟ ಏರುವಲ್ಲಿ ರಥಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯು ಅಗತ್ಯವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ.

ಈಗಾಗಲೇ ನಾವು ಸ್ಥಪತಿ ಶಬ್ಧದ ಅರ್ಥ, ಸ್ಥಪತಿಯಾಗಬೇಕಾದರೆ ಇರಬೇಕಾದ ಅರ್ಹತೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುತ್ತೇವೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಸ್ಥಪತಿಯಾಗುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಿ ಸಾಮಾನ್ಯನು ಏನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ? ಎಂದು ಕೇಳಿದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲೇ ನಾಲ್ಕು ವಿಧದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿ ಅವರವರು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ

ಹೇಳಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. "ಸ್ಥಪತಿಃಸೂತ್ರಗ್ರಾಹೀ ತಕ್ಷಕ ಸಂಜ್ಞಶ್ಚ ವರ್ಧಕೀ ಕ್ರಮಶಃ (ಮ> ಚಂ.11) ಸ್ವೋಚಿತ ಕರ್ಮಣೀ ದಕ್ಷಾಗ್ರಾಹ್ಯಾಸ್ತೇಕಾದವಶ್ಚತುರ್ಧೇತಿ॥ (ಮ.ಚ॥)ಅಂದರೆ ಸ್ಥಪತಿ, ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹಿ, ತಕ್ಷಕ ಮತ್ತು ವರ್ಧಕಿ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಧದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು ಅತಿ ಅಗತ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಸಾನಗ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿ:

ಋಗ್ವೇದಾಧಿಪಂ ಆಯಶ್ಶಿಲ್ಪಪ್ರವರ್ತಕಂ ಧನುರ್ವೇದೋಪದೇಷ್ಟಾರಂ ಯೋಗನ್ಯಾಯ ದಂಡನೀತಿ ಶಾಸ್ತ್ರೋಪದೇಶಕಂ ಆಶ್ರಮಧರ್ಮನಿರೂಪಕಂ ಸಾಮವೇದ ಸ್ವರಕರ್ತಾರಮ ಲೋಕೇ ಯಜ್ಞಧರ್ಮ ಪ್ರವರ್ತಕಂ ಹೃದಯೇ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿದ್ಯಾಧಾರಿಣಂ ಸಕಲಾಭರಣಭೂಷಿತಂ ವಾಮಭಾಗಸ್ಥ ಸಕಲಾಭರಣ ಭೂಷಿತ ಪರಾಶಕ್ತಿ ಸಮೇತಂ ವೃಷಭವಾಹನಂ ಚಂದ್ರೋಪೇಶ ಶ್ವೇತಧ್ವಜಂ ತ್ರಿಕೋಣಕುಂಡ ಹೋತಾರಂ ವಾಮಭಾಗಸ್ಥ ಸಪತ್ನಿಕಂ ಋಗ್ವೇದ ಪುರುಷಂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಸ್ಥ ಮನ್ಯಪತಿ, ಸಮಂತ, ವನಜ, ಸತ್ಯಕ, ಕಶ್ಯಪಂ ಅಧಿದೇವತಾ ಪತ್ಯಧಿದೇವತಾರುದ್ರಾಗ್ನಿಸಹಿತಂ ಅಧಿಕಾರ ರಾಜ್ಯ ಯಜ್ಞಫಲಸಿದ್ಧಿ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಪ್ರದಾತಾರಂ ವೈರಾಗ್ಯ ಮೋಕ್ಷದಾಯಕಂ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಂ ಸಾನಗಂ ಧ್ಯಾಯಾಮಿ॥

(ವಿಶ್ವಕರ್ಮಸಂಹಿತೆ, ಸೃಷ್ಟಿಖಂಡ)

ಮನುಬ್ರಹ್ಮನ ಮುಖದಿಂದ ಮೂಡಿಬಂದಿರುವ ಸಾನಗಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯು ಸ್ಫಟಿಕವರ್ಣಕಾಂತಿಯಿಂದ ಶೋಭಾಯಮಾನನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಒಂದು ಮುಖ ಮೂರುಕಣ್ಣುಳ್ಳ ಈತನು ಜಟಾಮಕುಟವನ್ನು ರುದ್ರಾಕ್ಷಮಾಲೆಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಹುಲಿಯ ಚರ್ಮವನ್ನು ಉತ್ತರೀಯವನ್ನಾಗಿಯೂ, ನಾಗಸರ್ಪವನ್ನು ಯಜ್ಞೋಪವೀತವನ್ನಾಗಿಯೂ ಪಡೆದಿದ್ದು ಭಸ್ಮದಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾಗಿದ್ದು ನಾಲ್ಕು ತೋಳುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಬಲಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಅಭಯಮುದ್ರೆ ಎಡಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ದಂಡ, ಮೇಲಿನ ಬಲಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲ ಎಡಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಡಮರುಗ ಧರಿಸಿದ್ದು, ಬಲಗಿವಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಕುಂಡಲವನ್ನು, ಎಡಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಪತ್ರಕುಂಡಲವನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಕಾಲಚಕ್ರನಿರ್ಮಾತೃವು, ಋಗ್ವೇದಾಧಿಪನು ಆದ ಈ ಸ್ವಾಮಿಯು ಕಬ್ಬಿಣಶಿಲ್ಪದ ಆದಿಪ್ರವರ್ತಕ, ಉಪವೇದವೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿರುವ ಧನುರ್ವೇದದ ಉಪದೇಶಕ, ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಇತರ

ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದು ಈ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯೇ. ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರ, ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರ, ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರ, ಪಾಪಕೃತ್ಯುಗಳಿಗೆ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ನಿಗದಿಪಡಿಸಿರುವ ದಂಡನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರ ಮುಂತಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿರುವ ಶಾಸ್ತ್ರಕರ್ತೃ ಈ ಸ್ವಾಮಿಯೇ, ಮನುಷ್ಯನ ತನ್ನ ವಯೋಮಾನಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ, ಗೃಹಸ್ಥ, ವಾನಪ್ರಸ್ಥ, ಸಂನ್ಯಾಸ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಆಶ್ರಮಗಳ ಮೂಲಕ ಧರ್ಮ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಜೀವನವನ್ನು ಸವೆಸಿ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳಾದ ಧರ್ಮ–ಅರ್ಥ–ಕಾಮ–ಮೋಕ್ಷಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಬದುಕನ್ನು ಸಾರ್ಥಕಗೊಳಿಸುವಂತೆ ಜೀವನ ಕ್ರಮವನ್ನು ರೂಪಿಸಿರುವವನು ಈತನೇ. ಸಂಗೀತಗಾರನಾಗಿ ಸಾಮವೇದಕ್ಕೆ ಸ್ವರಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿ ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರವರ್ತಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಧರ್ಮವನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಟ್ಟ. ಈತನ ಹೃದಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯು ಮೂರ್ತಿರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಆಭರಣಗಳಿಂದಲೂ ಅಲಂಕೃತನಾಗಿರುವ ಈ ದೇವನ ಎಡಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಪರಾಶಕ್ತಿಯು ಇರುತ್ತಾಳೆ. ಈತನ ವಾಹನವು ವೃಷಭ. ಈ ದೇವನ ಬಿಳಿಯ ಧ್ವಜದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನಿರುತ್ತಾನೆ. ಈತನು ತ್ರಿಕೋಣಯಜ್ಞಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಋಗ್ವೇದ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯೊಂದಿಗೆ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೈಮುಗಿದು ನಿಂತಿರುತ್ತಾನೆ. ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮನ್ಯುಪತಿ, ಸಮಂತ, ವನಜ, ಸತ್ಯಕ, ಕಶ್ಯಪ ಮುಂತಾದ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಗಳು ಇರುತ್ತಾರೆ.

ಈ ದೇವನ ಅಧಿದೇವತೆ ರುದ್ರ, ಪ್ರತ್ಯಧಿದೇವತೆ ಅಗ್ನಿ. ಇಹದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು, ರಾಜ್ಯವನ್ನು, ಯಜ್ಞ ಫಲ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು, ಬ್ರಹ್ಮ ವಿದ್ಯಾರಹಸ್ಯವನ್ನು, ವೈರಾಗ್ಯವನ್ನೂ ಪರದಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷವನ್ನೂ ಕೊಡಬಲ್ಲಂತಹ ಸಾನಗ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯನ್ನು ಮನಸಾ ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತೇನೆ.

1

ಸನಾತನ ಋಷಿ:-

ಮಯಬ್ರಹ್ಮ ಮುಖೋದ್ಭವಂ ನೀಲವರ್ಣಂ ಕಿರೀಟಮಕುಟಧರಂ ವನಮಾಲಾಕೌಸ್ತುಭಧರ್ಮ ಪೀತಾಂಬರಧರಂ ಹೃದಯಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗೇ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾ ವಾಮಭಾಗೇ ಆರೂಪಲಕ್ಷ್ಮೀಂ ಧರಂತಂ ಏಕಶೀರ್ಷಂ ಚತುರ್ಭಾಹುಂ ಅಭಯಾಕ್ಷಮಾಲಾ ಚಕ್ರ ಪದ್ಮ ಪುಸ್ತಕ ಧಾರಿಣಂ ಮಕರಕುಂಡಲ ಭೂಷಿತಂ ಸರ್ವಾಲಂಕಾರಗತಯುಕ್ತಂ ಗರುಡವಾಹಂ ಶಂಖಯುಕ್ತ ನೀಲಪತಾಕಂ ಲೋಕರಕ್ಷಕಂ ಯುಗಭಕ್ತಾರಂ ಕಾಷ್ಟಶಿಲ್ಪ ಪ್ರವರ್ತಕಂ ವಸ್ತುಶ್ರೌತ ಸ್ವಾರ್ತ ಕರ್ಮೋಪದೇಶಕಂ ರಥ ಯಂತ್ರ ಛತ್ರ ಚಾಮರ ವೀಣಾ ವೇತ್ರ ಸೌಧಾಲುಯಕರ್ತಾರಂ ವಾಮಭಾಗಸ್ತ ಸಕಲಾಭರಣ ಭೂಷಿತ ಆದಿಶಕ್ತಿ ಸಮೇತಂ ಚತುಷ್ಕೋಣಕುಂಡ ಹೋತಾರು ಸಕಲ ಸಂಪ್ರತ್ರದಾಯಕಂ ಕೃಷ್ಣಯಜುವೃಧಾಧಿಪಂ ವಾಮಭಾಗಸ್ಥ ಸಪತ್ನೀಕ ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದ ಪುರುಷಂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗಸ್ಥ ಮಾನುಷಾಮನು, ವರ್ಧಕ, ವಿಶ್ವತೋಮುಖ, ಸನತ್ಕುಮಾರ, ರೈವತಂ ಅಧಿದೇವಣ ಪ್ರತ್ಯಧಿದೇವತಾ ಮರುಣ ವಿಷ್ಣು ಸಮೇತಂ ಸಕಲ ಸಿದ್ಧಿ ಪ್ರದಾಯಕಂ ಲೋಕ ಸಂರಕ್ಷಕಂ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಂ ಸನಾತನ ಧ್ಯಾಯಾಮಿ॥

ಮಯಬ್ರಹ್ಮನ ಮುಖದಿಂದ ಮೂಡಿಬಂದಿರುವ ಸನಾತನ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯು ನೀಲವರ್ಣದ ಮೈಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಕಿರೀಟಮಕುಟ, ವನಮಾಲೆ, ಕೌಸ್ತುಭ, ಪೀತಾಂಬರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾಗಿದ್ದು ಹೃದಯದ ಬಲಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯು ಎಡಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಆರೂಪಲಕ್ಷ್ಮೀ ಎಂದು ಹೆಸರಾಗಿರುವ ಶ್ರೀವತ್ಸವು ಇರುತ್ತವೆ. ಒಂದು ತಲೆ ನಾಲ್ಕು ತೋಳುಗಳುಳ್ಳ ಈ ದೇವನು ಮುಂದಿನ ಬಲಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯೊಂದಿಗೆ ಅಕ್ಷಮಾಲೆಯನ್ನು, ಎಡಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾನೆ. ಮೇಲಿನ ಬಲಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವನ್ನು

ಎಡಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವಾಭರಣಗಳಿಂದಲೂ, ಅಲಂಕಾರ ಗಳಿಂದಲೂ ಶೋಭಾಯಮಾನನಾಗಿರುವ ಈ ಸ್ವಾಮಿಯುಮಕರಕುಂಡಲಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಈತನ ವಾಹನವು ಗರುಡ, ನೀಲವರ್ಣದ ಪತಾಕೆಯಲ್ಲಿ ಶಂಖವು ಇರುತ್ತದೆ. ಲೋಕರಕ್ಷಕನಾದ ಈ ದೇವನು ಕಾಲವನ್ನು ಮನ್ವಂತರ, ಯುಗ, ವರ್ಷ, ಆಯನ, ಋತು, ಮಾಸ, ಪಕ್ಷ, ದಿನಗಳನ್ನು ವಿಭಜಿಸಿದ ಮಹಾಮಹಿಮ. ಮರದ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಆದಿಶಿಲ್ಪರ್ಷಿ, ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರ, ಶ್ರೌತ-ಸ್ಮಾರ್ತ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಆಚಾರ್ಯಪುರುಷ, ರಥ, ಯಂತ್ರ, ಛತ್ರ, ಚಾಮರ, ಆಲಯ, ಗೃಹ, ಪ್ರಾಸಾದ ಮುಂತಾದ ವಸ್ತು ಚಯನವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಸ್ರಷ್ಟಾರ. ಈತನ ಎಡಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಸಕಲಾಭರಣಭೂಷಿತೆಯಾದ ಆದಿಶಕ್ತಿಯು ಇರುತ್ತಾಳೆ. ಚತುಷ್ಕೋಣ ಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಈ ದೇವನು ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಬಲ್ಲ. ಈತನು ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದದ ಅಧಿಪತಿ. ಈ ದೇವನ ಎಢಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾನುಷಾಮನು, ವರ್ಧಕ, ವಿಶ್ವತೋಮುಖ ಸನತ್ಕುಮಾರ, ರೈವತ ಮುಂತಾದ ಶಿಲ್ಪಷಿಗಳು ನಿಂತಿರುತ್ತಾರೆ. ಈತನ ಅಧಿದೇವತೆ ವರುಣನು ಪ್ರತ್ಯಧಿದೇವನೆ ವಿಷ್ಣು, ಸಕಲ ಸಿದ್ಧಿಗಳನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಬಲ್ಲ, ಲೋಕ ಸಂರಕ್ಷಕನಾದ ಇಂತಹ ಸನಾತನ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯನ್ನು ನಾನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಅಹಬೂನ:

ತ್ವಷ್ಟ್ರು ಬ್ರಹ್ಮಮುಖೋದ್ಭವಂ ರಕ್ತವರ್ಣಂ ಊರ್ಧ್ವಪುಂಡ, ಜಟಾವಲ್ಕಲ ಧಾರಿಣಂ ಏಕ ಶೀರ್ಷಂ ತ್ರಿನೇತ್ರಂ ಚತುರ್ಬಾಹುಂ ಪದ್ಮಸಂದಂಶಾಕ್ಷಮಾಲಾ ಪುಸ್ತಕಾಗ್ನಧರಂ ಕರ್ಣಕುಂಡಲ ಮಣಿಕೇಯೂರಹಾರ ನೂಪುರ ಭೂಷಣ ಪ್ರಕೋಷ್ಠವಲಯ ದಿವ್ಯಾಲಂಕೃತಂ ಕರ್ಮಕಾಂಡ ಮಿನಿರ್ಮಾಂತಂ ಇಚ್ಛಾಶಕ್ತಿಸಮಾಯುತಂ ವೃತ್ತಾಕಾರ ಯಜ್ಞಕುಂಡ ಹೋತಾರಂ ಸಾಮಶಾಖಾಧಿಪಂ, ಲೋಹವಿದ್ಯಾ ಪ್ರದಾತಾರಂ, ಕಾಂಸ್ಯ ಶಿಲ್ಪಪ್ರವರ್ತಕಂ, ದೇವಮೂರ್ತಿಸ್ರಷ್ಟಾರಂ, ಹಂಸವಾಹನಂ ವೃಷಭಯುಕ್ತ ರಕ್ತವರ್ಣ ಪತಾಕಂ ವಾಮಭಾಗಸ್ಥ ಸಪತ್ನಿಕ ಸಾಮದೇವ ಪೂರುಷಂ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗಸ್ಥ ಸವಂರ್ತ, ಲೋಕೇಶ, ಬೋಧಾಯನ, ವಿಶ್ವರೂಪ, ಪ್ರಭೋನ್ನತಂ ಅಧಿದೇವತಾ ಪ್ರತ್ಯಧಿದೇವತಾ ತ್ವಷ್ಟ್ರು ಬ್ರಹ್ಮ ಸಹಿತಂ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಂ ಅಹಭೂನಂ ಧ್ಯಾಯಾಮಿ॥

(ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಸಂಹಿತೆ, ಸೃಷ್ಟಿಖಂಡ)

ತ್ವಷ್ಟ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮುಖದಿಂದ ಮೂಡಿಬಮದ ಅಹಭೂನ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯ ರಕ್ತವರ್ಣದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಜಟೆ ಮತ್ತು ನಾರು ಮಡಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾಗಿರುವ ಈ ದೇವನು ಊರ್ಧ್ವ ಪುಂಡ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಒಂದು ಮುಖ ಮೂರು ಕಣ್ಣುಳ್ಳ ದೇವನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ತೋಳುಗಳು, ಮುಂದಿನ ಬಲಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಸಂದಶಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾನೆ (ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೂಲದ್ರವ್ಯವಾದ ಪದ್ಮ ರಸ ತುಂಬಿದ ಸಂದೇಶ ಎಂಬ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾನೆ. ಎಡಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಮೇಲಿನ ಬಲ ಕೆಳ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ವೃತ್ತಾಕಾರ ಯಜ್ಞಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಈತನು ವೈದಿಕ ಕರ್ಮಕಾಂಡವನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಸಾಮವೇದಶಾಖಾ ಪ್ರವರ್ತಕ, ಲೋಹವಿಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಈತನು ಕಾಂಸ್ಯಶಿಲ್ಪದ ಆದಿಪ್ರವರ್ತಕ, ದೇವಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಕೊಟ್ಟು ಜನರಿಗೆ ಉಪಕಾರ ಮಾಡಿರುವ ಮಹನೀಯ. ಈತನ ವಾಹನವು ಹಂಸ. ಈತನ ಎಡಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾಶಕ್ತಿಯು ಇರುತ್ತಾಳೆ. ಕೆಂಪು ಧ್ವಜದಲ್ಲಿ ವೃಷಭವಿರುತ್ತದೆ. ಈತನ ಎಡಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಸಾಮವೇದ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯೊಂದಿಗೆ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೈಮುಗಿದು ನಿಂತಿರುತ್ತಾನೆ. ಬಲಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂವರ್ತ, ಲೋಕೇಶ, ಬೋಧಾಯನ, ವಿಶ್ವರೂಪ, ಪ್ರಭೋನ್ನತ ಮುಂತಾದ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಗಳು ನಿಂತಿರುತ್ತಾರೆ. ತ್ವಷ್ಟೃವು ಈ ದೇವನ ಅಧಿದೇವತೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಪತ್ಯಧಿ ದೇವತೆ ಇಂತಹ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಅಹಭೂನ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯನ್ನು ನಾನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಶಿಲ್ಪಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಮುಖೋದ್ಭವಂ ಧೂಮ್ರವರ್ಣಂ ಸರ್ವಶುಭಪ್ರದಂ ಶಿಲ್ಪಾಗಮ ರತ್ನಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರವಕ್ತಾರಂ ಅಥರ್ವವೇದಶಾಕಧಿಪಂ ಸಪ್ತಸಾಗರ ಕರ್ತಾರಂ ದಿಜ್‌ನಿರ್ಣಯ ದಕ್ಷಂ ಪರಿಪಾಲನೆ ಶಾಸ್ತ್ರೋಪದೇಶಿಕಂ ಏಕಶೀರ್ಷಂ ಚತುರ್ಬಾಹಿಂ ಟಂಕಂ ವಜ್ರಂ ಪದ್ಮಂ ವರದಹಸ್ತಂ ಕಿರೀಟ ಸರ್ವಾಭರಣಭೂಷಿತಂ ಮೇಘವಾಹನಂ ಐರಾವತಯುಕ್ತ ಧೂಮ್ರವರ್ಣಪತಾಕಂ ವಾಮಪಾರ್ಶ್ವೇ ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಯುಕ್ತಂ, ಷಟ್‌ಕೋಣಯಜ್ಞಕುಂಡ ಹೋತಾರಂ ವಾಮಭಾಗಸ್ಥ ಸಪತ್ನೀಕ ಅಥರ್ವವೇದ ಪುರುಷಂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗಸ್ಥ ಪ್ರಹರ್ಷಣಾ, ವಾಸ್ತುಕ, ವಿಶ್ವಭದ್ರ, ವೇದಪಾಲ, ಶಕ್ವರಂ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯುತಂ ಅಧಿದೇವತಾ ಪ್ರತ್ಯಧಿದೇವತಾ ಮರುತ್ ಇಂದ್ರ ಸಹಿತಂ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಂ ಪತ್ವಂ ಧ್ಯಾಯಾಮಿ।

(ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಸಂಹಿತೆ, ಸೃಷ್ಟಿಕಾಂಡ)

ಶಿಲ್ಪಿಬ್ರಹ್ಮನ ಮುಖದಿಂದ ಮೂಡಿ ಬಂದಿರುವ ಪ್ರತ್ನಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯು ಧೂಮ್ರವರ್ಣ (ಹೊಗೆಬಣ್ಣ)ದ ಮೈಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ದೇವನು ಸಕಲ ಶಿಲ್ಪಾಗಮಗಳನ್ನು ಪ್ರವರ್ತನೆಗೊಳಿಸಿದ ಮಹಾಮಹಿಮ. ಶಿಲಾಶಾಸ್ತ್ರ, ರತ್ನ ಪರೀಕ್ಷಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದವನು. ಅಥರ್ವವೇದದ ಶಾಖಾಧಿಪನು. ಸಪ್ತಸಾಗರಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿ, ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದ. ರಾಜ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಉಪನಿರ್ದೇಶಕನು. ಈತನಿಗೆ ಒಂದು ತಲೆ ನಾಲ್ಕು ತೋಳುಗಳು. ಮುಂದಿನ ಬಲಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಅಂಕುಶವನ್ನೂ (ಟಂಕವನ್ನು) ಎಡಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ವರದ ಮುದ್ರೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತಾನೆ. ಮೇಲಿನ ಬಲಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ವಜ್ರವನ್ನು ಎಡಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಈತನು ಕಿರೀಟ ಮುಂತಾದ ಸಕಲ ಆಭರಣಗಳಿಂದಲೂ ಅಲಂಕೃತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈತನ ವಾಹನ ಮೇಘ (ಮೋಡ). ಹೊಗೆಯ ಬಣ್ಣದ ಧ್ವಜದಲ್ಲಿ ಐರಾವತ ಇರುತ್ತದೆ. ಈತನ ಎಡಪಾಶ್ವದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿದೇವಿಯು ಇರುತ್ತಾಳೆ. ಈತನು ಆರು ಮೂಲೆಗಳುಳ್ಳ ಯಜ್ಞಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈತನ ಎಡಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಅಥರ್ವವೇದದ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯೊಂದಿಗೆ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೈಜೋಡಿಸಿಕೊಂಡು ನಿಂತಿರುತ್ತಾನೆ. ಬಲಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಹರ್ಷಣಾ, ವಾಸ್ತುಕ, ವಿಶ್ವಭದ್ರ, ವೇದಪಾಲ, ಶಕ್ವರ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಗಳು ನಿಂತಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ದೇವನ ಅಧಿದೇವತೆ ಮರುತ್, ಪ್ರತ್ಯದೇವತೆ ಇಂದ್ರ. ಇಂತಹ ಪ್ರತ್ನ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯನ್ನು ನಾನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತೇನೆ.

ವಿಶ್ವಜ್ಞ ಬ್ರಹ್ಮ ಮುಖೋದ್ಭವಂ ಸ್ವರ್ಣವರ್ಣಂ ಕಿರೀಟಕುಂಡಲ ಕವಚಾದ್ಯಾಚರಣ ಭೂಷಿತಂ ಶ್ರೀವತ್ಸ ವನಮಾಲಾಧರಂ ಏಕಶೀರ್ಷಂ ತ್ರಿನೇತ್ರಂ ಚತುರ್ಬಾಹುಂ ಅಭಯ ಅಕ್ಷಮಾಲ ಪದ್ಮ ವರದ ಧರಂದೇವಂ ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದಾಧಿಪಂ ಸ್ವರ್ಣ ಶಿಲ್ಪ ಪವರವರ್ತಕಂ ವಿವಸ್ವತೇ ಯೋಗೋಪದೇಶಿಕಂ ಲೋಕಸೇವಾದೀಕ್ಷಾಧರಂ ವಾಮಭಾಗಸ್ಥ ಸಕಲಾಭರಣ ಭೂಷಿತ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿ ಸಮೇತಂ ರಥಾರೂಢಂ ಪಕ್ಷಸ್ಥ ಸಪ್ತಶ್ವೇತ ಹಯವಾಹನಂ ಕಾಲಚಕ್ರೋಪೇತ ಸುವರ್ಣಪತಾಕಂ ವಾಮಭಾಗಸ್ಥಸ ಪತ್ಮೀಕ ಶುಕ್ಲ ಜುಃಪುರುಷಂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗಸ್ಥ ಮಣಿಭದ್ರ, ಆದಿತ್ಯಸೇನ. ಮೈತ್ರೇಯ, ಸಾಂಖಯಾಯನ, ಬೋಧಕಂ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯುತಂ ಅಧಿದೇವತಾ ಪ್ರತ್ಯಧಿದೇವತಾ ಗಾಯತ್ರೀ ಸೂರ್ಯನಾರಾಣ ಸಹಿತಂ ಮೋಕ್ಷದಾಯಕಂ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಂ ಸುಪರ್ಣಂ ಧ್ಯಾಯಾಮಿ॥

(ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಸಂಹಿತೆ. ಸೃಷ್ಟಿ ಖಂಡ)

ವಿಶ್ವಜ್ಞಬ್ರಹ್ಮನ ಮುಖದಿಂದ ಮೂಡಿಬಂದಿರುವ ಸುಪರ್ಣಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯು ಚಿನ್ನದಬಣ್ಣದ ಮೈಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ದೇವನು ಕಿರೀಟ, ಕುಂಡಲ, (ವಕ್ಷಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ) ಕವಚ ಮತ್ತು ಇತರ ಸಕಲ ಆಭರಣಗಳಿಂದಲೂ ಅಲಂಕೃತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈತನ ವಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವತ್ಸವು ಇರುತ್ತದೆ. ವನಮಾಲೆಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾಗಿರುವ ಈ ದೇವನಿಗೆ ಒಂದು ತಲೆ ನಾಲ್ಕು ತೋಳುಗಳು ಮುಂದಿನ ಬಲಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಅಭಯಮುದ್ರೆ ಎಡಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ವರಮುದ್ರೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಮೇಲಿನ ಬಲಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷಮಾಲೆಯನ್ನು ಎಡಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಈತನು ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದದ ಅಧಿಪತಿ (ಇದನ್ನೇ ವಿಶ್ವಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ಥರು

ಪ್ರಣವವೇದವೆಂದು ಗೌರವಿಸುತ್ತಾರೆ). ಈತನ ಸ್ವರ್ಣಶಿಲ್ಪದ ಆದಿಪ್ರವರ್ತಕ, ಈತನೇ ನಿಷ್ಕಾಮಕರ್ಮಯೋಗವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದವನು. ಇದು ನಂತರದಲ್ಲಿ ವೈವಸ್ವತಯೋಗವೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ). ಈತನು ಲೋಕಸೇವೆಯ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ತೊಟ್ಟು ಲೋಕಸೇವೆಯನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾಗಿರುವ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿ ದೇವಿಯು ಇರುತ್ತಾಳೆ. ಈತನು ರಥದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ಆ ರಥಕ್ಕೆ ರೆಕ್ಕೆಗಳಿರುವ ಏಳುಬೀಳಿನ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಹೂಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಈತನ ಚಿನ್ನದ ಬಣ್ಣದ ಧ್ವಜದಲ್ಲಿ ಕಾಲಚಕ್ರವಿರುತ್ತದೆ.

ಈತನ ಎಡಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಹೆಂಡತಿಯೊಂದಿಗೆ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೈಮುಗಿದು ನಿಂತಿದ್ದರೆ ಬಲಪಾಶ್ವದಲ್ಲಿ ಮಣಿಭದ್ರ, ಆದಿತ್ಯಸೇನ, ಮೇತ್ರೇಯ, ಸಾಮಖ್ಯಾಯನ ಬೋಧಕ ಮುಂತಾದ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಗಳು ನಮಸ್ಕಾರ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ದೇವನ ಅಧಿದೇವತೆ ಗಾಯತ್ರಿ, ಪ್ರತ್ಯಧಿದೇವತೆ ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣ, ಮೋಕ್ಷದಾಯಕನಾದ ಇಂತಹ ಸುಪರ್ಣ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯನ್ನು ನಾನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಸ್ಥಪತಿಯಾದವನು (ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಆಯಾದಿ ಷಡ್ವರ್ಗ) ಶಿಲ್ಪ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಮೊದಲು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಷೋಡಶಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟವನು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಎಲ್ಲಾ ವೇದ, ಶಾಸ್ತ್ರ, ಆಗಮ, ಪುರಾಣ, ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ ಹಾಗೂ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸ್ಥಾಪತ್ಯವೇದದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರವಿಹಿತ ಕ್ರಿಯಾಪಟುಃ

ಸರ್ವದಾವಹಿತಮಾನಸಃ ಶುಚಿಃ ಧಾರ್ಮಿಕೋ ವಿಗತಮತ್ಸರಾದಿಕೋಽಯಃ ಸಚ ಸ್ಥಪತಿರಸ್ತು ಸತ್ಯವಾಕ್॥ (ಮ.ಚಂ.17) ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿ ಆಯಾದಿ ಷಡ್ವರ್ಗ ಆದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಗಣಿತ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನೆನೆಸಿದವನೂ, ಯಾವಾಗಲೂ ಶಿಲ್ಪಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನಿಟ್ಟು ಕೆಲಸಮಾಡುವ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನೂ, ನಿರ್ಮಲನೂ, ಧಾರ್ಮಿಕನೂ, ಮತ್ಸರಾದಿಗಳಿಲ್ಲದವನೂ, ಯಾವಾಗಲೂ ಸತ್ಯವನ್ನೇ ನುಡಿಯುವವನನ್ನು ಸ್ಥಪತಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸ್ಥಪತಿಯ ಕುರಿತಾಗಿ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು "ಸ್ಥಪತಿ ಲಕ್ಷಣ" ಎಂಬ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನೋಡೋಣ, ನಂತರ ಉಳಿದ ಮೂರು ಮೂರು ಮಂದಿ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಈ ರೀತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಯಿಸುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತದೆ. "ಜಾಗೀಯಾತ್ ಸ್ಥಾಪನಾರ್ಹಂ ಸ್ಥಪತಿಮಥಗುಣಥಃ ಪ್ರಾಯಶಸ್ತೇನ ತುಲ್ಯ। ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹೀ ಸುತೋವಾ ಸ್ಥಪತಿಮತಿಗತಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಕಃ ಶಿಷ್ಯಕೋವಾ। ಸ್ಥೂಲಾನಾಂ ತಕ್ಷಣಾತ್ತಕ್ಷಕ! ಇತಿ ಕಥಿತಸ್ಸಂತತಂ ಹೃಷ್ಟಚಿತ್ತೋ ದಾರ್ವಾದ್ಯನ್ಯೋನ್ಯ ಸಂಮೇಲನ ಪಟುರುದಿತೋ ವರ್ಧಕಿಃ ಸಾವಧಾನಃ॥13॥ (ಮ.ಚಂ)

ಅಂದರೆ ದೇವಾಲಯ ಮನುಷ್ಯಾಲಯಾದಿಗಳನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಡುವವನೇ ಸ್ಥಪತಿ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ಥಪತಿಯು ಗುಣವಿಶೇಷ, ತಿಳಿವು ಅಥವಾ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಕಮ್ಮಿ ತಿಳಿವು ಜ್ಞಾನ ಉಳ್ಳವನನ್ನು ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹಿ ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವು ಕರೆಯುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹಿಯು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸ್ಥಪತಿಯ ಪುತ್ರನು ಹೆಚ್ಚು ಕಮ್ಮಿ ಆತನನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿರುವಂತಹ ಶಿಷ್ಯನು ಆಗಬಹುದೆಂದು ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮೂಲದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಶಿಲ್ಪಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವಲ್ಲಿ ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸುವವನನ್ನು ತಕ್ಷಕ ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುತ್ತದೆ. ಈತನು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂತೋಷಚಿತ್ತದವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಾಗದಲ್ಲೂ ತಕ್ಷಕಾದಿ ಮೇಲ್ವರ್ಗದವರಿಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಿ, ಅವರು ಕೊಟ್ಟಂತಹ ಕೆಲಸವನ್ನು ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುವವನನ್ನು ವರ್ಧಕಿ ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ನಾಲ್ಕೂ ಮಂದಿ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೇ ರಥಶಿಲ್ಪವೂ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವುದು ಅನುಮಾನವೇ ಸರಿ. ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಸ್ಥಪತಿಯು ಆಲಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಎಲ್ಲಾ ಮೂಲ

ಳತೆಗಳನ್ನು ಲೆಕ್ಕಿಸಿ ಆ ಆಲಯಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ಅಲ್ಲಿಯ ಸ್ಥಳ ಹಾಗೂ ಯಜಮಾನನ ಅನುಕೂಲತೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಅಳೆದು ತೆಗೆಯುವುದು ಅತೀ ಅಗತ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಆತನೇ ರಥನಿರ್ಮಾಣದ ಸಪ್ತಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಮಾನ ನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿ ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ರಥ ಆಕಾರ, ಸೌಂದರ್ಯ ದೃಢತೆ ಇತ್ಯಾದಿಯನ್ನು ಹಾಗೂ ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಒಂದು ಅಂದಾಜು ಖರ್ಚುವೆಚ್ಚಗಳ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ, ನಂತರ ರಥ ನಿರ್ಮಾಣ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಆಗಬೇಕಾದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಕೆಲಸವನ್ನು, ದುರ್ನಿಮಿತ್ತ, ದುರ್ಭಾಧೆ, ದುಃಶಕುನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ತನ್ನ ಬಳಗಕ್ಕೆ ಕೆಲಸದ ಹಂಚಿಕೆಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೊತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಒಟ್ಟಾರೆ ಕಾವ್ಯ ರಚನಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ಕರ್ತವ್ಯದಂತೆ, ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯನ ಕರ್ತವ್ಯದಂತೆ ಎಲ್ಲಾ ಕೆಲಸ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ತಾನು ಮುಂದೆ ನಿಂತು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾ ತಾನೂ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬಲ್ಲಂತವನೇ ಸ್ಥಪತಿಯಾಗಲು ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹೀ ಎನ್ನುವವನು ಅವನ ಹೆಸರೇ ಹೇಳುವಂತೆ ಯಾವುದೇ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಿ ನಿರ್ವಹಿಸುವವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈತನು ಸ್ಥಪತಿಗೆ ಸಮ ಆದರೆ ಸ್ಥಪತಿ ಪಟ್ಟವು ಈತನಿಗೆ ಲಭಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ಥಪತಿ ತಿಳಿಸುವಂತಹ ಎಲ್ಲಾ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಅತೀ ನಾಜೂಕಾಗಿ ಸ್ಥಪತಿಗೆ ಸಂತೋಷವಾಗುವ ತೆರದಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಗಾಹಿಯು ಕೆಲಸವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸ್ಥಪತಿಯು ಸಂದರ್ಭವಶಾತ್ ಅನುಪಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೆ, ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹಿಯು ಸ್ಥಪತಿಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಕೆಲಸವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೂ ಉಳಿದ ಕೆಳಗಿನ ದರ್ಜೆಯವರಿಂದ ಕೆಲಸ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಮಯಮತವು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ "ಸ್ಥಪತೇಸ್ತಸ್ಯ ಶಿಷ್ಯೋ ವಾ ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹೀ ಸುತೋಥವಾ॥8॥

ಸ್ಥಪತ್ಯಾಜ್ಞಾನುಸಾರೀ ಚ ಸರ್ವಕರ್ಮವಿಶಾರದಃ ॥

ಸೂತ್ರದಂಡ ಪ್ರಪಾತಜ್ಞೋ ಮಾನೋನ್ಮಾನ ಪ್ರಮಾಣವಿತ್ ॥

ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹಿಯು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ಸ್ಥಪತಿಯ ಪುತ್ರನೂ ಅಥವಾ ಶಿಷ್ಯನೋ ಆಗಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹಿಯು ಸ್ಥಪತಿಯ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಾಲಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರೊಂದಿಗೆ ಆತನಿಗೆ ಸೂತ್ರ, ದಂಡ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯತೆಯು ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅವಶ್ಯಬಿದ್ದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಷಣ್ಮಾನದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿವು ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. (ಮಾನ, ಪ್ರಮಾಣ, ಉನ್ಮಾನ ಪರಿಮಾಣ, ಉಪಮಾನ ಮತ್ತು ಲಂಬಮಾನ) ಅಲ್ಲದೇ ವ್ಯವಹಾರಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನವು ಈತನಿಗೆ ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ತಕ್ಷಕನ ಬಗ್ಗೆ ಮಯಮತವು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ

ಶೈಲಾದೀರ್ವಿಷ್ಟಕಾದೀನಾಂ ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹಿವಶಾತ್ತು ।

ಲಕ್ಷಣಾತ್ ಸ್ಥೂಲ ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಣಾಂ ತಕ್ಷಕಃ ಸತು ಕೀರ್ತಿತಃ ॥

ತಕ್ಷಕನು ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವಂತಹ ಪಾಷಾಣ, ಕಾಷ್ಠ, ಇಟ್ಟಿಗೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹಿಯ ಅವಶ್ಯಕತೆಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಉತ್ಪಾದಿಸಿ ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸುವುದು ಅಥವಾ ಇಂತಹ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹಿಯ ನಿರ್ದೇಶನದಂತೆ ಹೊಸ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಆವಿಷ್ಕರಿಸುವುದು ತಕ್ಷಕನ ಕಾರ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದಲ್ಲದೇ ಸ್ಥೂಲ, ಸೂಕ್ಷ್ಮ, ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಕಲೆಯ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಆತನನ್ನು ತಕ್ಷಕ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ವರ್ಧಕಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಮಯಮತವು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಮೃತ್ಕರ್ಮಜ್ಞೋ ಗುಣೀಶಕ್ತಃ ಸರ್ವಕರ್ಮಸ್ವತಂತ್ರಕಃ ।

ತಕ್ಷಕಸ್ ತಕ್ಷಣೇನಾಸ್ಮನ್ನು ಪರ್ಯುಪರಿ ಯುಕ್ತಿತಃ ॥

ವೃದ್ಧಿಕೃದ್ ವರ್ಧಕಿಃ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಸೂತ್ರಗರಾಹ್ಯಾನುಗಃ ಸದಾ ।

ವರ್ಧಕಿಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಮಾಡುವಂತಹ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳ ತಿಳಿವು ಆತನಿಗಿರಬೇಕು. ಗುಣವಂತನಾಗಿರಬೇಕು. ಸಶಕ್ತನಾಗಿರಬೇಕು ಹಾಗೂ ತನಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವಂತಹ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವಂತಹ ಶಕ್ತಿ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕು. ಈತನು ತಕ್ಷಕನು ನಿರ್ಮಿಸಿದಂತಹ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಯಥಾಸ್ಥಾನವಾಗಿ

ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯಿಂದ ಜೋಡಿಸುವಂತಹ ಕಲಾಕೌಶ್ಯವು ಇರಬೇಕು. ಈತನು ಸದಾ ತಕ್ಷಕನ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವಂತಹ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಸುತ್ತ ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಅವರವರಿಗೆ ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟಿರುವಂತಹ ಕೆಲಸವನ್ನು ಯಾವುದೇ ಬೇಧಗಳನ್ನು ಮಾಡದೆ ನಿರ್ವಂಚನೆಯಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸುವುದನ್ನು ಮಯಮತವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಿಂದಲೇ ರಥ ಶಿಲ್ಪದ ಕರ್ಮವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಲು ಅವಶ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ಅನಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ರಥಶಿಲ್ಪದ ಬಗ್ಗೆ ಹಿಂದಿನ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಸೋಮಯಾಗ ಅಥವಾ ಗೀಷ್ಪತಿಷ್ಟ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಸಮವಾಗಿರುವಂತಹ ಕ್ರತು ಕರ್ಮ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಯಜ್ಞ ನಡೆಯಬೇಕಾದರೂ ಹೋತ್ರು, ಅಧ್ವರ್ಯು, ಉದ್ಗಾತೃ ಬ್ರಹ್ಮ ಈ ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿಯ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ರಥಶಿಲ್ಪ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಸ್ಥಪತಿ, ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹಿ, ತಕ್ಷಕ, ವರ್ಧಕಿ ಈ ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಶಿಲ್ಪಿಯವರು ಸೇರಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರೆ ಮಾತ್ರವೇ ರಥವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅದು ಸಂಪೂರ್ಣ ಫಲದಾಯಕ ವಾಗಿರುವುದು ಸತ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯು ಹಾಗೂ ಉಳಿದಿಬ್ಬರ ಕರ್ಮಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ತಪ್ಪುಗಳು ನಡೆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಆ ಎಲ್ಲಾ ತಪ್ಪುಗಳಿಗೆ ತಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ತೆರನಾಗಿ ಸ್ಥಪತಿಯು ಇತರರು ನೆರವೇರಿಸುವ ಕರ್ಮವು ಸರಿಯಾಗಿ ನೆರವೇರಲು ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದು ಬ್ರಹ್ಮ ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಎಲ್ಲಾ ಜವಾಬ್ದಾರಿಗಳಂತೆ ಸ್ಥಪತಿಯು ಜವಾಬ್ದಾರಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾಗುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಥಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಈ ನಾಲ್ಕು ವಿಧದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯು ಅತಿ ಅಗತ್ಯವಾಗಿ ಇರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಹಾಗೂ ಇವರ ಇತರ ಸಹಾಯಕರಿಂದ ರಥ ಶಿಲ್ಪವು ಪೂರ್ಣವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಾವುದೇ ಒಬ್ಬ ಶಿಲ್ಪಿಯು ತಾನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಗುರುಮೂಲಕ ಆದಂತಹ ಪಾಠಗಳನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಹೊರತು ಅನ್ಯತಾವಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೇವಾಲಯ ಶಿಲ್ಪಿಗಾದರೆ ಮಯಮತ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮೀಯಂ, ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ, ಮಾನಸಾರ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ

ಅನೇಕ ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ತಂಡಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಬಹುದು. ಆ ಎಲ್ಲಾ ಗ್ರಂಥಗಳು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದಂತಹ ಶಿಲ್ಪಗ್ರಂಥಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಉಪಪೀಠದ ಆದಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಸ್ತೂಪಿಕಾಂತ್ಯದವರೆಗೂ ಎಲ್ಲಾ ಅವಯವಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಪತಿಯು ಯಾವ ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಧಾರ್ಮಿಕ, ತಾಂತ್ರಿಕ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು ಎಂಬುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತುಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಸ್ಥಾಪತ್ಯ ವೇದದ ಒಂದು ಭಾಗವೇ ಆಗಿರುವ ರಥ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಆ ರೀತಿಯಾದ ಯಾವುದೇ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಬಲ್ಲ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಸಿಗುವುದು ಬಲು ವಿರಳವೇ ಸರಿ ಎಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ರಥ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ನಾವು ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಒಂದು ಅಧ್ಯಾಯವೋ ಎರಡು ಅಧ್ಯಾಯವೋ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನಮಗೆ ದೊರೆಯುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ನಾವು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ರಥಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಸಿಗುವ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಯಾವುದೆಂದರೇ "ಶ್ರೀ ವಿಶ್ವಕರ್ಮೀಯ ರಥಲಕ್ಷಣ ಶಾಸ್ತ್ರಂ", ಭೃಗುಪ್ರಣೀತ ಶಿಲ್ಪಾರ್ಥ ಸಂಗ್ರಹಮ್". ಈ ಎರಡು ಗ್ರಂಥಗಳು ಆಲಯ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಉಪಪೀಠಾಧಿಯಾಗಿ ಸ್ತೂಪಿಕಾಂತ್ಯದ ವರೆಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತದೋ ಅದೇ ತೆರನಾಗಿ ರಥದ ಅಕ್ಷಾದಿಸ್ತೂಪಿಕಾಂತ್ಯದವರೆಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತದೋ ಅದೇ ತೆರನಾಗಿ ರಥದ ಅಕ್ಷಾದಿಸ್ತೂಪಿಕಾಂತ್ಯದವರೆಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಗಗಳನ್ನು, ಅಲಂಕಾರ ವಿಧಿಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ರಥ ಶಿಲ್ಪದ ಬಗ್ಗೆ ಪಾರಂಪರೆಯಿಂದ ಬಂದಂತಹ ಮೂಲ ಸಪ್ತಸೂತ್ರಗಳು ಅತೀ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಸಪ್ತಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಎಲ್ಲಾ ರಥ ಶಿಲ್ಪಗಳು ತಮ್ಮ ಕರ್ಮವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸುತ್ತಾ ಹೋದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದಕ್ಕೂ ಬಲು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳು ಇರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಋಷಿಯು ಶ್ರೌತಸೂತ್ರಗಳು, ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರ, ಧರ್ಮಸೂತ್ರ, ಯೋಗಸೂತ್ರಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಒಂದೊಂದು ತೆರನಾಗಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ರಥ ಶಿಲ್ಪ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸಪ್ತಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಬಲು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿದೆ.

"ಪ್ರಥಮಂ ಮಾನ ನಿಶ್ಚಿತ್ಯ। ದ್ವಿತೀಯಂ ದಾರು ಸಂಗ್ರಹಂ ॥

ತೃತೀಯಂ ದಾರು ಭಿಶ್ಚೇಧಂ। ನಿರ್ಮಾಣಂತು ಚತುರ್ಥಕಂ ॥

ಪಂಚಮಂ ಸ್ಥಾಪನಂಕುರ್ಯಾತ್। ಷಷ್ಠಂ ಸ್ಥಾಪತ್ಯಾದಿ ಪೂಜಿತಮ್ ॥

ಸಪ್ತಮಂ ಫಲಮಾಪೂಯತ್। ಏವಂ ಸಪ್ತವಿಧಾನವೈಃ ॥

ಇದನ್ನು ರಥ ಶಿಲ್ಪ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ರಥಶಿಲ್ಪಿಯು ಅನುಸರಿಸುವಂತಹ ಸಪ್ತಸೂತ್ರಗಳಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮ ಮಾನನಿಶ್ಚಿತ್ಯ:- ರಥ ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಸೂತ್ರವೇ ಸೂಕ್ತಮಾನವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯ ಮಾಡುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಹೋಗಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ಥಾಪತ್ಯ ವೇದವು ಅಳತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ನಾವು ನಿರ್ಧರಿಸುವ ಅಳತೆಯು ನಾವು ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ವಸ್ತುವಿನ ಪ್ರಾಣವೇ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ,

ಯೋನಿಃ ಪ್ರಾಣಾಏವ ಧಾಮ್ನಾಂ ಯದಸ್ಮಾತ್

ಗ್ರಾಹ್ಯಸ್ತತ್ತ ಯೋಗ್ಯ ಯೋನಿ ಪ್ರಭೇದಃ

ಮೃತ್ಯುರ್ವರ್ಜ್ಯಃ ಸರ್ವಗೇಹೇಷ್ವವಶ್ಯಂ

ಸರ್ವವ್ಯಾಪಾತ್ ಪ್ರಾಪ್ಯತೇಸ್ಮಿನ್ಗೃಹೀತೇ॥

ನಾವು ನಿರ್ಮಿಸುವಂತಹ ಗೃಹವೇ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿರುವ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಯೋನಿಯೇ ಪ್ರಾಣವಾಗಿದೆ. ಯಾವುದೇ ವಸ್ತುವಿಗೂ ಮೃತ್ಯು ಬರಲೇಬಾರದು, ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ನಾವಾಗಿ ಸ್ವಾಗತಿಸಿದರೆ ಸಕಲ ಸಂಕಷ್ಟಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂಬುವುದು ಶ್ಲೋಕದ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮಾನದಿಂದ ನಿರ್ಧರಿಸುವಂತ ಯೋನಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಅದರ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಯೋನಿ ಇಲ್ಲದೇ ನಿರ್ಮಿಸುವುದು ಪ್ರಾಣವಿಲ್ಲದ ಶರೀರದಂತೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯೋನಿಯ ನಿರ್ಧಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಾನ ನಿಶ್ಚಯದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುವುದನ್ನೇ ನಾವು ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಲೇ ಬೇಕು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪತ್ಯ ವೇದವು ಬಗೆಬಗೆಯ ಅಳತೆಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಭೂಮಿಯ

ಅಳತೆಯನ್ನು "ಮಾ" ಎಂದು. ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಅಳತೆಯನ್ನು "ಪ್ರಮಾ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ದೇವಲೋಕದ ಅಳತೆಯನ್ನು "ಪ್ರತಿಮಾ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಮಾನವನ್ನು ಗುರುತಿಸುವಲ್ಲಿ ಮೂಲ ವಸ್ತುಗಳಾಗಿ ಸಹಕಾರಿಯಾಗುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಭಾರತೀಯ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ಬಹು ನಿಖರವಾದ ಅಳತೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದು, ನಿರ್ಮಿಸುವ ವಸ್ತುವಿನ ಗಾತ್ರ, ಪ್ರಮಾಣ, ಕಚ್ಚಾ ವಸ್ತುಗಳ ಅಗತ್ಯತೆಯನ್ನು ನಿಖರವಾಗಿ, ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಮಾನಸಾಧನವು ಅತಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮಾನಸಾಧನವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಪರಮಾಣು ರಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ಯೋಗಿನಾಂ ದೃಷ್ಟಿಗೋಚರಃ ।

ತ್ರಸರೇಣುರಸ್ವಭಿಃಸ್ಯಾತ್ ತೈರೇವ ಪರಮಾಣುಭಿಃ ॥

ಕೇವಲ ಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಗೋಚರವಾಗುವಂತಹ "ಪರಮಾಣು"

ಎಂಬಂತಹ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣ ಸದೃಶ್ಯವಾದಂತಹ 8 ಪರಮಾಣುಗಳು ಸೇರಿದರೆ "ತ್ರಸರೇಣು" ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ತ್ರಸರೇಣುವನ್ನು ಮತ್ತು ಪರಮಾಣುವನ್ನು ಕಾಣುವಂತಹ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಶಿಲ್ಪಿಯಾದವನು ತನ್ನ ತಪಃಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡು ಯೋಗಿಯಾಗಬೇಕು ಎಂಬುವುದು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬಹುದು.

ತದಷ್ಟಭಿಸ್ತು ವಾಲಾಗ್ರಂ ಲೀಕ್ಷಾ ವಾಲಾಗ್ರಕಾಷ್ಟಭಿಃ ।

ಲೀಕ್ಷಾಷ್ಟಭಿಸ್ತು ಯೂಕಾ ಸ್ಯಾಜ್ಜೂಕಾಷ್ಟಗುಣಿತೋಯವಃ ॥

8 ತ್ರಸರೇಣುಗಳು ಸೇರಿದರೆ 1 ವಾಲಾಗ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. 8 ವಾಲಾಗ್ರಗಳು ಸೇರಿದರೆ 1 ಲೀಕ್ಷಾವಾಗುತ್ತದೆ. 8 ಲೀಕ್ಷಗಳು ಸೇರಿದರೆ 1 ಯೂಕಾವಾಗುತ್ತದೆ. 8 ಯೂಕಾಗಳು ಸೇರಿದರೆ 1 ಯವವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯವೋದರೈಃ ಪದ್ಗುಣೈರ್ವಾ ಸಪ್ತಭಿರ್ವಾಧಮಾದಿಕಂ ।

ಕ್ರಮಾದಷ್ಟ ಗುಣೈರ್ವಾಥ ಮಾನಾಂಗುಲ ಮಿತಿಸೃತಂ ॥

ರು ಯವಗಳು ಸೇರಿದಾಗ ಕನಿಷ್ಠ ಮಾಸಾಂಗುಲವು 7 ಯವಗಳು ಸೇರಿದಾಗ ಮಧ್ಯಮ ಮಾನಾಂಗುಲವು 8 ಯವವು ಸೇರಿದಾಗ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಮಾನಾಂಗುಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ 8 ಯವಸಹಿತವಾದ ಮಾನಾಂಗುಲವನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ನಂತರದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಾನಸಾಧನೆಗೆ ಯವ ಅಂದರೆ ಬಾರ್ಲಿ, ಶಾಲಿ ಅಂದರೆ ಭತ್ತ ಇತ್ಯಾದಿಯನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ.

ಶ್ವೇತಶಾಲೀ ಮಹಾಶಾಲೀ ರಕ್ತಶಾಲೀ ತಥೈವ ಚ ।

ಸೌಗಂಧೀ ಹೇಮಶಾಲೀಚ ಶಾಲೀ ಪಂಚವಿಧಸ್ಮೃತಾ ॥

ಶಾಲಿಯ ವಿಧವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಬಿಳಿ ಭತ್ತ, ಮಹಾಶಾಲಿ ಎಂಬ ದಪ್ಪ ಭತ್ತ, ರಕ್ತಶಾಲಿ ಎಂಬ ಕೆಂಪು ಭತ್ತ, ಹೇಮಶಾಲಿ ಎಂಬ ಬಂಗಾರ ಭತ್ತ, ಸೌಗಂಧಿಶಾಲೀ ಎಂಬ ಸುಗಂಧ ಭತ್ತ ವೆಂಬ ಐದು ಬಗೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಐದು ಬಗೆಯ ಭತ್ತದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಮಾನವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕೆಂದು ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಗಳ ವಚನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ರಕ್ತಶಾಲಿ ಎಂಬ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ದಪ್ಪಕ್ಕಿಯೂ ಮಾನ ಸಾಧನಕ್ಕೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಈ ರಕ್ತಶಾಲಿಯು ಬೆಟ್ಟ ಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ನೈಸರ್ಗಿಕವಾಗಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ ಹಾಗೂ ಇತರ ಶಾಲಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವುದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಇದು ವ್ಯಾಸದ 2 ಪಟ್ಟು ದೀರ್ಘವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಅಳತೆಗೆ ಬಲು ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ. ರಕ್ತಶಾಲಿಯ ಕುರಿತಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಶಿಲ್ಪಾದರ್ಶವು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ರಕ್ತಶಾಲ್ಯಾಯತಂ ತೇಷು ದ್ವಿಗುಣಂವಾ ತ್ರಿಮಾತ್ರಕಂ ।

ಚತುಸ್ತ್ರಿಂಶದ್ವಿಧಂ ದೃಷ್ಟಮೇವಂ ಮಾನಾಂಗುಲ ಬುಧೈಃ ॥

ಯಜಮಾನನಾದವನ ಬಲಹಸ್ತದ ಮಧ್ಯ ಪರ್ವದ ಉದ್ಧವನ್ನು ಅಥವಾ ಅಗಲವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ರೂಪಿಸಬಹುದು. ಇದನ್ನು ಮಾತ್ರಾಂಗುಲ ಎಂದು ಕರೆದಿರುತ್ತಾರೆ.

ತದ್ಭರ್ತುರ್ದಕ್ಷಿಣ ಕರಮಧ್ಯಮಾಮಧ್ಯಪರ್ವಣಃ ॥

ದೈರ್ಘ್ಯಂ ಮಾತ್ರಾಂಗುಲಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ನೀಚಂ ತದ್ವ್ಯಾಸ ಸಮ್ಮಿತಂ ॥

ಮಧ್ಯಗೆಣ್ಣಿನ ಮಾನವನ್ನು ಕನಿಷ್ಠ ಮಾನ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಇನ್ನೂ ಅಂಗುಲದ ಬಗ್ಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತಾ

ಇತ್ಥಂ ಮಾತ್ರಾಂಗುಲ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞೈರೀರಿತಂ ದ್ವಿಧಾ ।

ಅಂಗುಲ ತ್ರಿ ತಯಾ ಮುಷ್ಟಿರ್ವಿತಸ್ತಿರ್ದ್ವಾದಶಾಂಗುಲಂ ॥

ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅರಿತವರು ಮಾತ್ರಾಂಗುಲ ಪ್ರಮಾಣವು ಎರಡು ರೀತಿಯಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಮೂರು ಅಂಗುಲಗಳು ಒಂದು ಮುಷ್ಟಿ ಎಂದೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ದ್ವಾದಶಾಂಗುಲಗಳನ್ನು ವಿತಸ್ತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಅಂಗುಲಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ನೆರವೇರಲ್ಪಡುವ ಅನೇಕ ಮಾನಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ

ತದ್ವಯಂ ಹಸ್ತಮುದ್ಧಿಷ್ಟಂ ತಚ್ಚ ಕಿಷ್ಕು ರಿತಿಸ್ಮೃತಂ ।

ಏಕೈಕಾಂಗುಲವೃದ್ಧ್ಯತೋ ಭವಂತ್ಯಷ್ಟೌ ಕರಾಃಸ್ಪುಟಂ ॥

ಅಂದರೆ ಎರಡು ವಿತಸ್ತಿಗಳ ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು (24 ಅಂಗುಲ) ಒಂದು "ಹಸ್ತ"ವೆಂದು ಅಥವಾ ಕಿಷ್ಕು" ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಹಸ್ತಕ್ಕೆ ಒಂದೊಂದು ಅಂಗುಲದ ವೃದ್ಧಿಯಿಂದಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮಾನಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗುವುದನ್ನು ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಂ ಧನುರ್ಮುಷ್ಟಿಶ್ಚಾಪಗ್ರಹಮತಃಪರಂ ।

ಪ್ರಾಚ್ಯಾಂ ವೈದೇಹಕಂ ನಾಮ್ನಾ ವೈಪುಲ್ಯಂ ಚ ಪ್ರಕೀರ್ತಿ ತಂ ॥

ಇತ್ಥ ಮೇಕೋತ್ತರತ್ರಿಂಶದಗುಲಾಂತಾಃ ಕರಾಃ ಸ್ಮೃತಾಃ ।

ಏವಂ ತ್ವಶೀತಿ ಸಂಯುಕ್ತ ದ್ವಿಶತಂ ಕರಬೇದಕಂ ॥

ಷ್ಣುವಿಗೆ 1 ಅಂಗುಲವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ "ಧನು"ರ್ಹಸ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ (25 ಅಂಗುಲ) ಧನುರ್ಹಸ್ತಕ್ಕೆ 1 ಅಂಗುಲವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಒಂದು "ಮುಷ್ಠಿ" (26 ಅಂಗುಲ)ಯಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಮುಷ್ಠಿಗೆ 1 ಅಂಗುಲ ಸೇರಿದರೆ "ಚಾಪ" (27 ಅಂಗುಲ) ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಚಾಪಕ್ಕೆ 1 ಅಂಗುಲವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ "ಗ್ರಹ" ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಗ್ರಹಕ್ಕೆ 1 ಅಂಗುಲ ಸೇರಿಸಿದರೆ 29 ಅಂಗುಲ) "ಪ್ರಾಚ್ಯ" ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಚ್ಯಕ್ಕೆ 1 ಅಂಗುಲ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ "ವೈದೇಹ"

ಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವೈದೇಹಕ್ಕೆ 1 ಅಂಗುಲವನ್ನು ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ "ವೈಪುಲ್ಯ" ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ೀಗೆ ಮಾನ ನಿಶ್ಚಯ ಮಾಡುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಅನೇಕ ದಂಡ, ಕೋಲು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾದಂತಹ ಅಳತೆಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ರಿತು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಹೀಗೆ ಸಮರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಹಸ್ತೈಶ್ಚತುರ್ಭಿಭವತೀಹ ದಂಡೋನಿಜೋತ್ತಮಃ ಪಂಚಭಿರೇವ ಹಸ್ತೈಃ ।

ಸಾರ್ಧಾಬ್ಧಿ ಹಸ್ತೈರಥ ಮಧ್ಯಮೋಯಂ ಕ್ರೋಶಃ ಸಹಸ್ರದ್ವಿತಯೇನ ತೇಷಾಂ ॥

ಸ್ಯಾದ್‌ಯೋಜನಂ ಕ್ರೋಶ ಚತುಷ್ಟಯೇನ ತಥಾ ಕರಾಣಾಂ ದಶಕೇನ ವಂಶಃ ।

ನಿರ್ವಿತನಂ ವಿಂಶತಿ ಸಂಖ್ಯ ವಂಶೈಸ್ತ್ಯೈವ ರಜುರ್ಗಜದಂಡ ದೀರ್ಘಃ ॥

ನಾಲ್ಕು ಹಸ್ತಗಳಿಗೆ ಒಂದು "ದಂಡ" ವೆಂತಲೂ ಐದು ಹಸ್ತ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ "ನೀಚೋತ್ತಮ" ವೆಂತಲೂ ನಾಲ್ಕುವರೆ ಹಸ್ತ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೆ "ಮಧ್ಯಮಾ" ವೆಂದೂ 2 ಸಾವಿರ ಹಸ್ತಗಳಿಂದ "ಕ್ರೋಶ" ವೆಂದೂ, ನಾಲ್ಕು ಕ್ರೋಶ ಮಾನದಿಂದ "ಯೋಜನ" ವೆಂದೂ, ಹತ್ತು ಹಸ್ತಮಾನದಿಂದ "ವಂಶ" ಎಂದೂ ಇಪ್ಪತ್ತು ವಂಶಮಾನದಿಂದ "ನಿವರ್ತನ" ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಎಂಟು ದಂಡ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ "ರಜ್ಜು" ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಮಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ರತ್ನಿ, ಅರತ್ನಿ ಎಂಬ ಅಳತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಆ ಸಂಧೇರ್ಬದ್ಧಮುಷ್ಟಿಸ್ತು ಕರೋ ರತ್ನಿ ರುದಾಹೃತಾಃ ।

ಸ ಏವಾರತ್ನಿರುದ್ಧಿಷ್ಟಾ ಸಂಧಿಶ್ಚೇಥಾಕನಿಷ್ಟಿಕಾ ॥

ಅಂದರೆ ಕೈ ಮತ್ತು ತೋಳಿನ ಸಂಧಿಪರ್ಯಂತ ಇರುವ ದೂರವನ್ನು "ರತ್ನ" ಎಂದು ಮೊಳಕೈಯಿಂದ ಕಿರು ಬೆರಳಿನ ಪರ್ಯಂತ ಇರುವ ದೂರವನ್ನು "ಅರತ್ನಿ" ಎಂದು ಹೆಸರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ

ಪ್ರಾದೇಶತಾಲಗೋಕರ್ಣವಿತಸ್ತ್ಯಃಸ್ಯುರ್ಯಥಾಕ್ರಮಂ ।

ತರ್ಜನ್ಯಾದಿ ಕನಿಷ್ಠಾಂತ ಮಂಗುಷ್ಠಾಗ್ರಾತ್ ಪ್ರಸಾರಿತಃ ॥

ಬೆರಳಿನ ತುದಿಯಿಂದ ತರ್ಜನ್ಯಾದಿ ಕನಿಷ್ಠಕಾಂತದವರೆಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಾದೇಶ, ತಾಲ, ಗೋಕರ್ಣ, ವಿತಸ್ತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅಳತೆಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ವಿಚಕ್ಷಣನಾದ ಶಿಲ್ಪಿಯು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು ಎಂಬುವುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ವಿವರಿಸುವುದನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಅದೌಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ಸಂಮಿತೈರ್ಯೋ

ಮಾತ್ರಾಂಗುಲೈರೇವ ಕರಃ ಪ್ರದಿಷ್ಟಃ

ಸರ್ವತ್ರ ಪೂಜ್ಯೋ ಮೃತಭೇದತೋಽಸ್ಯೆ

ಸರ್ವೇಽಪಿ ಚ ಕ್ವಾಪಿ ಯಥಾರ್ಹ ಮಿಷ್ಟಾಃ ॥

ಅಂದರೆ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ಮಾತ್ರಾಂಗುಲಗಳುಳ್ಳ (ಕಿಷ್ಕು) ಕೋಲು ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ಮಾನದಂಡಗಳೆಲ್ಲಾ ಮತಭೇದದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಅವುಗಳನ್ನು ಹಲವು ಕಡೆ ಅನುಕೂಲಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಬಳಸಬೇಕು ಎಂಬುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಎಲ್ಲಾ ಮಾನ ನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದ ತರುವಾಯ ಹೇಳಿರುವಂತಹ ಅಳತೆಗಳನ್ನು ಯಾವ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಹೇಗೆ ನಿರ್ಧರಿಸಬೇಕು ಎಂಬುವುದನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಅಂದರೆ ಮೊದಲೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಭೂಮಿ, ವಾಸ್ತು, ಯಾನ, ಶಯನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಳತೆ ಪ್ರಮಾಣದ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಾನಾಂಗುಲೈಃ ಕೇವಲಮೇವ ಕುರ್ಯಾದ್ದೇವಾಲಯಾದೀನಿ ಗೃಹಾಣಿ ವಾ ನೃಣಾಂ ।

ಕುಂಡಾದಿಕಾನಾಮಥ ಮಂಡಲಾನಾಂ ಸರ್ವತ್ರ ಮಾತ್ರಾಂಗುಲ ಮಿಷ್ಯತೇ ಬುಧೈಃ ।

ದೇವಾಲಯ ವಾಸದಮನೆ, ಅರಮನೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾನಾಂಗುಲ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಮಂಡಗಳು, ಯಜ್ಞಕುಂಡಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಯಜಮಾನನ

ಮಸ್ಯಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ನಡೆಸುವಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತಹುದನ್ನು ಮಾತ್ರಾಂಗುಲ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ರವೇರಿಸುವುದು ಸೂಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಯಾನೇಚಶಯನೇ ಕಿಷ್ಕುಃ ಪ್ರಜಾಪತ್ಯಂ ವಿಮಾನಕೇ ।

ಆರಾಮೋದ್ಯಾನ ಕಾದೌ ತು ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ಕರಂಸ್ಕೃತಂ ॥

ವಾಸ್ತೂನಾಂ ಚ ಧಮುರ್ಮುಷ್ಟಿಗ್ರ್ರಾಮಾದೀನಾಮಿಯಂ ತು ವಾ ।

ವಾಪಿಕೂಪಾದಿ ಮಾರ್ಗಾದೌ ಗ್ರಾಮಾದೀನಾಂ ಧನುರ್ಗ್ರಹಂ ॥

ಯಾನ. ವಾಹನ, ಶಯನಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿರುವ ಮಂಚ, ಕುರ್ಚಿ, ಮೇಜು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹಸ್ತಮಾನದಲ್ಲಿ (ಕಿಷ್ಕು) ರಚಿಸಬೇಕು. ವಿಮಾನ, ಉದ್ಯಾನವನ, ವಿಶ್ರಾಂತಿಗೃಹಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ" ಹಸ್ತ ಮಾನದಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕು. ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕಟ್ಟಡಗಳು "ಧನುರ್ಮುಷ್ಟಿ" ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ರೂಪಿತವಾಗಬೇಕು. ಗ್ರಾಮ ಮೊದಲಾದ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಧನುರ್ಗ್ರಹ ಅಥವಾ "ಗ್ರಹ" ಮಾನದಿಂದ ಅಳೆಯಲು ಶಾಸ್ತ್ರವು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಾಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆಯಾ ವಸ್ತುಗಳ ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶ ಏನಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕುದಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

<u>ದಂಡ-ರಜ್ಜು ನಿರ್ಮಾಣ</u>:- ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವಂತಹ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ದಂಡ ಅಥವಾ ಕೋಲು ತಯಾರಿಸಲು, ಚಂದನ, ದೇವದಾರು, ಕಗ್ಗಲಿ, ತೇಗ, ಸಂಪಿಗೆ, ಬನ್ನಿ, ಹುಣಸೆ, ಕದಂಬ ವೃಕ್ಷ, ಅಡಿಕೆ ಮರಗಳನ್ನು ಬಳಸುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ.

ದಂಡಕ್ಕೆ ಬಳಸುವ ಮರವು ಅಂಕುಡೊಂಕಾಗಿರದೆ, ಟೊಳ್ಳಾಗಿ ಇರುವುದಲ್ಲದೆ ಅದರಲ್ಲಿ ರಂಧ್ರಗಳಾಗಲಿ ಇರಕೂಡದು. ಇಂತಹ ಉತ್ತಮ ಜಾತಿಯ ಮರವನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿ ಮೂರು ತಿಂಗಳುಗಳ ಕಾಲ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ತೊಯ್ಸಬೇಕು. ನಂತರದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳಿರುವಂತೆ ರೂಪಿಸಿ ಇವುಗಳ ತುದಿಗಳಿಗೆ ಲೋಹದ ಕಟ್ಟುಗಳಿಂದ ಬಿಗಿಗೊಳಿಸಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಧಿದೇವತೆ ವಿಷ್ಣುವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ರಜ್ಜು (ಹಗ್ಗ) ವನ್ನು ತೆಂಗಿನಮರ

ನಾರು, ದರ್ಭೆ, ಆಲದ ಮರದಬೇರು, ಹತ್ತಿನೂಲು, ರೇಷ್ಮೆದಾರ, ತಾಳೆನಾರು, ಇವುಗಳಿಂದ ತಯಾರಿಸಬೇಕು. ಹಗ್ಗದ ದಪ್ಪವು ಒಂದು ಅಂಗಳವಿರಬೇಕು. ಹಗ್ಗದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸುರಿಗಳಿರಬೇಕು. ಗಂಟುಗಳು, ಛಿದ್ರಗಳು ಇರಕೂಡದು. ಇದರ ಉದ್ದ ಕನಿಷ್ಠ ಒಂದು ರಜ್ಜುನಷ್ಟು ಇರಲೇಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಧಿದೇವತೆ ವಾಸುಕಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪರಿಕರಗಳಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಅಧಿದೇವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಳತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಿಯು ಈ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೇ ಇಟ್ಟು ಆ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಅಧಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ನಂತರದಲ್ಲಿ ಅಳತೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಮೇಲಿನ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಶಿಲ್ಪಿಯು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಪ್ರಮಾಣದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸಿದರೆ ಆ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಆಯಾದಿ ಗಣಿತವನ್ನು ಮಾಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಆಯಾದಿ ಗಣಿತದ ಕ್ರಮವನ್ನು "ಅಗಸ್ತ್ಯಕೃತ ಸಕಲಾಧಿಕಾರ" ಎಂಬ ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಬಲು ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ "ನವವರ್ಗಗಣಿತ" ಎಂದು ರೂಡಿಯಲ್ಲಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಶವನ್ನು ನಾವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಲೇ ಬೇಕು. ಅದು ಯಾವುದೆಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ತಿಳಿಸುವ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಎಲ್ಲಿಂದ ಎಲ್ಲಿಗೆ ನ್ಯಾಸ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬುವುದು ಅತಿ ಅಗತ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರವು ಹೀಗೆ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

"ಯಾನೇಚಶಯನೇ ಕಿಷ್ಕುಃ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ವಿಮಾನಕೇ॥ ಅಂದರೆ ಯಾನ ಎಂಬ ರಥದಲ್ಲಿ ಶಯನ ಎಂಬ ಆಸನ, ಮಂಚ, ಸಿಂಹಾಸನ ಪೀಠ, ವಿಮಾನ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯದ ಅಂದರೆ 24 ಅಂಗುಲ ಇರುವ ಹಸ್ತದಿಂದಲೇ ಅಳೆಯಬೇಕು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಇಡುವ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ "ಶ್ರೀ ವಿಶ್ವಕರ್ಮೀಯ ರಥ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ"ವು.

ಏತತ್ ವಿಸ್ತಾರ ಮಾನಂ ತು ಪಾತ್ಬಾಹ್ಯೇಚಾಥ ಮಧ್ಯಯೇ ।

ಮಾನಸೂತ್ರಂತು ತತ್ಯುಕ್ತಂ ಹಾನ್ಯಾಸನ್ನ ಕಾರಯೇತ್॥ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ ಅಂದರೆ ರಥದ ಅಗಲವನ್ನು ಅಳೆಯುವಾಗ ಚಕ್ರದ ಹೊರಭಾಗದಿಂದ ಹೊರಭಾಗಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ ಮಧ್ಯಭಾಗಕ್ಕೆ ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕು. ಈ ಅಳತೆಯು ರಥದ ಮೂಲ ಅಳತೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ

ದನ್ನು "ಮಾನಸೂತ್ರ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಳತೆಯನ್ನು ನಿಖರವಾಗಿ ಳೆಯಬೇಕು. ಆಯಾದಿಗಣಿತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಶುಭಮಾನಗಳನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ರಥದ ರಿತಾಗಿ ಇನ್ನೂ ಮಾನ ನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ಇನ್ನೂ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ

ಕರ್ಣಬಾಹ್ಯಗತಂ ಸೂತ್ರಂ ಪರ್ಯಂತ ದ್ವಿವಿಧಮ್ ಮತಮ್ ।

ಮಾನಸೂತ್ರ ಪ್ರಮಾಣಾರ್ಥಂ ಚಕ್ರ ವಿಸ್ತಾರ ಮಿಶ್ಯತೇ ॥9॥ ಅಂದರೆ ಎರಡನೇ ವಿಧವಾದ ಳತೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಧಾನ ಮಾನವು ರಥದ ಕರ್ಣದ ಅಳತೆಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿ ರಬಹುದು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂತ ಶುಭ ಲೆಕ್ಕವನ್ನು ಗುಣಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಆಯಾದಿ ಡ್ವರ್ಗ ಕ್ರಮ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಇಷ್ಟೇ ತಾನವಿತಾನಮಾನ ನಿಚಯೇ ತ್ರಿಘ್ನೇಷ್ಟಭಿರ್ಭಾಜಿತೇ ।

ಶೇಷೋ ಯೋನಿರಿಹ ವ್ಯಯೋ ಮುನಿಯುಜಾಥಾಯೋಽಷ್ಟ ನಿಘ್ನೇಽರುಣ್ಯೈಃ ॥

ಋಕ್ಷೇರಕ್ಷಮವಾಪ್ತಿ ರತ್ರ ತು ವಯೋ ಜ್ಞೇಯಂ ತಿಥಿ ಸ್ತ್ರಿಂಶತಾ ।

ವಾರೋ ಭೂಮಿಧರೈರ್ನಿಧಿಪ್ರಗುಣಿತೇ ಧರ್ಮಾಹೃತೇ ವಾವ್ಯಯಃ ॥

ಅಂದರೆ ನಾವು ಬಯಸಿದ ಅಳತೆಯನ್ನು ಮೂರರಿಂದ ಗುಣಿಸಿ ಎಂಟರಿಂದ ಭಾಗಿಸಿದಾಗ ಳಿಯುವ ಶೇಷ ಸಂಖ್ಯೆಯೇ ಯೋನಿ ಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸುತ್ತಳತೆಯನ್ನು ಮೂರರಿಂದ ಣಿಸಿ ಹದಿನಾಲ್ಕರಿಂದ ಭಾಗಿಸಿದಾಗ ಉಳಿಯುವ ಶೇಷವೇ ವ್ಯಯ (ಖರ್ಚು) ವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ತ್ತಳತೆಯನ್ನು ಎಂಟರಿಂದ ಗುಣಿಸಿ ಹನ್ನೆರಡರಿಂದ ಭಾಗಿಸಿದಾಗ ಉಳಿಯುವ ಶೇಷವೇ ದಾಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸುತ್ತಳತೆಯನ್ನು ಎಂಟರಿಂದ ಗುಣಿಸಿ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳರಿಂದ ಭಾಗಿಸಿದಾಗ ಳಿಯುವ ಶೇಷವೇ ನಕ್ಷತ್ರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸುತ್ತಳತೆಯನ್ನು ಎಂಟರಿಂದ ಗುಣಿಸಿ ಮೂವತ್ತರಿಂದ ಾಗಿಸಿದಾಗ ರುವ ಶೇಷವೇ ತಿಥಿ ಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸುತ್ತಳತೆಯನ್ನು ಇಪ್ಪತ್ತೇಳರಿಂದ ಭಾಗಿಸಿ ಂದ ಭಾಗಲಬ್ಧವನ್ನು 5 ರಿಂದ ಭಾಗಿಸಿದಾಗ ಸಿಗುವ ಶೇಷವೇ ಆಯಸ್ಸು ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ತ್ತಳತೆಯನ್ನು 8 ರಿಂದ ಗುಣಿಸಿ 7 ರಿಂದ ಭಾಗಿಸಿದಾಗ ಬರುವ ಶೇಷವೇ ವಾರ ಂಖ್ಯೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸುತ್ತಳತೆಯನ್ನು ಒಂಭತ್ತರಿಂದ ಗುಣಿಸಿ ಹತ್ತರಿಂದ ಭಾಗಿಸಿದಾಗ ಉಳಿಯುವ

ೇಷವೇ ಪಕ್ಷಾಂತರ ವ್ಯಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಮೇಲಿನ ವಿವರಣೆಯಂತೆ ಒಂದು ಉದಾಹರಣಾ ಕ್ಕವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ.

1. **ಯೋನಿ =** ಸುತ್ತಳತೆ x 3 ÷8 = ಶೇಷ ಸಂಖ್ಯೆಯೇ ಯೋನಿ.

ಸುತ್ತಳತೆ = 10 ಕೋಲು 3 ಅಂಗುಳ ಎಂದಿರಲಿ.

43x 3 ÷ 8 = 729 ÷ 8= 1 ಶೇಷ ಸಂಖ್ಯೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಧ್ವಜಯೋನಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಧ್ವಜೋ ಧೂಮಸ್ತಥಾ ಸಿಂಹಃ ಶ್ವಾನೋ ವೃಷ ಖರೋ ಗಜಃ ।

ಧ್ವಾಂಕ್ಷಾಷ್ಟಾಯಾಃ ಸಮುದ್ಧಿಷ್ಟಾಃ ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿಷು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಃ ॥

ಂದರೆ ಧ್ವಜ, ಧೂಮ, ಸಿಂಹ, ಶ್ವಾನ, ವೃಷಭ, ಖರ, ಗಜ, ದ್ವಾಂಕ್ಷಃ ಎಂಬ ಎಂಟು ಹೆಸರಿನ ಯೋನಿಗಳು ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾ ಕ್ರಮದಂತೆ ಎಂಟು ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ.

2. **ವ್ಯಯ** = ಸುತ್ತಳತೆx 3 ÷ 14 ಶೇಷವೇ ವ್ಯಯ.

243x 3 ÷ 14 = 729 ÷ 14 = 1 ವ್ಯಯ.

3. **ಆದಾಯ** = ಸುತ್ತಳತೆx 8 ÷ 12 ಶೇಷ ಆಯ (ಲಾಭ)

243x8 ÷ 12 = 1944÷12 = 0 ಅಂದರೆ ಶೇಷ

ೂನ್ಯ ಬಂದಾಗ ಭಾಗಿಸಿರುವಂತ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು, ಅಂದರೆ ಲಾಭ= 12

4. **ತಿಥಿ** = ಸುತ್ತಳತೆx 8 ÷ 30 ಶೇಷ = ತಿಥಿ

243x 8 ÷30 = 1944 ÷ 30 = 24 ತಿಥಿ. ಅಂದರೆ ಪ್ರತಿಪದೀ ಹುಣ್ಣಿಮೆವರೆಗೆ 5 ತಿಥಿ ನಂತರ ಬರುವ 16 ತಿಥಿಯಿಂದ ಕೃಷ್ಣ ಪಕ್ಷಾದಿಯಾಗಿ ಅಮವಾಸ್ಯೆ ಎಂದು ೀಕರಿಸಬೇಕು ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದ ನವಮಿ ತಿಥಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

5. **ವಾರ** = ಸುತ್ತಳತೆx 8 ÷ 7 ಶೇಷವೇ ವಾರ

243x 8 ÷ 7 = 1944 ÷ 7 = 5 ಗುರುವಾರ

6. **ನಕ್ಷತ್ರ** = ಸುತ್ತಲತೆx 8 ÷ 27 ಶೇಷವೇ ವಾರ

243x 8 ÷ 27 = 1944 ÷ 27 = 0 ಅಂದರೆ ಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಡುವ ಂಖ್ಯೆಯೇ ನಕ್ಷತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ರೇವತೀ ನಕ್ಷತ್ರ.

7. **ಆಯಸ್ಸು** = ಸುತ್ತಳತೆx 8 ÷ 27 = ಭಾಗಲಬ್ದ ÷ 5 = ಶೇಷವೇ ಆಯಸ್ಸು.

243x8 ÷ 27 = 72 ÷ 5 = 2 ಶೇಷವೇ ಯೌವನ.

ಂದರೆ ಆಯಸ್ಸಿನ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಬಾಲತ್ವಂ ಕೌಮಾರಂ ಯೌವನಮಥ ವಾರ್ಧಕಂ ಚ ನಿಧನಂಚ ।

ಂಚ ವಯಾಸ್ಯೇಷ್ಟಂತ್ಯಂ ನೇಷ್ಟಂ ಶಿಷ್ಟಾಸಿ ವಾಸ್ತು ನೀಷ್ಟಾನಿ॥ ಅಂದರೆ ಬಾಲ್ಯ, ಕೌಮಾರ್ಯ, ಯೌವನ, ವಾರ್ಧಕ್ಯ, ನಿಧನ ಎಂಬುವುದು 5 ಆಯು: ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಈ ಐದು ಆಯುಃ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಪೈಕಿ ಕೊನೆಯದಾದ ನಿಧನವನ್ನು ಬಿಡಲೇಬೇಕು. (ಅದು ಸರ್ವಥಾ ವರ್ಜ್ಯ) ಉಳಿದವುಗಳನ್ನು ವಸ್ತು ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಬಹುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಯೌವನವು ತಿಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

8. **ಪಕ್ಷಾಂತರ ವ್ಯಯ:** ಸುತ್ತಳತೆx9÷10 ಶೇಷವೇ ಪಕ್ಷಾಂತರ ವ್ಯಯ

243x 9÷10 = 2187÷10 = 7 ಶೇಷ

ಹೀಗೆ ಆಯಾದಿ ಗಣಿತವನ್ನು ಸೂತ್ರಗಳ ಕ್ರಮದಂತೆ ಲೆಕ್ಕಿಸಿ ಶುಭಮಾನವನ್ನು ರಿಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಈ 8 ಅಂಶಗಳು ಶುಭ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಬರುವಂತೆ ಶಿಲ್ಪಿಯು ಎಚ್ಚರಿಕೆ ವಹಿಸಿ

ಾನ ನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಇನ್ನು ಇದಲ್ಲದೇ ಇನ್ನು ಹನ್ನೊಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ರಥಕ್ಕೆ ಮಾನ ಶ್ಚಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಏತೇಷಾಂ ಪ್ರತಿರೂಪಾಣಾಂ ಮಾನಕಲ್ಪ ಮಥೋಚ್ಚತೇ ।

ಲಿಂಗಮಾನಂಚ ಗರ್ಭಂ ದ್ವಾರಾಧಿಷ್ಠಾನ ಪಾದಕಮ್ ॥

ಹಸ್ತಮಾನಂ ಚ ತಾಲಂಚ ಯಜಮಾನೋದಯೇನ ಚ ।

ಮೂಲಬೇರಾಂಗುಲಂ ಮಾನಾಂಗುಲಂ ಮಾತ್ರಾಂಗುಲಂ ತಥಾ ॥

ಮಾನಂ ತು ರುದ್ರಭೇದಂಸ್ಯಾತ್ ತದ್ಭೇಧಂ ಬಹುದಾ ಭವೇತ್ ॥

1. **<u>ಲಿಂಗಮಾನ ಅಥವಾ ಬೇರಾಂಗುಲ:</u>**

ಪೂಜಾಂಶೋದಯ ತಾರನಾಹ ಸದೃಶಂ ಚಾಷ್ಟದ್ವಯಾಂಶಂ ಭವೇತ್ ।

ತದ್ಭಾಗೇನ ಗುಣೇಷು ಧಾತು ನವ ರುದ್ರಾಂಶಧಿಕಂ ಭೋಧಯಮ್ ॥

ಹೀನಂವ್ಯಾಪಿಽ ಸಮೇನಮಾನಮುದಿತಂ ಸಂಖ್ಯಾ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶತಿಃ ।

ಬೇರಾಣಾಂ ಶಿವಾಂಶಮಾನವಶತಃ ಸ್ವಾಯಂಭುವೇ ಮಾನವೇ ॥

ಲಿಂಗದ ಎತ್ತರ, ಅಗಲ, ಸುತ್ತಳತೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಲೆಕ್ಕಿಸಿ ರಥಕ್ಕೆ ನಾವು ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಆ ಅಳತೆಗಳಲ್ಲಿ 3, 5, 7, 9 ಅಥವಾ 11 ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ರಥದ ಮಾನಸೂತ್ರವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಬಹುದು.

. **<u>ಪ್ರಸಾದಮಾನ</u>** : ಪ್ರಾಸಾದಕ್ಕೆ ಬಳಸಿರುವಂತಹ ಮಾನಸೂತ್ರವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಆಯಾ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗಿರುವಂತಹ ಅಳತೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಮೂಲ ಗರ್ಭಗೃಹದ 1, 1½, 2, ಅಂಶಗಳಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

<u>ಗರ್ಭಮಾನ:</u> ಗರ್ಭಗೃಹದ ಒಳ ಎತ್ತರವನ್ನು ಅಥವಾ ಗೋಡೆಯಿಂದ ಗೋಡೆಗೆ ಇರುವ ದೂರದ ಅಭ್ಯಂತರ ಅಳತೆಯಿಂದಲೂ 1, 1 1/4, 1 1/2, 1 3/4, 2, 2 1/4 ಅಂಶಗಳಿಂದಲೂ ರಥ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬಹುದು.

ದ್ವಾರಮಾನ: ನಾವು ರಥ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವ ಆಲಯದ ಮೂಲ ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದ ಮಾನವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡು ನಾವು ರಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದು.

ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಮಾನ:- ನಾವು ರಥ ನಿರ್ಮಿಸುವ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಎತ್ತರದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ರಥದ ಮಾನಸೂತ್ರವನ್ನು ಲೆಕ್ಕಿಸುವ ವಿಧಾನವು ಇರುತ್ತದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ 1,2,3,4 ಪಟ್ಟು ಜಾಸ್ತಿಯಾಗಿ ಶುಭ ಮಾನವು ಸಿಗುವಂತೆ ಲೆಕ್ಕಹಾಕಬೇಕು.

ಪಾದಮಾನ: ಪಾದಮಾನ ಎಂಬುವುದು ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭ ವರ್ಗದ ಎತ್ತರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಎತ್ತರದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ರಥಕ್ಕೆ ಮಾನಲಕ್ಷಣವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬಹುದು. ಇದನ್ನು ವೃದ್ಧಿಸಿಯಾದರೂ ಕ್ಷಯಿಸಿಯಾದರೂ ಮಾನವನ್ನು ಶಿಲ್ಪಿಯು ಸ್ವೀಕರಿಸಬಹುದು.

ಹಸ್ತಮಾನ:

ಏಕ ಹಸ್ತಂ ಸಮಾರಂಭ್ಯ ಹಸ್ತೈಕೇನ ಪ್ರವರ್ಧಯೇತ್ ।

ನವಹಸ್ತಾಂತಮುತ್ಸೇದಂ ನವಧಾಹಸ್ತಮಾನಕಂ ॥

ಂದರೆ ಒಂದು ಹಸ್ತ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಒಂದೊಂದೆ ಹಸ್ತ ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತಾ ಒಂಬತ್ತು ಸ್ತಗಳವರೆಗೆ ಏರಿಸಿ ರಥಕ್ಕೆ ಮಾನ ಸೂತ್ರವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಬಹುದು.

ತಾಲಮಾನ: 12 ಅಂಗುಗಳಿರುವ ದೂರದಿಮದ ಅಳತೆಯುವುದನ್ನು ತಾಲ ಅಥವಾ "ವಿತಸ್ತಿ" ಎಂದು ಕರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪ್ರಮಾಣದಂತೆಯು ನಾವು ರಥಕ್ಕೆ ಮಾನ ನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಯಜಮಾನೋದಯ ಮಾನ:

ಯಜಮಾನ ಸಮೋತ್ತುಂಗಂ ನೇತ್ರಾಂತಂಚಾಸ್ಯ ಸೀಮಕಮ್ ।

ಹನ್ವಂತಂ ಬಾಹುಸೀಮಾಂತಂ ಸ್ತನಾಂತಂ ಹೃದಯಾಂತಕಮ್ ॥

ಸಪ್ತಮಾನಮಿದಂ ಜ್ಞೇಯಂ ಯಜಮಾನವಶ ದ್ವಿದುಃ ।

ಅಂದರೆ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿವುವವನು ಯಜಮಾನನ ಎತ್ತರವನ್ನು ಪಾದಾದಿ ಉಷ್ಣೀಶದ ವರೆಗೆ, ಪಾದದಿಂದ ನೇತ್ರಸೂತ್ರದ ವರೆಗೆ, ಪಾದದಿಂದ ಬಾಯಿಯ ತನಕ, ಪಾದದಿಂದ ಹನ್ವಂತದವರೆಗೆ, ಪಾದದಿಂದ ಭುಜದವರೆಗೆ, ಪಾದದಿಂದ ಸ್ತನದವರೆಗೆ, ಮತ್ತು ಪಾದದಿಂದ ಹೃದಯದ ವರೆಗೆ ಒಟ್ಟು ಏಳು ಎತ್ತರಗಳನ್ನು "ಯಜಮಾನೋದಯ" ಮಾನ ಎಂದು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಮಾನದಿಂದ ರಥದ ಮಾನಸೂತ್ರದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಬಹುದು.

). <u>ಮಾನಾಂಗುಳ:</u> ಇದು ಮೊದಲೇ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವಂತಹ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದ್ದು 8 ಯವಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ 1 ಮಾನಾಂಗುಲ ಎಂದು ಗ್ರಹಿಸಿ ಆ ಅಂಗುಲ ಪ್ರಮಾಣದಂತೆ ಹಸ್ತವನ್ನು ಮಾಡಿ ಲೆಕ್ಕಿಸುವುದನ್ನು ಮಾನಾಂಗುಲ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮಾನದಿಂದಲೂ ರಥ ನಿರ್ಮಾಣದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಬಹುದು.

1. ಮಾತ್ರಾಂಗುಲ:

ಯಜಮಾನ ದಕ್ಷಿಣೇ ಹಸ್ತಮಧ್ಯಮಾಂಗುಲಿ ಮಧ್ಯಮೇ ।

ಪರ್ವದೀರ್ಘ ತತಂವಾಪಿ ಮಾತ್ರಾ ಮಾತ್ರ ಮಿತೇಷ್ಟತೇ ॥

ರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿಸುವಂತಹ ಯಜಮಾನನ ಬಲಹಸ್ತದ ಮಧ್ಯ ಬೆರಳಿನ ಮಧ್ಯಪರ್ವದ ಡುವಿನ ದೂರವನ್ನು ಮಾತ್ರಾಂಗುಳವನ್ನು ಲೆಕ್ಕಿಸಿ ಆ ಅಂಗುಲ ಪ್ರಮಾಣದಂತೆ ಹಸ್ತವನ್ನು ೂಪಿಸಿ ಲೆಕ್ಕಿಸುವ ವಿಧಾನವೇ ಮಾತ್ರಾಂಗುಳ. ಇದು ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮಾನ ಕಾಮ್ಯ ುಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮಾನಂಗುಳವನ್ನೇ ಬಳಸಬೇಕು ಎಂಬುವುದು ವಿಧಿತವಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ.

ೀಗೆ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣ ಲೆಕ್ಕಿಸುವ ಕುರಿತಾಗಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಅವಕಾಶಗಳಿದ್ದು ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮಾಣವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರವು ವಿರೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಮಾನವನ್ನು ಕ್ಕಹಾಕುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಿ ಇಬ್ಬರೂ ನಾಶವಾಗಿ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ದುರ್ಭಿಕ್ಷೆಯು ದಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವು ಎಚ್ಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವಂತಹ ಸೂತ್ರವು ಲು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು ಇದು ಯಜಮಾನ, ಶಿಲ್ಪಿ, ಗ್ರಾಮ, ದೇಶ ಎಲ್ಲದರ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನು ಬಯಸಿ ಭಮಾನವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡು ಕರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ

ಾನನಿಶ್ಚಯ ಎಂಬುವುದು ಅತಿ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಅಂಗವಾಗಿದೆ. ಕೆಟ್ಟ ಮಾನವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದುದೇ ದರೆ "ಧನ ಹಾನ್ಯಾತ್ಮಾರ್ಥ ಹಾನಿಪ್ರದಾ" ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅಂದರೆ ಧನಹಾನಿ, ಆತ್ಮಾರ್ಥ ಾನಿಯಾಗುವುದು ಖಂಡಿತಾ ಎಂದು ಎಚ್ಚರಿಸಿ ಮಾನನಿಶ್ಚಯದ ಅಗತ್ಯತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಾನ ನಿಶ್ಚಯ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮಾಡುವಂತಹ ಕರ್ಮದ ಸಂಪೂರ್ಣ ಮಾಹಿತಿ ಅದರ ಂದಾಜು ವೆಚ್ಚಗಳು, ಬೇಕಾಗುವ ಕಚ್ಚಾ ಸಾಮಗ್ರಿಯ ಲೆಕ್ಕ, ಕಚ್ಚಾ ಸಾಮಗ್ರಿಯ ಲೆಕ್ಕದ ಮೇಲೆ ಟ್ಟು ವಸ್ತುವನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಬೇಕಾಗುವ ಒಟ್ಟು ದಿನದ ಲೆಕ್ಕಗಳು ಹೀಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ಾಹಿತಿಯನ್ನೇ ಪಡೆಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

ತೀಯಂಧಾರುಸಂಗ್ರಹಂ:-

ಥ ಸಂಬಂಧಿ ಸಪ್ತ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯ ಸೂತ್ರವೇ "ದ್ವಿತೀಯಂ ಧಾರು ಸಂಗ್ರಹಮ್" ಂಬುವುದು ಅತಿ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಸೂತ್ರವೇ ಸರಿ. ನಾವು ಅಭ್ಯಸಿಸುತ್ತಿರುವುದು ರಥ ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರ ರಿತಾದುದರಿಂದ ರಥವು ಧಾರು ನಿರ್ಮಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಧಾರು ಂಗ್ರಹವು ಅತೀ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ದಾರು ಸಂಗ್ರಹದ ಕುರಿತಾಗಿ ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಹುವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಮೊದಲಾಗಿ ರಥ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಯಾವ ಯಾವ ದಾರುಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುವುದನ್ನು ನಾವು ತಿಳಿಯುವುದು ಅತಿ ಪ್ರಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಶಾಸ್ತ್ರ ತಿಳಿಸಿರುವಂತಹ ರಥದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಾತಿಯ ಮರವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

(ಶಿಲ್ಪಿಯವರು ಮರದ ಮುಹೂರ್ತವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು)

ನಿಂಬೈರ್ದ್ವಿದ್ರವ್ಯಂ ಸಂಯುಕ್ತಂ ಬೌದ್ಧ್ವಿದ್ರವ್ಯ ಸಂಯುತಮ್ ।

ಅಂತಸ್ಸಾರಂ ದ್ರುಮ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಅಯಃ ಶೂಲೇನ ಘಟ್ಟನಾತ್ ॥

ಈ ವಿಶ್ವಕರ್ಮೀರ್ಯ ರಥಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ಮೇಲಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರಥದ ಚಕ್ರದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ. ...ಂಬೆ ಅಥವಾ ಬಿಲ್ವ ಮರವನ್ನು ಮತ್ತು ಇತರ ಎರಡು ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಬಳಸಬೇಕು ಎಂದು ...ೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಯವ ಮರವು ಅಂತಸ್ಸಾರವಾಗಿರುವುದೋ, ಬಹು ದೃಢವಾಗಿರುತ್ತದೋ ಅಂತಹ ...ರಗಳನ್ನೇ ರಥ ಚಕ್ರದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಬಳಸಬೇಕು ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ...ರಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸುತ್ತಾ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. **ಅಂತಸ್ಸಾರಾಸ್ತು ವೃಕ್ಷಾಃ ಪನಸತರುಮುಖಾಃ ...ರ್ವಸಾರಾಶ್ಚ ಶಾಕಾಶ್ಚಿಂಚಾದ್ಯಾಸ್ತಾಲಕೇರ ಕ್ರಮುಕಯವಫಲಾದ್ಯಾ ಬಹಿಸ್ಸಾರ ವೃಕ್ಷಾಃನಿಸ್ಸಾರಾಃ ...ಗ್ರುಸಪ್ತಚ್ಛದಶುಕತರವಃ ಕಿಂಶುಕಾದ್ಯಾಶ್ಚ ಕಾರ್ಯಾಸ್ತೇಷ್ವಾದ್ಯಾ ಮಧ್ಯಭಾಗೇ ಬಹಿರಪಿ ಚ ತತಃ ...ರ್ವಸಾರಾಸ್ತ ತೋಽನ್ಯೇ॥**

...ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತಸ್ಸಾರ, ಬಹಿಸ್ಸಾರ, ಸರ್ವಸ್ಸಾರ, ನಿಸ್ಸಾರಗಳೆಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವನ್ನು ...ರುತಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ತಿರುಳು ಹಾಗೂ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುವ ಹಲಸು ಮುಂತಾದ ಮರಗಳನ್ನು ಅಂತಸ್ಸಾರ ...ಂದು ಕರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಹೊರಗಿನ ಭಾಗವು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ತಾಳೆ, ಅಡಿಕೆ, ತೆಂಗು ...ುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಬಹಿಸ್ಸಾರ ಎಂದು ಕರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಕಾಂಡದ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗಗಳು ...ಟ್ಟಿಯಾಗಿರುವಂತಹ ಹುಣಸೆ, ಸಾಗವಾನಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಸರ್ವಸ್ಸಾರ ಮರಗಳೆಂದು ...ರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಮರದ ಯಾವ ಭಾಗವೂ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿರದ ನುಗ್ಗೆ, ಸಪ್ತಚ್ಛದ, ಶುಕತರು, ಕಿಂಶುಕ ...ುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ನಿಸ್ಸಾರ ಮರಗಳೆಂದು ಗುರುತಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಥ ಶಿಲ್ಪ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ...ವು ಅಂತಸ್ಸಾರ, ಬಹಿಸ್ಸಾರ ಅತಿಸಾರ ಮರಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿ ...ಪಯೋಗಿಸುವುದು ಬುದ್ಧಿವಂತನಾದ ಶಿಲ್ಪಿಗೆ ಸೇರಿರುವುದಾಗಿದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ...ತುರ್ವರ್ಣದವರಿಗೆ ರಥ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವಾಗ ನಾಲ್ಕು ಚಕ್ರಗಳು ಇರುವಂತೆ ರೂಪಿಸುವುದು ...ತ್ತಮ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಭೂ ಸುರಾದಿ ಚತುರ್ಣಾಂತು ಚತುರ್ಧಾಂಗ ಪ್ರಸಂ ವಿಧುಃ ।

ಶೇಷಕಾರ್ಜುನಕಂ ಖಡ್ಗದಿಂಡುಕಾ ವೃಕ್ಷಸಂಗ್ರಹೇ ॥ 34 ॥ ವಿ.ರ.ಶಾ

ಸ್ನಿಗ್ದಸ್ಸಾರಾ ಮಹಾಸಾರಾ ಅನ್ಯಾದೋಷಶ್ಚ ವರ್ಜಿತಾ ।

ಭಿನ್ನಛಿದ್ರ ವಿಧಿಕಾಂತ್ಯಾಕ್ ಸ್ವಜಾತೀ ಯೈವರೈರಪಿ ॥ 34 ॥ ವಿ.ರ.ಶಾ

ೇಷ. ಅರ್ಜುನ, ಖಡ್ಗ, ತಿಂಡುಕ ಜಾತಿಯ ಮರಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಸ್ತಂಭವರ್ಗವನ್ನು ಮಾಡಲು, **"ಶಾಖಾ ಬಿಲ್ವಂ ತಥಾ ಖಡ್ಗಂ ುಧೂಕಾರ್ಜುನ ಚಂಪಕಮ್ । ಪನಸಂ ಖದಿರಃ ಖಾದಃ ಪಾದದ್ರವ್ಯಂ ಬಲಸಾರಜಮ್ ॥**

ಾಖಾ, ಬಿಲ್ವ, ಖಡ್ಗ, ಮಧೂಕ, ಅರ್ಜುನ, ಚಂಪಕ, ಪನಸ, ಖದಿರ, ಖಾದ ಮರ ಗಳಿಂದ ್ತಂಭವರ್ಗವನ್ನು ರೂಪಿಸಲು ಬಳಸಬೇಕು. ಅದರಲ್ಲೂ ಕಡಿದ ಮರದ ಬುಡದಲ್ಲಾಗಲೀ, ುದಿಯಲ್ಲಾಗಲೀ, ಚೌಕ, ವಜ್ರ, ಆಮೆ, ಮೀನು ಅಥವಾ ವರಾಹದ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಹೋಲುವ ಾಕಾರಗಳು ಇದ್ದರೆ ಆ ಮರವು ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಚತುರಾಭಂ ತು ಜ್ರಾಭಂ, ಕೂರ್ಮಮತ್ಸ್ಯಾಭವೇಮ ಚ ಅಗ್ರಂ ಪೃಷ್ಠಂ ತಥೈವೋಕ್ತಂ ವಾರಾಹಂ ನಾಸಸಭವೈಃ) ಇದಲ್ಲದೇ ಸ್ತ್ರೀ, ಪುರುಷ, ದೇವತೆಗಳ ರಥ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಮತ್ತು ಪುರುಷ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನೇ ಳಸಲು ಶಾಸ್ತ್ರವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಪುನ್ನಾಗ ಜಾತಿ ಮಧೂಕಂ ಚಂಪಕಂ ಬಿಲ್ಲ ವೃಕ್ಷಕಮ್ ।

ಕ್ತಿ ವೃಕ್ಷಮಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಚಂದನ ನೃಪತಿಂತ್ರಣೀ॥ ಅಂದರೆ ಪುನ್ನಾಗ, ಜಾತಿ, ಮಧೂಕ, ಚಂಪಕ, ಲ್ವ ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ಶಕ್ತಿ ದೇವತೆಯ ರಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದು ಉತ್ತಮ. ಆದ್ದರಿಮದ ಈ ೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಶಕ್ತಿ ವೃಕ್ಷಗಳು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಚಂದನ, ನೃಪ, ತಿಂತ್ರಿಣಿ, ಖದಿರಾ ಶಮೀ ಈ ೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ಪುರುಷ ದೇವತೆಗಳ ರಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ುದು ಪುರುಷವೃಕ್ಷಗಳು

ಖದಿರಂ ಶಮೀರಿತ್ಯೇತೇ ನಾಲಿಕೇರಂ ತು ವೇಣುಕಮ್ ।

ತಾಲಕುಂದ ಕದಂಬಾದಿ ನಪುಂಸಕಂ ವೃಕ್ಷ ಕಲ್ಪಯೇತ್ ॥ 7 ॥

ಪೂಗ ಕೇತಕಿ ರಂಬಾಶ್ಚ ಕಿಂಶುಕಾರ್ಜುನ ಚಂಪಕಂ ।

ಕ್ಷುದ್ರ ದೇವಾಸನಾಂ ತಾ ಚ ಯೋಲಾ ಪುಷ್ಪರಥಂ ಬುಧಃ ॥ 8 ॥

ಂಗು, ಬಿದಿರು, ತಾಳೆ, ಕುಂದ, ಕದಂಬ, ಮುಂತಾದ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ನಪುಂಸಕ ಎಂಬುವುದಾಗಿ ರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಪೂಗ, ಕೇದಿಗೆ, ಮಾವು, ಕಿಂಶುಕ, ಅರ್ಜುನ ಮತ್ತು ಚಂಪಕ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ುದ್ರದೇವತೆಗಳ ಆಸನಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಹಾಗೂ ಹೋತ್ರ ಮತ್ತು ಪುಷ್ಯ ಬಗೆಯ ರಥಗಳನ್ನು

ಯಾರಿಸಲು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಮರಗಳಲ್ಲಿ ಪುರುಷ, ಸ್ತ್ರೀ, ನಪುಂಸಕ ವೃಕ್ಷದ ಬಗ್ಗೆ ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ. **ಸ್ತ್ರೀ ಪುಂನಪುಂಸಕಮ್ ಚೇತಿ ವೃಕ್ಷಭೇದಂ ತ್ರಿಧಾಭವೇತ್ । ಸುಷಿರಂ ದುರ್ಗಭೂಮೌ ವಾ ಆರ್ಜವಂ ಸುದೃಢಂ ಘನಮ್ ॥ ಅಲ್ಪಗಂಧಂ ಸಮಾಯುಕ್ತಂ ಫಲಂ ಪುಷ್ಪಮ್ ದೃಢಂ ಘನಂ । ಶೀತಲೋಷ್ಣಂ ಚ ಸಮ್ಮಿಶ್ರಂ ಮನೋಹರ ಸಮನ್ವಿತಮ್ ॥ ಏತತ್ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಮಾಖ್ಯಾತಂ ದೇವಾನಾಂತದಿಹೋತ್ಯತೇ ॥**

ಅಂದರೆ ಮರಗಳಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ, ನಪುಂಸಕ ಎಂಬ ಮೂರು ಭೇದಗಳಿದ್ದು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಆರ್ದ್ರವಾಗಿ ಇರುವಂತಹ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಹೆಚ್ಚು ವಕ್ರತೆಗಳಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ, ತೂಕವಾಗಿ ಇರುವ ಸ್ವಲ್ಪ ಗಂಧದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಹೂ, ಹಣ್ಣುಗಳು ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ದೃಢವಾಗಿ ಇರುವ ಶೀತ-ಉಷ್ಣಗಳು ಮಿಶ್ರವಾಗಿ ಇರುವ, ಸ್ವಲ್ಪ ಜಿಡ್ಡು ಇರುವ ನೋಡುತ್ತಲೇ ಅಹ್ಲಾದವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುವ ಮರವನ್ನು ಗಂಡುಮರ (ಪುಲ್ಲಿಂಗ) ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಸ್ತ್ರೀವೃಕ್ಷದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ

ಅತಿಸ್ನೇಹ ಸಮಾಯುಕ್ತಂ ರಸಶ್ಚೈವ ಸಮಾರಭೇತ್ । ಏತತ್ ಸ್ತ್ರೀವೃಕ್ಷ ಮಾಖ್ಯಾತಂ ॥

ಎಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೆ ಸಾರವತ್ತ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವಂತಹ ತುಂಬಾ ಮೃಧುವಾಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದು. ಆದಿಯಿಂದ ಅಂತ್ಯದ ತನಕ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕ್ರಶವಾಗಿದ್ದು, ಹೂ ಉದುರಿ ಹೋಗುವುದು. ಹೂ, ಕಾಯಿ, ಎಲೆಗಳು ತುಂಬಾ ಮೃಧುವಾಗಿರುವುದು. ಹೆಚ್ಚು ಆದ್ರವಾಗಿರುವುದು, ಹೆಚ್ಚು ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಕ್ಷೀಣಮೂಲ ಸಮಾಯುಕ್ತಂ ಫಲಪುಷ್ಪಂ ದಳಂ ತಥಾ ।

ಅತಿದುರ್ಬಲ ಮಾಖ್ಯಾತಂ ಯತ್ತತ್ ಷಂಡ ಮುದಾಹೃತಮ್ ॥

ಅಂದರೆ ನಪುಂಸಕ ವೃಕ್ಷವು ಬುಡವು ಕ್ಷೀಣವಾಗಿದ್ದು, ಹೂ, ಹಣ್ಣುಗಳು ದುರ್ಬಲವಾಗಿರುವಂತಹದ್ದಾಗಿದೆ ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ದಾರುಗಳಿಂದಾಗುವ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುರಥೇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಶಸ್ತ ವೃಕ್ಷದ ಬಗ್ಗೆ ಅಗಸ್ತ್ಯರು ಹೀಗೆ ಹೆಸರಿಸುತ್ತಾ

ಚಂದನಂ ಚಂಪಕಂ ಸಾರಂ ಖಾದಿರಃ ಶಿಂಶುಪಸ್ತಥಾ ।

ಮಧುಕಂ ಪದ್ಮಕಂಚೈವ ಧನ್ವಕಂ ಸಪ್ತಪರ್ಣಕಮ್ ॥

ೋಮವಲ್ಕಂ ಚಂದನ, ಚಂಪಕ, ಸಾಲಾ, ಖಾದಿರ, ಶಿಂಶುಕ, ಮಧುಕಾ, ಪದ್ಮಕ, ಧನ್ವಕ, ಪ್ತಪರ್ಣ ಮತ್ತು ಸೋಮವಲ್ಕ ಮರಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಲ್ಲಿ ನಾವು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಅಂಶ ಯಾವುದೆಂದರೆ ರಥ ನಿರ್ಮಾಣದ ಅಂಗವಾಗಿ ಯಾವ ಯಾವ ಮರಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಶಿಲ್ಪಿಯು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ದನಂತರ ತಾನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿರುವ ಮಾನಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ವಿನ್ಯಾಸ ಮಾಡಿರುವ ನಕಾಶೆಗೆ ಯಾವ ಮರ, ಯಾವ ಅಳತೆಯಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದು ದಾರು ಂಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಇನ್ನು ಮರ ಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡುವ ನಿಂದ್ಯ ಸ್ಥಾನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾ

ಪಾತಂ ಸನ್ನಿಹಿತಂಭಗ್ನಂ ವಲ್ಲೀ ಜಾತಿಭಿರಾವೃತಮ್ । ಗುಲ್ಪವಲ್ಮೀಕ ಸಂಯುಕ್ತಂ ಚಂಡಾಲಾವಾಸ ಾಶ್ರೀತಮ್ । ರುದ್ರಮಂದಿರ ಸಂಸ್ಥಂ ಚ ಕರ್ಮಕಾರಾಲಯ ಸ್ಥಿತಮ್ । ಅಗ್ನಿ ದಗ್ಧಾಶ್ಚ ವೃಕ್ಷಾಶ್ಚ ಾಮಾಂತರ ನಿಯೋಜಿತಾಃ । ವರ್ಜಯೇತ್ತು ಪ್ರಯತ್ನೇನ ಗೃಹೀತೇ ಕರ್ತೃ ನಾಶಕಮ್ । ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವ ಯತ್ನೇನ ದೋಷಾಢ್ಯಂ ಪರಿವರ್ಜಯೇತ್ ॥

ಬಣ್ಣ ಬದಲಿಸಿರುವ ಮರ, ತುದಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಮರ, ಕೊಂಬೆಗಳು ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ ರ, ತನ್ನಷ್ಟಕ್ಕೆ ತಾನೇ ಧರೆಗೆ ಉರುಳಿರುವಂತಹ ಮರ, ಸಿಡಿಲಿನಿಂದ ಒಡೆದಿರುವ ಮರ, ಬುಡ ಡುಸಾಗಿದ್ದು ಸ್ಮಶಾನಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅರಮನೆ ಅಂಗಳಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಮರ, ವಕ್ರವಕ್ರವಾಗಿ ಳೆದಿರುವಂತಹ ಪೊದೆಗಳಿಂದ ಆವೃತ್ತವಾಗಿರುವ ಮರ, ಹುತ್ತದ ಮೇಲೆ ಬೆಳೆದಿರುವಂತಹ ರ, ಹಾವು, ಹಕ್ಕಿಗಳು ವಾಸವಾಗಿರುವ ಮರ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಮತ್ತು ಹರಿಜನರು ನಿವಾಸಕ್ಕೆ ರ್ಪಡಿಸಿರುವ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದ ಮರ, ಶಿವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಮರ, ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮ ನಡೆಸುವ ಲಾಶಾಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಕರ್ಮಶಾಲೆಗಳ ಬಳಿ ಇರುವಂತಹ ಮರವನ್ನು ರಥ ರ್ಮಾಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಬಾರದು. ಇದಲ್ಲದೇ ಬೆಂಕಿಗೆ ಸೋಕಿರುವ ಮರ, ಮರದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗೆ ಬಳಸಿ ಉಳಿದಿರುವ ಭಾಗದ ಮರವನ್ನು ರಥ ಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಅಥವಾ ಇನ್ನಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಈ ಮರವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಬಾರದು. ಇದರಿಂದ ಮಾಡಿದಂತಹ ಕರ್ಮವು ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಜಮಾನನಿಗೆ ನಷ್ಟವು, ನಾಶವೂ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವ ಪ್ರಯತ್ನ ಬಲದಿಂದ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವಂತಹ ಮರಗಳನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಬೇಕು.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ದಾರು ಸಂಗ್ರಹಣವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಮದ ಎಲ್ಲಾ ರೀತಿಯಲ್ಲೂ ಯಜಮಾನ, ಶಿಲ್ಪಿ, ಪುರ, ಗ್ರಾಮ ನಾಡಿಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಾಗಿ ಕಾಮ್ಯ ಕರ್ಮವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ರವೇರುತ್ತದೆ.

3. ತೃತೀಯಂ ಧಾರುಭಿಶ್ಚೇದಂ:

ಥ ನಿರ್ಮಾಣ ಕುರಿತಾದ ಸಪ್ತ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಮೂರನೇ ಸೂತ್ರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರವು ಂಗ್ರಹಮಾಡಿರುವಂತಹ ಮರಗಳನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿ ಕಡಿಯಬೇಕು ಎಂಬುವುದನ್ನು ೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಿಯು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದ ಕರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ನಿಖರವಾಗಿ ಳಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಮರ ಸಂಗ್ರಹ ಹಾಗೂ ಛೇದಿಸಿದಾಗ ಆಗುವ ಕುನದ ಬಗ್ಗೆ, ದುರ್ನಿಮಿತ್ತದ ಬಗ್ಗೆ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಕ್ರೌಂಚಶ್ಚಕ್ರೀ ಚ ಗೃಧ್ರಶ್ಚ ವಾಯಸಃ ಪಿಂಗಲಾಕ್ಷಕಃ ।

ಚಕೋರಕಃ ಕಪೋತಶ್ಚ ಸಾರಸಃ ಕೃಕಲಾಸಕಃ ॥

ಇತ್ಯಾದಯೋ ದಕ್ಷಿಣಕಾಶ್ಶುಭಾಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾಶ್ಚ ಗಚ್ಛತಾಮ್ ।

ವಾಮಪೂರ್ಶ್ವ ಗತಾಶ್ಯಾಸ್ತಾಃ ಕ್ರೋಡಃ ಶ್ವಾನಶ್ಚ ಟಿಟ್ಟಿಭಃ ॥

ಗೌಳಿಶ್ಚ ಕೌಶಿಕ ಕ್ರೋಷ್ಟಾ ಪಿಂಗಳೋ ದ್ರುಮಕುಟ್ಟಕಃ ।

ಕಾಕಃ ಖರಶ್ಚ ಕ್ರೋಡಃ ಶ್ವಾ ಇತ್ಯೇಷಾಂ ವಾಮತಃ ಸ್ವರಾಃ ॥

ಶ್ರೇಷ್ಠಾಃ ಸ್ಯುರ್ಗಮಿನಾಂ ಪೂರ್ವೇ ಶ್ರೀರೂಪಂ ವೈಷ್ಣವಂ ।

ಪೂರ್ಣ ಕುಂಭೋದ್ವಜಶ್ಚತ್ರಂ ಪುರುಷಶ್ಶುಕ್ಲ ವಸ್ತ್ರದೃಕ್ ॥

ಸಿಡ ಪ್ರಸವ ಮಾಲಾಚ ವೃಷೌಗೋಮಿಥುನಂ ದಧಿ ।

ಪಯಸ್ವರುಧದಿರಂ ಮಾಂಸಂ ಮಧುಕುಂಭಶ್ಚ ಗರ್ಭಿಣೀ ॥

ವತ್ಸಾ ಚ ಶುಭಾದಾ ಅನ್ಯನಿಮಿತ್ತಾನ್ಯ ಶುಭಾನಿ ವೈ ।

ಗತ್ವಾಶುಭ ತರುಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಛೇತ್ತುಂ ಕರ್ಮಸಮಾರಬೇತ್ ॥

ಂಚಿ (ನೀರು ಕೊಕ್ಕರೆ) ಚಕ್ರವಾಕ, ಹದ್ದು, ಗೂಬೆ, ಚಕೋರ, ಪಾರಿವಾಳ, ಹಂಸ, ಓತಿಕ್ಯಾತ ವುಗಳು ಬಲಬದಿಯಿಂದ ಎಡಕ್ಕೆ ಹೋದರೆ ಶುಭ ಶಕುನವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ನೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹಲ್ಲಿ, ಗೂಬೆ, ನರಿ, ಮುಂಗಿಸಿ, ಮರಕುಟಕ, ಕಾಗೆ, ಕತ್ತೆ, ಹಂದಿ, ನಾಯಿ ಇವು ಡಗಡೆಯಿಂದ ಶಬ್ದ ಮಾಡಿದರೆ ಶುಭ. ಸ್ತ್ರೀ ವಿಷ್ಣುಚಕ್ರ, ತುಂಬಿದ ಕೊಡ, ಧ್ವಜ, ಕೊಡೆ, ಬಿಳಿವಸ್ತ್ರ ರಿಸಿರುವ ಗಂಡಸು, ಬಿಳಿ ಹೂಮಾಲೆ, ಜೋಡಿ ಎತ್ತುಗಳು, ಹಸು, ಕರುವಿನೊಂದಿಗೆ ಇರುವ ಸು, ಮೊಸರಿನ ಮಡಿಕೆ, ಹಾಲು, ರಕ್ತ, ಮಾಂಸ ಅಥವಾ ಮದ್ಯ ಇರುವಂತಹ ಪಾತ್ರೆಗಳು, ರ್ಭಿಣೀ ಸ್ತ್ರೀ ಮಗು ಇವರುಗಳು ಎದುರಾದರೆ ಶುಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಶುಭವೇ ಗಿದೆ., ಹೀಗೆ ಅನುಕೂಲಕರವಾದ ಶಕುನವನ್ನೇ ನೋಡಿ ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಲು ಶಾಸ್ತ್ರವು ೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತ ಕ್ರಮದಿಂದ ಮರವನ್ನು ಕಡಿಯಬೇಕು.

ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವಾಗ ಶುಭಶಕುನಗಳನ್ನು ನೋಡುವ ಹಾಗೆ ಶುಭ ನಕ್ಷತ್ರ ುಹೂರ್ತಗಳನ್ನು ನೋಡಬೇಕಾದುದು ಅತಿ ಅಗತ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಗುರುದಯೋಭವೇಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠಸ್ತದ್ವಷ್ಟ ಭಾರ್ಗವೋದಯಮ್ ।

ಏವಂ ಲಗ್ನಂ ಸಮುದ್ವೀಕ್ಷ ತತ್ತದಂಶೇ ತು ಮಂಡಪಮ್ ॥

ಕಲ್ಪಯಿತ್ವಾತು ತನ್ಮಧ್ಯೇ ದೇವ ದೇವೇಶ ಮರ್ಚಯೇತ್ ।

ಅರ್ಚಯೇ ತ್ಪರಿವಾರಂಶ್ಯ ಸ್ಥಪತಿಃ ಪ್ರಯತಶ್ಯುಚಿಃ ॥

ಬಲಿಂದತ್ವಾಥ ಭೂತೇಭ್ಯೋ ವನಸ್ಯ ಬಲಿಂ ಹರೇತ್ ।

ಅಷ್ಟಾಸು ದಿಕ್ಷು ಮಧ್ಯೇ ಚ ಕಲಶಾನ್ ಸನ್ನಿವೇಶಯೇತ್ ॥

ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರೇಣ ವಾಪ್ಯೌತು ಮಧ್ಯೇತು ಪರಿವೇಷ್ಟಯೇತ್ ।

ತತಃಪುರು ಬೀಜೋನಚಾಕ್ಷರಂ ಪಯೇದ್ಬುಧಃ ॥

ತತೋ ವಿಶ್ವಾತ್ಮನಃ ಕುಂಭೆ ಪಂಚ ರತ್ನಾನಿ ನಿಕ್ಷಪೇತ್ ।

ತದ್ವಸ್ತ್ರ ಪರಿಷೇಕಾದೀನ್ ತತ್ತ ದ್ಯೋಗಗ್ಯೈರ್ಯೈರ್ನಿಧಾಯ ವಾ ॥

ತತಃ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಂಕೃತ್ವಾ ಪ್ರಣಮ್ಯಾಂಜಲಿ ಮುದ್ರಯಾ ।

ಆಚಾರ್ಯ ಪ್ರಾಙ್ಮುಖೋ ಭೂತ್ವಾಶುಚಿರ್ಭಾಸ್ತರೋಪರಿ ॥

ತರೋಃ ಪ್ರತೀಚ್ಯಾ ಮಾಸೀನ ಇದಂ ಮಂತ್ರಮದೀರಯೇತ್ ।

ಪ್ರಣವಂ ಪೂರ್ವ ಮುಕ್ತ್ವಾತು ನಮಶ್ಯಬ್ದಮುದೀರಯೇತ್ ॥

ನಮಸ್ಸಕಲ ಲೋಕಾನಾಂ ವಿಷ್ಣುವೇತಿ ಪುನರ್ವದೇತ್ ।

ಪ್ರಭವೇತಿ ತಥೈವೋಕ್ತ್ವಾ ವಿಶ್ವಾಯೇತಿ ಪುನರ್ವದೇತ್ ॥

ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಸ್ವರೂಪಾಯ ಶಿಲ್ಪಾಧಿಪತಿಯೇ ನಮಃ ।

ಏತದಷ್ಟ ಶತಂ ಜಪ್ತ್ವಾ ಸ್ವಪೇದಸ್ಮಿವಜ್ಮುಖಃ ॥

ತತಶ್ಚ ಸ್ಥಪತಿರ್ವಿದ್ವನ್ ಇದಂಮಂತ್ರ ಸಮುಚ್ಚರೇತ್ ।

ಅಪಕ್ರಾಮಂತು ನಾಗಾಶ್ಚ ಯಕ್ಷಾ ಭೂತಾಶ್ಚ ರಾಕ್ಷಸಾಃ ॥

ತಿ ಷ್ಠಂತಿ ಯಾತ್ರ ಸಂತ್ಯಕ್ತ್ವಾ ಸನ್ನಿಧತ್ತಾಂ ಹರಿಃ ಸ್ವಯಂ ।

ಏವಮುಕ್ತ್ವಾತರೋರ್ವಕ್ತ್ರ ಮಾಲೋಕ್ಯಪ್ರಯತಃ ಶಿಚಿಃ ॥

ಧರ್ಭಾಸ್ತರೋ ಸಮಾಸೀನಸ್ಸಮ್ಯಗಷ್ಟಾಕ್ಷರಂ ಜಪೇತ್ ।

ಜಪ್ತ್ವಾ ಪ್ರಣಮ್ಯ ಹೇವೇಶಂ ವಿಶ್ವಮಂತ್ರ ಮನುಸ್ಮರನ್ ॥

ಥ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ದಾರು ಸಂಗ್ರಹಮಾಡಲು ಶ್ರವಣ, ಆಶ್ಲೇಷ, ಪುಷ್ಯ, ಪುನರ್ವಸು, ಅಶ್ವಿನಿ, ತಭಿಷ, ಮೂಲ, ಅನುರಾಧ, ಉತ್ತರ, ಉತ್ತರಾಭಾದ್ರ, ಉತ್ತರಾಷಾಡ, ರೋಹಿಣಿ ಮುಂತಾದ ಭ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನು ಶುಭಾಂಶದಲ್ಲಿದ್ದು ಶುಭಗ್ರಹಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯು ಅವನ ಮೇಲೆ ಇದ್ದಾಗ ಕ್ಷವನ್ನು ಛೇದಿಸುವುದು ಶುಭಫಲವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಶುಭ ಲಗ್ನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳವನ್ನು ರಿಶೀಲಿಸಿ ಸೂಕ್ತ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಗುರ್ತಿಸಿ ಆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಂಟಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿ ರುವಾಯ ಆಚಾರಶೀಲನೂ, ಸೃಷ್ಟಿಕನೂ ಆದ ಸ್ಥಪತಿಯು ಆ ಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯ ಪ್ರವೇಶವನ್ನು ುತ್ತು ಇತರ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಭೂಗಳಿಗೆ, ವನದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬಲಿಹರಣವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಲಶಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರಗಳನ್ನು ್ಥಾಪಿಸಬೇಕು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಕುಂಭಗಳಿಗೆ ಪಂಚರತ್ನಗಳನ್ನು ನಿಕ್ಷೇಪಿಸಿ, ಆಯಾ ಲಶಗಳಿಗೆ ವಸ್ತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊದಿಸಿ ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸಬೇಕು. ನಂತರ ವೃಕ್ಷದ ಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದರ್ಭಾಸನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು.

ಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಸ್ವರೂಪಾಯ ಶಿಲ್ಪಧಿಪತಯೇ ನಮಃ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ನೂರ ಎಂಟು ಬಾರಿ
ಪಿಸಿ ದರ್ಭಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸ್ಥಪತಿಯು ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸಬೇಕು.

ಅಪಕ್ರಾಮಂತು ನಾಗಾಶ್ಚ ಯಕ್ಷ ಭೂತಾಶ್ಚ ರಾಕ್ಷಸಾಃ ।

ತಿಷ್ಠಂತಿ ಯೋತ್ರ ಸಂತ್ಯಕ್ತ್ವಾ ಸನ್ನಿಧತ್ತಾಂ ಹರಿಃಸ್ವಯಂ ॥

ನ್ನು ಸ್ವಪ್ನಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಸ್ಥಪತಿಯು ಆ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿಯೇ ಮಲಗಿದ್ದು ಒಂದು ರಾತ್ರಿಯನ್ನು
ಳೆಯಬೇಕು.

ತಪ್ರಚಾಮಿ ಕರಾಭಾಸೌ ರುದ್ಯದ್ಭಾಸ್ಕರ ಭಾಸ್ವರೈಃ ।

ಶ್ರೀ ಮದ್ಭಿರ್ವಿಟಪೈರ್ದೃಪ್ತ್ಯೈ ॥

ಪುಷ್ಪಸ್ತಬಕ ಸಂಯುಕ್ತಃ ಫಲ ಪುಷ್ಪೋಪಶೋಭಿತಃ ।

ದೃಶ್ಯತೇ ಯುದ್ದಸೌ ವೃಕ್ಷಃ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಂ ವಾಥದೃಶ್ಯತೇ ॥

ಶುಕ್ಲಾಂಬರಧರಂ ಶುಕ್ಲಗಂಧ ಮಾಲ್ಯೋಪ ಶೋಭಿತಮ್ ।

ಸ್ತ್ರೀರೂಪಂ ಗೌರವರ್ಣಂ ಸನ್ಮುಕ್ತಾಭರಣ ಶೋಭಿತಮ್ ॥

ಸ್ತ್ರೀರೂಪಂ ಸ್ಯಾತ್ ದ್ವಿಜಾಶ್ಚತ್ಥರಾಜರೂಪಂ ತು ವೈಷ್ಣವಮ್ ।

ಏವಮೀದೃಗ್ವಿಧಂ ಸ್ವಪ್ನೇ ದೃಶ್ಯತೇ ಸಂಪದಾವಹಮ್ ॥

ಅದೃಷ್ಟ್ವಾ ಚಾಪಿ ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್ ವಿಪರೀತೇ ವೃಪೋಹಯೇತ್ ।

ಪ್ರಭಾತೇ ಸಮಯೇ ಪಶ್ಚಾತ್ ಕುಂಭಾನುದ್ವಾಸಯೇದ್ಗುರುಃ ॥

ಸ್ನಾತ್ವಾತು ವಿಧಿವತ್ ಸಮ್ಯಕ್ ಕರ್ತೃಃ ಶಿಲ್ಪಾಚಾರ್ಯೈಸಹ ॥

ಬ್ರಾಹ್ಮೀಯವು ಸ್ವಪ್ನ ಲಕ್ಷಣದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಕಾದಿರುವ ಬಂಗಾರದಂತೆ,
ದಯಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನಂತೆ, ಸುಂದರವಾದ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ರೆಂಬೆಗಳಿಂದ, ಹೂಗಳು
ಂಚಲುಗೊಂಚಲಾಗಿ ನೇತಾಡುತ್ತಿರುವ, ಬಹು ಪುಷ್ಪಗಳನ್ನು ಅರಳಿಸಿರುವ ಮರ, ಬಿಳಿಬಟ್ಟೆ,
ಂಧಮಾಲೆ ಮತ್ತು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ, ಸುಂದರವಾದವಾಗಿ ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳೊಂದಿಗೆ
ಲಂಕರಿಸಿರುವ ಸ್ತ್ರೀ, ಗಂಧಾಕ್ಷತೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾದ ಶಿಲ್ಪಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷ,
ಜನಸ್ವರೂಪ, ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತನನ್ನು ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ಕಂಡರೆ ಸಂಪತ್ತು ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ
ಸುಗಳು ಬೀಳದಿದ್ದರೂ ವಿಪರೀತವಾದ ಕನಸನ್ನು ಕಂಡದ್ದಾದರೆ ಮರ ಕಡಿಯುವ
ಯತ್ನವನ್ನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಬಿಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪವೂ ಮರ

ಡಿಸುವ ಕುರಿತಾಗಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಸುಮೂರ್ತಕ್ಕೆ ಶಿಲ್ಪಾಚಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಯಜಮಾನ ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ಂಗ್ರಹ ಮಾಡಬೇಕು ಎನ್ನುತ್ತದೆ.

ಶಸ್ತ ಪಕ್ಷರ್ಕ್ಷ ವಾರೇಷು ಶಸ್ತ ವೃಕ್ಷಾಂಶ್ಚ ಸಂಗ್ರಹೇತ್ ।

ಶಿಲ್ಪಾಚಾರ್ಯ ಚ ಕರ್ತಾ ಚ ವೃಕ್ಷ ಸ್ಥಾನಂತು ಸಂವ್ಯಜೇತ್ ॥

ವೃಕ್ಷಧಸ್ತಾತ್ ತೃಣಾಧೀನಿ ವ್ಯಪೋಹ್ಯ ಲೇಪನಂ ಕುರು ।

ಏತನ್ಮಂತ್ರಂ ಸಮುಚ್ಚಾರ್ಯ ಅಷ್ಟ ದಿಕ್ಕು ಬಲಿಂ ಕ್ಷಿಪೇತ್ ॥

ಏತದ್ವೃಕ್ಷಾಶ್ರಿತಾ ದೇವಾ ದಾನಾವಾಶ್ಚ ಪಿಶಾಚಕಾಃ ।

ನಾಗಾ ಗರುಡ ಗಂಧರ್ವಾಃ ಸಿದ್ಧ ವಿದ್ಯಾಧರಶ್ಚಯೇ ॥

ಅಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಟವಾದ ನಕ್ಷತ್ರವಾರದಲ್ಲಿ ವೃಕ್ಷ ಸಂಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗಿ ಯಜಮಾನ್, ಲ್ಪಾಚಾರ್ಯ, ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಕರ್ತರೂ ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ಮರದ ಕೆಳಗೆ ರುವ ಹುಲ್ಲು, ಗಿಡಗಂಟೆಗಳನ್ನು ಸ್ವಚ್ಛಮಾಡಿ ಆ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಗೋಮಯದಿಂದ ಶುದ್ಧಗೊಳಿಸಿ ಈ ಮರದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ದೇವತೆಗಳೇ, ದಾನವರೇ, ಪಿಶಾಚಿಗಳೇ, ಸರ್ಪಗಳೇ, ಗರುಡ, ಂಧರ್ವ, ಸಿದ್ಧ, ವಿದ್ಯಾಧರ ಮೊದಲಾದವುಗಳೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕ್ಷೇಮಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮರವನ್ನು ಟ್ಟು ಬೇರೆಡೆಗೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಂಡು ಮೊಸರನ್ನದ ಬಲಿಯನ್ನು 8 ಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರಿಸಿ ಹೂವುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ನಂತರ **ರಕ್ತ ಚಂದನ ಸಂಯುಕ್ತ ಂಧತೋಯಸಮನ್ವಿತಮ್ । ವೃಕ್ಷಾಸ್ಯೇಶಾನ ದಿಗ್ಭಾಗೇ ತತೋ ಹೋಮಂ ಸಮಾಚರೇತ್ ॥** ಂತರದಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು ಚಂದನ ಸುಗಂಧದೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿರುವ ನೀರನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಸುರಿಯಬೇಕು. ಂತರ ಮರದ ಈಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ತನಾದವನು ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ಸ್ಥಂಡಿಲಂ ಸೈಕತಂ ಕುರ್ಯಾತ್ ಹಸ್ತ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಮಾಣಕಮ್ ।

ಅಗ್ನ್ಯಾಧಾನಧಿಕಂ ಸರ್ವಂ ಅಗ್ನಿ ಕಾರ್ಯೋಕ್ತ ಮಾಚರೇತ್ ॥

ಸಮಿದಾಜ್ಯ ಚರುಭಿಸ್ತು ಹೋಮಂ ಕುರ್ಯಾತ್ ಸಶಿಲ್ಪಿಕಃ ।

ಸಮಿಧೋ ಹೃದಯ ನೈವ ಮೂಲೇನಾಜ್ಯಂ ಚ ಹೋಮಯೇತ್ ॥

ಅಘೋರೇಣ ಚರುಂ ಹುತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯೇಕಾಷ್ಟಶತಾಹುತೀಃ ।

ಜಯಾದ್ಯೈರಭ್ಯಾತಾನೈಶ್ಚ ರಾಷ್ಟ್ರಭೃದ್ಭಶ್ಚ ಹೋಮಯೇತ್ ॥

ಲ್ಲಿ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುವ ಕುರಿತಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾ ಒಂದು ಮಾರು ಅಗಲ ಮತ್ತು ಉದ್ದ ರುವಂತಹ ವೇದಿಕೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ನಂತರ ಅಗ್ನ್ಯಾಧಾನಾದಿ ಅಗ್ನಿಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿ ರ್ಯನು ಶಿಲ್ಪಾಚಾರ್ಯನೊಂದಿಗೆ ಸಮಿತ್ತು, ಚರು, ಆಜ್ಯಗಳಿಂದ ಸಕಲ ಸೃಷ್ಟಿಗಳ ಒಡೆಯನಾದ ರ್ವೇಶ್ವರನ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಸಮಿತ್ತನ್ನು ಹೃದಯ ಮಂತ್ರದಿಂದಲೂ ಆಜ್ಯವನ್ನು ಮೂಲಮಂತ್ರದಿಂದಲೂ ಚರುವನ್ನು ಅಘೋರ ಮಂತ್ರದಿಂದಲೂ ಆಹುತಿಯನ್ನು 108 ರಿಯಂತೆ ಕೊಡಬೇಕು. ನಂತರ ಜಯಾದಿ ಹೋಮವನ್ನೂ, "ಅಭ್ಯಾತಾನ" ಮಂತ್ರದಿಂದ ರಾಷ್ಟ್ರ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಭೂತ ಕೂರಬಲಿಂ ದತ್ವಾ ಕರ್ಮಯೋಗ್ಯಾದ್ರು ಮಮ್ ಹರೇತ್ ।

ಮೂಲಾಗ್ರಾದಾರ್ಜವಂ ವೃತ್ತಂ ಶಾಖಾನೇಕ ಸಮನ್ವಿತಮ್ ॥

ಕ್ಷವನ್ನು ಛೇದಿಸುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಭೂತಕೂರಾನ್ನದಿಂದ ಬಲಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ತಮಗೆ ನುಕೂಲಕರವಾದ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಕಡಿಯಬೇಕು ಎಂದು ಮಯ ಮಹರ್ಷಿಯು ಅಭಿಮತವನ್ನು ಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

ತತಸ್ತ್ವಗ್ನಿಂ ಸಮುದ್ವಾಸ್ಯ ವೃಕ್ಷಂ ಪ್ರೋಕ್ಷ್ಯ ಶಿವಾಂಭಸಾ ।

ಶಿವಾತ್ಮಕೇತಿ ಮಂತ್ರಂತು ಜಪೇ ದ್ವೃಕ್ಷಂ ಸ್ಪರ್ಶನ್‌ಶಿಲ್ಪಿಃ ॥

ವೃಕ್ಷ ಸ್ಯ ಪೂರ್ವ ಭಾಗೇತು ಮುಖಂ ಪೃಷ್ಠಂತು ಪಶ್ಚಿಮೇ ।

ದಕ್ಷಿಣಂ ಸವ್ಯಪಾರ್ಶ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ ವಾಮ ಪಾರ್ಶ್ವಂತಥೋತ್ತರಮ್ ॥

ಜ್ಞಾತ್ವೈವಂ ಜಪನ್ ವೃಕ್ಷ ಮೂಲೇ ತ್ರಿಃ ಛೇದ್ಯ ಲಕ್ಷಯೇತ್ ।

ಕ್ಷೀರ ತೋಯ ದ್ರುಮಶ್ರೇಷ್ಠ ಸ್ರುಕ್ ಸ್ರುವಾರ್ಥೇ ಶೋಭನಮ್ ॥

ಅಸ್ತ್ರಸ್ರುವೇಣ ಮಂತ್ರೇಣ ಶಾಂತಿ ಹೋಮ ಸಮಾಚರೇತ್ ॥

ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉಧ್ವಾಸನೇ ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಶೀವೋದಕವನ್ನು ಮರದ ಮೇಲೆ ಪ್ರೋಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಶಿಲ್ಪಿಯಾದವನು ಮರದ ಮೂಲವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸಿ "ಶಿವಾತ್ಮಾಕಮ್" ಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸಬೇಕು. ಪೂರ್ವ ಭಾಗವನ್ನು ಮರದ ಮುಖವೆಂದೂ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ

ರ ಪೃಷ್ಠವೆಂದೂ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನ ಭಾಗವನ್ನು ಮರದ ಬಲಭಾಗವೆಂದೂ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕನ್ನು ರದ ಎಡಭಾಗ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿ ಅದನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ನಂತರದಲ್ಲಿ ಮರವನ್ನು ರಿಸಬೇಕು. ಮರವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಪತಿಯು ಕೊಡಲಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಯುಧಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ದರ್ಭಾಸನದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಬೇಕು. ಆಯುಧಗಳಿಗೆ ಹಾಲು, ಲ, ತುಪ್ಪಗಳನ್ನು ಸವರಿ (**ದುಗ್ಧತೈಲಘೃತೈಃ ಸಮ್ಯಕ್ ಸಂತೇಜ್ಯ ಪರಶೂರ್ಮುಖಮ್**) ಮೂರು ರಿ ಅಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಮರವನ್ನು ಕಡಿಯಬೇಕು. ಕತ್ತರಿಸಿದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೀರು, ಹಾಲು ರದ ಬಿಳುಪಾದ ರಸವು ಕಾಣಿಸಿ ಕೊಂಡರೆ ಆ ಮರವು ಬಹುಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂದೂ ರಕ್ತದಂತೆ ಕೆಂಪು ಣ್ಣ ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕಿದರೆ ಅದು ಅನಿಷ್ಟಪ್ರದವಾದುದು ಎಂದು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಆ ದೋಷ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಶಾಂತಿ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ಪತನೇ ಸಿಂಹಶಾರ್ದೂಲಹಸ್ತಿಶಬ್ದಾಃ ಸುಶೋಭನಾಃ ।

ರುದಿತಂ ಹಸಿತಂ ಕೋಶಂ ಕೂಜಿತಮ್ ನಿಂದಿತಮ್ ವರ್ಜ್ಯೇ ॥

ಕಡಿದ ಮರವು ಧರೆಗೆ ಉರುಳುವಾಗ ಸಿಂಹ, ಶಾರ್ದೂಲ, ಆನೆಯ ಘರ್ಜನೆಗಳಂತೆ ಳಿದರೆ ಅದು ಶುಭಲಕ್ಷಣವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ರೋಧಿಸುವಂತೆ, ನಗಾಡುವಂತೆ, ್ರೋಶದ ಶಬ್ಧ ಹಾಗೂ ಧೈನ್ಯವಾದಂತಹ ಶಬ್ಧವು ಕೇಳಿಸಿದರೆ ಅದು ಅಶುಭ ಲಕ್ಷಣ ಎಂದು ಯಬೇಕು.

ಪೂರ್ವೇವಾ ಚೋತ್ತರೇದೇಶೇ ವೃಕ್ಷಸ್ಯ ಪತನಮ್ ಶುಭಮ್ ।

ಅನ್ಯದಿಕ್ ಪತಿತಂ ವೃಕ್ಷಂ ವರ್ಜಯೇತ್ತು ಪ್ರಯತ್ನತಃ ॥

ಸ್ಕಂಧಚ್ಛೇದಂ ತತಃ ಕುರ್ಯಾದಬ್ಜವನ್ನಾಂತರಂ ಕುರು ।

ಗವ್ಯೈರ್ಗಂಧೋದಕೈಃ ಸ್ನಾಪ್ಯ ಗಂಧಮಾಲ್ಯೈ ರಲಂಕೃತಮ್ ॥

ನವವಸ್ತ್ರೇಣ ಸಂಚ್ಛಾದ್ಯ ದರ್ಭೈಶ್ಚ ಸೂಕ್ಷ್ಮರಜುನಾ ।

ಸ್ಯನ್ದನೇ ಶಿಬಿಕಾಯಾಂ ವಾऽऽರೋಪ್ಯ ಸ್ಕಂದೇऽಥವಾ ಬುಧಃ ॥

ಧೃತ್ವಾ ಶತಪದಂ ಗತ್ವಾ ಕರ್ಮ ಮಂಡಪ ಮಾದಿಶೇತ್ ॥

ತರದಲ್ಲಿ ಮರವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖ, ಈಶಾನ್ಯಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ದ್ದರೆ ಅಧಿಕವಾದ ಶುಭಫಲವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ವಾಯುವ್ಯ, ಪಶ್ಚಿಮ, ದಕ್ಷಿಣ, ಗ್ನೇಯ ಮತ್ತು ನೈಋತ್ಯ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಬಿದ್ದರೆ ತೀವ್ರವಾದ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ನ್ನರಿಂದ ಈ ಬಗ್ಗೆ ಜಾಗರೂಕನಾಗಿ ಮರವನ್ನು ಕಡಿಯಬೇಕು. ನಂತರ ಮರದ ದಪ್ಪವಾದ ಕೊಂಬೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ಮರವನ್ನು ಹಸುವಿನ ಹಾಲು,. ಗಂದೋಧಕದಿಂದ ತೊಳೆದು ಂದನಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚಿ ಹೂಮಾಲೆ, ವಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿ ದರ್ಭೆಯನ್ನು ಇರಿಸಿ ಹಾರದಿಂದ ಲಂಕಾರಗಳು ಬೀಳದಂತೆ ಭದ್ರವಾಗಿ ಬಂಧಿಸಿ ಆ ಮರವನ್ನು ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಯಾ ಭುಜದಲ್ಲಿ ರಿಸಿಕೊಂಡು ವಿದ್ವಾಂಸರಾದವರು (ಶಿಲ್ಪಿ, ಸ್ಥಪತಿ, ಯಜಮಾನ) ರಥ ನಿರ್ಮಾಣ ರ್ಯಮಾಡುವಂತಹ ಶಿಲ್ಪಶಾಲೆಗೆ ಒಯ್ಯಬೇಕು. ರಥ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವಂತಹ ಲ್ಪಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ

ಮಂಡಪಂ ಮಾರ್ಜನಂ ಕೃತ್ವಾ ಗೋಮಯಲೇಪನಂ ಕುರು ।

ಪಿಷ್ಟಚೂರ್ಣ್ಯೈ ರಲಂಕೃತ್ಯಾ ತನ್ಮಧ್ಯೇ ಸ್ಥಲ ವಾಲುಕೈಃ ॥

ಸ್ಥಂಡಿಲಂ ಕಾರ್ಯೇತ್ ಟ್ಛಿಲ್ಪಿ ಶಾಲಾಂ ಧೀರ್ಘ ಸಮಾಯುತಂ ।

ವಿಸ್ತಾರಾರ್ಧಂ ತದರ್ಧಂ ವಾ ಚತುರಂಗುಲ ಮುನ್ನತಮ್ ॥

ಪ್ರಾಗಗ್ರಂ ಸ್ಥಾಪಯೇತ್ತಸ್ಮಿನ್ ಮಧೋಮುಖಮ್ ।

ಆಶುಷ್ಕಂ ರಕ್ಷಯೇಛಿಲ್ಪೀ ಮಾಸಂಪಕ್ಷಮಥಾಪೀ ವಾ ।

ಪಶ್ಚಾದುಕ್ತಂ ತು ಕರ್ತವ್ಯಂ ತ್ವರಿತಂತು ನಕಾರಯೇತ್ ॥

ಶಿಲ್ಪಶಾಲೆಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗುಡಿಸಿ ಶುಭ್ರಗೊಳಿಸಿ ಹಸುವಿನ ಸೆಗಣಿಯಿಂದ ಸಾರಿಸಿ ಅಕ್ಕಿ ಟ್ಟಿನಿಂದ ರಂಗೋಲಿಯನ್ನು ಹಾಕಿ ನಂತರ ಶಿಲ್ಪಶಾಲೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮರಳಿನಲ್ಲಿ ಂಡಿಲವನ್ನು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಪಾರಂಗತನಾದ ಶಿಲ್ಪಿಯು ಮಾಡಬೇಕು. ಅದು ಶಿಲ್ಪ ಶಾಲೆಯ ಉದ್ದಕ್ಕೆ; ಉನಾದ ಅಗಲವನ್ನು ಪಡೆದಿರಬೇಕು. ಅಥವಾ ಶಿಲ್ಪಶಾಲೆಯ ವಿಸ್ತಾರದ ಅರ್ಧ ಅಥವಾ ಅದರ ರ್ಧಭಾಗ ಇರಬಹುದು. ಸ್ಥಂಡಿಲದ ಎತ್ತರವು 4 ಅಂಗುಳ ಇರುವುದು ಉತ್ತಮವಾಗಿದೆ. ಕತ್ತರಿಸಿ ಗ್ರಹಿಸಿದ ಮರಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಅಗ್ರವಾಗಿ ಇರುವಂತೆ ಇರಿಸಬೇಕು. ಮರವು ಚೆನ್ನಾಗಿ

ಒಣಗುವವರೆಗೆ 15 ದಿನ 1 ತಿಂಗಳು ಕಾಲ ಶಿಲ್ಪಿಯ ರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಇಟ್ಟಿರಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದ ಕುರಿತಾಗಿ ಆತುರವನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಹೀಗೆ ದಾರು ಸಂಗ್ರಹದ ಕುರಿತಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮರದ ಆಯ್ಕೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಗಮನವನ್ನು ಕೊಡಲು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ನಾವು ನಡೆಸುವ ಕರ್ಮವು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಹಿತ, ಲೋಕಕ್ಷೇಮವೇ ಆದರೂ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವ. ದಾನವ, ಗಂಧರ್ವ, ಯಕ್ಷ, ಪಿಶಾಚ, ಗರುಡ, ಸಿದ್ಧ, ವಿದ್ಯಾಧರರನ್ನೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಹೇಳಿವೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರು ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ ಹಾಗೂ ಎಲ್ಲರೂ ಸಮಾನರಾಗಿದ್ದು ಯಾವುದೇ ಪ್ರಾಣಿ, ಪಕ್ಷಿ, ಜಂತು, ಉರಗ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ನೋವುಂಟು ಮಾಡುವುದು ಹಾಗೂ ತೊಂದರೆ ಕೊಡುವುದನ್ನು ನಮ್ಮ ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯವು ವಿರೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಕತ್ತರಿಸುವ ಮೊದಲು ಅಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಛೇದಿಸಲು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. **"ಸಕಲಾಧಿಕಾರ"**ವು **"ವಾನಸ್ಪತ್ಯಂ ಜಪೇದ್ವೃಕ್ಷ ಮೂಲೇ"** ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೇ ವಾನಸ್ಪತ್ಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವೃಕ್ಷದ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಪಠಿಸಲು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮೀಯ ಚಿತ್ರ ಕರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರವು **"ಬಾರ್ಹಸ್ಪತ್ಯ"** ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಇನ್ನೂ ದಾರು ಸಂಗ್ರಹದ ಕುರಿತಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರವು **"ಅಶುಷ್ಕಂ ರಕ್ಷಯೇಚ್ಛಿಲ್ಪೀ"** ಎಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ರಾರುವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಒಣಗುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಲ್ಲದೆ ಅರೆಬರೆ ಒಣಗಿರುವಂತಹ ದಾರುವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬಾರದು ಎಂದು ಎಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ, ಮರವನ್ನು ಮರದ ಕೀಲುಗಳಿಂದಲೇ ಬಿಗಿಗೊಳಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶುಷ್ಕವಾಗಿರುವ ಮರವನ್ನೇ ಬಳಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ಹಸಿಮರದಿಂದ ಕರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರೆ ಮರವು ಶುಷ್ಕವಾಗುತ್ತಾ ಬಂದು ಬಿಗಿಗೊಳಿಸಿರುವ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಡಿಲಗೊಳ್ಳುವಂತಹ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ **ತ್ವರಿತಂ ನಕಾರಯೇತ್** ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಹೀಗೆ ಲೋಕಸಂಗ್ರಹವಾದ ಈ ರಥಶಿಲ್ಪ ಕರ್ಮದ ಮೂರನೇ ಸೂತ್ರವನ್ನೇ ಶಿಲ್ಪಿಯು ಶಿರಸಾವಹಿಸಿ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸದೇ ಉತ್ತಮ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮ ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದುದು

ಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಇದರಲ್ಲಿ ದೃಢತೆ ಮತ್ತು ಬಾಳಿಕೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷ ಗಮನವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾದುದು ಅತಿ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ.

04. ನಿರ್ಮಾಣಂತು ಚತುರ್ಥಕಂ:

ದಾರು ಸಂಗ್ರಹವನ್ನು ನಂತರದಲ್ಲಿ ದಾರುವಿನ ಭೇದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ನಂತರದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವಂತಹ ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ರಥ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಮಾಡುವಂತಹ ನಾಲ್ಕನೇ ಸೂತ್ರವನ್ನು **"ನಿರ್ಮಾಣಂತು ಚತುರ್ಥಕಂ"** ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ನಾವು ಮೊದಲಾಗಿ ರಥ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವಂತಹ ಶಿಲ್ಪಶಾಲೆಯು ಹೇಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬುವುದನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವಂತ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಶಿಲ್ಪಯಜ್ಞ ಶಾಲೆ ಎಂದೇ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞ ಮಂಡಲವು ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ರಥಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಮಾಡುವಂತಹ ಶಾಲೆಯು ಸಮಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವಂತಹ ದಶ ಆಯುಧಗಳಂತೆಯೇ ಶಿಲ್ಪ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಶಿಲ್ಪಿಯು ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಯಜ್ಞಾಂಗದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಆಯುಧಗಳು ಇರುವುದನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೆಸರಿಸುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞಾಯುಧಾನಿ ಸಂಭರಂತಿ ಯಜ್ಞೋವೈಯಜ್ಞಾಯುಧಾನಿ ಯಜ್ಞಮೇವ ತತ್ಸಂಭರಂತಿ । ಸ್ಫ್ಯಶ್ಚ ಕಪಾಲಾನಿಚಾಗ್ನಿ ಹೋತ್ರ ಹವಣೀ ಚ ಶೂರ್ಪಂಚ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನಂ ಚ ಶಮ್ಯಾಚೋಲೂಖಲಂ ಚ ಮೂಸಲಂಚ ದೃಷಚ್ಚೋಪಲಾಚೈತಾಸಿ ವೈ ದಶಯಜ್ಞಾಯುಧಾನಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ಮುಖತೋಸ್ಯ ಯಜ್ಞಃ ಕಲ್ಪತೇ । (ಯಜುರ್ವೇದ 1:6:8:2)

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ:- ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾನಿ ಸ್ಫ್ಯಕಪಾಲಾದೀನಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಾಧನತ್ವಾಯುಧಾನೀ ತ್ಯುಚ್ಚಂತೇ। ತಾನೆಧ್ವರ್ಯುಃ ಸಂಪಾದಯೇತ್। ಸಾಧ್ಯ ಸಾಧನಯೋರ ಭೇದೋಪಚಾರಾದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯೈವ ತಾದಾಯುಧತ್ವಂ ಪತ್ತೇನಾಯುಧ ಸಂಪಾದನೇನ ಯಜ್ಞಮೇವ ಸಂಪಾದಯತಿ। ಅಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಬಳಸುವಂತಹ ವಸ್ತುಗಳು ಆಯುಧಗಳೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸ್ಫ್ಯ, ಕಪಾಲ, ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ, ಹವಣೀ, ಶೂರ್ಪ, ಕೃಷ್ಣಾಜಿನ, ಶಾಮ್ಯಾ, ಉಲೂಖಲ, ಮುಸಲ, ದೃಷದ, ವಿಫಲ ಈ ಹತ್ತು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಾಧನೀಭೂವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಆಯುಧಗಳೆಂದೇ ಶ್ರುತಿಯು ಕರೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಅಧ್ವೈರ್ಯುವು ಸಂಪಾದಿಸಬೇಕು. ಈ ಆಯುಧಗಳಿಂದಲೇ

ಯಜ್ಞಸಾಧನೆಯು ಪೂರ್ಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆ ಶಿಲ್ಪಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೂ ಹತ್ತು ಆಯುಧಗಳನ್ನೇ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. **ಮೇರುಂ ಟಂಕಂ ಸ್ವನಂ ವಹ್ನಿ ಚ ದಧತಂ ಕರ್ಯೈಃ ಕುದ್ದಾಲಂ ಕರಣೀಂ ವಾಸಿಮಮೀ ಯಂತ್ರ ಕಮಂಡಲಂ । ಇತಿ ದಶಾಯುಧಾನಿ** ಅಂದರೆ ಮೇರು, ಟಂಕ, ಸ್ವನ, ಭೂಷಾ, ಅಗ್ನಿಕುಂಡಾ, ಕರಣೀ, ವಾಸಿ, ಕುದ್ದಾಲ, ಅಮೀಯಂತ್ರ, ಕಮಂಡಲ ಇವನ್ನು ಶಿಲ್ಪಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ದಶಾಯುಧಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಮಹಾಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವಂತಹ ಯಾಗ ಶಾಲೆಯು ಯಾವ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇರುತ್ತದೋ ಅದೇ ತೆರನಾಗಿ ಶಿಲ್ಪ ನೆರವೇರಿಸುವ ಶಿಲ್ಪಶಾಲೆಯು ಇರುತ್ತದೆ.

ಎಲ್ಲಾ ಬಗೆಯ ಪಾಪಗಳನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಬಲ್ಲ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ರಥವನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಬೇಕಾಗುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ, ರಥದ ಚಕ್ರಗಳು, ರಥದ ಮುಖಭಾಗ, ಅದರ ತುದಿಭಾಗವಾದ ಸ್ತೂಪಿ ಆಸನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಲೆಕ್ಕಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಡಬೇಕು.

ಇಕ್ಷು ವಿಚ್ಛೇದನೇ ದಾರುಂ ಸರ್ವಕರ್ಮಾಣಿ ಸಾಧನಮ್ ।

ಉಲೂಖಲಂಮುಸಲಂ ಚೈವ ದೀಪದಂಡಂ ತಥೈವಚ ॥

ಕವಾಟೇ ಚ ಕಟಂ ಚೈವ ರಥೇಚೈವ ತರುಂಭವೇತ್ ।

ಸಂಗ್ರಹೇದ್ವಾಸ್ತು ದೇಶೇತು ಸರ್ವಾಲಂಕಾರ ಸಂಯುತಮ್ ॥

ಮರವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಲು, ನಂತರ ಮರದಿಂದ ಬಗೆಬಗೆಯ ಆಕಾರಗಳನ್ನು ವಿನ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ಕೆತ್ತಲು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ಆಯುಧಗಳು, ಮರದ ಒನಕೆ, ದೀಪ, ದಂಡ, ಕಮಂಡಲ, ದರ್ಭಾಸನಗಳು, ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳು (ತೆರೆ) ಅಂತರ್ಧಾನು ಕಟಗಳು (ಸಾಂಕೇತಿಕ ಮರದ ತೆರೆ) ರಥ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಮರದ ತೊಲೆಗಳು, ರಥ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಮರಗಳು, ಇತರ ಅಲಂಕರಿಸಲು ಬೇಕಾಗಿರುವ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳು ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ರಥ ಶಿಲ್ಪಿಯು ತನ್ನ ರಥಶಿಲ್ಪ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಇರಿಸಿರುವಂತಹ ಮರಗಳು ಒಣಗಿದ ತರುವಾಯ ಶಿಲ್ಪಿಯು ಕೆಲವು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಕುರಿತಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ

ಥ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ನಡೆಸುವಂತಹ ಶಿಲ್ಪಾಚಾರ್ಯನಿಗೆ ಗಂಧಾದ್ಯುಪಚಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಯಜಮಾನಿಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಶಿಲ್ಪಾಚಾರ್ಯಂ ಪೂಜಯಿತ್ವಾದೌಭಿರ್ಮಾಚ್ಯ ವಾಚಕೈಃ ।

ವಸ್ತ್ರ ಹೇಮಂ ಯಥಾಶಕ್ತಿ ದಪಯೇತ್ ಗಂಧಪುಷ್ಪ ಕೈಃ ॥

ತಾಂಬೂಲಂ ಮಾಸ ಮುದ್ಗಂಚ ಬಲಿದಾನಂ ತದಾಚರೇತ್ ।

ಸರ್ವಘೋಷ ಸಮಾಯುಕ್ತಂ ರಥ ಪೀಠೇ ಪದಂ ನ್ಯಸೇತ್ ॥

ಅಂದರೆ ರಥ ನಿರ್ಮಾಣ ಶಿಲ್ಪಾಚಾರ್ಯನಿಗೆ ಮೊದಲು ಗಂಧ, ಪುಷ್ಪ, ವಸ್ತ್ರದಕ್ಷಿಣೆ, ತಾಂಬೂಲಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಪೂಜಿಸಿ, ಉದ್ದು, ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಸರ್ವವಿಧವಾದ ವಾದ್ಯಘೋಷಗಳಿಂದ ರಥ ನಿರ್ಮಾಣದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ರಥ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ರಥದ ಪ್ರಧಾನ ಭಾಗಗಳಾಗಿರುವಂತಹ ಅಕ್ಷ ಅಥವಾ ಚಕ್ರದ ಮೊದಲ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಈ ದಾನಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಯಜಮಾನ ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ನಂತರದಲ್ಲಿ

ರ್ಮಿತವಾಗಿರುವಂತಹ ಶಿಲ್ಪಕಾರ್ಯಾಗಾರದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಜಲವನ್ನು ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಿ ಣ್ಯಾಹವನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ಅಘೋರ ಪಠಣದಿಂದಲೂ ಅಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಪಠಣದಿಂದ ಶುದ್ಧೀಕರಿಸಿದ ಲದಿಂದ ಸಕಲವಸ್ತು ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಶುದ್ಧೀಕರಿಸಬೇಕು. ಸಕಲ ಅಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಪೂಜಿಸಿ ವಿಘ್ನ ವಾರಣೆಗೆ ಗುರು ಮತ್ತು ಗಣಪತಿಯನ್ನು ಅರ್ಚಿಸಬೇಕು. ತ್ವರಿತವಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗಲು ಾರ್ಥಿಸಬೇಕು.

ವಾಚ್ಯಾವಾಚಕ ಸಂಯುಕ್ತಂ ಸ್ನಾತ್ವಾದಾರುಮಹಿತಪೇ ।

ಶುದ್ಧ ವಸ್ತ್ರೇಣಮಾಚ್ಛಾದ್ಯಾ ಗಂಧಪುಷ್ಪಾಕ್ಷತಾದಿಷು ॥

ತರುಸ್ವಭಾವ ಸಂದೇಹ ಕ್ಷುರಿಕಾಂ ಚ ವಿಚಂತಯೇತ್ ।

ಚರಿಕಾಂ ಚ ಹವಿಂ ದದ್ಯಾತ್ ಹೋಮಂ ಕುರ್ಯಾತ್ ನಿಶಾಂತಪ್ರತಿ ॥

ಸಂಗ್ರಹಿತವಾದಂತಹ ಮರಗಳ ಮೇಲೆ ಪವಮಾನಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಜಲವನ್ನು ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಿ ಗಂಧ-ಪುಷ್ಪ-ಅಕ್ಷತೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿ ನೂತನ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹೊದಿಸಿ ಮರದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದು ಸಂಗ್ರಹಿತವಾಗಿರುವ ಕೊಂಬೆಯಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಚೈತನ್ಯವನ್ನು "ಚಾರಿಕಾ" ಎಂದು ಗುರ್ತಿಸಿ ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಅದರ ಪ್ರೀತಿಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋಮವನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕು. ನಂತರದಲ್ಲಿ

ವಿಶ್ವಗಾಯತ್ರಿ ಮಂತ್ರೇಣ ಶುದ್ಧ ಮೂಲೇ ಶತಾಹುತಿಃ ।

ಹೋಮಾಂತೆ ಕುಂಭವಿನ್ಯಾಸಂ ತೀರ್ಥನಾಥ ಮುನ್ಯೈಸ್ಸಹ ॥

ಗಂಗಾದೇವಿ ಸಮಾವಾಸಾ ಕುಂಭೇಷ್ವಂತರ್ಗತೈರಪಿ ।

ದಾರುಸ್ತೋ ಪರಿಭಾವಾಹ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರೇಶಂಭುರ್ವಿಂಚಿತಯೇತ್ ॥

ವಿಶ್ವಾಧಿಪತಿಯಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರದಿಂದ 108 ಬಾರಿ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಹಾಕಿ ಂತರ ಯಾವ ದೇವತೆಯ ಉದ್ಧಿಶ್ಯ ರಥ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೇವೋ ಆ ದೇವತೆಯ ೂಲಮಂತ್ರದಿಂದ 108 ಬಾರಿ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಹೋಮಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರವೇಷ್ಟನದಿಂದ ೂತವಾಗಿರುವ ಕಲಶಗಳಲ್ಲಿ ಮಾವಿನ ಎಲೆಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿ ಜಲವನ್ನು ತುಂಬಿ ಂಗಾದೇವಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಶಂಕರನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಆವಾಹಿಸಿ ಪೂಜಿಸಬೇಕು.

ದಾರು ಮೂಲೇ ಭವೇತ್ ಕಾಲೀ ಮಧ್ಯೆ ಆಸನ ಚಂಡಿಕಾ ।

ತದಗ್ರೇ ಕಾಮೇಶ್ವರಂ ಶಂಭುಂ ಅರ್ಚಯಿತ್ವಾ ಯಥಾವಿಧೀ ॥

ನೈವೇದ್ಯ ಧೂಪದೀಪಂ ಚ ಹವಿಂದದ್ಯಾತ್ ಸ್ವನಾಮತಃ ।

ಪ್ರದೇಶಂ ಬಲನಿಕ್ಷಿಪ್ಯ ಸಿದ್ಧಾನ್ಯ ಫಲ ತಂಡುಲಮ್ ॥

ಕ್ಷದ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಕಾಳಿಕಾದೇವಿಯನ್ನು, ಮಧ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಚಂಡಿಕಾ ದೇವಿಯನ್ನು ತುದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ರಮಾತ್ಮನಾದ ಶಂಕರರು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ ತ್ರಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಥಾವಿಧಿ ರ್ಚಿಸಬೇಕು. ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಿಸಿ ತರುವಾಯ ಹಣ್ಣು, ಪಾಯಸ, ತುಪ್ಪ, ಅಕ್ಕಿಗಳಿಂದ ೂವುದಾದರೂ ಒಂದರಿಂದ ನೈವೇದ್ಯವನ್ನು ನಿವೇದಿಸಿ ಧೂಪ ದೀಪಗಳಿಂದ ಅರ್ಚಿಸಬೇಕು. ಈ ಲ್ಲಾ ಮೇಲಿನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಯಾಕೆ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ರಥ ಲ್ಪರ್ಷಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ದೈವತ್ವಂ ರಥವೃಂದೈಶ್ಚ ವೃಷದೇಹಂ ವಿಸರ್ಜಯೇತ್।

ವೃಕ್ಷೇಣ ಕ್ಷೇತ್ರ ಬಾಲಾಂತಂ ಹೇರಂಬಾದಿಶಂ ಪ್ರತಿ॥

ವಾಹನಂ ಮೂರ್ತಿ ಭಾಗೇಷು ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣು ಹರಾಧಿಪಮ್।

ಪಂಚಾಂಗ ಭೂಷಣಂ ಪೀಠಂ ಷೋಡಶಂ ಕಲಯಾ ಸ್ಮರೇತ್॥

ದೈವತ್ವವು ಹೇಗೆ ಬಲಾಢ್ಯವಾದ ಈ ದೇಹದಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿರುತ್ತದೋ ಅನೇಕ ಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಈ ದೇಹವನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಶುಧ್ಧಿಗೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟು ದೈವತ್ವ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗೆ ್ಯಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ರಥ ಸಂಬಂಧಿ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕಾರದಂತೆ ೆರವೇರಿಸುವುದು ಅತಿ ಅಗತ್ಯವಾಗಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ರಥದ ಅಂಗಾಂಗವು ರೂಪೀತವಾಗಿ ಂಯೋಜಿತಗೊಂಡಾಗ ದೈವತ್ವವು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ದಶದಿಶೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಂಗ್ರಹಿಸಿಕೊಂಡು ವೃಧ್ಧಿಯಾಗುವ ವೃಕ್ಷವು ಹೇಗೆ ಇರುತ್ತದೋ ಅದೇ ತೆರನಾಗಿ ರಥದ ಬಾಲ್ಯಾವಸ್ಥೆ ುತ್ತು ಶಕ್ತಿ ಸಂಗ್ರಹದ ಕಾಲ ಎಂಬುವುದಾಗಿ ನಾವು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಪಂಚಾಂಗಗಳನ್ನು ೂಪಿಸಿ ರಥ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಇದರ ಮೇಲೆ ಷೋಡಶೀಕಲೆಯ ಸ್ವರೂಪಿಯಾಗಿರುವ ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಹರನ ಸಂಯುಕ್ತ ರೂಪವು ಅಧಿಷ್ಠಾತೃವಾಗಿದೆ ಎಂಬುವುದಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು. "ಪ್ರಾಸಾದಂ ಪ್ರಣವಾಕಾರಂ ಚೂಲಿಕಾತಾಂತ ಕಲ್ಪಯೇತ್ ರಥರೂಪಂ ಥಾಶೃಣು"॥1॥ ಹೇಗೆ ದೇವಾಲಯವು ಉಪಪೀಠದಿಂದ ಸ್ತೂಪಿಕಾಂತದವರೆಗೆ ಪ್ರಣವದ ್ವರೂಪವಾಗುತ್ತದೋ ಅದೇ ತೆರನಾಗಿ ರಥವೂ ಕೂಡ ಉಪಪೀಠದಿಂದ ಸ್ತೂಪಿಯವರೆಗೆ ಪ್ರಣವ ಂಕೇತವೇ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ರಥ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿರುವಂತಹ ಶಿಲ್ಪಿಗೆ ರಥದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀ, ುರುಷ, ನಪುಂಸಕ ಎಂಬುವುದಾಗಿ ತಿಳಿದಿರಬೇಕು. ಅದರಂತೆ ಅವಶ್ಯಕತೆಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು.

ಮನೋನ್ಮಾನೀ ಚಂಡೀ ಕಾಲೀಗೌರೀ ಶ್ರೀಹರಿಪ್ರಿಯಾ ।

ವಾಯವಹ್ನಿ ಯುಗಾಶ್ರಂತು ಶಕ್ಯಾದಿ ರಥ ವಿನ್ಯಸೇತ್ ॥

ರಥದಲ್ಲಿ 5,4,3 ಮುಖಗಳಿರುವಂತೆ ರೂಪಿಸಬಹುದು, ಸ್ತ್ರೀ ರೂಪದ ದೇವತೆಗಳ ುಪಯೋಗಾರ್ಥವಾಗಿ ಬಳಸುವ ರಥಗಳನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ರಥ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ರಥವನ್ನು ಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮನೋನ್ಮಣೀ, ಚಂಡೀ, ಕಾಳೀ, ಗೌರೀ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮುಂತಾದ ದೇವಿಯರಿಗೆ ುಪಯೋಗಿಸಬಹುದು.

ಮಹಾದೇವಂ ಮಹಾವಿಷ್ಣುಂ ಮಹಾಸೇನಂಗಣೇಶ್ವರಂ ।

ಮಹಾಶಾಸ್ತ್ರರಂ ವೀರಭದ್ರೇಶಂ ಭೈರವಂ ತಥಾ ॥

ಕಳಾ ವಸು ಯುಗಾಸ್ಯಂ ಚ ಭೂತ ನಾಯಾಕೃತಿಂನ್ಯಸೇತ್ ।

ಹಂಸತಾರ್ಕ್ಷ್ಯೇತು ಮುಕ್ಷೇಶಂ ಗಜಶ್ವ ಕೇಸರಾತರಃ ॥

ಮಹಾದೇವ, ಮಹಾವಿಷ್ಣು, ಮಹಾಸೇನಾ, ಗಣೇಶ, ಮಹಾಶಾಸ್ತ ವೀರಭದ್ರ ಮತ್ತು ಭೈರವ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳ ರಥವನ್ನು ಪುಲ್ಲಿಂಗ ರಥ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅದಲ್ಲದೇ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ಮೂಲೆ, ಎಂಟು ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಅದರ ಮೇಲೆ ಹಂಸ, ಗರುಡ, ವೃಷಭ, ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ಸಿಂಹ ಮುಂತಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಿರುವ ರಥವನ್ನು ಪುಲ್ಲಿಂಗ ರಥವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಕೈಲಾಸ ರಾಕ್ಷಸಂ ಭೂತಂ ವಿಮಾನಂ ವ್ಯಾಳಸಿಂಹಕಂ ।

ಹರಿಣೀ ಚ ಮೃಗಾ ವ್ಯಾಘ್ರೈಃ ಮಹಾಪದ್ಮಂ ನಪುಂಸಕಮ್ ॥

ಕೈಲಾಸ ಪರ್ವತ, ಯಕ್ಷ, ಸಮುದ್ರ, ವ್ಯಾಳ, ಜಿಂಕೆ, ಸಿಂಹಗಳು ಮಹಾಪದ್ಮಗಳು ಮುಂತಾದ ಅಲಂಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿರುವಂತಹ ರಥವು ನಪುಂಸಕ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವಂತಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸ್ಥಪತಿಯಾದವನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದ ಅಂಶಗಳೇನೆಂದರೆ ರಥವು ಪಂಚಭೂತಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವುದೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕು (ಏವಂದೇವಂ ರಥಂ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಪಂಚ ಭೂತ ರಥೋದ್ಭವವಮ್) ಹೀಗೆ ಪಂಚಭೂತಾತ್ಮಕವಾಗಿಯೇ ರಥ ನಿರ್ಮಾಣವು ನಡೆಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ರಥ ನಿರ್ಮಾಣದ ಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ರಥಾನಾಮಸ್ತಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವ್ಯಾಲಸಿಂಹಾದಿ ಭೂಷಿತಮ್। ಉಪಪೀಠಾದ್ಯಧಿಷ್ಠಾನಂ ಪಾದ ಪ್ರಸ್ತರ ಮೇವಚ॥ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಂದರೆ ರಥದಲ್ಲಿಯೂ ಆಲಯ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಹಾಗೆ ಉಪಪೀಠಾಧಿಯಾಗಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಸ್ತಂಭವರ್ಗ, ಪ್ರಸ್ತರವರ್ಗಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಚಕ್ರಾದಿ ಚೋತ್ತರೈರ್ಯುಕ್ತಂ ಚೋಪಧಾನಂ ಚ ಪಟ್ಟಿಕಾ ।

ಅಂತಃ ಪಾತೋತರೈಯುಕ್ತಂ ಯೋಜಯೇನ್ನೈವ ದಾರುಣಮ್ ।

ಯಥಾಬಲಂ ಯಥಾಯುಕ್ತ್ಯಾ ಯೋಜಯೇತ್ ಶಿಲ್ಪಿವಿತ್ತಮಃ ॥

ತೊಲೆಗಳು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು ಉತ್ತರದೊಂದಿಗೆ ಇರುವ ಅಂತಃಪಾತ ಎನ್ನುವ ವಿನ್ಯಾಸ ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮರದಿಂದಲೇ ರೂಪಿಸಿ ದೃಢವಾಗಿರಸಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಅತಿದೃಢವಾಗಿ ಇರುವಂತೆ ಅಂತಃಪಾತ ಎಂದರೆ ರಥದ ಒಳಭಾಗದಿಂದಲೇ ಅನೇಕ ಅಡ್ಡೆಗಳಿಂದ ಪಾತವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಬಿಗಿಗಿಳಿಸುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ ರೂಡಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಎರಡು ಅಂತರಕ್ಕೊಂದರಂತೆ ರಥದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಬ್ರಹ್ಮರಂಧ್ರಕ್ಕೆ ಸರಿ ಬರುವಂತೆ ಅಡ್ಡೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ರಥದ ಧರಾತಲದ

ಾಗದಿಂದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಸಲಾಕೆಗಳನ್ನು ಇಳಿಸಿ ಕೆಳಗಿನಿಂದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೀಲಿಗಳನ್ನು ಜಡಿದು ಟ್ಟಿಗೊಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಇಲ್ಲಿಯ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಚಕ್ರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮೂರು ಲೋಹಗಳಿಂದ, ಪಟ್ಟಿಗಳಿಂದ ಬಿಗಿಯಾಗುವಂತೆ ಸಂಯೋಜಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಯಂಕೀಲೈಶ್ಚ ಪಟ್ಟೈಶ್ಚ ಬಂಧಯೆತ್ತು ದೃಢೀಕೃತಮ್ ।

ಮಧ್ಯೆ ತ್ವಿ ಪಾರ್ಶ್ವೇತು ತ್ರಿದ್ರವ್ಯೈಶ್ಚೈವ ಯೋಜಯೇತ್ ॥

ಂಧಿ ಕರ್ಮ ವಿಭಾಗ : ಚಕ್ರಗಳಂತಹ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಮೊಳೆಗಳು, ಕಬ್ಬಿಣದ ಪಟ್ಟಿಗಳು ಮತ್ತು ಂಧಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಬಲವಾಗಿ ಜೋಡಿಸಬೇಕು. ಚಕ್ರದ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಲೋಹಗಳ ಮಿಶ್ರಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಪಟ್ಟಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಲು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದ್ರವ್ಯೈಃ ಎಂದಾಗ ಚಕ್ರದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣ, ನಾಭಿಯು ಬಲವಾಗಿರಲು ಕಬ್ಬಿಣದ ಉಂಗುರ, ಚಕ್ರದ ದಪ್ಪದ ಎರಡು ಅಂಚುಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಗೊಳಿಸಲು ಕಂಚಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಲು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಸಂಧಿಗಳನ್ನು ಕೀಲುಗಳಿಂದ ಸಂಧಿಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲು ಳಿಸುತ್ತದೆ. ರಥ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಿಯು ಸಂಧಿಕರ್ಮ ವಿಷಯದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿದಿರಬೇಕಾದುದು ಅತಿ ಗತ್ಯವಾಗಿದೆ. ರಥಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಧಿಕರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ಮಾಹಿತಿಯು ದೊರೆಯುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾವು ಇತರ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸುವುದು ಅತಿ ಗತ್ಯವಾಗಿದೆ. ಸಂಧಿ ಕರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ ಮಯ ಮಹರ್ಷಿಯು ಅನೇಕ ವಿಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಸಂಧಿಕರ್ಮದ ಎಲ್ಲಾ ಬಗೆಗಳನ್ನೂ ಅದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮಯ ಮತ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಧಿಕರ್ಮ ಧಾನಮ್ ಎಂಬ ಒಂದು ಅಧ್ಯಾಯ ಇರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈಶಾನ ಶಿವಗುರು ಪದ್ಧತಿ, ಮಾನಸಾರ, ಶಿಲ್ಪರತ್ನಗಳು ಸಂಧಿ ಕರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ ಒಂದೊಂದು ಅಧ್ಯಾಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಧಿಕರ್ಮ ವಿಧಾನವು ಮರದ ಜೋಡಾವಣೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತದೆ. ಸಂಧಿಕರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ

ಪಾರ್ಶ್ವಗಸ್ಥಿತಶಯಿತದ್ರವ್ಯಾಣಾಂ ಸಂಧಿರುಚ್ಯತೇ ।

ಏಕಸ್ಮಿನ್ ವಸ್ತುನಿ ದ್ರವ್ಯೈರ್ಬಹುಭಿಶ್ಚ ನಿಘಾತ್ಸಾನಾತ್ ॥

ದುರ್ಬಲತ್ವಾದ್ ದ್ರುಮಾಗ್ರಾಣಾಮಬಲೆ ಬಲವರ್ಧನಾತ್ ।

ಸಂಧಿಕರ್ಮ ಪ್ರಶಸ್ತಂ ಸ್ಯಾತ್ ಸಜಾತೀಯೈವರದ್ರುಮೈಃ ॥

ಉದ್ದವಾಗಲಿ ಅಡ್ಡವಾಗಲೀ ಸಂಧಿಕರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಬಹುದು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಒಂದು ವಸ್ತು ಅಥವಾ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಸಂಧಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ವೃಕ್ಷದ ಸಂಧಿಭಾಗವು ದುರ್ಬಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ದುರ್ಬಲತೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ಬಲ ಇರುವಂತಹ ಅಂದರೆ ಮರದ ಬುಡದಿಂದ ಸಂಧಿಕರ್ಮವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಬಹುದು. ಇದು ಅತಿ ಪ್ರಶಸ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮಲ್ಲಾಲೀಲಂ ತಥಾ ಬ್ರಹ್ಮರಾಜಂ ವೈ ವೇಣುಪರ್ವಕಮ್ ।

ಪೂಕಪರ್ವಂ ದೇವಸಮದಿರ್ದಾಂಡಿಕಾ ಷಡ್ವಿಧಾಃ ಸ್ಮೃತಾಃ ॥

ಇಲ್ಲಿ ಸಂಧಿಗಳ ಬೇಧದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ಬಗೆಗಳಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮಲ್ಲಾಲೀಲ, ಬ್ರಹ್ಮರಾಜ, ವೇಣುಪರ್ವಕ, ಪೂಕಪರ್ವಕ, ದೇವಸಂಧಿ ಮತ್ತು ದಂಡಿಕಾ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮಧ್ಯೇಚ ದಕ್ಷಿಣೇಚೈವಯಃ ಸಂಧಿಂ ಕರ್ತುಮೀಹತೇ ।

ಮಧ್ಯೇಽತಿಧೀರ್ಘಂ ಯುಂಜೀಯಾದ್ ಧೀರ್ಘಮಲ್ಪಂಚ ಪೂರ್ವವತ್ ॥

ಮಧ್ಯ ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸಂಧಿಕರ್ಮವನ್ನು ನಡೆಸಬೇಕಾದರೆ ಮಧ್ಯದಿಂದ ಅತಿ ದೀರ್ಘವಾದ ಉದ್ದವನ್ನು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಇರಿಸಿ ಉದ್ದವಾದ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಣ್ಣ ಭಾಗದಿಂದ ಜೋಡಾವಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ವಾಮೇಽವಾಮೆ ಸಮದ್ರವ್ಯಂ ಮಧ್ಯೇ ದೀರ್ಘಮತಾಪಿ ವಾ ।

ಮಧ್ಯದ್ರವ್ಯಂ ವಿನಾ ವಾಮೇಽವಾಮೇ ದ್ರವ್ಯಂಸಮಂ ತಥಾ ॥

ಬಲಭಾಗ ಅಥವಾ ಎಡಭಾಗದಿಂದ ಸಂದಿಕರ್ಮವನ್ನು ನಡೆಸಬೇಕಾದರೆ ಒಂದೇ ಉದ್ದ ಇರುವಂತಹ ಮರದಿಂದ ಅಥವಾ ಮಧ್ಯ ಇರುವಂತಹ ಮರವು ಉದ್ದವಾಗಿದ್ದರೆ ಇಂತಹ ಕಡೆ ಸಂಧಿಕರ್ಮವನ್ನು ನಡೆಸಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮರ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದಾಗ ಸಾಲಾಗಿ ಒಂದರಂತೆ ಒಂದನ್ನು ಸಂಧಿಯನ್ನು ನಡೆಸಬಹುದು.

ಪೂಕಪರ್ವೇತಿ ತತ್ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಧನಧಾನ್ಯಕರಂ ಸ್ಮೃತಮ್ ।

ಅಷ್ಟಾಭಿರ್ನವಭಿಃರ್ದ್ರವ್ಯೈಃ ಸಂಧಯಃ ಸಪ್ತವಾಽಷ್ಟದಾ ॥

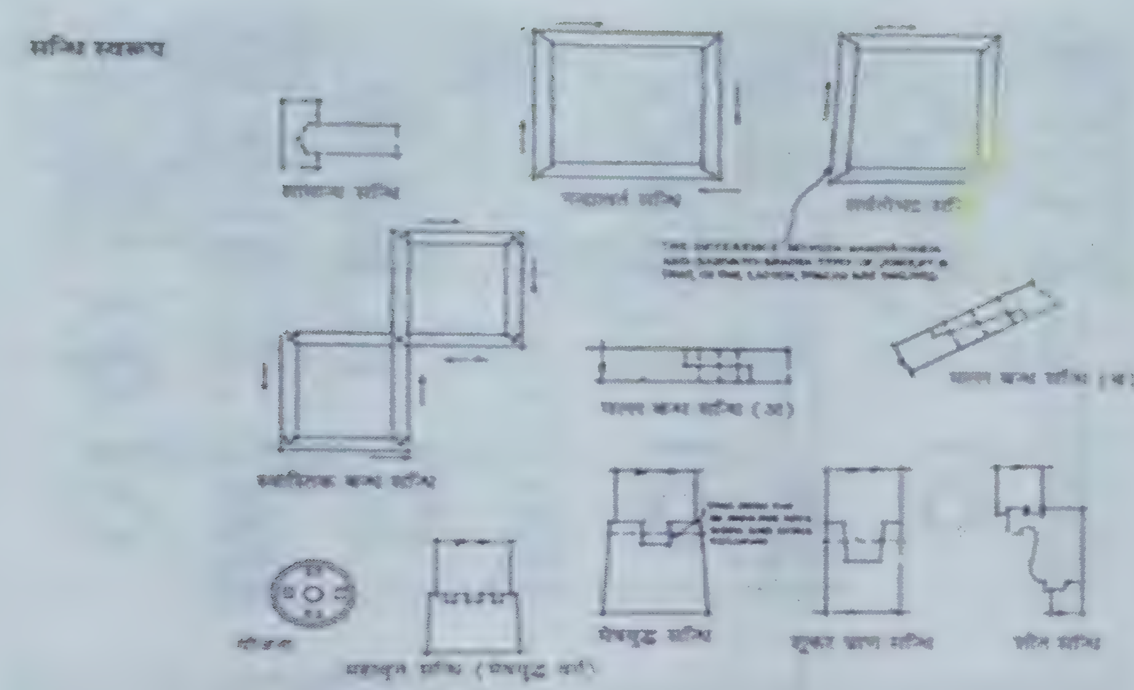
ಳಿಂದ ಮಾಡುವಂತಹ ಸಂಧಿಕರ್ಮವು ಧನಧಾನ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಧಾನಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂಟು ಅಥವಾ ಂಭತ್ತು ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಸಂಧಿಯನ್ನು ನಡೆಸುವುದು ಪೂಕಪರ್ವ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ದೇವಸಂಧಿರಿತಿಪ್ರೋಕ್ತಃ ಸರ್ವವಾಸೇಶು ಯೋಗ್ಯತಃ ।

ಬಹುಸಂಧಿರ್ಬಹುದ್ರವ್ಯೈ ದೀರ್ಘಮಲ್ಪಂ ಚ ಪೂರ್ವವತ್ ॥

ದಂಡಿಕೇತಿ ಸಮಾಖ್ಯಾತಾ ಧನಧಾನ್ಯ ಸುಖಪ್ರದಾ ॥

ಬಹು ಸಂಧಿಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸಂಧಿಗಳನ್ನು ದೇವಸಂಧಿ ಎಂದು ರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಬಹಳಷ್ಟು ಸಂಧಿಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುವಾಗ ಉದ್ದದಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ೋಡಿಸುವುದನ್ನು "ದಂಡಿಕಾ" ಸಂಧಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಧನಧಾನ್ಯ ಹಾಗೂ ುಖವನ್ನು ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಸಂಧಿ ಕರ್ಮದ ಕೆಲವು ಚಿತ್ರಗಳು

ದಕ್ಷಿಣಾ ಪರಭಾಗೆ ತು ದ್ರವ್ಯಮೂಲಂ ಪ್ರಶಸ್ಯತೇ ।

ಅಗ್ರಮಗ್ರಂ ತಥೈಶ್ಯಾನ್ಯೇ ತೇಷಾಂ ಬಂಧನ ಮುಚ್ಯತೇ ॥

ಆಧಾರಂ ಪ್ರಥಮಂ ಪ್ರಾಚ್ಯಾಂ ಮೂಲಾಗ್ರಚ್ಛೇದನಾನ್ವಿತಮ್ ।

ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಯೋರಗ್ರಂ ತಸ್ಯೋಪರಿ ನಿಧಾಪಯೇತ್ ॥

ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಯೊರ್ಮೂಲಮೂರ್ಧ್ವಚ್ಛೇದನ ಸಂಯುತಮ್ ।

ಪಶ್ಚಿಮಸ್ಥದಶ್ಯೇದ್ಯಂ ಕ್ಷೇಪ್ಯಮಾದೇಯ ಯೋಗತಃ ॥

ಏತತ್ತು ಸರ್ವತೋಭದ್ರಮವಾಗಾದಿ ತಥಾ ವಿದುಃ ॥

ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸರ್ವತೋಭದ್ರಸಂಧಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾ ಇದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಸಂಧಿ ಕರ್ಮ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಕಡೆಗೆ ಪ್ರಥಮ ಖಂಡವನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿ ಈಶಾನ್ಯ ಭಾಗದ ಕಡೆಗೆ ತುದಿಭಾಗವು ಇರಬೇಕು. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಆಧಾರವು ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಹಾಗೂ ಮೂಲ ಮತ್ತು ಶಿರದ ಭಾಗವು ಚ್ಛೇಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಆಧಾರಿತವಾಗಿ ಮಾಡಲು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ ದ್ರವ್ಯವು ಊರ್ಧ್ವ ಮತ್ತು ಅಧೋ ಭಾಗವು ಭೇದವಾಗಿ ರೂಪಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಆಧೇಯವನ್ನು ಬಹಳ ಜಾಗರೂಕರಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ವಹಿಸುವಂತಹ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಸರ್ವತೋಭದ್ರ ಸಂಧಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ನಂದ್ಯಾವರ್ತ ಸಂಧಿ :

ಇದರ ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ನಂದ್ಯಾವರ್ತ ಪುಷ್ಪವು ಹೇಗೆ ಸಂಯೋಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಒಂದರ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿ ಆಧಾರ ಆಧೇಯವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಧೀರ್ಘವಾದ ಖಾಂಡವು ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕರ್ಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಜೋಡಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. **"ನಂದ್ಯಾವರ್ತದಿದಾನೇನ ನಂದ್ಯಾವರ್ತ ಪ್ರಕಲ್ಪಯೇತ್। ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಗಂ ದೀರ್ಘಂ ದಕ್ಷಿಣೇತು ಸಕರ್ಣಕಮ್॥"** ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ರಾಕ್ಪ್ರತ್ಯಗ್ಗತ ಮಾಯಾಮಂ ಪಶ್ಚಿಮೇ ತು ಸಕರ್ಣಕಮ್ ।

ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಂಗಮ್ ದೀರ್ಘಮುತ್ತರೇತು ಸಕರ್ಣಕಮ್ ॥

ಪೂರ್ವ ಪಶ್ಚಿಮಂಗಂ ದೀರ್ಘಂ ಪೂರ್ವಾಯಾಂತು ಸಕರ್ಣಕಮ್ ।

ನಂತರದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಭಾಗವು ಲಂಬವಾಗಿದ್ದು ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆಗೆ ವಿಸ್ತೃತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಣವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಲಂಬವಾಗಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ಉತ್ತರದ ಶಿರದಲ್ಲಿ ಸಂಧಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಆಧಾರಾಧೇಯ ನೀತ್ಯೈವ ಪೂರ್ವಾದೀನಿ ಚ ವಿನ್ಯಸೇತ್ ।

ನಂದ್ಯಾವರ್ತಮಿದಂ ತದ್ವದವಾಗಾದೀನಿ ಚ ಕ್ರಮಾತ್ ॥

ಎಲ್ಲಾ ಆಧಾರ ಆಧೇಯಗಳ ಸಂಯೋಜನೆಯು ಪೂರ್ವದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿ ಆಧಾರದಿಂದ ಧೇಯಕ್ಕೆ ಸಂಧಿಕರ್ಮವನ್ನು ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಸಂಧಿಯನ್ನು ನಂದ್ಯಾವರ್ತ ಸಂಧಿ ಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ ಏನೆಂದರೆ ನಂದಾವರ್ತ ುಷ್ಪದ ದಳವು ಹೇಗೆ ಒಂದರ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಆಧಾರ ಆಧೇಯದಂತೆ ಇರುವುದೋ ಅದೇ ರನಾಗಿ ಮರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಧಿಕರ್ಮವನ್ನು ನಡೆಸಬೇಕು.

ಸ್ತಿಬಂಧ ಸಂಧಿ:

ಪಕ್ಷಾಯೋರ್ಬಹುಭಿಃದ್ರವೈರ್ಧೀರ್ಘಂ ಪ್ರಾದಗ್ರಕಮ್ ।

ಸಶಿಖೈಶ್ಚ ಬಹುದವೈದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ವಾ ತಿರ್ಯಗಗ್ರಕಮ್ ॥

ಸ್ವಸ್ತ್ಯಾಕೃತಿ ಸಮಾಯುಕ್ತಂ ಸ್ವಸ್ತಿಬಂಧನ ಮಿಶ್ಯತೇ ॥

ಉತ್ತರ ಪೂರ್ವ ತುದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಧಿಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಹಾಗೂ ಅದರ ಉಭಯ ಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜೋಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೆ ಇದೇ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಒಂದು ಉದ್ದವಾದ ಭಾಗದಿಂದ ರಡು ಅಥವಾ ಅಧಿಕವಾದ ಸಂಧಿಗಳು ಏರ್ಪಟ್ಟರೆ ಇದು ಸ್ವಸ್ತೀಕಾಕಾರದಂತೆ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ದನ್ನು ನಾವು "ಸ್ವಸ್ತಿಬಂಧ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ರ್ಧಮಾನ ಸಂಧಿ:-

ಪರಿತೋಃ ಬಹುಭಿಃದ್ರವ್ಯೇರ್ಯುಕ್ತಂ ತದ್ವತ್ ತದಂತರೇ ।

ಮಧ್ಯೇಽಂಕಣ ಸಮಾಯುಕ್ತಂ ಬಾಹ್ಯೆಯುಕ್ತ ಸಭದ್ರಕಮ್ ॥

ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಚೌಕಾರಾರವಾಗಿದ್ದು ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಚೌಕಾಕಾರದ ಸಂಧಿಗಳಿದ್ದು ುಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಭಾಗ ಖಾಲಿ ಇರುವಂತೆ ರೂಪಿಸಲ್ಪಡುವುದನ್ನು "ವರ್ಧಮಾನ" ಎಂದು ರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಪೂರ್ವದ್ರವ್ಯಂ ಪರದ್ರವ್ಯಂ ಭದ್ರಕಂ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಾನ್ ।

ಶಾಲಾನಾಂ ಭಿತ್ತಿಮಾಶ್ರಿತ್ಯ ಯುಕ್ತ್ಯಾಸಾಧು ಸಮಾಚರೇತ್ ॥

ಏವಂ ಯುಂಭದಿದಂ ಬಂಧಂ ವರ್ಧಮಾನ ಮಿಲೇರಿತಮ್ ॥

ದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪೂರ್ವಕಾಂಡ ಅಥವಾ ಪಶ್ಚಿಮ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದವರೆಗೆ ಸ್ತಾರವಾಗಿದ್ದು, ಈ ಶಾಲೆಯ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯಿಂದ ಂಯೋಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಇಂತಹ ಸಂಧಿಕರ್ಮ ವರ್ಧಮಾನಸಂಧಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಗ್ರಹಸಂಬಂಧಿ ಸಂಧಿಕರ್ಮವಾಗಿರುತ್ತದೆ) ಇನ್ನೂ ಸಂಧಿಕರ್ಮದ ಕುರಿತಾಗಿ ಮಯ ಹರ್ಷಿಯು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾ

ಮೇಷಯುದ್ಧಂ ತ್ರಿಖಂಡಂಚ ಸೌಭದ್ರಂಚಾಧ ಪಾಣಿಕಂ ।

ಮಹಾವೃತ್ತಂಚ ಪಂಚೈತೇ ಸ್ತಂಭಾನಾಂ ಸಂಧಯಃ ಸ್ಮತಃ ॥

ಲಂಬವಾಗಿರುವ ಸಂಧಿಯನ್ನು "ಸ್ತಂಭ" ಸಂಧಿ ಎಂತಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ದು ಬಗೆ 1) ಮೇಷಯುದ್ಧ (2) ತ್ರಿಖಂಡ (3) ಸೌಭದ್ರ (4) ಅರ್ಧಪಾಣಿ (5) ಮಹಾವೃತ್ರ. ನ್ನು ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಇರುವಂತಹ ಸಂಧಿಗಳ ಭೇದಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ

ಷಟ್‌ಶಿಖಾ ಜಷದಂತಂ ಸೂಕರಾಗ್ರಾಣಮೇವಚ ।

ಸಂಕೀರ್ಣ ಕೀಲಂ ವಜ್ರಾಭಂ ಪಂಚೈವ ಶಾಯಿತೇಶ್ವಪಿ ॥

ಂದಿದ್ದಾರೆ. 2 ಅಡ್ಡಲಾಗಿರುವ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಶಾಯಿತ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಗೆಗಳಿವೆ. (1) ಷಟ್ ಶಿಖಾ (2) ಜಶಂತಾ (3) ಸೂಕರಾಗ್ರಾಣ (4) ಸಂಕೀರ್ಣಕೀಲ (5) ಜ್ರಾಭ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಊರ್ಧ್ವವಾಗಿರುವ ಸಂಧಿಯಾದಂತಹ ಸ್ತಂಭ ಸಂಧಿಯ ಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ

ಸ್ವವ್ಯಾಸಕರ್ಣ ಮಧ್ಯರ್ದ ದ್ವಿಗುಣಂ ವಾ ತದಾಯತಮ್ ।

ತ್ರ್ಯಂಶೈಕಂ ಮಧ್ಯ ಶಿಖಂ ಮೇಷಯುದ್ದಂ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಮ್ ॥

ಂಬದಲ್ಲಿ ವಸ್ತುವಿನ ಅಗಲದಷ್ಟೇ ಭಾಗವನ್ನು ಅಥವಾ ಅದರ ಎರಡುವರೆ ಪಟ್ಟು ಶಿಖೆಗಳಿಂದ ಂಧಿಕರ್ಮ ನಡೆಸುವುದನ್ನು "ಮೇಷಯುದ್ಧ" ಸಂಧಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ವಸ್ತ್ಯಾಕಾರಂ ತ್ರಿಖಂಡಂಸ್ಯಾತ್ ಸತ್ರಿಚೂಲಿ ತ್ರಿಕಂಡಕಮ್ । ಮೂರು ಶಿಖೆಗಳಿಂದ ಸ್ತಿಕಾಕಾರದಂತೆ ಸಂಧಿಕರ್ಮವನ್ನು ನಡೆಸುವುದನ್ನು "ತ್ರಿಖಂಡ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಪಾರ್ಶ್ವೇತುತುಶ್ರಿಯೋಪೇತಂ ಸೌಭದ್ರಮಿತಿ ಸಂಯಿತಮ್ ॥ ಪಾರ್ಶ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು
ಬೆಗಳಿಂದ ಸಂಧಿಕರ್ಮವು ಏರ್ಪಟ್ಟರೆ ಅದನ್ನು "ಸೌಭದ್ರ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಅರ್ಧಂಭಿತ್ವಾತು ಮೂಲಾಗ್ರೇಚಾನ್ಯೋಽನ್ಯಾಭಿನಿವೇಶನಾತ್ ।

ಅರ್ಧಪಾಣಿರಿತಿಪ್ರೋಕ್ತೋಗ್ರಹೀತಘನ ಮಾನತಃ ॥

ಂಭಸಂಧಿಯ ದಪ್ಪದ ಅರ್ಧಭಾಗದಿಂದ ಸಂಧಿಗಳನ್ನೇರ್ಪಡಿಸಿದರೆ ಅದನ್ನು "ಅರ್ಧಪಾಣಿ"
ಂಧಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಅರ್ಧವೃತ್ತಶಿಖಂ ಮಧ್ಯೆ ತನ್ಮಹಾವೃತ್ತ ಮುಚ್ಯತೇ ।

ವೃತ್ತಾಕೃತಿಒಷು ಪಾದೇಷು ಪ್ರಯುಂಜೀತ ವಿಚಕ್ಷಣಃ ॥

ಅರ್ಧವೃತ್ತಾಕಾರದ ಮಧ್ಯೆ ಶಿಖೆಯನ್ನು ಸಂಯೋಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಇದನ್ನು "ಮಹಾವೃತ್ತ"
ಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಲಂಬವಾಗಿರುವಲ್ಲಿ ಸಂಧಿಕರ್ಮವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಲು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅರ್ಧಪಾಣೇದ್ವಿಲಲಾಟೇ ಲಾಂಗಲಾಕಾರಪಟ್ ಶಿಖಾ ।

ಘನಮಧ್ಯಸ್ಥಕೀಲಾಯಾಸಾ ಮತಾ ಷಟ್‌ಶಿಖಾಹ್ವಯಾ ॥

ಡ್ಡಲಾಗಿರುವ ಸಂಧಿಕರ್ಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಅರ್ಧಪಾಣಿಯಂತೆ ಎರಡೂ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ
ಂಧಿಯು ಏರ್ಪಡಿಸಿ ನೇಗಿಲಿನ ಆಕಾರದ ಶಿಖೆಯಂತೆ ಸಂಯೋಜನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ
ೀಲುಗಳಿಂದ ಬಲಗೊಳಿಸಿದರೆ ಅದನ್ನು "ಷಟ್‌ಶಿಖಾ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ವಾಯಾಮತಿರ್ಯಗ್ಬಾಹು ಶಿಖಂ ತುಜಷದಂತಕಮ್ ।

ಊರ್ಧ್ವಾದಸ್ತಾದ್ ಯಥಾಯೋಗ್ಯಂ ಯಥಾಬಲಶಿಖಾನ್ವಿತಮ್ ॥

ೀಲಿನಿಂದ ಕೆಳಗಿನವರೆಗೆ ಒಂದು ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಜಾಸ್ತಿಯಾದಂತಹ ಶಿಖೆಗಳಿಂದ
ಂಧಿಯನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುವುದನ್ನು "ಜಷದಂತ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಸೂಕರಾಘ್ರಾಣ ಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಸೂಕರಘ್ರಾಣಸನ್ನಿಭಮ್ ।

ಯಥಾಬಲಂ ಯಥಾಯುಕ್ತಿ ನಾನಾಬಲಶಿಖಾನ್ವಿತಮ್ ॥

ಂದಿಯ ಮೂಗಿನ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಸಂಧಿಕರ್ಮವನ್ನು ನಡೆಸುವುದನ್ನು "ಸೂಕರ ಘ್ರಾಣ" ಎಂದು ರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ನಾನಾ ಕೀಲೈಸ್ತು ಸಂಕೀರ್ಣಂಸ್ಯಾತ್ ತು ಸಂಕೀರ್ಣಕೀಲಕಮ್ ॥ ನಾನಾ ಆಕಾರದ ೀಲುಗಳಿಂದ ಸಂಕೀರ್ಣ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಂತಹ ಸಂಧಿಯನ್ನು "ಸಂಕೀರ್ಣ ಕೀಲಕ" ಎಂದು ರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ವಜ್ರಾಕೃತಿ ಶಿಖಂ ನಾಮ್ನಾ ವಜ್ರಸನ್ನಿಭಮೇವವತ್ । ವಜ್ರಾಕಾರದಂತೆ ಸಂಧಿಯನ್ನು ರ್ಪಡಿಸಿರುವುದನ್ನು "ವಜ್ರಾಭ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಬೇರೆ ಸಂಧಿಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿ ರಡು ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಮಯ ಮಹರ್ಷಿಯು ಅಭಿಮತವನ್ನು ಪಡುತ್ತಾನೆ. ದಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಆಕೃತಿಯ ಶಿಖೆಗಳಿಂದ ಬಂಧಿಸಲು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಶಿಖೆಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸರುಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. **"ಶಿಖಾದಂತಂಚಶೂಲಂಚ ವಿದ್ವಂ ಪರ್ಯಾಯ ಮೀರಿತಮ್"** ಂದರೆ ಶಿಖಾ, ದಂತ, ಶೂಲ ಮತ್ತು ವಿದ್ವ ಎಂದು ಶಿಖೆಯ ಪರ್ಯಾಯ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ತೆರನಾಗಿ ಕೀಲುಗಳಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯ ವಾಚಿಯನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತಾ **"ಶಲ್ಯಂಚ ಂಖುರಾಣಿಶ್ಚ ಕೀಲಂ ಪರ್ಯಾಯ ಮುಚ್ಯತೇ।"** ಶಲ್ಯ, ಶಂಕು, ಆಣಿ ಮತ್ತು ಕೀಲ ಎಂದು ಸರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ರಥ ನಿರ್ಮಾಣವು ಅನೇಕ ಮರಗಳ ಸಂಯೋಜನೆಯಿಂದ ಪೂರ್ಣ ಗೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಲ್ಪಿಗಳಾದವರು ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ಹೇಳಿರುವಂತಹ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನೂ ಚಾಚೂ ತಪ್ಪದೆ ನುಸರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಧಿಕರ್ಮ ವಿಧಾನವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಅರಿತು ಆಯಾ ಸಂಧರ್ಭಕ್ಕೆ ಕ್ಕಂತೆ ಸಂಧಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಕೀಲುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಇನ್ನು ರಥ ನಿರ್ಮಾಣದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ೂರೈಸಿಕೊಂಡು ರಥಶಿಲ್ಪಿಯು ಮೊದಲಾಗಿ ರಥದ ಎರಡೂ ಅಕ್ಷಗಳನ್ನು ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ರುವಂತೆ ಅತಿ ಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ ಅಕ್ಷದ್ವಯವನ್ನು ಒಂದು ವೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಚಕ್ರದ ್ಯಾಸಾರ್ಧಕ್ಕಿಂತ 1,2,3 ಅಂಗುಲ ಎತ್ತರ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಜಲಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ನ್ಯಾಸವನ್ನು ಾಡುತ್ತಾರೆ. ನಂತರದಲ್ಲಿ ರಥದ ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಗವಾದ ಭಾರವನ್ನು ಭಾರಕ್ಕೆ ತಿಳಿಸಿರುವಂತಹ ಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ಭಾರದ ನ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಿಯು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶವೇನೆಂದರೆ ಪ್ರತಿ ಅಂಗವನ್ನು ನ್ಯಾಸ ಮಾಡುವಾಗಲೂ ಮರದ ಬುಡ

ತ್ತು ತುದಿಯನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿ ತುದಿಯನ್ನು ಪೂರ್ವ ವಾ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆಯೂ ಮೂಲವು ಪಶ್ಚಿಮ ಯಾ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆಯೂ ಜೋಡಿಸಬೇಕಾದುದು ಅತಿ ಅಗತ್ಯವಾಗಿದೆ. ಂತರದಂತೆ ಭಾರದ ಮೇಲೆ ಉಪಪೀಠವನ್ನು, ಉಪಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಭಾಗವನ್ನು ಚಿಸಿ ಜೋಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲಿನ ಭಾಗವನ್ನು ಧರೆ ಅಥವಾ ಧರಾತಲ ಎಂದು ರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಉಪಪೀಠ ಮತ್ತು ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳು ಆಯಾ ಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅನೇಕ ೂಪಗಳಿಂದ ಹೆಸರಿಸಿರುವ, ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣೀಕರಿಸಿರುವಂತಹ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಸುಂದರವಾಗಿ ೂಪಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಧರತಲದ ಮೇಲೆ ದೇವಾಸನ ಎಂಬ ಭಾಗವನ್ನು ದೇವಾಸಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸಿರುವ ಕ್ಷಣದಂತೆ ರೂಪಿಸಿ ಆ ದೇವಾಸನದ ಮೇಲೆ ದೇವರು ಆಸೀನರಾಗಲು ಒಂದು ಪೀಠವನ್ನು ಚಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಭಾಗಗಳಿಗೂ ರಥ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿರುವಂತಹ ಮಾಣಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ ಕರ್ಮವನ್ನೂ ನೆರವೇರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರೆ ನೇಕ ಕಷ್ಟ ನಷ್ಟಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂಬುವುದು ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರ ಅಭಿಮತವಾಗಿದೆ. ನಂತರದಲ್ಲಿ ಂಭವರ್ಗವನ್ನು ಸ್ತಂಭ ಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ "ಕುಂಭಮಂಡ್ಯಾದಿ" ವರ್ಗದಿಂದ ಲಂಕರಿಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತಂಭದಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಆಕಾರಗಳಿದ್ದು ಆ ಆಕಾರಗಳಿಂದಲೇ ಂಭದ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತಂಭ ಲಕ್ಷಣದ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಮಾಣಬದ್ಧವಾಗಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಕೂರಿಸಬೇಕು. ನಂತರದ ನಾಲ್ಕನೇ ವರ್ಗವಾದ ಪ್ರಸ್ತರವನ್ನು ತ್ತರ, ಕಾಪೋತಕ, ವ್ಯಾಳ ವರ್ಗಗಳೆಂಬ ತ್ರಿವಿಧ ಅಂಗಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿ ರಥದ ಸ್ತಂಭವರ್ಗಕ್ಕೆ ಂಯೋಜಿಸಬೇಕು. ನಂತರದಲ್ಲಿ ಕಂಠವರ್ಗವನ್ನು, ಶಿಖರವರ್ಗವನ್ನು ಹಾಗೂ ಕೊನೆಯದಾಗಿ ರುವಂತಹ ಸ್ತೂಪಿ ವರ್ಗವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ರಥವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ರಥದ ತಿಯೊಂದು ಅಂಗವನ್ನು ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ನಿಯಮಿಸಿರುವ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ದ್ಧಿವಂತನಾದ ಶಿಲ್ಪಿಯು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಂಗಗಳನ್ನು ಸುದೃಢವಾಗಿ ರ್ಮಿಸುವುದು ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ.

ರಥ ನಿರ್ಮಾಣದ ಹಂತವು ಅತೀ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಘಟ್ಟವಾಗಿದ್ದು ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ತರಾತುರಿಯನ್ನು ಮಾಡದೇ ಮರಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವಂತಹ ಎಲ್ಲಾ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಲ್ಪಿಯಾದವನು ಕೊಟ್ಟು ರಥ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು. ನಿರ್ಮಾಣದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೊದಲೇ ರ್ಮಿಸಿರುವಂತ ಪ್ರತಿಮಾದಿಗಳನ್ನು ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಆ ಪ್ರತಿಮೆಗೆ ಹೇಳಿರುವಂತಹ ನಕ್ಷತ್ರದ

ದಿನವೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಸರ್ವವಿಧವಾದ ವಾದ್ಯ, ಶಂಖ, ಜಾಗಟೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಮೇಳದೊಂದಿಗೆ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ರಥಕ್ಕೆ ಕೂರಿಸಬೇಕು. ನಂತರದಲ್ಲಿ ಇತರ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಅಂದರೆ, ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಪಕ್ಷಿಗಲು, ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ತರುಲತೆಗಳು ಪ್ರಕೃತಿಯ ಸೌಂದರ್ಯಗಳಿರಬಹುದು, ಅಲ್ಲದೇ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಅನೇಕ ವಿಶೇಷತೆಗಳನ್ನು ಅದಲ್ಲದೇ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ ಹಾಗೂ ಇತರ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವಂತಹ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಸಮಯೋಚಿತವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಿ ರಥವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಬೇಕು. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು. ಅದರೊಂದಿಗೆ ರಥ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಥಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಋಭುಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಾರಾಯಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ರಥನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಮುಂದಿನ ಶ್ಲೋಕವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ರಥ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾಲೇತು ರಥಕಾರ ದ್ವಿಜೋತ್ತಮಃ ।

ಪಠಂಸ್ತು ಋಭು ಸೂಕ್ತಾದಿ ರಥನಿರ್ಮಾಣಮಾಚರೇತ್ ॥

ಹೀಗೆ ನಿರ್ಮಾಣವೆಂಬುವುದು ಒಂದು ಸಂಪೂರ್ಣ ರಥದ ಪೂರ್ಣ ಚಿತ್ರವಾಗಿದ್ದು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ರಥವನ್ನು ದೇವರ ಉತ್ಸವಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧತೆ ಮಾಡುವಂತಹ ಹಂತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಥ ನಿರ್ಮಾಣವು ಸಪ್ತ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 4ನೇ ಸೂತ್ರವಾಗಿದ್ದು ಅತಿ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಘಟ್ಟವಾಗಿದೆ.

5. <u>ಪಂಚಮಮ್ ಸ್ಥಾಪನಮ್‌ಕುರ್ಯಾತ್</u>:- ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ರಥ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಸ್ಥಪತಿಯಾದವನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಕೊಡಬೇಕು ಎಂಬುವುದು ಇದರ ಸಾಮಾನ್ಯ ಅರ್ಥ. ಸ್ಥಾಪತ್ಯ ವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕರ್ಮವನ್ನು ಸ್ಥಪತಿಯಾದವನೇ ನೆರವೇರಿಸಬೇಕೆಂಬುವುದು ಋಷಿವಚನವಾದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಸ್ಥಪತಿಗಳು ಶಿರಸಾವಹಿಸಿ ಪಾಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ರಥ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಿಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವುದನ್ನು ನಾವು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ರಥ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಎಂದಾಗ ದೇವತಾ ಮೂರ್ತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯಂತೆಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಾಂಗಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ರಥ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿ ವಿಧಾನಗಳು ಇರುತ್ತವೆ ಎಂಬುವುದನ್ನು ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಕುರಿತಾಗಿ ವಾತಾಲಾಗಮ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಲಕ್ಷಣವು ಈ ರೀತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಥಾತಸ್ಸಂಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಲಕ್ಷಣಂ ಕ್ರಮಾತ್ ।

ದೇವಾನಾಮಪಿ ದೇವೀನಾಂ ಭಕ್ತಾನಾಂ ವಾಹನಸ್ಯ ಚ ॥

ಲಿಂಗಾನಾಂ ಲೋಹ ದಾರೂಣಾಂ ಶರ್ಕರಾ ಮೃದ್ವಿಕಾರಿಣಂ ।

ಸುಧಾನಾಂ ಚಿತ್ರಕಾನಾ ಚ ವಾಸ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರಬ್ಧಿ ಪಾರಗೈಃ ॥

ಕರ್ತವ್ಯಂ ವಾಸ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತಂ ರಾಜಾರಾಷ್ಟ್ರಂ ಸುಖಂ ಭವೇತ್ ।

ಕಾಲವೃಷ್ಟಿರ್ಭವೇದ್ಭೂಮ್ ಧನ ಧಾನ್ಯ ಸಮೃದ್ಧಯಃ ॥

ಗಾವಶ್ಚ ಸುದುಘಾ ನಿತ್ಯಂ ಜರಾ ರೋಗ ವಿವರ್ಜಿತಾಃ ।

ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರ ಕ್ರಿಯಾಹೀನಂ ಕರ್ತೃರ್ನಾಶಂ ಕುಲಕ್ಷಯಂ ॥

ತತ್ಸರ್ವಂ ವಾಸ್ತುರೂಪಂ ಚ ಶಿಲ್ಪೀ ಜೀವಿತ ಮುಚ್ಯತೇ ।

ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮ ಕುಲೋವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥ ಪಾರಗಃ ॥

ಅರೋಗೀ ರೂಪಸಂಪನ್ನಃ ಸತ್ಯವಾಗ್ಧರ್ಮ ಪಾರಗಃ ।

ಮಂತ್ರತಂತ್ರ ಕ್ರಿಯಾಭಿಜ್ಞಃ ಕುಟುಂಭಿ ಸತ್ಕುಲೋದ್ಭವಃ ॥

ವೇದಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥ ಪಾರೀಣಃ ನಿತ್ಯಕರ್ಮರತಶ್ಶುಚಿಃ ।

ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಕರ್ಮ ಕುಶಲಃ ಶಾಂತಸ್ಸಜ್ಜನ ಸಂತುಷ್ಟಃ ॥

ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನೀ ಜಪೇಶಕ್ತಃ ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹೀ ಶುಭಾನ್ವಿತಃ ।

ವೇದೋಕ್ತ ಕರ್ಮ ನಿರತಃ ಕಾಲಜ್ಞಸ್ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರವಿತ್ ॥

ಏವಂ ವಿಧಗುಣೋಪೇತಃ ಶಿಲ್ಪೀ ಕಲ್ಪ್ಯಾತ್ ಪ್ರಯತ್ನತಃ ।

ಸ್ನಾನಂ ಸಂಧ್ಯಾ ಜಪೋ ಹೋಮಃ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಮ ಪಿತೃತರ್ಪಣಂ ॥

ಆತಿಥ್ಯಂ ವೈಶ್ವದೇವಂ ಚ ಹೃಷ್ಟಕರ್ಮಾಣ್ಯ ಕಾರಯೇತ್ ।

ಕೇಯೋರ ಹಾರ ಮುಕುಟೈಃ ಕಂಕಣ್ಯೈರಪಶೋಭಿತಃ ॥

ವ್ಯಜನೈಃ ಕೇತುಭಿಶ್ಚ ತ್ರೈ ಶ್ಚಾಮರೈಶ್ಚ ವಿರಾಜಿತಃ ।

ಯಜಮಾನಾದಿಭಿಸ್ಸರ್ವೈ ಸ್ಸೇವ್ಯ ಮಾನೋ ಜನರೈಪಿ ॥

ಬಿಂಬಂ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಂ ಕುರ್ಯಾನ್ನೃತ್ಯಗೀತಾದಿಭಿಸ್ಸಹ ।

ಪ್ರವಿಶ್ಯ ಶಿಲ್ಪಿ ಗೇಹಂ ಚ ಪಂಚಸೂಕ್ತೈರನೋತ್ತ ಮೈಃ ॥

ಪುಣ್ಯಾಹಂ ವಾಚಯಿತ್ವಾಥ ಚಾಂಕುರಾರ್ಪಣ ಮಾಚರೇತ್ ।

ದ್ವಿತೀಯಂ ಜಲವಾಸಂ ಚ ಸ್ನಪನಂ ಶಿಲ್ಪ ಕೋವಿದೈಃ ॥

ಪಂಚಗವ್ಯೈಃ ಪಂಚಾಮೃತೈಃ ಪಂಚತ್ವಕ್ಪಂಚ ಪಲ್ಲವೈಃ ।

ತೃತೀಯಂ ಕ್ಷೀರವಾಸಂಚ ಚತುರ್ಥಕಂ ಧಾನ್ಯವಾಸಕಂ ॥

ಪಂಚಮೋ ವಾಸ್ತು ಹೋಮಶ್ಚ ಬಲಿಃ ಶಾಂತಾಖ್ಯ ಕರ್ಮಚ ।

ಷಷ್ಠ ಚ ಮೂರ್ತಿ ಹೋಮಶ್ಚ ಸಪ್ತಮಂ ಶಿಲ್ಪಿಬೋಜನಂ ॥

ಪುಣ್ಯಾಹಂ ದಶಶಾಂತಿಸ್ಸ್ಯಾದಷ್ಟಮಂ ಗೇಹಶುದ್ಧಿಕಂ ।

ನವಮೋ ಗರ್ಭವಿನ್ಯಾಸಃ ದಶಮೋ ರತ್ನಸಂಸ್ಥಿತಿಃ ॥

ಏಕದಶಂ ಪೀಠಬಂಧಃ ಶಕುನೈಸ್ಸಪ್ತ ಮಂತ್ರಕೈಃ ।

ಪರಿಣೀಯಾಲಯಂ ಬಿಂಬಂ ಕಾರಯಿತ್ವ ಪ್ರವೇಶನಂ ॥

ಕರ್ತವ್ಯಂ ಶುಭಲಗ್ನೇ ಚ ದ್ವಾದಶಂ ಚಾಷ್ಟ ಬಂಧನಂ ।

ಪಂಚಸೂತ್ರೈಃ ಪ್ರಲಂಬಶ್ಚಾಭಿಷೇಕಂ ತ್ರಯೋದಶಂ ॥

ಅಸುನೀತೇತಿ ಸೂಕ್ತೇನ ಪ್ರಾಣ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಮಾಚರೇತ್ ।

ಬಿಂಬಂ ಪುರುಷಸೂಕ್ತೇನ ಚಾರ್ಚಯಿತ್ವಾ ಯಥಾವಿಧಿ ॥

ನ್ಯಾಸಂ ನಾರಾಯಣ ಸೂಕ್ತ ಕುರ್ಯಾದ್ಧ್ಯಾನಂ ಚತುರ್ದಶಂ ।

ನೇತ್ರ ಮೋಕ್ಷಂ ಪಂಚದಶ ಮಂತ್ರ ಪುಷ್ಪಂತು ಷೋಡಶ ॥

ಧ್ವಜಾರೋಹ ಸ್ಸಪ್ತದಶ ವಿವಾಹಸ್ತದನಂತರಂ ।

ಅಷ್ಟಾದಶ ರಥಾರೊಹಃ ಕರ್ಮಣ್ಯಷ್ಟಾದಶಕ್ರಮಾತ್ ॥

ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲಾಗಿ ಯಾವ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ದೇವನನ್ನು, ದೇವಿಯನ್ನು, ಕೆಲವು ಭಕ್ತ ವರ್ಗವನ್ನು (ಇಲ್ಲಿ ಭಕ್ತವರ್ಗ ಎಂದರೆ ಶೈವವಾದರೆ, ನಂದಿ, ಭೃಂಗಿ, ವೀರಭದ್ರಾದಿ ಶೈವ ಭಕ್ತವರ್ಗವನ್ನೂ ವಿಷ್ಣುವಾದರೆ ಆಂಜನೇಯ, ಗರುಡ ಇತ್ಯಾದಿಯರನ್ನು ದೇವಿ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ

ರಾಜರಾಜೇಶ್ವರಿಯಾದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ಸರಸ್ವತಿಯರು ಭಕ್ತವರ್ಗದವರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುವುದನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕು. ವಾಹನ. ವಾಹನವೆಂದರೆ ರಥ, ಗರುಡ, ವೃಷಭ. ಶೇಷಗಜ, ಕಾಮಧೇನು, ಮಯೂರ, ಸಿಂಹ, ಹಂಸ ಇತ್ಯಾದಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಎಲ್ಲಾ ವಾಹನಗಳ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಲೋಹ, ದಾರುಗಳಿಂದ ಶರ್ಕರ, ಅಂದರೆ ಕಡುಶರ್ಕರ ಪಾಕಗಳಿಂದ ರೂಪಿಸಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗಳು, ಸುಣ್ಣದಿಂದ, ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ರಚಿಸಿರುವಂತಹ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಬೇಕು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ನಂತರದಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯಾಹಂವನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕು ಎಂಬುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಾವು ಮಾಡುವಂತಹ ಕರ್ಮವು ಒಳ್ಳೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಪನೆಗೊಳ್ಳಲು ಕರ್ಮ ಪ್ರಾರಂಭದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇಹಶುದ್ಧಿ, ಸ್ಥಳಶುದ್ಧಿ, ವಸ್ತುಗಳ ಶುದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರವಾಗಿಯೇ ಗಣಪತಿ ಪೂಜೆ ಹಾಗೂ ಪುಣ್ಯಾಹವನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕು. ನಂತರದಲ್ಲಿ ನಾಂದಿ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ದೇವನಾಂದಿಯನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದು ರೂಢಿ. ನಾವು ನಿರ್ವಹಿಸುವಂತಹ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಾಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆವಾಹಿಸಿ ಆಸನಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಗಂದದ್ಯುಪಚಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ದೇವನಾಂದಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ನಂತರದಲ್ಲಿ ಮೃತ್ತಿಕಾ ಸಂಗ್ರಹಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಂಕುರಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ದಿನನಿತ್ಯವೂ ಅದನ್ನು ಅರ್ಚಿಸಿ ಪೂಜಿಸುವುದನ್ನು ಆಗಮ ಶಾಸ್ತ್ರವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಪ್ರಪಂಚದ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಅಂಕುರವು ಮೊಳಕೆ ಒಡೆದು ಸೃಷ್ಟಿಯ ವಿಕಸವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಭಿಸುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ದ್ವಿತೀಯ ಜಲವಾಸಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೇ ಕ್ರಮವೇ ಜಲವಾಸವನ್ನು ಮಾಡುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ರಥವನ್ನು ಅಧಿವಾಸ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ ರಥವು ಮರದಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಕಷ್ಟಕರವು. ಸ್ಥಪತಿಯವರು ಅಧಿವಾಸಕ್ಕೆ ಇಟ್ಟಿರುವ ಕಲಶದ ಜಲದಿಂದ ಸಂಪ್ರೋಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು ಅಥವಾ ಮರದ ರಥದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನ ಯಾ ಬೆಳ್ಳಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಜಲದಲ್ಲಿ ಅಧಿವಾಸಿಸಿ ದೇವರ ಪೀಠಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಕ್ಷೇಪಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಂಕುರಾರೋಪಣದ ತರುವಾಯ ಅಗ್ನಿಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ, ನವಗ್ರಹಪೂಜೆ, ಪಂಚಬ್ರಹ್ಮರ ಪೂಜೆ, ವಾಸ್ತು ಪೂಜೆ, ಕಲಶ ಪೂಜೆಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದ ತರುವಾಯ ಜಲಾಧಿವಾಸ,

ಕ್ಷೀರಾಧಿವಾಸ, ಧಾನ್ಯಾದಿವಾಸ, ಶಯ್ಯಾದಿವಾಸಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ರಥಪುರುಷನನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಆತನ ಪ್ರಾಣ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನು, ನೇತ್ರೋನ್ಮಿಲನವನ್ನು ತರುವಾಯ ಕಲಾವಾಹನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ ತರುವಾಯ ಶಿಖರ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಯನ್ನು ದೇನುವೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಷ್ಟಮಂಗಳ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಣವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದ ತರುವಾಯ ಬಲಿಹರಣಗಳು, ಯಜ್ಞದ ಪೂರ್ಣಾಹುತಿ, ಕುಂಬಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ತರುವಾಯ ಮಹಾಮಂಗಳಾರತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ದೇವರನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ಸಕಲ ವಾದ್ಯ, ವೇದ ಘೋಷದೊಂದಿಗೆ ರಥದ ಪ್ರಥಮ ಭೂಸ್ಪರ್ಶವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಉತ್ಸವಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವಂತಹ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ವೇದಮಂತ್ರಗಳು ಹಾಗೂ ಆಗಮಗಳು ಹೇಳಿರುವಂತ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಆಗಮಿಕರುಗಳಲ್ಲಿ ರಥಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನು **"ರಥೇಶ್ವರಾಯ ವಿದ್ಮಹೇ ಸುರಮ್ಯಾಯಧೀಮಹಿತನ್ನೋ ಭದ್ರಃ ಪ್ರಚೋದಯಾತ್"** ॥ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ರಥಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ನವಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು

ಓಂ ರಥಮಾಯಾಯೈ, ರಥಮಧ್ಯಾಯೈ, ರಥಸುಂದರ್ಯೈ, ರಥವಾಹಕಾಯೈ, ರಥಾತ್ಮಿಕಾಯೈ, ರಥಾಧಃಸ್ಥಾಯೈ, ರಥಾಧಿಕಾರಯೈ, ರಥಾಧಿಪತಯೇ, ರಥಮಹಾಯೈ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನೇ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ರಥಪೂಜೆಯ ಬಗ್ಗೆಯೂ ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಋಷಿಃ ಅನುಷ್ಟುಪ್‌ಛಂದಃ, ರಥೇಶ್ವರೋ ದೇವತಾ ಎಂದೂ, ರಥಧ್ಯಾನವನ್ನು **ವಂದೇರಥಂ ಸಕಲ ಮಂಗಲ ಸನ್ನಿಧಾನಂ ಕೃಷ್ಣಾಜಶಂಭುನಿಲಯಂ ಜನಸೌಮ್ಯವಾಹಮ್ । ನಾನಾವಿಚಿತ್ರಪಟರತ್ನ ಸುವರ್ಣಧಾತುರೂಪಂ ಮನೋರಥ ಮುಖಮ್ ಸಫಲಂ ಚ ಚತ್ರಮ್** ॥ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ರಥ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಮೂಲಮಂತ್ರವನ್ನು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. **ಓಂ ಹ್ರೀಂಹೌಂ ಶಕಟರಥಾಯ ಹುಂ ಫಟ್ ಸ್ವಾಹಾ॥ ಓಂ ಶ್ರೀ ಹೌಂ ಶ್ರೀ ಮಹಾರಥೇಶ್ವಯ ಹುಂ ಫಟ್,** ಎಂದು ಕರೆದಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇನ್ನೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ರಥವನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾ ಅಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯನ್ನು, ಚಕ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯರನ್ನು, ಕೀಲುಗಳಲ್ಲಿ ಋತುಗಳನ್ನು, ರಂಧ್ರದಲ್ಲಿ ಆಕಾಶವನ್ನು, ಮಹಾದಂಡದಲ್ಲಿ ಆಧಾರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರನನ್ನು, ಗಾತ್ರಬಂಧನದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ, ಜ್ಞಾನ,

ವೈರಾಗ್ಯ, ಐಶ್ವರ್ಯ, ಅಧರ್ಮ, ಅಜ್ಞಾನ, ಅವೈರಾಗ್ಯ, ಅನೈಶ್ವರ್ಯಾಯ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಗಾತ್ರಾಂತರದಲ್ಲಿ ವಾಯುವನ್ನು, ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಾದಶ ಆದಿತ್ಯರನ್ನು ಶಲಾಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಚಲಶಕ್ತಿಯನ್ನು ರಥಪ್ರಸಾದಸ್ತೂಪಿಯಲ್ಲಿ ಸದಾಶಿವನನ್ನು, ಅದರ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಷಣ್ಮುಖಾ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಮೂರ್ತಿ, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಹರಿ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಚತುರಾನನನನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಕ್ತಿಯನ್ನು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಶೂಲಪಾಣಿ ಮತ್ತು ಪರಶುವಾಣಿಯನ್ನು ರಥದ ಅಷ್ಟ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಯಮ, ನಿರ್ಋತಿ, ವರುಣ, ವಾಯು, ಸೋಮ, ಈಶಾನ ದೇವತೆಗಳು ದಳಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯೇಶನನ್ನು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಜಯ ವಿಜಯರನ್ನು ಅಷ್ಟದಿಕ್ಕುಗಳ ಸ್ತಂಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟವಸುಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದವನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಯಜುರ್ವೇದವನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಸಾಮವೇದವನ್ನು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಅಥರ್ವವೇದವನ್ನು, ಸಾರಥಿ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿ ಮರುದ್ಗಣಗಳನ್ನು, ಮುಖದಲ್ಲಿ ವರುಣನನ್ನು, ಜಠರೇ ಅನಲನನ್ನೂ ಆವಹಿಸಿ ಪೂಜಿಸಬೇಕೆಂದು ವಾತುಲಾಗಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತಹ ವಿಷಯಗಳಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ನಾವು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸುತ್ತಾ ಹೋದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೇವಾಲಯ, ಬಿಂಬಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಂತಹ ವಿಧಿ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೇ

ರಥಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಮಾಡುವಂತದ್ದನ್ನು ನಾವು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಕೆಲವು ಕರ್ಮಾಂಗಗಳನ್ನು ವ್ಯತ್ಯಾಸಪಡಿಸಿರುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಯಾವುದೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಕಾಣಲು ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ತಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಆಧರಿಸಿ ರಥ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ವಾತುಲಾಗಮದ ಸಕಲದೇವಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ವಿಧಿಯೇ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಯಾನವನ್ನು ವಾಹನವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಲು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ರಥಶಿಲ್ಪ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿಯೂ ಅದನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾಗುದನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

6. **<u>ಷಷ್ಠಂ ಸ್ಥಾಪತ್ಯಾದಿ ಪೂಜಿತಮ್</u>**:- ಆರನೇ ಸೂತ್ರವು ರಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಂತಹ ಶಿಲ್ಪಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ಸ್ಥಪತಿಯವರನ್ನು ಪೂಜಿಸಬೇಕು ಎಂಬುವುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಮೊದಲೇ ನಾವು ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ಸ್ಥಪತಿ ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹಿ, ತಕ್ಷಕ, ವರ್ಧಕಿ ಮುಂತಾದವರನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ಧಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಉಪಚರಿಸಬೇಕು ಎಂಬುವುದು ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳು, ಆಗಮಗ್ರಂಥಗಳು, ತಂತ್ರಗ್ರಂಥಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಪತಿಯಾದವನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದ ತರುವಾಯ ಮಂತ್ರಪುಷ್ಪವನ್ನು ರಾಜಾಶೀರ್ವಾದ ಹಾಗೂ ರಾಷ್ಟ್ರಾಶೀರ್ವಾದಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸಮಾಪನಗೊಳಿಸಬೇಕು. ನಂತರ ರಥವನ್ನು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹಸ್ತಾಂತರಿಸಬೇಕು.

ಶಿಲ್ಪಿ ದೇವತಾ ಸ್ವರೂಪ ತ್ವಂನಿರ್ಮಿತಾ ದೇವತಾ ತ್ವಯಾ ।

ತ್ವತ್ಪ್ರಸಾದಾವಿಷ್ಯಂತು ರಾಷ್ಟ್ರಕ್ಷೇಮಾ ಶ್ರೀಯಸ್ಸದಾ ॥

ಮಮಜೀವನ ಸೌಖ್ಯಾಯ ವೃತೊಸ್ಮಿ ತವ ಚಾಜ್ಞಿಯಾ ।

ಕುರ್ವೇ ದೇವಸ್ಯ ಪೂಜಾದ್ಯಾಃ ಪ್ರಸೀದತು ಸಈಶ್ವರಃ ॥

ಋತ್ವಿಗಾಚಾರ್ಯಕರ್ತಾರೋ ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣ ಕಾರಕಾಃ ।

ಯುಷ್ಮಾದಿಭಿಃ ಸ್ಥಾಪಿತೋಹ್ಯದ್ಯ ದೇವದೇವಸ್ಯ ಮಂದಿರಃ ॥

ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಪಿತರಃ ಪುತ್ರಾಯೂಯಂ ಪುಣ್ಯ ಕೃತಾಶ್ಚನಃ ।

ವರ್ಧಿತಾ ಜ್ಞಾನ ಧರ್ಮಾರ್ಥಾಃ ಪ್ರಸೀದತು ಸ ಈಶ್ವರಃ ॥

ಮುಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಒಳ್ಳೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪೂಜಾದಿ ಉತ್ಸವ ಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಸಿ ಆ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಶೋಧಿಸಬೇಕು. ಆವಾಗ ಯಜಮಾನ ಅರ್ಚಕರೆಲ್ಲರೂ ಶಿಲ್ಪಿಯನ್ನು ಸ್ಥಪತಿಯನ್ನು ಮೂರಾವರ್ತಿ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಮಾಡಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ "ಶಿಲ್ಪಿನ್‌ದೇವ ಸ್ವರೂಪ" ಎಂಬ ಮೇಲಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು. ಅನಂತರ ಶಿಲ್ಪಿಯು ಸ್ಥಪತಿ ಆಚಾರ್ಯ ಋತ್ವಿಕ್ ಸಮೇತನಾಗಿ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಭಾರ್ಯಾ ಪುತ್ರ, ಪುತ್ರಿಕಾ ಪರಿವಾರ ಸಮೇತನನ್ನಾಗಿ ಎತ್ತರವಾದ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವಂತಹ ಕಲಶದಲ್ಲಿ ಮಿಕ್ಕಿರುವಂತಹ ಕಲಶೋಧಕರಿಂದಲೂ, ಹರಿದ್ರೋದಕ, ತೀರ್ಥೋದಕದಿಂದಲೂ "ದೇವಸ್ಯತ್ವಾ" ಇತ್ಯಾದಿ ವೈದಿಕ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ "ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಜಗತ್ಸ್ರಷ್ಟಾ" ಇತ್ಯಾದಿ ಪುರಾಣ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿ ವೇದೋಕ್ತ ಆಶೀರ್ವಾದವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ಶಿಲ್ಪಿ ಸರ್ವಕಲಾಭಿಜ್ಞ ಸರ್ವದೇವ ಸ್ವರೂಪವಿತ್ ।

ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿ ಕಲಾಗುಹ್ಯ ತತ್ತ್ವವಿದ್ಧರ್ಮ ಪಾರಗಃ ॥

ನಿರ್ಮಿತಾ ಯಾನಃ ಮಧ್ಭಾಗ್ಯಾತ್ಕೃಪಯಾ ತ್ವಯಾ ।

ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರೇಣ ವೇದಮಂತ್ರಾನುಪೂರ್ವಕಂ ॥

ಸುಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತಾಚೈವ ಜಗದಾಹ್ಲಾರ್ಯ ಪ್ರಭೋ ।

ಪೂರ್ವಪುಣ್ಯವಶಾಚ್ಚೈವ ಮನಸೇಚ್ಛಾ ಸುಸಾಧಿತಾ ॥

ಅಸ್ಮಾಕಂ ಪಿತರಃ ಪುತ್ರಾವಯಂ ಚ ಪುಣ್ಯಭಾಗಿನಃ ।

ಅಸ್ಮಜ್ಜನ್ಮಾಂತರಂ ಪಾಪಂ ಸ್ವಾರ್ಜಿತಂ ತದ್ವಿನಾಶಿತಂ ॥

ಭವತಾ ವರ್ಧಿತಾ ಲೋಕೇ ಜ್ಞಾನಧರ್ಮಾಸ್ಸಹಸ್ರಶಃ ।

ಪ್ರಿಯತಾಂ ಶ್ರೀ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಶುಭಂಭವತು ಸರ್ವದಾ ॥

'ಯಜಮಾನನು ಶಿಲ್ಪಿಯನ್ನು ಸ್ಥಪತಿಯವರನ್ನು ಭಾರ್ಯಾಸಮೇತನಾಗಿ ಎತ್ತರವಾದ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿ ಮೂರಾವರ್ತಿ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣ ನಮಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಮೇಲಿನ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು. ಆಗ ಸ್ಥಪತಿಯವರು "ಕರ್ಮಣ" ಇತ್ಯಾದಿ

ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ವೇದೋಕ್ತ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಆಶೀರ್ವದಿಸಬೇಕು. ಶಿಲ್ಪಿ ಸಹಿತವಾದ ಸ್ಥಪತಿಯವರಿಗೆ 108 ಹಿರಣ್ಯವನ್ನು ಎರಡು ಹಸುಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಭೂಮಿಗಳನ್ನು ದಾನಮಾಡಬೇಕು. ಅದರೊಂದಿಗೆ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ನೆನೆದಿರುವ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಶಿಲ್ಪಿಯ ಭಾರ್ಯೆಗೆ ಸೀರೆ, ಕುಪ್ಪಸ, ಮಂಗಳದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿ ಸಾವಿರ, ನೂರು ಜನರಿಗೆ ಕಡಿಮೆ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಶಿಲ್ಪಿಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸಮಾರಾಧನೆಯನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಬೇಕು. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ "ಯಸ್ಯಸ್ಮೃತ್ಯೇತಿ" ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮವನ್ನು ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾರ್ಪಣ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬುವುದು ಕಶ್ಯಾಪಾದಿ ಋಷಿಗಳು ಹೇಳಿರುವಂತಹ ಮಾತಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಪತಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಗೌರವಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ದಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಂತಹ ಹೊಸ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ ಗ್ರಾಮ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಗಳನ್ನು ಸಕಲ ಗೌರವಾದರವಾಗಿ ನಡೆಸಬೇಕು ಎಂದು ಜೈಮಿನೀಯ ರಥಕಾರಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಸ್ಥಪತಿಗೆ ಅಗ್ರ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಕುರಿತು ಬೃಹತ್ ಸಂಹಿತೆಯು ಅಧ್ಯಾಯ 60– **ಪ್ರತಿಮಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನ ವಿಧಿಃ॥ ಸ್ಥಾಪಕ ದೈವಜ್ಞ ದ್ವಿಜ ಸ್ಥಪತೀನ್ ವಿಶೇಷತೋಭ್ಯರ್ಚ್ಯ । ಕಲ್ಯಾಣಾನಾಂ ಭಾಗೀ ಭವತೀಹ ಪರತ್ರಚ ಸ್ವರ್ಗೀ ॥ 8 ॥** ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಂದರೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಯ ನಂತರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಕ, ಶಿಲ್ಪವೇದವೇತ್ತು, ದೈವಜ್ಞ ಅರ್ಥಾತ್ ಶಿಲ್ಪಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ಮತ್ತು ಸ್ಥಪತಿಯನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಇಹಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಲ್ಯಾಣಗಳು ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗ ಸುಖವು ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಗ್ನಿ ಪುರಾಣ ಅಧ್ಯಾಯ 40ರಲ್ಲಿ **ಪ್ರಾಸಾದ ಗೃಹಾರ್ಥೇ ಭೂಪರಿಕ್ಷಣ ವಿಧೌ– ಅರ್ಘ್ಯದಾನಂ ವಿನಿಷ್ಪಾದ್ಯ । ಗೋವಸ್ತ್ರಾದಿನ್ ದದೇದ್‌ಗುರೌ ॥ ಕಾಲಜ್ಞಾಯ ಸ್ಥಪತಯೇ ವೈಷ್ಣವಾದಿಭ್ಯ ಅರ್ಚಯೇತ್ ॥ 29 ॥** ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಸಾದ, ಮಂದಿರ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಟ್ಟಿಸುವವನು ಮೊದಲು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪರೀಕ್ಷೆ ಮಾಡುವಾಗ ಅರ್ಘ್ಯ ಪ್ರದಾನ ಮಾಡಬೇಕು. ದೈವಜ್ಞರು ಸ್ಥಪತಿ ಇವರನ್ನು ಗೋ, ವಸ್ತ್ರದಾನ ಸಹಿತ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ನಂತರ ಶೈವ ವೈಷ್ಣವ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕು ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಬೃಹತ್ ಸಂಹಿತಾ ಅಧ್ಯಾಯ 53 ವಾಸ್ತು ಪ್ರಕರಣೇ– **ಭಕ್ಷ್ಯೈರ್ನಾನಾಕಾರೈರ್ದಧ್ಯಕ್ಷತ ಸುರಭಿ ಕುಸುಮಧೂಪೈಶ್ಯ । ದೈವತಪೂಜಂ ಕೃತ್ವಾ ಸ್ಥಪತೀಸಭ್ಯರ್ಚ್ಯೈ ದ್ವಿಘ್ರಾಂಶ್ವಃ ॥ 99 ॥** ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರದ ಭಕ್ಷ್ಯ, ಪಕ್ವಾನ್ನ, ಮೊಸರು, ಅಕ್ಷತ ಉತ್ತಮ ಸುವಾಸಿತ

ಹೂವು, ಧೂಪ, ದೀಪಗಳಿಂದ ವಾಸ್ತು ದೇವತೆಯನ್ನು ಪೂಜೆ ಮಾಡಬೇಕು. ನಂತರ ಸ್ಥಪತಿಯನ್ನು ಪೂಜೆ ಮಾಡಬೇಕು. ನಂತರದಲ್ಲಿ ಇತರ ವಿಪ್ರರನ್ನು ಪೂಜೆ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸ್ಥಪತಿಯನ್ನು ಅಂದರೆ ರಥಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದಂತಹ ಶಿಲ್ಪಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಅಗ್ರಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ ಶಿಲ್ಪಜನ್ಯ ರಥಕರ್ಮ ಸಂಬಂಧಿ ವಾಜಪೇಯ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮೊದಲು ಬ್ರಹಸ್ಪತಿಯು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವೇದವಿದ್ಯೆಗಳಂತೆಯೇ ರಥಾದಿ ಶಿಲ್ಪವಿದ್ಯೆಯು ಬ್ರಹ್ಮಕರ್ಮ ರೂಪವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ರಥಕರ್ಮಾತ್ಮಕವಾದ ವಾಜಪೇಯ ಯಜ್ಞಕರ್ತ ಬ್ರಹಸ್ಪತಿಯೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. (ತೈ ಬ್ರಾ ಅ–3 ಅ–8) "ಬ್ರಹ್ಮವೈದೇವಾನಾಂ ಬ್ರಹಸ್ಪತಿ" ಈ ಶ್ರುತಿಯ ವಾಕ್ಯದಂತೆ ಬ್ರಹಸ್ಪತಿ ಹಾಗೂ ಅವನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಅವನ ಪರಂಪರೆಯವರು ನಡೆಸುವಂತಹ ರಥಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಪತಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದು ಶ್ರೇಷ್ಠವೂ ಪರಮ ಕರ್ತವ್ಯವೂ ಆಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

07. ಸಪ್ತಮಂ ಫಲಮಾಪೂಯಾತ್:

ಇನ್ನು ಕೊನೆಯ ಸೂತ್ರವಾದಂತಹ "ಸಪ್ತಮಂ ಫಲಮಾಪೂಯಾತ್" ಎಂಬುವುದು ಮಾಡಿದಂತಹ ಕರ್ಮ ಫಲದ ಬಗ್ಗೆ ಎಂಬುವುದನ್ನು ಸ್ಥಪತಿಯಾದದನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಸ್ಥಪತಿಯು ನೆರವೇರಿಸುವ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕರ್ಮವು ಲೋಕ ಕಲ್ಯಾಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಇರುವಂತಹದ್ದಾಗಿದೆ. ಯಜಮಾನನಿದ್ದರೂ ಕೇವಲ ಸಾರಥ್ಯ ಮಾತ್ರವೇ ಆಗಿದ್ದು ಆತನ ಯಜಮಾನತ್ವದಲ್ಲಿ ಲೋಕಸಂಗ್ರಹವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಫಲವನ್ನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಹೇಳಬೇಕಾದುದು ಸ್ಥಪತಿಯ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿದೆ. "ಕಲಾಶಿಲ್ಪೇ" "ಕಲಾಂಶಮಾತ್ರೇ ಶಿಲ್ಪಾದೌ" "ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮ ಕಲಾದಿಕಂ" ಎಂಬ ನಿಘಂಟು ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಬಹಳಷ್ಟು ಇರುವುದರಿಂದ ಕಲಾಶಬ್ದವು, ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ. ವಿಶೇಷವಾದ ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಇದೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪದಿಂದ ಐಹಿಕ ಮತ್ತು ಆಮುಷ್ಮಿಕ ಫಲಗಳೂ, ಪ್ರಾಪಂಚಿಕ ಭೋಗ ಭಾಗ್ಯಸಾಧನೆಗಳೂ, ಮೋಕ್ಷಹೇತುವು ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಶಿಲ್ಪದ ಮಹತ್ವವು ಎಷ್ಟು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ನಿರ್ಮಿಸಿರುವಂತಹ ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪವು ಇರಬಹುದು ಇದು ಹತ್ತು ಮಂದಿಯ ಉಪಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಫಲವು ಅಂತಹುದೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಫಲವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು ಅತಿ ಅಗತ್ಯವಾಗಿದೆ. ಸ್ಥಪತಿಯು ರಾಷ್ಟ್ರಾಶೀರ್ವಾದಗಳನ್ನು

ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಫಲವನ್ನು ಹೇಳುವಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಪತಿಯವರು ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ವೇದಾಂತಕವಾಗಿ ಹೇಗೆ ಮೋಕ್ಷದಾಯಕವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಶಿಲ್ಪ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿರುವಂತಹ ಯಜುಷಾರ್ಥವ ಶಿಲ್ಪರಹಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ತು, ವಾಸ್ತುಸೂತ್ರೋಪನಿಷತ್ ಅಲ್ಲದೆ ಇತರ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಪಾರಾಯಣವನ್ನು ಅದರ ಫಲವನ್ನು ಹೇಳುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸ್ಥಾಪತ್ಯ ವೇದವ ಫಲವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ "ಇದರಿಂದ ಶಿಲ್ಪಯೋಗವು ಬಹುಪವಿತ್ರವಾದದು. ಋಭುಗಳು ಮೊದಲಾದ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಿಗೆ ಪರಾಸಿದ್ಧಿ ಲೋಕವು ದೊರೆಯಿತು ಎಂಬುವುದು ವೇದಮತದ ಪ್ರಕಾರವೇ ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಶಿಲ್ಪವಿದ್ಯಾರಹಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಪಾರಾಯಣ ಮಾಡುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಉಪನಿಷತ್ತಿನ 46 & 47 ಮಂತ್ರಗಳು **"ಗುಹ್ಯವಿದಮಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ರಹಸ್ಯಂ ಭವತಿ ಪ್ರಾಣಿನಾಮಾಜ್ಞೇಯಂ॥"** ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಂದರೆ ಸ್ಥಾಪತ್ಯವೇದಂತರ್ಗತವಾದ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ರಹಸ್ಯಮಯವಾದ ಆಧ್ಯಾತ್ಮವು ಅಡಗಿದೆ. ಈ ರಹಸ್ಯವು ಪ್ರಾಣಿ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ತಿಳಿಯಲು ಕಠಿಣವಾಗಿದೆ. ಶಿಲ್ಪ ವಿಜ್ಞಾನ ಕೌಶಲವು ಬಹಳ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಇದು ರಹಸ್ಯಾತ್ಮವಾದದ್ದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಿಲ್ಪತತ್ವವು ಸಾಧಾರಣ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಜೀವಿಗಳಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. **"ತದೇತ ದ್ವಿವೃಣುತ ವಿವೃಣುತ ಲೋಕಸ್ಯ। ಪ್ರಕಲ್ಪಯ ಯಜ್ಞಗ್ಂ ಶಿಲ್ಪೇನ"** । ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಅದರಿಂದ ಈ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ಜಗತ್ತಿಗೆ ತಿಳಿಯಪಡಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಜ್ಞಾನ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಶಿಲ್ಪಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ರೂಪಿಸಿ ಶ್ರೀಸಾಮಾನ್ಯರು ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪದಿಂದ ಎರಡು ಮುಖವಾದ ಸುಖವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವ ಶಿಲ್ಪಿಗೆ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವಷ್ಟು ಕಾಲವು ಸಮಾಧಿ ಸೌಖ್ಯವನ್ನು ತತ್ಸಂಬಂಧದ ಅನುಭವವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ರೂಪಗೊಂಡಿರುವ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ನೋಡುವ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಪಿಪಾಸು ಅಥವಾ ಭಕ್ತನು ಆ ಶಿಲ್ಪದ ನೆರವಿನಿಂದ ಸಮಾಧಿ ಸೌಖ್ಯವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಶಿಲ್ಪಿ ಮತ್ತು ಭಕ್ತ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾಧಿ ಸೌಖ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವಂತದ್ದಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಶಿಲ್ಪವು ಕರ್ತೃವನ್ನು, ಕಾರಯಿತನನ್ನು ಕಾಯುತ್ತದೆ. ಇದರ ಅನುಸಂಧನೆ ವೇದೋಕ್ತವಾದ ಜೀವನಕ್ರಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ **"ಶಿಲ್ಪೇನೈವೇದ ಮುಪಬೃಂಹಿತಂ । ಯಜ್ಞೋಭವತಿ ಲೋಕಾನಾಂ ನಿಶ್ರೇಯಸೇ । ಸಿಧ್ಯೇರನ್ ವಿವಿಧಾನ್ಯಪಿ ಕಾರ್ಯಣಿ"** ॥ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾ ರಹಸ್ಯೋದ್ಘಾಟನೆಯನ್ನು ವೇದದ ಸಾರವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿರುವ ಶಿಲ್ಪದ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಮದ ಈ ಪ್ರಪಂಚದ

ನರು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ತಿಳಿವಿನ ಔನ್ನತ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಬಳಸಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಸಿದ್ಧಿಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಬಹುದು. ಶಿಲ್ಪವು ಸಕಲಸಾಧಕವಾದುದು. ವಿಶ್ವಶಿಲ್ಪಿಯಾದ ಮತ್ಪರಶಿವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ತಮ್ಮ ಶಿಲ್ಪಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಣೆಯಿಂದಲೇ ಬಹು ಸಂತೋಷದಿಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಫಲಾಪೇಕ್ಷೆ ಇರುವವನ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಬಯಸಿ ವಿಶೇಷ ಫಲವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗುವಂತೆ ಬೋಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ದೇವತಾ ತೃಪ್ತಿಯಿಂದ ಶ್ರೇಯಸ್ಕರ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪವೆಂಬ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷಫಲ ಲಭಿಸುವುದರೊಂದಿಗೆ ಇತರ ಫಲಗಳು ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲರೂ ಶಿಲ್ಪ ಯಜ್ಞಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಏಳು ಕೋಟಿ ಮಹಾಮಂತ್ರಗಳು ಆಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಅಷ್ಟೇ ಸಂಖ್ಯೆಯ ದೇವತೆಗಳು ಇರುತ್ತಾರೆ. ಆಯಾದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಆರಾಧನಾ ಕ್ರಮಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಕ್ರಮಗಳು ಆಯಾ ಫಲಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿಯೇ ಇವೆ. ಹೀಗೆ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಡುವ ವಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ ಸ್ಥಾಪತ್ಯವೇದ ಅಂತರ್ಗತವಾದ ಶಿಲ್ಪದಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶಿಲ್ಪವು ಬಗೆಬಗೆಯಾಗಿ ದೇವತೆಗಳ ತೃಪ್ತಿಗಾಗಿ ಮತ್ತು ಅಭಿಷ್ಟಾರ್ಥ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿಯೇ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಶಿಲ್ಪವು ಸರ್ವ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಲ್ಲದು. "ಭವತಿಚ ತನ್ನಾನಾವಿಧ ಶಿಲ್ಪ ಬಹುಳಂ॥" ಶಿಲ್ಪವು ಬೇರೆಬೇರೆ ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಫಲವು ಹಾಗೆಯೇ ಬಹುಮುಖಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಡಿಮೆ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರು ಮನಸ್ಸನ್ನು ಏಕಾಗ್ರಗೊಳಿಸುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು. ಅಂತವರನ್ನು ಕೂಡ ಆಕರ್ಷಿಸಿ ಶಿಲ್ಪವು ಅವರ ಮನವು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಏಕಾಗ್ರಗೊಳಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ನೆರವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಿಧವಾದ ಶಿಲ್ಪವು ಬಗೆಬಗೆಯ ಪಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಮುಂದುವರೆಯುತ್ತಾ **"ಶಿಲ್ಪಾದೃತೇ ಕಿಂಚಿತ್ಸತ್ರ ನೋಚ್ಚತೇ ನೋಚ್ಯತ ಇತಿ"** । ಸತ್ರಯಾಗವು ಹೇಗೆ ಬಹುದಿನಗಳ ಶ್ರಮ, ಧನ ವ್ಯಯ ಮತ್ತು ಶ್ರದ್ಧೆಗಳ ಫಲವಾಗಿಯೇ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಶಿಲ್ಪವು ಕೂಡ ನೆರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಲೇ ಬೇಕು. ಈ ಸತ್ರದಿಂದ ಕೇವಲ ನಿರ್ಧಿಷ್ಟವಾದ ಫಲ ಮಾತ್ರ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪಜ್ಞಾನದಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಫಲವು ಸತ್ರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಹೆಚ್ಚಾದುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸತ್ರವನ್ನು ಶಿಲ್ಪದೊಂದಿಗೆ ಹೋಲಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶಿಲ್ಪಜ್ಞಾನವು ಸರ್ವಫಲದಾಯಿನಿ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಬಗೆಗಳ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಫಲಗಳನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಡುವಂತದ್ದಾಗಿದೆ. ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಉದಾಸೀನ ವಹಿಸಿದವರಿಗೂ ಕೂಡ ಶಿಲ್ಪವು ಅವರ

ಅರ್ಹತೆಗಿಂತ ಮಿಗಿಲಾದ ಫಲವನ್ನೇ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಶಿಲ್ಪದಿಂದ ವಿಮುಖರಾದವರಿಗೂ ಕೂಡ ಹೆಚ್ಚಿನ ಫಲ ನೀಡಿ ಶಿಲ್ಪದತ್ತ ಆಕರ್ಷಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

"ತತೋऽವಶ್ಯಂ ವಿಸೃಜತ ವಿಸೃಜತೋಪಕರಣಾನಿ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ" ॥ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಫಲಗಳು ದೊರೆಯಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆ ಇರುವಂತಹವರು ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ಬಹು ವಿಧವಾದ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಫಲ ಎಂದರೆ ಮೋಕ್ಷವೇ. ಇದಕ್ಕೆ ಮಿಗಿಲಾದ ಅಥವಾ ಸಮಾನವಾದ ಫಲ ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಮೋಕ್ಷವು ಲಭಿಸಬೇಕಾದರೆ ಕೇವಲ ನಿಷ್ಕಾಮಕರ್ಮದ ಆಚರಣೆಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ತೆರನಾಗಿ ಶಿಲ್ಪವು ನಿಷ್ಕಾಮ ಕರ್ಮವೇ ಆಗಿದ್ದು ಇದು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. **"ಅಭ್ಯರ್ಚನೀಯೋಹಂ ಯಜ್ಞೇನೈವ ಲೋಕಸ್ಯ । ತಾನ್ಯೇವಂ ವೇದೀ ಕುಂಡ, ರಥ ಪಾತ್ರಾದೀನ್ಯ ಭ್ಯೂಹಯತ"** ॥ ಶಿಲ್ಪಿಯು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯ ನಿರ್ವಹಣೆಯಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಇದು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞವೇದಿ, ಕುಂಡ, ರಥ, ಯಜ್ಞಮಂಟಪ, ದೇವಾಲಯ, ದೇವಮೂರ್ತಿ, ಗೃಹ, ತಟಾಕ ಹೀಗೆ ಬಹು ವಿಧದ ನಿರ್ಮಾಣಗಳು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರವು ಹೇಳಿದಂತೆ ಶಿಲ್ಪಿಯು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಟ್ಟರೆ ನಿಷ್ಕಾಮ ಕರ್ಮವೇ ಆಗಿ ಲೋಕೋದ್ಧಾರಕ ಕ್ರಿಯೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಇತರರ ಕಾಮ್ಯಾರ್ಥಗಳ ಸಿದ್ಧಿಯು ನೆರವೇರುತ್ತದೆ. **"ಅತಃ ಶಿಲ್ಪ ಮೂಲಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ । ಪೂಜನೀಯಾನಿ ಸರ್ವೇಷಾಮತೋ ಭವಂತಿ ವೈ ಶಿಲ್ಪಾನಿ"** ॥ ಸಕಲವು ಶಿಲ್ಪ ಮೂಲದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲರೂ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಆದರನೀಯವಾಗಿ ಮತ್ತು ಪೂಜ್ಯತೆಗಳಿಂದ ಗೌರವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪಂಚ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಗಳು ಪ್ರವರ್ತಿಸಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ದಶ ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಆವರಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪವು ಅನೇಕ ಮೂಲಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಪ್ರಖ್ಯಾತವೂ, ಪೂಜನೀಯವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ಸಕಲ ಫಲ ಪ್ರದಾಯಿನಿಯಾದ ಶಿಲ್ಪವು ಮೋಕ್ಷಸಾಧಕವಾಗಿದೆ. **"ಏಭಿಸುಖಂ ಜೀವೇಯುರ್ಲೋಕಾಃ । ಏಭಿರಾಪ್ನುಯನ್ನಿಃ ಶ್ರೇಯಸಂ । ಏಭಿರ್ಭವಂತಿ ಜಗಂತಿ ಚಕ್ಷುಷ್ಯಂತಿ ॥ ಏಭಿಃ ಪೂಜ್ಯಂತೇऽತ್ರ ವೇದಸಃ ಸ್ಥಪತಿಯಶ್ಚ । ಏಭಿಃ ಪೂರ್ಣಂ ಭವತ್ಯಾನಂದಂ ಚ ॥ ಏಭಿರ್ಮುಮುಕ್ಷವಃ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ ಮೋಕ್ಷಂ"** ॥ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣಗಳಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಜನರೂ ಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಆಯಾ ದೇವತಾ ಉಪಾಸಕರು

ತಯಾಯ ಮಂತ್ರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಕ್ರಮದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ದೇವತಾ ರೂಪಗಳನ್ನು ಚಿತ್ತಶುದ್ಧಿಯಿಂದ ಧ್ಯಾನಿಸುವುದರಿಂದ ಶಿಲ್ಪವು ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪವು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಿ ಪಂಚ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಗಳನ್ನು ಗುರುಗಳು ಲೋಕ ಪೂಜನೀಯರು, ಸಂಪ್ರದಾಯ ಪ್ರವರ್ತಕರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುವ ಸ್ಥಪತಿಗಳು, ಶಿಲ್ಪಿಗಳು, ಪೂಜಾದಿ ಗೌರವಗಳಿಗೆ ಅರ್ಹರಾಗಿದ್ದು ಪೂಜಿಸಲು ಯೋಗ್ಯರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. **"ಇತ್ಯೇವಭವತಿ ಶಿಲ್ಪಂ"** । ಶಿಲ್ಪದ ಮಹತ್ವವು ಬಹುವ್ಯಾಪಕವಾಗಿದೆ. **"ಶಿಲ್ಪಗ್ಂ ಹಾಸ್ಮಿನ್ನಧಿಗಮ್ಯತೇ ತಸ್ಮಾಜ್ಜಗತ್ಸರ್ಜನಂ ಭವತಿ ಶಿಲ್ಪಂ"** । ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಶಿಲ್ಪದಿಂದಲೇ ಮೂಡಿ ಬಂದಿದ್ದು, ಶಿಲ್ಪದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. **"ಯಜ್ಞಂಭವತು ಶಿಲ್ಪಂ । ಶಿಲ್ಪಂ ವೈ ಭವತು ಯಜ್ಞಃ ॥ ಪುಣ್ಯಂಭವತು ಶಿಲ್ಪಂ । ಜ್ಞಾನಂ ಭವತು ವಿಜ್ಞಾನಂಚ ಶಿಲ್ಪಂ ॥ ಲೌಕಿಕಂ ಭವತು ವೈದಿಕಂಚಾಽಪಿ ಶಿಲ್ಪಂ"** ॥ ಯಜ್ಞವು ಶಿಲ್ಪದಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪದಿಂದ ಯಜ್ಞಸಿದ್ಧಿಯು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪದಿಂದಲೇ ಪುಣ್ಯವು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪದಿಂದಲೇ ಮೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನವು ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಲೌಕಿಕವಾದ ವ್ಯವಹಾರ ಕರ್ಮಗಳು, ವೈದಿಕ ಕರ್ಮಗಳು ಶಿಲ್ಪದಿಂದಲೇ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಪಂಚವೆಲ್ಲ ಶಿಲ್ಪಮಯವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಈ ಶಿಲ್ಪವಿದ್ಯಾರಹಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಕೊನೆಯದರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಪತಿಯವರು ಪಾರಾಯಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಹೀಗೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವಂತಹ ಸಪ್ತಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಆಳವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಅದರ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸೂತ್ರವು ಆ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಅನೇಕ ಅಧ್ಯಾಯ ಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ರಥ ನಿರ್ಮಾಣದ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಆ ಸೂತ್ರ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಆಳವಾಗಿ ಅಭ್ಯಸಿಸಿ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಕಲ್ಯಾಣವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಶಿಲ್ಪ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಶಿಲ್ಪ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಆದ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಶ್ರೇಯಸ್ಕರವೂ ಸ್ಥಪತಿಗೂ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನ ವಿಷಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಶ್ರೀ ವಿಶ್ವಕರ್ಮೀಯ ರಥ ಲಕ್ಷಣ ಶಾಸ್ತ್ರ ಎಂಬುದು ರಥಶಿಲ್ಪಿ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಂತಹ ಒಂದು ಗ್ರಂಥ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡರೂ

ಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ರಥದ ಅಕ್ಷಭಾಗದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಸ್ತೂಪಿಕಾಂತ್ಯದವರೆಗಿನ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಗಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿಷಯವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಬಗೆಬಗೆಯ ರಥಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಕವು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಆರಂಭದಿಂದ ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ವಿಧವಿಧವಾದ ರಥಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣಬದ್ಧವಾಗಿ ರೂಪಿಸುವ ಲೆಕ್ಕಗಳನ್ನು ಅದರ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಧವಿಧವಾದ ರಥಗಳ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಅದನ್ನು ಯಾವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿ ಸಮಗ್ರವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಂತಹ ಗ್ರಂಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಕುರಿತಾಗಿ ಇದನ್ನು ನಾವು ಅಧ್ಯಯಿಸುವುದು ಅತಿ ಅಗತ್ಯವಾಗಿರುವಂತಹ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ.

ಪತ್ರಕಲ್ಪಂ ರತ್ನ ಕಲ್ಪಂ ಚಿತ್ರಕಲ್ಪಮಿತಿ ತ್ರಿಧಾ ।

ಪತ್ರ ಕಲ್ಪಂತು ದೇವಾನಾಂ ರತ್ನ ಕಲ್ಪಂತು ಭೂಸುರೇ ॥

ಭೂಪೇನ ಚಿತ್ರಕಲ್ಪಂ ಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಯೋಗ್ಯಂತ ದೈವತಮ್ ॥

ಯಾನವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವಂತಹ ರಥದ ಬಗೆಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಶಾಸ್ತ್ರವು ರಥಗಳಲ್ಲಿ ಪತ್ರಕಲ್ಪ, ಚಿತ್ರಕಲ್ಪ ಎಂಬ ಮೂರು ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ರಕಲ್ಪ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ರಥವು ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಯೋಜನಾರ್ಥವಾಗಿ ಬಳಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದರೆ ರತ್ನಕಲ್ಪ ಎಂಬ ರಥವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವರ್ಣದವರು ಬಳಸಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ವರ್ಣದವರು ಚಿತ್ರಕಲ್ಪ ಬಗೆಯ ರಥವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪತ್ರಕಲ್ಪವೆಂಬ ರಥವು ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಯೋಜನಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸುವುದೇ ಅತಿಯೋಗ್ಯವೂ ಪುಣ್ಯವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪತ್ರಕಲ್ಪೇ ರಜಂ ಕೃತ್ಯ ಪತ್ರಕಲ್ಪ ಮಿತಿ ಸ್ಮೃತಮ್ ।

ರತ್ನಕಾರ್ಯೆ ರಜಂ ಕೃತ್ಯ ರತ್ನ ಕಲ್ಪ ಮಿತಿ ಸ್ಮೃತಮ್ ॥

ನಾನಾ ನಾಟಕೈರ್ಯುಕ್ತಂ ಚಿತ್ರಕಲ್ಪಮಿತಿ ಸ್ಮೃತಮ್ ॥

ಪತ್ರಕಲ್ಪ ಎಂಬ ರಥವನ್ನು ಬಗೆಬಗೆಯಾಗಿ ಲತಾ, ಪತ್ರ ಪುಷ್ಪಾದಿ ವಿನ್ಯಾಸಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಬೇಕು. ರತ್ನಕಲ್ಪವೆಂಬ ರಥವನ್ನು ನಾನಾ ಬಗೆಯ ಮುತ್ತು ರತ್ನ, ವೈಡೂರಾಧಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಬಗೆಬಗೆಯಾಗಿ ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು. ಇನ್ನು ಚಿತ್ರ ಕಲ್ಪರಥವನ್ನು ಬಗೆ ಬಗೆಯ ನಾಟಕೀಯ ದೃಶ್ಯಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿರುವ ಮೃಗ, ಪಕ್ಷಿ,

ಾಟಕಗಳವಿನ್ಯಾಸ, ಅನೇಕ ದೃಶ್ಯಾವಳಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವಂತಹ ನಕಾಶೆಯಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಉಳಿದ ಭಾಗಗಳು ಮತ್ತು ಅದರ ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ

ರಥಾನಾಮಸ್ತಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವ್ಯಾಲಸಿಂಹಾದಿ ಭೋಷಿತಮ್ ।
ಉಪಪೀಠಾಸ್ಯದಿಷ್ಠಾನಂ ಪಾದಪ್ರಸ್ತರ ಮೇವ ಚ ॥ 5 ॥
ಚಕ್ರಾದಿ ಚೋತ್ತರೈಯುಕ್ತಂ ಚೋಪಧಾನಂಚ ಪಟ್ಟಿಕಾ ।
ಅಂತಃ ಪಾತೋತರೈಯುಕ್ತಂ ಯೋಜಯೇನ್ನೈವ ದಾರುಣಮ್ ॥
ಯಥಾ ಬಲಂ ಯಥಾ ಯುಕ್ತ್ಯಾಯೋಜಯೇತ್ ಶಿಲ್ಪಿವಿತ್ತಮಃ ॥ 6 ॥

ಈ ಮೂರು ಬಗೆಯ ರಥಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳೊಂದಿಗೆ ವ್ಯಾಳ, ಸಿಂಹ, ಮುಂತಾದವುಗಳ ಅಲಂಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿರುವುದರೊಂದಿಗೆ ಉಪಪೀಠ, ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಸ್ತಂಭಗಳು, ಪ್ರಸ್ತರ, ಉತ್ತರ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೊತ್ತಂತಹ ಭಾರ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ತೊಲೆಗಳನ್ನು ಪಟ್ಟಿಕೆ ಉತ್ತರದೊಂದಿಗೆ ಇರುವ ಅಂತಃಪಾತ ಎನ್ನುವಂತಹ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಮರದಿಂದ ಏರ್ಪಡಿಸಿ, ಇದೆಲ್ಲವೂ ಬಹು ದೃಢವಾಗಿ ಇರುವಂತೆ ಧೀಮಂತ ಶಿಲ್ಪಿಯಾದವನನ್ನು ಎಚ್ಚರವಹಿಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶವೇನೆಂದರೆ ಯಾವುದು ದೇವಾಲಯ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಅಂಗವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಉಪಪೀಠ, ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಸ್ತಂಭವರ್ಗ, ಪ್ರಸ್ತರವರ್ಗ, ಕಂಠವರ್ಗ, ಶಿಖರ ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಸ್ತೂಪಿ ವರ್ಗಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಾವು ಏನು ಷಡ್ವರ್ಗ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆಯೋ ಆ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳನ್ನು ರಥಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ನೋಡಬಹುದು. ಹಿಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶಿಖರ ಸ್ತೂಪಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಲಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ದಾರುವಿನ ಬದಲಾಗಿ ಲೋಹದ ಸ್ತೂಪಿಯನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಶಿಖರವನ್ನು ದೇಶೀಯಭೇದ ಎಂಬಂತೆ ಬಟ್ಟೆ, ಬಿದಿರು, ಪತಾಕೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸುವುದನ್ನು ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶಿಖರ ಮತ್ತು ಸ್ತೂಪಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಲಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ. ಇನ್ನು ದೇವಾಲಯ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾದ ಎರಡು ಭಾಗವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಯಾವುದೆಂದರೆ ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಆದಿ ಈ ಎರಡೂ ಭಾಗಗಳು ಆಲಯ ಸ್ವರೂಪವಾದ ರಥವನ್ನು

ಸೊತ್ತು ಒಂದು ಕಡೆಯಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆಗೆ ಒಯ್ಯಲು "ಯಾನ" ವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ವಿಭಾಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಭೂಮಿ, ವಾಸ್ತು, ಯಾನಶಯನ ಎಂದು ವಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಅದರ ಬಗ್ಗೆ ಹಿಂದಿನ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನೋಡಿರುತ್ತೇವೆ. ಅಂದರೆ ದೇವಾಲಯ ಸ್ವರೂಪವೇ ನಡೆ ದೇಗುಲವಾಗುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ರಥಮಾನವಿಧಿಂ ಸಮ್ಯಗ್ ವಕ್ಷ್ಯೇ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರತಃ ॥

ಶ್ರೀಕರಂ ವಿಜಯಂ ಕಾಂತಂ ಶ್ರೀಕೇಶಂ ಚ ವಿಶಾಲಕಮ್ ॥ 39 ॥

ಏವ ನವವಿಧಂ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ತಂತ್ರವಾದ್ಭಿಃ ಪುರಾತನೈಃ ॥ 40 ॥

ಸಮಗ್ರ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ರಥದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತೇನೆ.

ರಥ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಬಲ್ಲ ಪ್ರಾಚೀನ ಋಷಿಗಳು ಹೇಳಿರುವ ಒಂಭತ್ತು ಬಗೆಗಳ ರಥಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಶ್ರೀಕರ ವಿಜಯ, ಕಾಂತ, ಶ್ರೀಕೇಶ, ವಿಶಾಲಕ, ಶ್ರೀಭದ್ರ, ಶ್ರೀವಿಶಾಲ, ಭದ್ರಾಭದ್ರ, ಭದ್ರಾಭದ್ರಾ ವಿಶಾಲ ಎಂದು ಒಂಭತ್ತು ಬಗೆಯ ರಥಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇನ್ನು ಈ ಒಂಭತ್ತು ಬಗೆಯ ರಥಗಳು ಯಾವ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇರಬೇಕು. ಒಂಭತ್ತು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಆಕಾರ, ಚಕ್ರ, ಅಕ್ಷ, ಉತ್ತರ, ಅಲಂಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ನಾವು ಅಗತ್ಯವಾಗಿ ನೋಡಲೇ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

1. ಶ್ರೀಕರ ರಥ: ನೃಪತೇ ಭದ್ರಹಿನಂ ಚ ಚಕ್ರಯುಕ್ ಶ್ರೀಕರಮಿರಿತಮ್

ದ್ರವ್ಯ ಮಾರೋಹಣಾರ್ಥಂ ಹಿ ಏತ ಮೋಪಕರಣಾರ್ಥಕಮ್॥

ಭದ್ರವಿಲ್ಲದಿರುವ ಎರಡು ಚಕ್ರಗಳು ಮಾತ್ರವಿರುವ ಮತ್ತು ರಾಜನು ದೈನಂದಿನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವಂತಹ ರಥವನ್ನು "ಶ್ರೀಕರ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ರಾಜರು ಯಾನವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವಂತಹ ರಥವಾಗಿದ್ದು ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಚಿತ್ರಕಲ್ಪ ರಥಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಒಬ್ಬ ರಾಜನು ತನ್ನ ನಿತ್ಯ ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ, ವಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಇದನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಭದ್ರ ಇಲ್ಲದಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಭದ್ರ ಎಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಂದು ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಮುಂಚಾಚಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿರುವ ಭಾಗವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು "ಶ್ರೀಕರ" ಎಂಬ ರಥದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

12. ವಿಜಯರಥ:– ದಾರುವರ್ಗಯುಂತ ಭದ್ರಂಹೀನಂಚೈತ್ರಿಚಕ್ರಯುಕ್ ।

ನೃಪತೇಶ್ಚವರೇಯುದ್ಧೇ ಯೋಗ್ಯಂ ವಿಜಯ ಮಾನತಃ ॥

ರಾಜನು ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಬಳಸಲು ಸೂಕ್ತವಾದ ರಥವನ್ನು "ವಿಜಯ" ರಥ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಮರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದು ಇದಕ್ಕೆ ಯಾವುದೇ ಭದ್ರವಿಲ್ಲದೇ ಮೂರು ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ರಾಜನು ವಿಜಯವನ್ನು ಆಶಿಸಿ ಸಂಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ತೆರಳಲು ಅದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಬದ್ಧವಾದ ರಥವನ್ನು "ವಿಜಯ ರಥ" ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಹೋರಾಡಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಮೂರು ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ರೂಪಿಸಿರುವುದನ್ನು ಈ ರಥದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

13. ಕಾಂತರಥ:– ಚತುಷ್ಪಾದ ಸಮಾಯುಕ್ತಂ ದಾರುರ್ಗಯುತೋಪರಿ ।

ಚತುಶ್ರಮೇಕತಲಂ ಸ್ಯಾತ್ ಯಜ್ಞಾರ್ಥಂವಾಸ್ತಮೇವ ಚ ॥

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಬಳಸಲು ಅರ್ಹರಾಗಿರುವ ರಥವನ್ನು ಮರದಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ರಥಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಚಕ್ರಗಳಿದ್ದು ದೀರ್ಘಚತುರಸ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಈ ರಥಕ್ಕೆ ಒಂದು ಅಂತಸ್ತು ಸಹಿತವಾಗಿ ಕೂಡಿರುವುದನ್ನು ಕಾಂತರಥ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದುದು ಏನೆಂದರೆ ಇದು ಯಾವುದೇ ವರ್ಣಕ್ಕೂ ಉಪಯೋಗಾರ್ಥವಾಗಿ ಇರದೇ ಕೇವಲ ಯಜ್ಞಸಿದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರವೇ ಇದನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇದನ್ನು ಕೇವಲದಾರುವಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲು ಅಪ್ಪಣೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದರ ಕುರಿತಾಗಿ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಗುರುತಿಸಬೇಕಾದುದು ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಬಳಸುವಂತಹ ಯಾವುದೇ ವಸ್ತುವು ಅಂದರೆ ಯಜ್ಞಶೇಷವು ಉಳಿಯಬಾರದು ಎಂಬುವುದು ಸೂತ್ರಕಾರ ಋಷಿಗಳ ವಚನವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಂಟಪವನ್ನೇ ಪೂರ್ಣಾಹುತಿಯಾಗಿ ಯಜ್ಞೇಶ್ವರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯ ರೂಢಿ. ಇಲ್ಲಿ ಅದೇ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಇಟ್ಟು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದಾರುವಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು ಎಂದಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಶೇಷನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅದು ಯಾವುದೆಂದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಅಂತಸ್ತು ಕೂಡ ಇರಬೇಕು ಎಂಬುವುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

4. ಶ್ರೀಕೇಶ ರಥ:- ಚಕ್ರಪಂಚಕ ಸಂಯುಕ್ತ ಚೈಕ ವಾ ದ್ವಿತಲಂ ತು ವಾ ।

ದೇವಾನಮಪಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ನಿತ್ಯೋತ್ಸವಾದಿ ಯೋಗ್ಯಕಮ್ ॥

ಶ್ರೀಕೇಶಂ ಚ ಮಿತಿಪ್ರೋಕ್ತಂ ಪ್ರಾಸಾದ ವದಲಂಕೃತಮ್ ॥

ಶ್ರೀಕೇಶ ಎಂಬ ರಥಕ್ಕೆ ಐದು ಚಕ್ರಗಳಿರಬೇಕು. ಹಾಗೂ ಎರಡು ಅಂತಸ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರಬೇಕು. ಇದನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿತ್ಯೋತ್ಸವಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗ ಮಾಡುವುದನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ನೋಡುವಾಗ ನಿತ್ಯೋತ್ಸವ, ಪಕ್ಷೋತ್ಸವ, ಮಾಸೋತ್ಸವ ಮತ್ತು ವಾರ್ಷಿಕೋತ್ಸವ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ರಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೊಡ್ಡ ರಥ ಸಣ್ಣ ರಥ ಎಂದು ಕರೆದು ಅದರಲ್ಲಿಯೇ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವಂತಹ ಎಲ್ಲಾ ಉತ್ಸವಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಐದು ಚಕ್ರಗಳಿರುವ ಈ ರಥವು ಪಂಚಭೂತಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಪ್ರಪಂಚದ್ಯೋತಕವಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿರಬಹುದೋ ಏನೋ ಎಂದು ಅನಿಸುತ್ತದೆ.

05. ವಿಶಾಲಕ ರಥ:- ಶ್ರೀ ಕೇಶಂ ಚ ಮಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಪ್ರಾಸಾದ ವದಲಂಕೃತಮ್ ।

ತದೈವಚೈಕ ವಕ್ತ್ರಂ ಚ ವಿಶಾಲಕಂ ತತೌ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಮ್ ॥

ಶ್ರೀ ಕೇಶ ರಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತಹ ಎಲ್ಲಾ ಅವಯವವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದು ರಥದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಒಂದು ಭದ್ರವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ವಿಶಾಲಕ ರಥ ಎಂದು ಕರೆಯಬಹುದು. ಎಲ್ಲವೂ ಶ್ರೀ ಕೇಶ ರಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅಂಗಗಳಿರಬೇಕು. ನಂತರದಲ್ಲಿ "ಭದ್ರ" ಎನ್ನುವ ಅಂಗವನ್ನು ಭದ್ರಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವಂತಹ ಅಲಂಕಾರ, ಲಕ್ಷಣ, ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು.

06. ಶ್ರೀಭದ್ರ ರಥ: ತದೇವ ಪ್ರಷ್ಟ್ವಭದ್ರಂ ಚೇತ್ ಶ್ರೀಭದ್ರಮಿತಿ ಕಥ್ಯತೆ ।

ಪುರತಃ ಪಾರ್ಶ್ವಯೋ ಭದ್ರನಾಮತಃ ಶ್ರೀ ವಿಶಾಲಕಮ್ ॥

ಶ್ರೀ ವಿಶಾಲಕ ರಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದಂತೆ ಇದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು. ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಭದ್ರಗಳಿರುವಂತೆಯೇ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲೂ ಭದ್ರವನ್ನು ರೂಪಿಸಿದರೆ ಅದು ಶ್ರೀ ಭದ್ರರಥ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

7. **ಶ್ರೀ ವಿಶಾಲಕ ರಥ:– ಪುರತಃ ಪಾರ್ಶ್ವಯೋ ಭದ್ರನಾಮತಃ ಶ್ರೀ ವಿಶಾಲಕಮ್ ॥**

ಐದು ಚಕ್ರ ಯಾ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಜಾಸ್ತಿಯಾಗಿ ಅದರ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಚಕ್ರವನ್ನು ಹಾಕಿ ಎರಡು ಅಂತಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಮುಂದೆ ಎಡಬಲಗಳಲ್ಲಿ 2 ಭದ್ರವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ರಥವನ್ನು "ಶ್ರೀ ವಿಶಾಲಕ ರಥ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

8. **ಭದ್ರಾ ವಿಶಾಲ ರಥ:– ತಚ್ಚತುರ್ಥ ಘಟ್ಟಂಯುಕ್ತಂಚೇತ್ ಭದ್ರಯುಕ್ತಂ ಪುರಾತನೈಃ ।**

ದೇವಾನಾಮ್ ಭೂಪತೇಶ್ಚೈವ ತ್ರಿತಾಲಸ್ಯಾಚ್ಚತುರ್ಮುಖಮ್ ॥

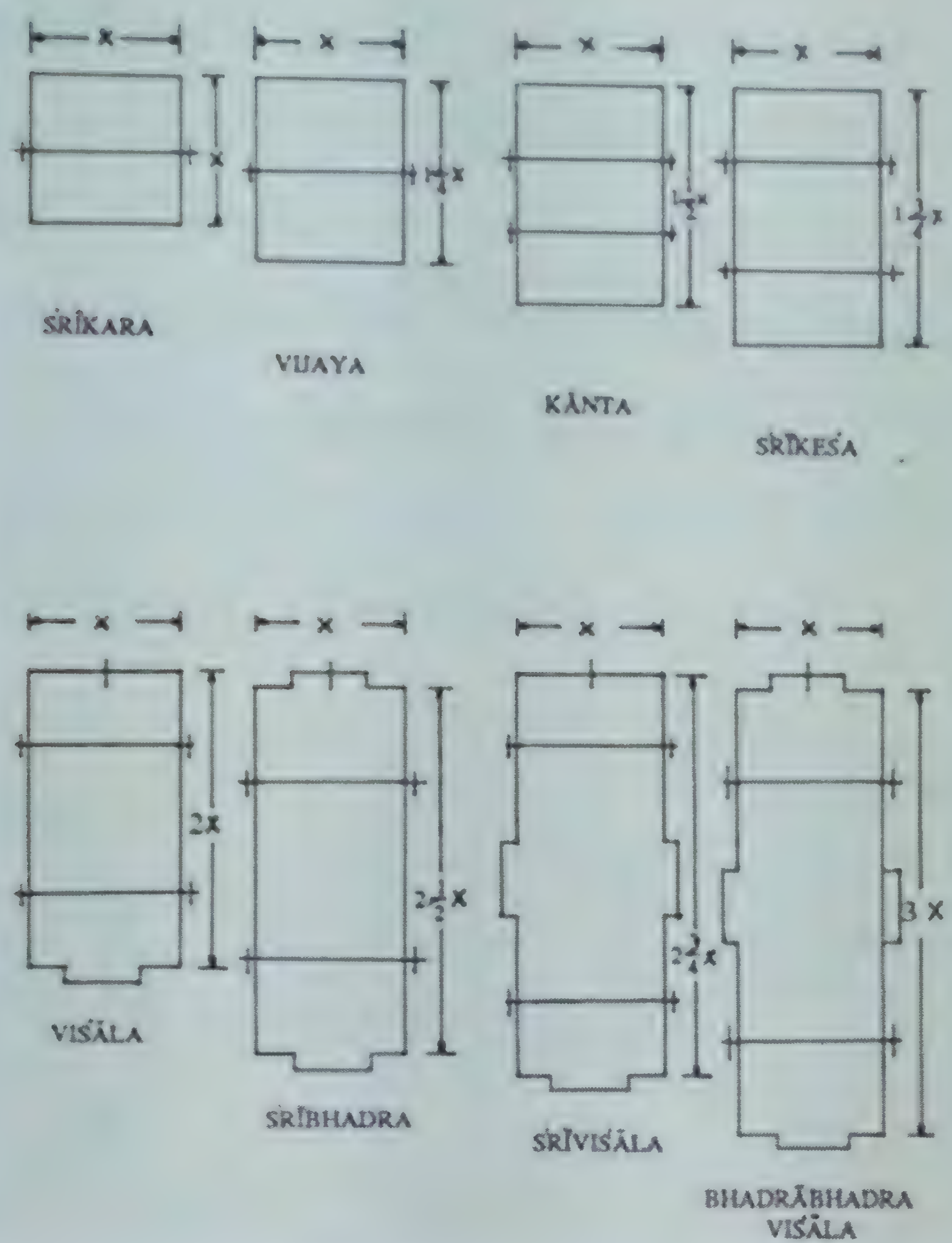
ರಥ ಚಕ್ರತಿಚೋರ್ಧ್ವೇಶ್ಚಕ್ರ ಯುಕ್ತಂ ತು ಸರ್ವಶಃ ।

ಏವಂ ಮಹೋತ್ಸವೇ ಯೋಗ್ಯಂ ನಾ ಭದ್ರವಿಶಾಲಕಮ್ ॥

ಪ್ರಾಸಾವ ವದಲಂಕೃತ್ಯ ಕೂಟಶಾಲಾದಿ ಮಂಡಿತಮ್ ।

ಯಥಾಬಲಂ ಯಥಾಶೋಭಮ್ ತಥಾಯುಕ್ತ್ಯಾ ಪ್ರಯೋಜಯೇತ್ ॥

ಋಷಿಗಳ ಮತಾನುಸಾರವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಭದ್ರ ಇರುವ ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳು, ಮೂರು ಅಂತಸ್ತನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಂತಹ ರಾಜರಿಗೆ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಸವಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಚಕ್ರಗಳು ಇರುವ ರಥವು ಮಹೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗವಾಗಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು "ಭದ್ರ ವಿಶಾಲ" ಎಂದು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ರಥವು ಪ್ರಾಸಾದಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತಹ ಕೂಟ, ಶಾಲಾ, ಹಾರಾ ಮುಂತಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರಬೇಕು. ಇದು ಸರ್ವಾಂಗ ಸುಂದರವಾಗಿ ಇರುವಂತೆ ಹೊಲಿಸಬೇಕು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೀಲುಗಳಿಂದ, ಲೋಹದ ಪಟ್ಟಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ರಥವನ್ನು ದೃಢಗೊಳಿಸಬೇಕು. ಅದಲ್ಲದೇ **"ಏಕಾನೇಕಪಲೇವಾಪಿತದೂರ್ಧ್ವೇ ದ್ವಿತಲಂ ಭವೇತ್ । ಮಾಲಾ ಕೂಟಂ ವಿನಾ ಕುರ್ಯಾತ್ ತ್ವೇಕ ತ್ವೇಕ ತಲಂತು ವಾ"** ॥ ರಥವು ಒಂದು ಅಥವಾ ಎರಡು ಅಂತಸ್ತುಗಳೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿದ್ದರೆ ಕೂಟ ಮತ್ತು ಶಾಲಾದ ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಲೂ ಬಹುದು ಅಥವಾ ತ್ಯಜಿಸಲೂ ಬಹುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

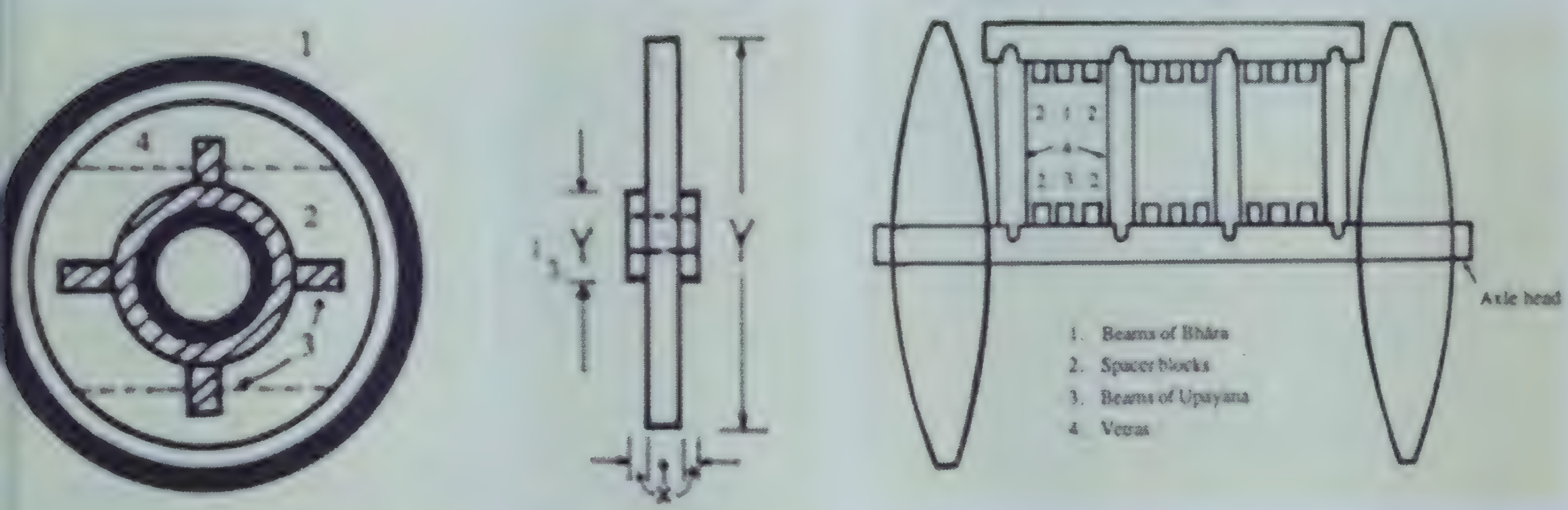
ನಾನವಕ್ತ

ನಾನಾ ೭

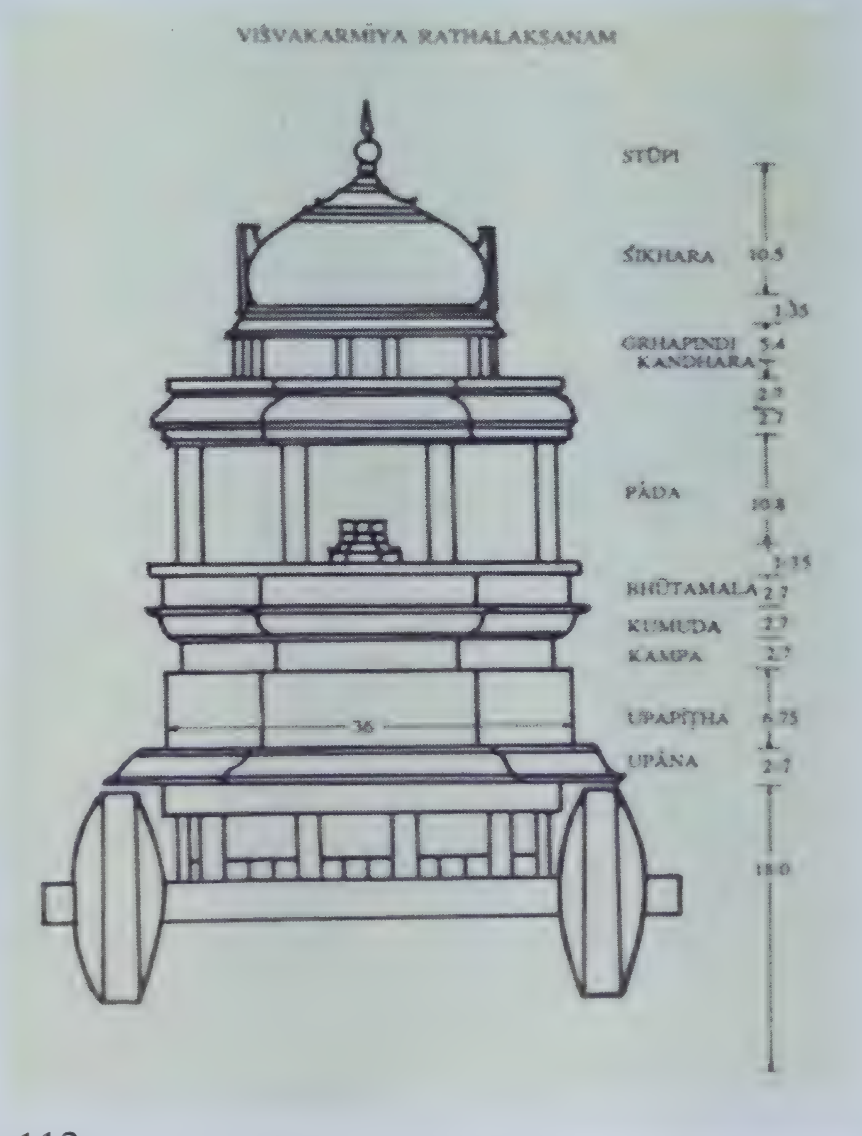
8 ಬಗೆಯ ರಥ ವಿನ್ಯಾಸಗಳು

ಅಂದರೆ ನಾನಾ ಬಗೆಯ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ, ನಾನಾ ವಿನ್ಯಾಸಗಳಿಂದ ಭದ್ರವನ್ನು ಅಲಂಕೃತಗೊಳಿಸಬೇಕು. ಬಗೆಬಗೆಯ ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳಿಂದ ಹಲವು ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ಅಕ್ಷಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ಹಲವು ಬಗೆಗಳ ಧ್ವಜ ಪತಾಕೆಗಳಿಂ ವಿವಿಧ ಮಾಲೆಗಳಿಂದ ರಥವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಎಂಟು ಬಗೆಯ ರಥದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದಂತಹ ಅಂಶಗಳಾವುದೆಂದರೆ ಒಂದು 8 ಬಗೆಯ ರಥಗಳು ತನ್ನ ತನ್ನ ವಿನ್ಯಾಸ, ಅಲಂಕಾರ ಭಿನ್ನತೆಗಳೂ ಒಂದು ಬಗೆಯಾದರೆ ಇನ್ನೊಂದು "ನಾನಾ ವಕ್ತ್ರ ಮಸೂರಕ" ಎಂಬುವುದು ಈ ಎಲ್ಲಾ ಬಗೆಯ ರಥಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ "ಅಧಿಷ್ಠಾನ" ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಬಗೆಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಮಯನು ಅಧಿಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವಂತಹ ನಾನಾ ಬಗೆಯ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

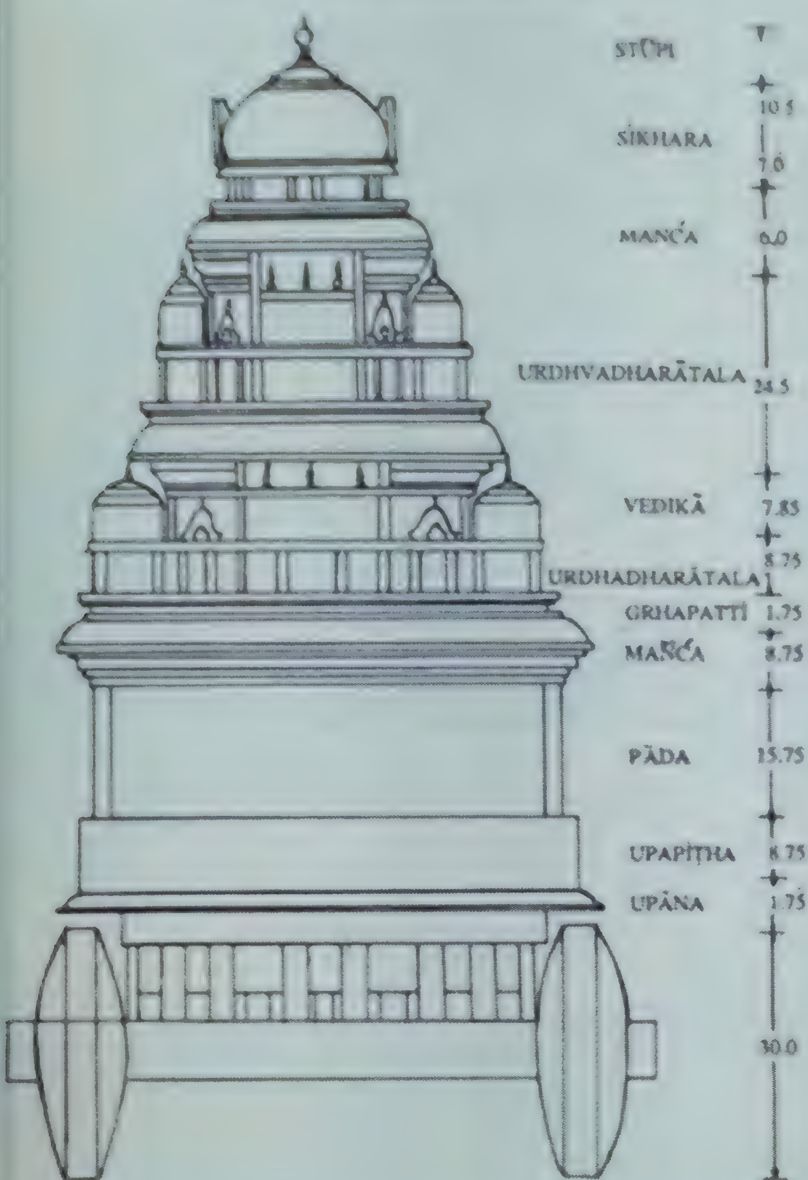
ಮಸೂರಕ ಮಧಿಷ್ಠಾನಂ ವಸ್ತ್ವಾಧಾರಂ ಧರಾತಲಂ॥ ತಲಂ ಕುಟ್ಟಿಮ ಮಾದ್ಯಂಗಂ ರ್ಯಾಯವಚನಾಧಿಭೀಃ" ಅಂದರೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಮಸೂರಕ, ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ವಸ್ತ್ವಾಧಾರ, ಧರಾತಲ, ಲಕುಟ್ಟಿಮ, ಆದ್ಯಂಗ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ರಥದ ಧಿಷ್ಠಾನದ ಕುರಿತು "ಶ್ರೀ ವಿಶ್ವಕರ್ಮೀಯ ರಥ ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಂ"ನ ಅಷ್ಟಮ ಪಟಲ ನೋಹಲ್ಯಂ ಥ ಲಕ್ಷಣಮ್‌ನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅಷ್ಟಮ ಪಟಲದಲ್ಲಿ ರಥ ಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. 8 ಬಗೆಯ ಧಿಷ್ಠಾನಗಳು ಅದರ ಉಪವರ್ಗಗಳ ವಿವರ, ಆ ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಲಂಕರಿಸುವಂತಹ ವಿಧಾನ ತ್ಯಾದಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿವರಗಳನ್ನು ಇದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

VIŚVAKARMĪYA RATHALAKṢAṆAM

VIŚVAKARMĪYA RATHALAKṢAṆAM

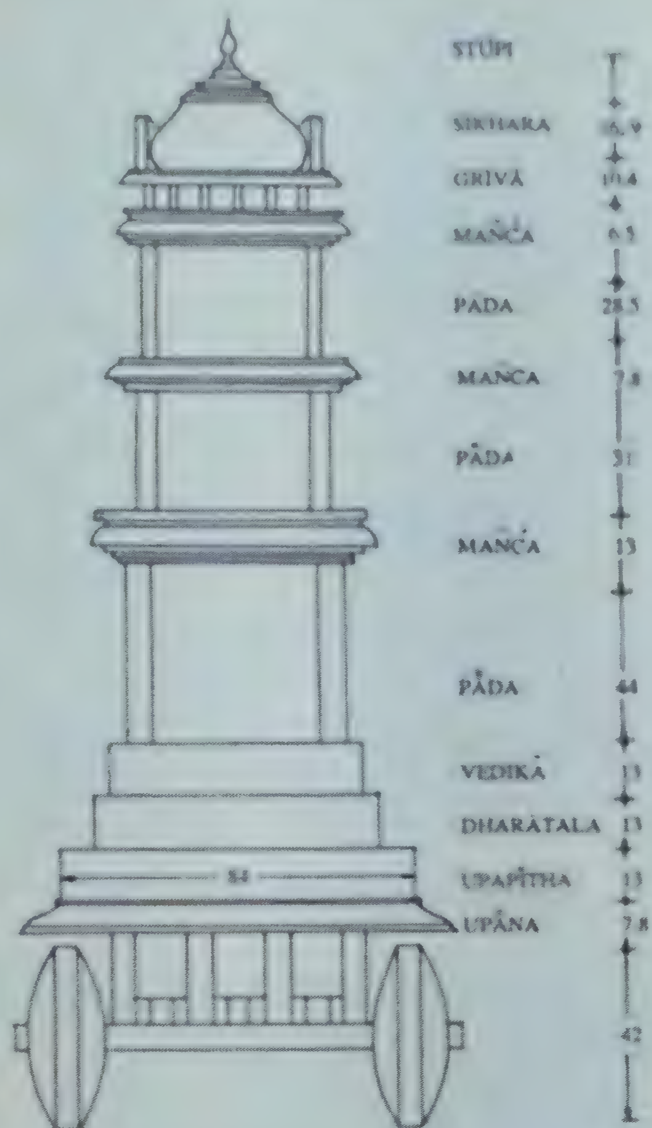
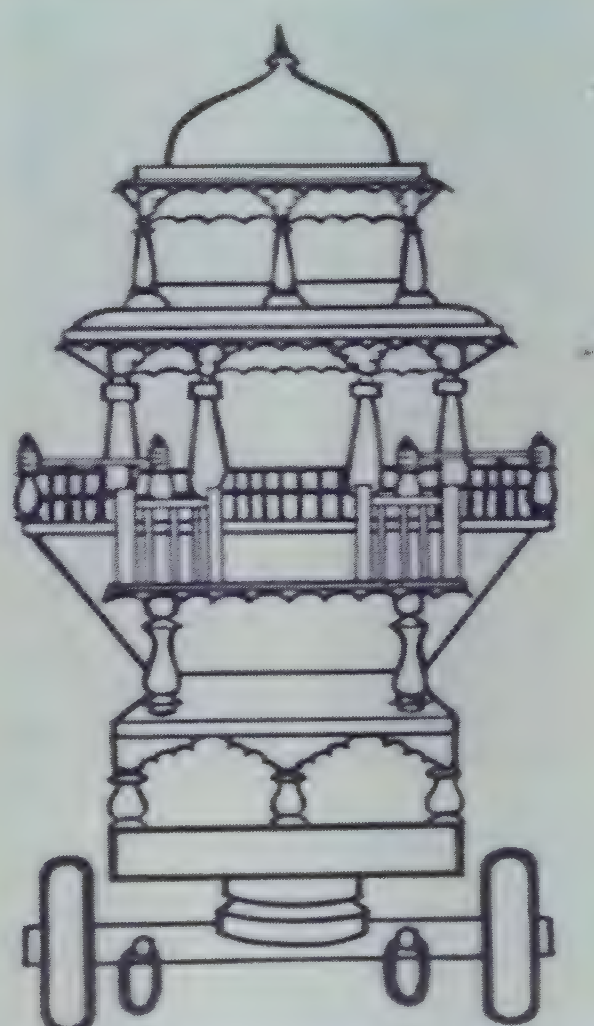

Fig. 28. Chariot from Kerala.

VIŚVAKARMĪYA RATHALAKṢAṆAM

VIŚVAKARMIYA RATHALAKṢAṆAM

VIŚVAKARMIYA RATHALAKṢAṆAM

VIŚVAKARMIYA RATHALAKṢAṆAM

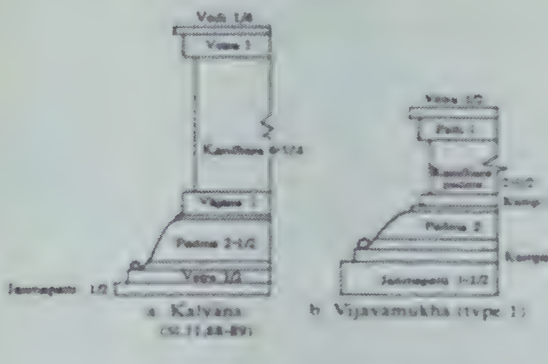

VIŚVAKARMIYA RATHALAKṢAṆAM

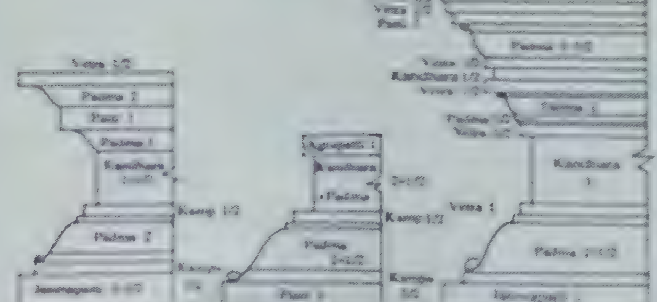
VIŚVAKARMIYA RATHALAKṢAṆAM

a. Kalyana

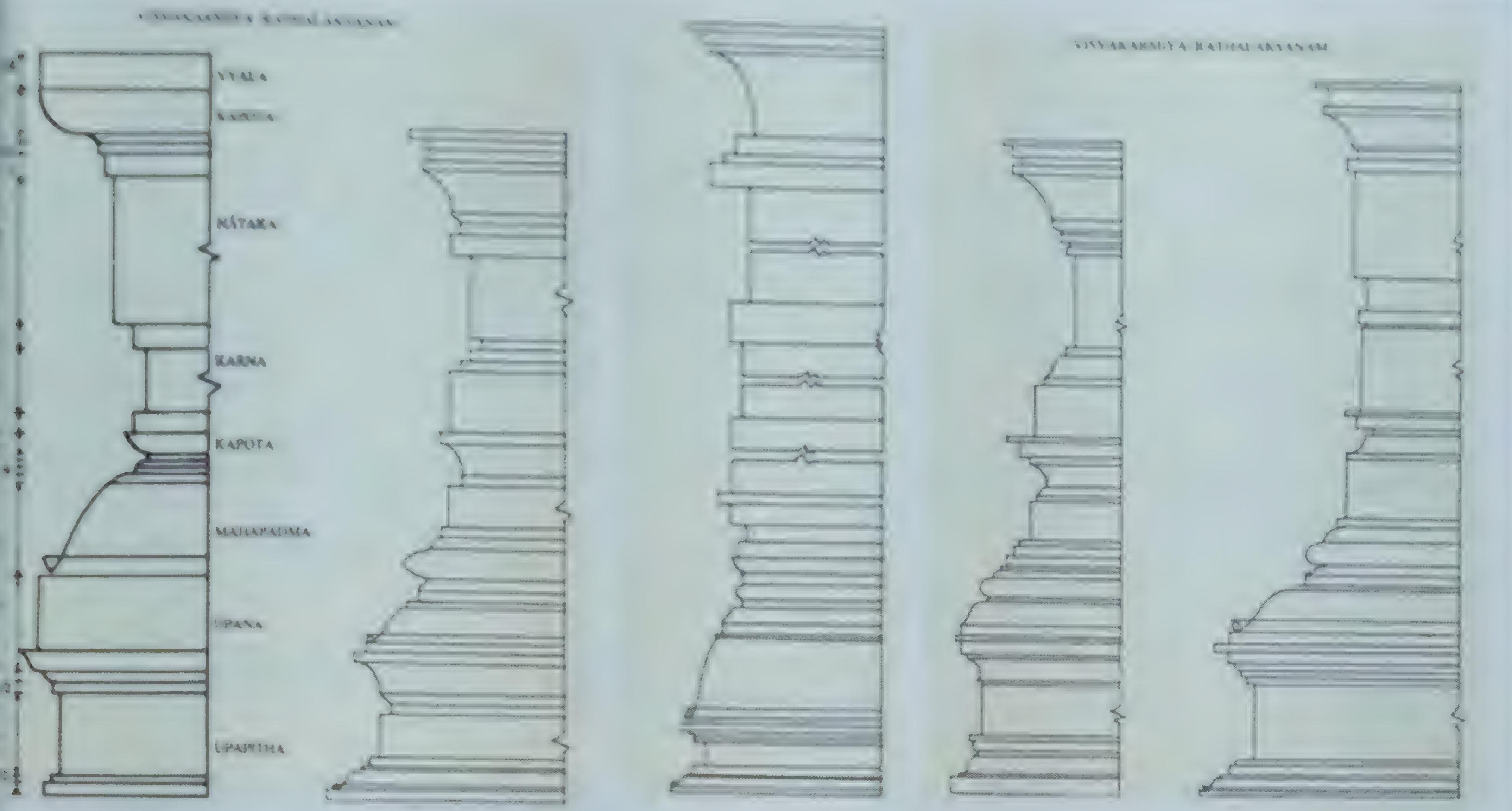
b. Vijayamukha (type 1)

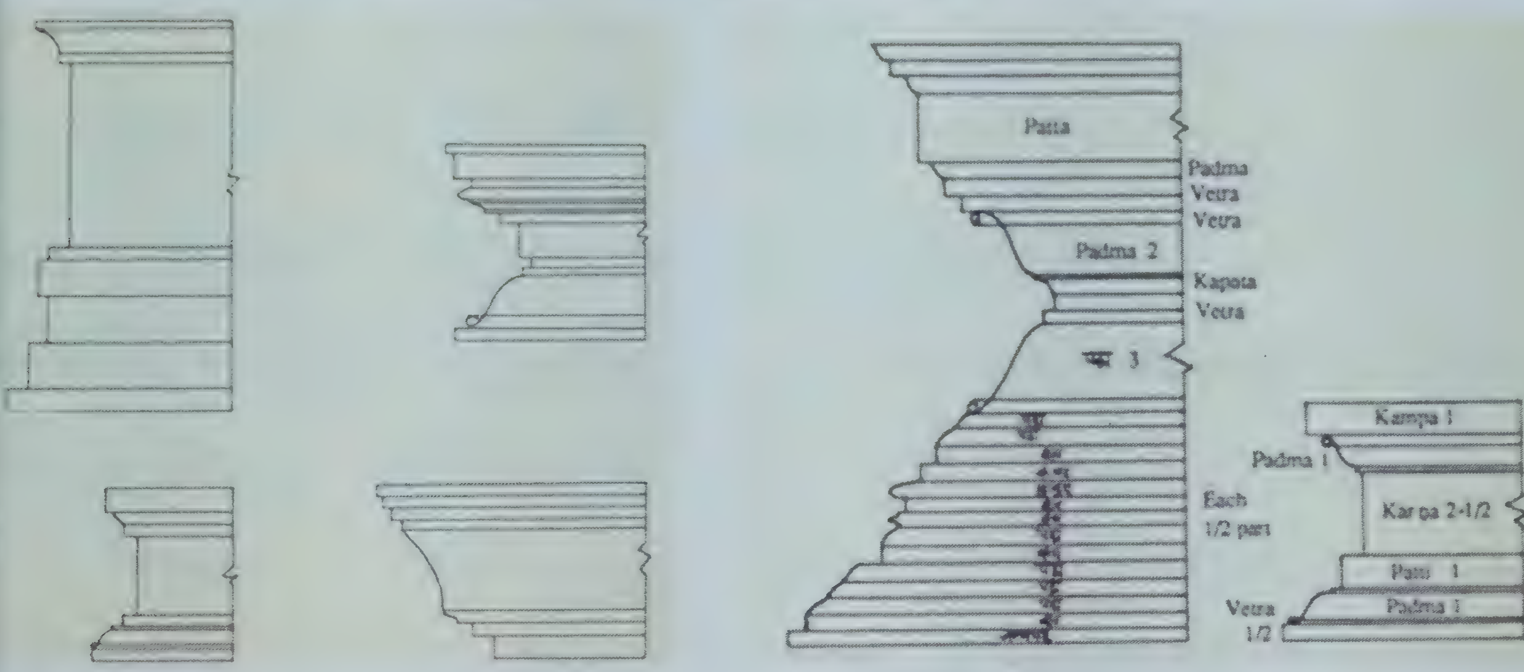

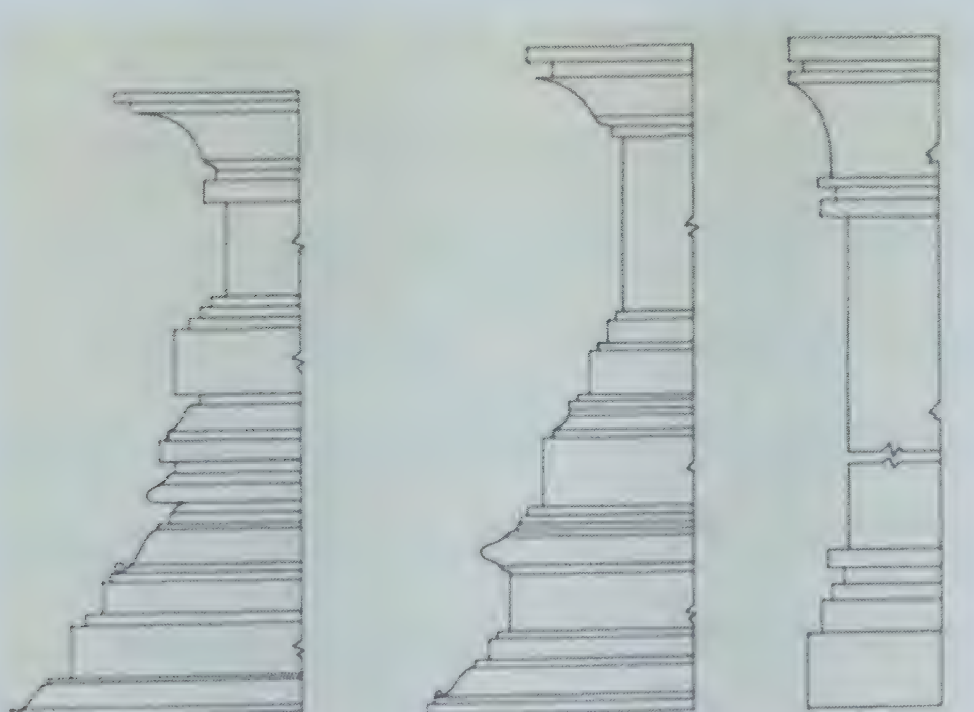
c. Vijayamukha (type 2)

d. Sundara

e. Vijaya

ರಥದ ಕೆಲವು ಅಂಗಗಳ ಚಿತ್ರಗಳು

ದೇವಾಲಯ ಶಿಲ್ಪ ಭಾಗ

ೇವಾಲಯ ಎಂಬ ಶಬ್ಧವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಿರುವಂತಹ ವಿಷಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಾಮಾನ್ಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೇವರು ಇರುವಂತಹ ಗೃಹ ಅಥವಾ ಗರ್ಭಗೃಹ ಎಂಬ ರ್ಥವಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆಲಯ ಎಂಬ ಶಬ್ಧವು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯ ನಾಮಗಳು ಬಹಳಷ್ಟು ರುವುದನ್ನು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವೇ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಸಾದ ಸದನಂ ಪಧ್ಮಹರ್ಮ್ಯ ಧಾಮ ನಿಕೇತನಮ್ ।

ಮಂದಿರಂ ಭವನಂ ವಾಸೋಗೇಹಂ ದಿವ್ಯವಿಮಾನಕಮ್ ॥

ಆಶ್ರಯಂಚ ಸಧ್ಮಂ ಚೈವಾ ಆಧಾರಂ ಚ ಕ್ರಮೇಣತು ॥

ಆಲಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಸಾದ, ಸದನ, ಪದ್ಮ, ಹರ್ಮ್ಯ, ಧಾಮ, ನಿಕೇತನ, ಮಂದಿರ, ಭವನ, ಗೇಹ, ಿವ್ಯವಿಮಾನಕ. ಆಶ್ರಯ, ಸಧ್ಮ, ಆಧಾರ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಮಯಮತವು ಿಮಾನ, ಸೌಧ, ಗೃಹ, ಆಲಯ, ನಿಲಯ, ವಾಸ, ಆಸ್ಪದ, ವಾಸ್ತು, ವಾಸ್ತುಕ, ಚೈತ್ರ, ಆಯತನ, ೇಶ್ಮ, ದೀಷ್ಮ್ಯ, ಲಯ, ಆಗರ, ಉಧ್ವಸಿತ, ಸ್ಥಾನ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಟ್ಟಾರೆ ದೇವಾಲಯ ಶಿಲ್ಪವು ಬಹಳ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ೌದ್ಧ ಜೈನಧರ್ಮಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಹಿಂದೂ ೈದಿಕ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಾದ ಬಿರುಗಾಳಿ ಎದ್ದು ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮವೇ ಾಶವಾಗುವಂತಹ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗೆ ತಲುಪಿತು. ಜೈನ, ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವ ಎಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಲವಾಗಿತ್ತು ಎಂದರೆ ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮದಲ್ಲೇ ವೇದವಿರೋಧಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ವೇದ ಿರೋಧಿ ಹಿಂದೂಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಹೊಸತನದ ಚಿಂತನೆಯು ನಡೆಸಲ್ಪಡುವಂತೆ ಮಾಡಿತು. ಇಂತಹ ಮಯದಲ್ಲಿಯೇ ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪದ ಕಲ್ಪನೆಯು ಜನರಲ್ಲಿ ಮೂಡತೊಡಗಿತು. ೇದಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವಂತಹ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ದಿಗ್‌ದೇವತೆಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟರೆ ಸರ್ವೋಚ್ಚ ೇವತೆಗಳಾಗಿದ್ದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಬೇರೆಯೇ ಹೊಸ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡು ೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿಯಿತು. ಪುರಾಣಗಳ ದೇವತೆಗಳು ಬಲಗೊಂಡು ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ, ಲಯ,

ರೋಧಾನ, ಅನುಗ್ರಹಗಳೆಂಬ ಪಂಚಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ರುದ್ರ, ಇಂದ್ರ, ಸೂರ್ಯರೆಂಬ ಂಚದೇವತೆಗಳ ಕೆಲಸವೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಬಹು ೀವೋಪಸನೆಯನ್ನು ರೂಢಿಗೆ ತರಲಾಯಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಹೆಗಲು ಕೊಟ್ಟು ನಿಂತಂತಹ ಸಾಹಿತ್ಯವೆಂದರೆ ಗಮವೇ ಮುಂತಾದವುಗಳು. ಇದು ಬಹುವಾಗಿ ದೇವಾಲಯ ಶಿಲ್ಪ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಂತಿತು. ಹೀಗೆ ಒಂದು ತೆರನಾಗಿ ವೈದಿಕ ಧರ್ಮವು ನಾಶವಾಗಿ ವಿಗ್ರಹದ ಉಪಾಸನೇ ೇವಾಲಯದ ಶಿಲ್ಪವು ಉಗಮವಾಗುತ್ತ ಮೆಲ್ಲನೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ತನ್ನ ಬೇರನ್ನು ಊರುತ್ತಾ ಕ್ರಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ದೇವಾಲಯ ಶಿಲ್ಪವು ಚತುರ್ವಿದ ವಾಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ "ವಾಸ್ತು" ಎಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ರುತ್ತದೆ. ಈ ಕುರಿತಾಗಿ ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಗಳು ಬಹು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ರಥ ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಇದ್ದಂತಹ ಕೊರತೆಯು ೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಬಲು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಅನೇಕ ುಷಿಮುನಿಗಳು ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪದ ಕುರಿತಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಾಧಾರಣವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು 4 ವಿಭಾಗವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುತ್ತಾರೆ. (1) ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳು (2) ಗಮಗಳು (3) ಪುರಾಣಗಳು (4) ಸಂಗ್ರಹ ಕೋಶಗಳು.

) **ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು**: ಇವು ನೇರವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳೇ ಎಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಪಡೆದವುಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಉದಾಹರನೆಗೆ ಮಾನಸಾರ ಋಷಿಯ ಮಾನಸಾರ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ, ಭವನದೇವನ ಅಪರಾಜಿತ ಪೃಚ್ಛ, ಅತ್ರಿಯ ಅತ್ರೇಯ ತಿಲಕ, ಕಶ್ಯಪ ಮಹರ್ಷಿಯ ಕಾಶ್ಯಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರ, ಶ್ರೀ ಕುಮಾರನ ಶಿಲ್ಪ ರತ್ನ, ಅಗಸ್ತ್ಯನ ಸಕಲಾಧಿಕಾರ, ಅತ್ರಿಯ ಆತ್ರೇಯ ತಿಲಕ, ಮಯ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಯ ಮಯ ಮತ, ಮಯ ವಾಸ್ತು, ಮಯ ಶಿಲ್ಪ, ವಿರ್ಶಕರ್ಮ ಋಷಿಯ ವಿಶ್ವಕರ್ಮವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರ, ಸಾರಸ್ವತೀಯ ಚಿತ್ರಶಾಸ್ತ್ರಂ, ಬ್ರಾಹ್ಮೀಯ ಚಿತ್ರ ಕರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಂ, ಮಂಡನನ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಮಂಡನ ಸೂತ್ರಧಾರನ ದೇವತಾ ಮೂರ್ತಿ ಪ್ರಕರಣಂ, ರೂಪಮಂಡನ, ಪ್ರಾಸಾದ ಮಂಡನ, ಬೋಜದೇವನ ಸಮಾರಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಇವು ನೇರವಾದ ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು. ಇದು ಶಿಲ್ಪಿಗಳಿಗೆ ಕೈಗನ್ನಡಿಯಂತೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ನಿಯಮ ಕಟ್ಟು ಕಟ್ಟಳೆಗಳನ್ನು ಆಗಮ ಗ್ರಂಥಗಳು ಸಹಿತ ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಮಾನ್ಯತೆ ಗೌರವಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ.

) **ಆಗಮಗಳು:** ಆಗಮ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ, ಶಾಕ್ತ, ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಭೇದಗಳಿದ್ದು, ಇದು ದೇವಾಲಯದ ಅರ್ಚನಾದಿ ಪ್ರತಿಮೆ, ಆಲಯಗಳ ರೂಪಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಪ್ರತಿ ಆಗಮದಲ್ಲೂ ಜ್ಞಾನ, ಪಾದ, ಯೋಗಪಾದ, ಕ್ರಿಯಾಪಾದ, ಚರ್ಯಾಪಾದ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ "ಕ್ರಿಯಾಪಾದ" ಎಂಬುವುದು ಸಂಪೂರ್ಣ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಪಾಠವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಕ್ರಿಯಾ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಗುವ ವಸ್ತು ವಿಷಯಗಳನ್ನೇ ಆಗಮದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಆಗಮದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಏನೇ ಆದರೂ ಇದನ್ನು ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಎರಡನೇ ದರ್ಜೆಯ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಹಾಗೂ ಆಯಾ ಕಾಲದೇಶಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಮತ್ತು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಆಗಮವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

) **ಪುರಾಣಗಳು:** ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದ ಬಗ್ಗೆ ಹಲವು ವಿವರಗಳು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ವಿವರಗಳಿಗೆ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಆಗಮಗಳಿಗೆ ದೊರೆಯುವಂತಹ ಮಾನ್ಯತೆಯು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಲುಪ್ತವಾಗಿರುವ ವಿಷಯಗಳು ದೊರೆಯಬಹುದು ಎಂಬ ಕಾರಣಕ್ಕೆ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಇದನ್ನು ಪರಿಶಿಲಿಸಿರುವುದಿದೆ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವಂತಹ ಶಿಲ್ಪ ಸಂಬಂಧಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪೂರಕ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಉಪಗ್ರಂಥಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾತ್ರವೇ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿ ಪುರಾಣ, ಮತ್ಸ್ಯ ಪುರಾಣ, ಪದ್ಮ ಪುರಾಣ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಧರ್ಮೋತ್ತರ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪ ಸಂಬಂಧಿ ವಿಷಯಗಳ ಕುರಿತು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

4) **ಸಂಗ್ರಹ ಕೋಶಗಳು:–** ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ವಿಷಯಗಳ ಸಂಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳೊಂದಿಗೆ ದೇವತಾ ಮೂರ್ತಿ ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪದ ಕುರಿತು ಕಲೆ ಹಾಕಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಸಂಗ್ರಹ ಕೋಶಗಳಲ್ಲಿ ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ, ಶಿವತತ್ವ ರತ್ನಾಕರ, ಶ್ರೀ ತತ್ವನಿಧಿ, ಶಿಲ್ಪಾವತಂಸ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮೂಲಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಆಯ್ದು ಸಮಗ್ರಹಿಸಿರುವಂತಹ ವಿಷಯಗಳೇ ಆಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯ

ಕೋಶಗಳು ಶಿಲ್ಪಿಗಳಿಗೆ, ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ತೌಲಸಿಕ ಅಧ್ಯಯನಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಸೀಮಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪದ ಕುರಿತಾಗಿ ನಮಗೆ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳು ನಾಲ್ಕು ರೀತಿಯ ಮೂಲಗಳಿಂದ ಸಿಗುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅದೇನೇ ಇದ್ದರು ನಾವು ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಮೂಲ ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕೇ ವಿನಾ ಅನ್ಯಥಾ ವಿಷಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೂಲ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತಹ ವಿಷಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾ ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವನ್ನು ನೋಡಬೇಕು. ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ನಾಗರ, ದ್ರಾವಿಡ, ವೇಸರ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಶಾಂತಿಕ, ಪೌಷ್ಟಿಕ, ಜಯಾದ, ಅದ್ಭುತ ಸಾರ್ವಕಾಮಿಕ ಎಂದು ಹೆಸರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಷಡ್ವರ್ಗ ದೇವಾಲಯಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಆಲಯವು ದೇವರು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಂತು ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡುವಂತಹ ಸ್ಥಾನಗಳಿದ್ದು ಆಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಭೂಮಿ, ಪರಿಸರ ಇತ್ಯಾದಿಯ ಆಯ್ಕೆಯು ಅತಿ ಅಗತ್ಯವಾಗಿ, ಜಾಗರೂಕವಾಗಿ ಮಾಡಲು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಇರಬೇಕು ಎಂಬ ಸ್ಪಷ್ಟ ನಿರ್ದೇಶನವನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ತೀರ್ಥಾಂತೇ ತಟನೀತಟೇ ಜಲನಿಧೇ ಸಿತೇ ಸರಿತ್ಸಂಗಮೇ ।

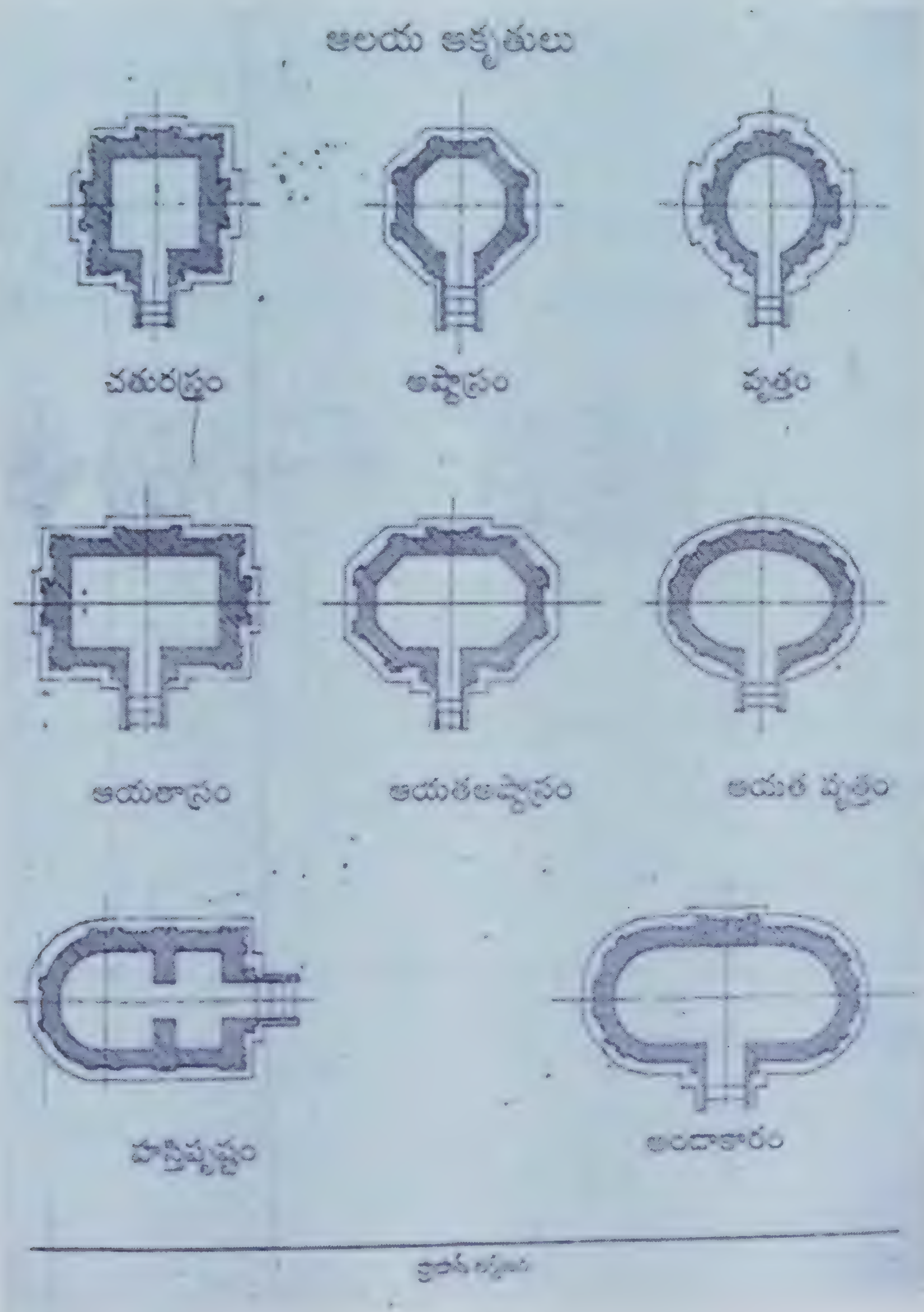
ಶೈಲಾಗ್ರೇ ತಟೇ ವನೋಪವನಮೊರುದ್ಯಾನ ದೇಶೇ ತಥಾ ॥

ಸಿದ್ಧಾದ್ಯಾಯತನೇಷುವಾ ಗುರುವರೋ ಗ್ರಾಮೇ ಪುರೇಪತ್ತನೇ ।

ವನ್ಯಾತ್ರಾಪಿ ಮನೋರಮೇ ಸುರ ಸಮಿಜ್ಯಾ ಮೈಕ್ಷಿತಂ ಕಲ್ಪಯೇತ್ ॥

ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಂದರೆ ಆಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಸೂಕ್ತವಾಗಿರುವ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತಾ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳು, ನದೀ ತೀರಗಲು, ತಟಾಕಗಲ, ಸನಿಹ, ಸಮುದ್ರ ತೀರಪ್ರಾಂತ, ನದಿಗಳ ಸಂಗಮ ಕ್ಷೇತ್ರ, ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲು, ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲ್ಭಾಗ, ವನಗಳು, ಕಾಡುಗಳು, ಋಷಿಗಳು, ಸಿದ್ಧರು

ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳಗಳು, ಮತಗುರುಗಳ ನಿವಾಸ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು, ಗ್ರಾಮಗಳು, ಪಟ್ಟಣಗಳು, ಪುರಗಳು, ವಾಣಿಜ್ಯ ಸ್ಥಾನಗಳು, ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿರುವಂತಹ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದು ಸೂಕ್ತ ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ರೀತಿಯ ಆಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಟ್ಟಬೇಕು ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವೇ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅದು ಒಟ್ಟಿಗೆ 8 ಬಗೆಗಳ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಬಹುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. (1) ಚತುರಸ್ರ (20 ಆಯಾತಾಸ್ರ (3) ವೃತ್ತ (4) ಧೀರ್ಘವೃತ್ತ (5) ಹಸ್ತಿಪೃಷ್ಠ (6) ಅಷ್ಟಸ್ರ (7) ಷಡಸ್ರ (8) ಷೋಡಶಾಸ್ರ. ಹೀಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಗರ್ಭಗೃಹ ಎಂಬುವುದು ದೇವಾಲಯದ ಹೃದಯ ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿ ಎಂದರೆ ೂಜಾಬೇರವನ್ನು ಆವರಿಸಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಗೋಡೆಗಳು ಮತ್ತು ಅದರ ಮೇಲೆ ಊರ್ಧ್ವಮುಖಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ವಿಮಾನ ಮಾತ್ರವೇ ದೇವಾಲಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರದಲ್ಲಿ ುರುವ ಉಳಿದ ಭಾಗಗಳೆಲ್ಲವೂ ಗೌಣವೇ ಸರಿ. ಶಾಸ್ತ್ರವು ನಿಖರವಾಗಿ ಗರ್ಭಗುಡಿಯನ್ನು **ಪ್ರಸಾದಂ ಪುರುಷಂ ಮತ್ವಾ ಪೂಜಯೇತ್ ಮಂತ್ರ ವಿತ್ತಮಃ"** ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ದೇವರನ್ನು ಾಣಬಯಸುವವರು ಆತನ ಪುರುಷರೂಪದ ಪರಿಚಯವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಅನಿವಾರ್ಯ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಆಗಮ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಸಾದ ಅಥವಾ ಆಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿರುವ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಪೂಜಮೂರ್ತಿಯು ಆತ್ಮವಾದರೆ ಪ್ರಾಸಾದವೇ ಆ ಮೂರ್ತಿಯ ಪುರುಷರೂಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಎಂಬುವುದು ಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಭಿಮತ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾಗಿರುವ ದೇವ ಪ್ರತಿಮೆಯು ಜೀವ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದರೆ ಆ ಜೀವನನ್ನು ಆವರಿಸಿ ಸುತ್ತವರಿದಿರುವ "ದೇಹವು" ಪುರುಷಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕು. **"ಗರ್ಭಗ್ರಹಂತು ದೇವಸ್ಯ ಶರೀರಂ ಇತಿ ಸ್ಮೃತಂ ಪ್ರತಿಮಾ ಜೀವ ಉಚ್ಯತೇ"** ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ವಾಸ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರವು ದೇವಾಲಯದ ಕುರಿತಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಉಪಪೀಠಂ ಚರಣಾಕಾರಂ ಅಧಿಷ್ಠಾನಂ ಜಾನು ಮಂಡಲಂ ಸಮಾಗಂ ।

ಕುಂಭ ಪಂಜರ ಸಂಸ್ಥಾನಂ ನಾಭಿ ಚ ಉದರ ಸಮಾಗಮಂ ॥

<u>ವಾಸ್ತು ಮಂಡಲಗಳು:</u>

ವಾಸ್ತು ಎಂಬ ಪದವು 'ವಸ್ ನಿವಸತೇ" ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕರ್ಷವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು 'ಮಯಮತವು" ಹೀಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ದೇವತೆಗಳು ಮನುಷ್ಯರು ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ "ವಸ್ತು" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮೊದಲೇ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆ ಇರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ಭೂಮಿ, ಪ್ರಾಸಾದ, ಯಾನ, ಶಯನ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸ್ಥಾಪತ್ಯ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತು ಪೂಜೆಯನ್ನು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮ ಮಧ್ಯಂತರದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಾಯದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸುವುದು ರೂಢಿ. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ "ಪೂಜೆಯೇದ್ವಾಸ್ತು ಪೂರುಷಮ್" ಎಂದು ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಹೇಳಿದೆ.

ವಾಸ್ತು ಪುರುಷನ ಆರಾಧನೆಯನ್ನು ಮಂಡಲ ಅಥವಾ ಚಕ್ರ (ಯಂತ್ರ) ರೂಪದಲ್ಲಿ ದೆಸುವುದು ಲೋಕರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ಮಾನಸಾರ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರ, ಮಯಮತ ಮೊದಲಾದ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಹಲವು ತೆಯ ವಾಸ್ತು ಮಂಡಲವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಒಂದು ಚೌಕದ ಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಗಿ 1024 ಚೌಕಗಳವರೆಗೆ ಮಂಡಲಗಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಅದನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಪಟ್ಟಿ ಮಾಡಬಹುದು.

x 1=1	ಸಕಲ	ವಿದ್ಯಾರಂಭದ ವೇಳೆ ಈ ಮಂಡಲವನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ.
x 2=4	ಪೇಚಕ	ಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವ ಪೂಜೆಗೆ
x 3=9	ಪೀಠ	ವಾನಪ್ರಸ್ಥಕ್ಕೆ
x 4=16	ಮಹಾಪೀಠ	ಪ್ರತಿಮಾ ನಿರ್ಮಾಣ, ಋಚಕ ಮನೆ
x 5=25	ಉಪಪೀಠ	ದೀಕ್ಷೆಗಾಗಿ
x 6=36	ಉಗ್ರಪೀಠ	ಪುಣ್ಯಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ
x 7=49	ಸ್ಥಂಡಿಲ	ನವೀಕರಣಕ್ಕೆ
x 8 =64	ಚಂಡಿತ	ನಗರ, ಖೇಟ, ಕರ್ವಟ, ಪುರಯೋಜನ
x 9=81	ಪರಮಶಾಹಿಕ	ನಿವಾಸದ ಮನೆ
0 x 10=100	ಆಸನ	ಬೇರೆಬೇರೆ ಪ್ರಾಸಾದ ಮಂಟಪಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ರಥಗಳಿಗೆ
1 x 11=121	ಸ್ಥಾನೀಯ	
2 x 12=144	ದೇಶೀಯ	
3 x 13=169	ಉಭಯಚಂಡಿತ	
4 x 14=196	ಭದ್ರ	
5 x 15=225	ಮಹಾಸನ	

6 x 16=256	ಪದ್ಮಗರ್ಭ
7 x 17=289	ತ್ರಿಯುತ
8 x 18=324	ಕರ್ನಾಷ್ಟಕ
9 x 19=369	ಗುಣಿತ
0 x 20=400	ಸೂರ್ಯವಿಶಾಲಕ
1 x 21=440	ಸುಸಂಹಿತ
2 x 22=484	ಸುಪ್ರತಿಕಾಂತ
3 x 23=529	ವಿಶಾಲಕ
4 x 24=576	ವಿಪ್ರಗರ್ಭ
5 x 25=625	ವಿಶ್ವೇಶ
6 x 26=676	ವಿಪುಲಭೋಗ
7 x 27=720	ವಿಪ್ರಕಾಂತ
8 x 28=784	ಶ್ರೀವಿಶಾಲಾಕ್ಷ
9 x 29=841	ವಿಪ್ರಭಕ್ತಿ
0 x 30=900	ವಿಶ್ವೇಶಸಾರ
1 x 31=961	ಈಶ್ವರಕಾಂತ
2 x 32=1024	ಇಂದ್ರಕಾಂತ

ಪ್ರಾಸಾದಗಳಿಗೆ ಹೀಗೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮಂಡಗಳನ್ನು ಆಯಾಯ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗೆ ಳಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಶಾಸ್ತ್ರವು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ ಏನೆಂದರೆ ಈ ಕ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಳಚೌಕಗಳು ಎಷ್ಟೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಮಾತ್ರ ನಲವತ್ತೈದನ್ನು ಮೀರಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದೇವತೆಗೂ ತನ್ನದೇ ಆದ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಬಣ್ಣದ

...ರಿತಾಗಿ ನೋಡಿದರೂ ನಲವತ್ತೈದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ 6 ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಶ್ವೇತ, ...ಷ್ಣ, ರಕ್ತ, ಧೂಮ್ರ, ಪೀತ ಮತ್ತು ನೀಲ. ನೀಲ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣ ವರ್ಣ ಎರಡನ್ನು ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ...ಂದೇ ಎಂದು ಲೆಕ್ಕಿಸಿದರೆ ಉಳಿಯುವುದು ಕೇವಲ ಐದೇ ವರ್ಣಗಳು. ಇದು ಪಂಚಭೂತಗಳ ...ತೀಕವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತು ಮಂಡಲದ ದೇವತೆಗಳು ...ಟ್ಟಿಗೆ ನಲವತ್ತೈದು ಎಂಬುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶಗಳೇನೆಂದರೆ 10x10=100 ಮನೆಗಳಿರುವ "ಆಸನ" ...ಾಸ್ತು ಮಂಡಲವನ್ನು ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ರಥ ಈ ಎರಡು ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲೂ ...ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಆಲಯ ಮತ್ತು ರಥ ಈ ಎರಡೂ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ...ಉಪಪೀಠ, ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಸ್ತಂಭವರ್ಗ, ಪ್ರಸ್ತರವರ್ಗ, ಕಂಠವರ್ಗ, ಶಿಖರವರ್ಗ, ಸ್ತೂಪಿವರ್ಗಗಳು ...ಸಮಾನವಾಗಿ ಇರುವುದನ್ನು ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಎರಡೂ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಾಸ್ತುಪದ ...ಮಂಡಗಳು ಬಳಕೆಯಾಗುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ರಥ ಶಿಲ್ಪಗಳು ರಥ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ...ಅಧೋಛಂದದ ನಕಾಶೆಯನ್ನು ವಾಸ್ತುಪದವನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡೆ ಬರೆಯುವುದನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ...ಗಮನಿಸಬೇಕು.

...ಆಲಯ ಪುರುಷ, ವಾಸ್ತು ಪುರುಷ, ರಥ ಪುರುಷ, ಧ್ಯಾನಸ್ವರೂಪಗಳು ಮತ್ತು ಅದರ ನಡುವೆ ...ಇರುವಂತಹ ಸಾಮ್ಯತೆ, ಭಿನ್ನತೆ ಮತ್ತು ವಿಶೇಷತೆಗಳು.

...ವಾಸ್ತುಪುರುಷ:

ಓಂ ನಮೋ ಭಗವತೆ ವಾಸ್ತು ಪುರುಷಾಯ

ಮಹಾಬಲ ಪರಾಕ್ರಮಾಯ ಸರ್ವಾಧಿವಾಗಿದ ಶರೀರಾಯ ।

ಬ್ರಹ್ಮಪುತ್ರಾಯ ಸಕಲಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಧಾರಿಣೇ ಭೂಭಣಾರಾರ್ಪಿತಾಯ

ಪುರಪತ್ತನ ಪ್ರಸಾದ ಗೃಹವಾಪಿ ಸರಃ ॥

ಕೃಪಾದೇಃ ಸನ್ನಿವೇಶೀ ಸಾನಿಧ್ಯಕರಾಯ

ಸರ್ವಸಿದ್ಧಿ ಪ್ರದಾಯ ಪ್ರಸನ್ನವದನಾಯ ವಿಶ್ವಂಭರಾಯ

ಪರಮ ಪುರುಷಾಯ ಶಕ್ರವರದಾಯ ವಾಸ್ತೋಷ್ಪತೇ ನಮಸ್ತೇ॥

ಅಂದರೆ ವಾಸ್ತು ಪುರುಷ ಭಗವಂತನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ, ನೀನು ತುಂಬಾ ಬಲಶಾಲಿ ಮತ್ತು ರಾಕ್ರಮಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ನಿನ್ನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸಲು ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತೀಯೆ. ನೀನು ಹ್ಮಪುತ್ರನಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಕಲ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು ಈ ಭೂಭಾರವನ್ನು ೂತ್ತಿರುವೆ, ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿನ ಗ್ರಾಮ, ಪಟ್ಟಣ, ನಗರ, ದೇವಾಲಯ, ಮನೆ, ಕೋಟೆ, ವಾಪಿ, ಾಪ, ಸರಸ್ಸು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಹತ್ತಿರವಾಗಿರಿಸಿರುವ ಹಾಗೂ ಎಲ್ಲಾ ಸಿದ್ಧಿಗಳನ್ನೂ ಯಪಾಲಿಸುವ ಪ್ರಸನ್ನಮುಖಿಯಾದ ಪರಮಪುರುಷನು ನೀನು. ವಿಶ್ವಂಭರನು ನೀನೆ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಭಯ ಪ್ರಧಾನಮಾಡಿದಂತವನು ನೀನು. ವಾಸ್ತೋಷ್ಪತಿಯಾದ ನಿನಗೆ ನಮ್ಮ ವಂದನೆಗಳು ಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ವಾಸ್ತುವಿಧಾನ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ೀಳಿ **"ಚಕ್ರಶಾರ್ಙ್ಗಧರಾಯ ವರಾಧಾಭಯ ಹಸ್ತಾಯ ವಾಸ್ತೋಷ್ಪತಯೇ ನಮಃ"** ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ೀಲಿನ ಶ್ಲೋಕದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ. ನಾಲ್ಕು ಭುಜಗಳು ಎಂಬುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ರದ ಹಸ್ತ, ಅಭಯ ಹಸ್ತ, ಚಕ್ರ ಹಾಗೂ ಶಂಖವನ್ನು (ಶಾಂರ್ಙ್ಗ) ವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾನೆ ಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಇನ್ನೊಂದು ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ **ದಂಡಪಾಶಧರಂದೇವಂ ದ್ವಿಭುಜಂವಾಸ್ತುಪೂರುಷಂ ಮಂಡಲೇ ಧ್ಯಗಂ ಶ್ವೇತಃ ಧಧಾನಂ ನರರೂಪತಮ್** ॥ ಎಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೆ ದಂಡ ಮತ್ತು ಪಾಶವನ್ನು ಡಿದಿರುವ ದೇವನಾದ ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣದ ಮಂಡಲದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಾನವಾಕೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ವಾಸ್ತು ಪುರುಷನನ್ನು ಭಜಿಸುತ್ತೇನೆ. ಇದು ವಾಸ್ತು ಪುರುಷನ ಗ್ಗೆ ಇರುವಂತಹ ಧ್ಯಾನ ಸ್ವರೂಪವು ಒಂದೊಂದು ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ರೀತಿಯಾಗಿ ್ಯಖ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾ ಅವನನ್ನು **"ಪುರುಷ"** ಎಂದು ಕರೆದಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಲಯ ಪುರುಷನ ಲಕ್ಷಣ:- ಪ್ರಾಸಾದ ಅಥವಾ ಆಲಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿರುವ ಪ್ರಧಾನವಾದ ೂಜಾಮೂರ್ತಿಯು ಆತ್ಮವಾದರೆ ಪ್ರಾಸಾದವೇ ಆ ಮೂರ್ತಿಯ ಪುರುಷ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಂಬುವುದು ಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಭಿಮತ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿರುವ ದೇವ ಪ್ರತಿಮೆಯು ಜೀವ ತ್ಮ) ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕಾದರೆ ಆ ಜೀವವನ್ನು (ಆತ್ಮನನ್ನು) ಆವರಿಸಿ ಸುತ್ತುವರಿದಿರುವ ೀಹವು ಪುರುಷಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ **"ಗರ್ಭಗೃಹಂ ತು ದೇವಸ್ಯ ಶರೀರಂ ತಿಸ್ಮೃತಂ ಪ್ರತಿಮಾ ಜೀವ ಉಚ್ಯತೇ"** ಎಂದಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಮೇಲಿನ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂದರೆ ನೀತಿರುವ ಯಾ ಕುಳಿತಿರುವ ಪುರುಷನ ರೂಪದಿಂದ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರವು ದೇವಾಲಯದ ಕುರಿತು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಉಪಪೀಠಂ ಚರಣಾಕಾರಂ ಅಧಿಷ್ಠಾನಂ ಜಾನುಮಂಡಲಂ ಸಮಾಗಂ ।

ಕುಂಭ ಪಂಜರ ಸಂಸ್ಥಾನಂ ನಾಭಿ ಚ ಉದರ ಸಮಾಗಂ ॥

ಪದವರ್ಗಂ ಕರಾಕಾರಂ ಪ್ರಸ್ತರಂ ಭೂಮೂಲಕಂ ತತ್ ಕಂಠಂ ಗಳಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ।

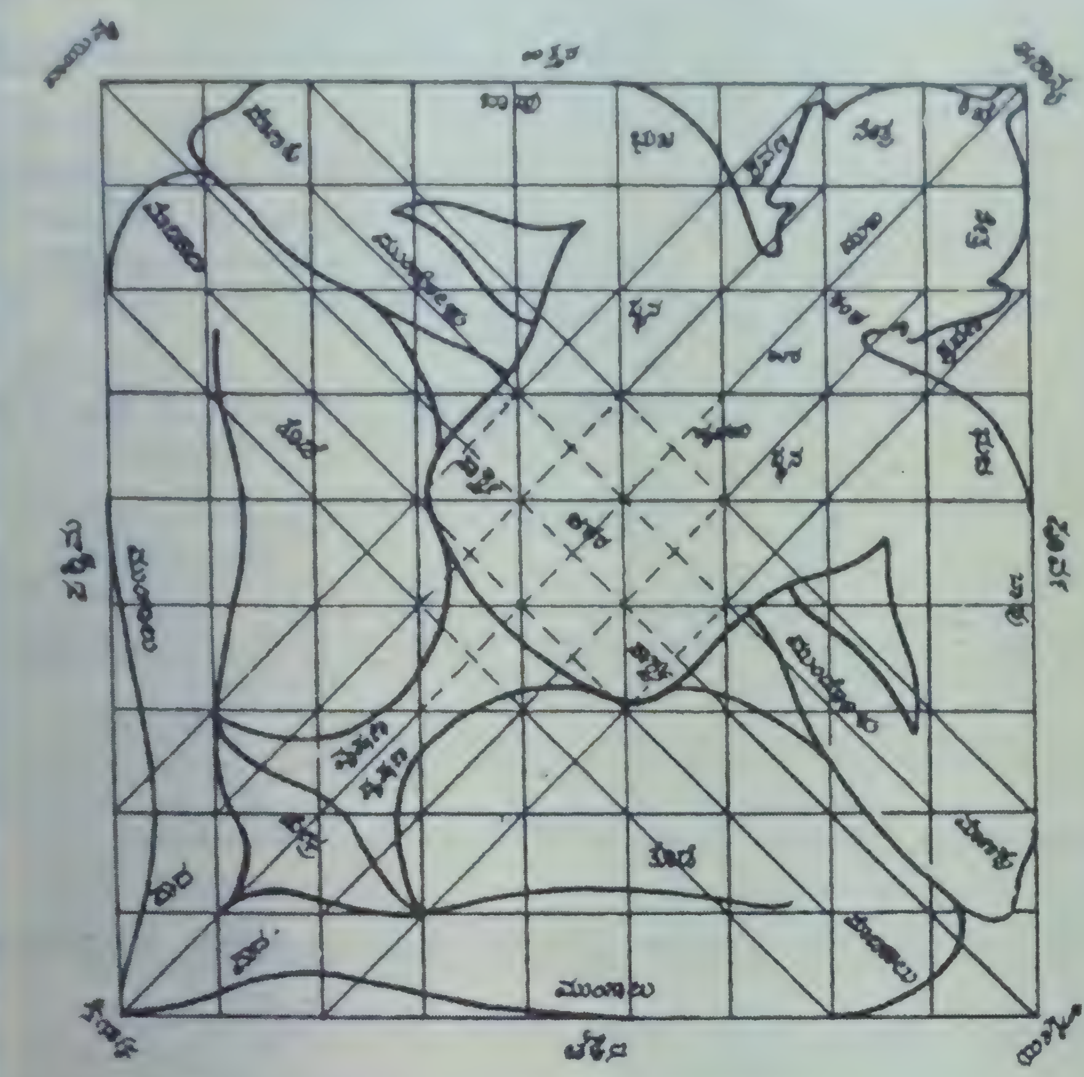
ಶಿಖರಂ ಮುಖ ದೇವಚ ಉಷ್ಣೀಶಾಂತಂ ಶಿಖಾಚೈವ ಮಹಾನಾಶಿಚನಾಸಿಕಾ ॥

ನೇತ್ರಾನಾಂ ಕ್ಷುದ್ರನಾಸ್ಯೌಚ ವಿಶ್ವರೂಪಮಿತಿಸ್ಮೃತಂ ॥

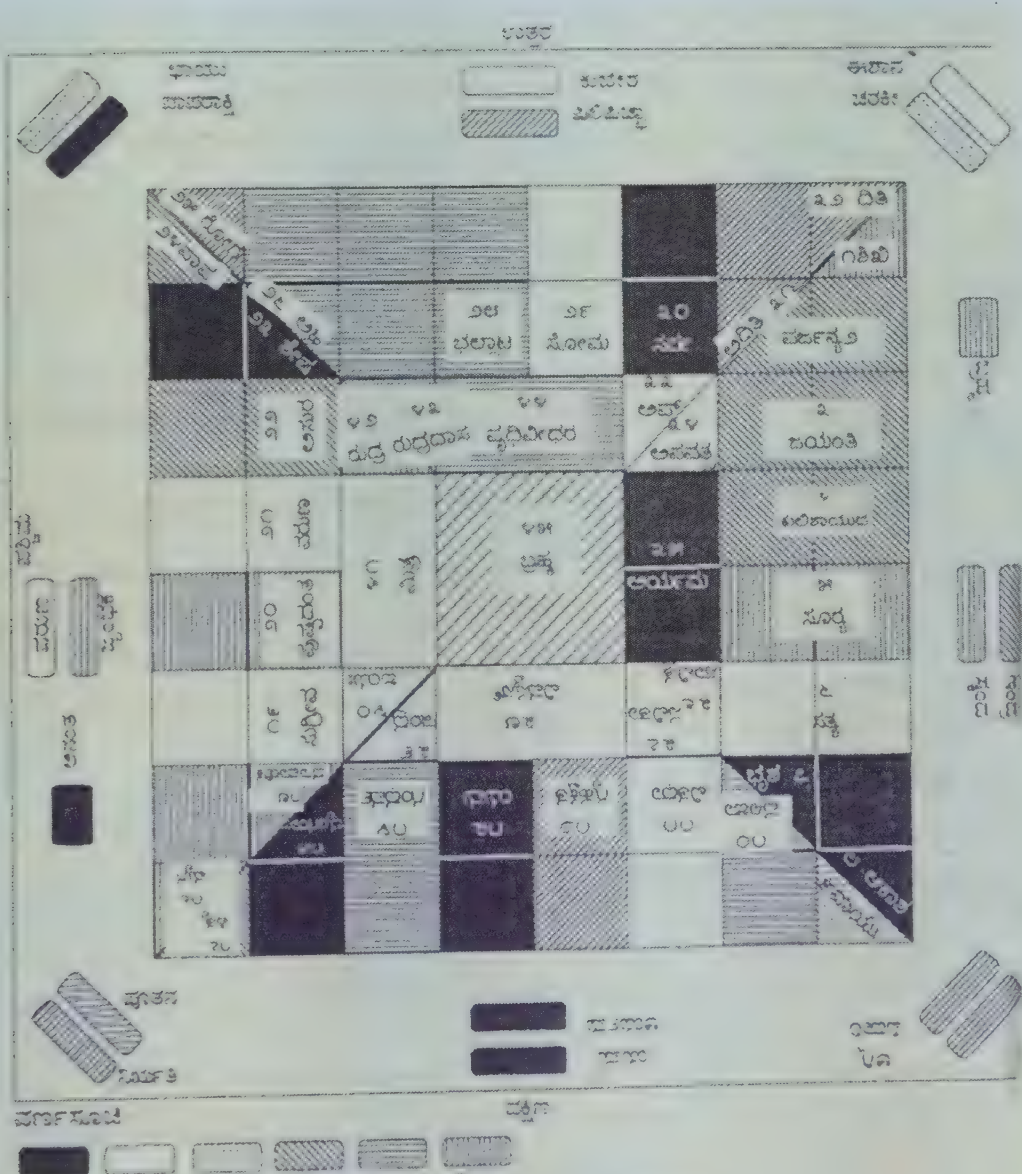
ಅಂದರೆ ತಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಉಪಪೀಠವು ಪರಮ ಪುರುಷನ ಪಾವನ ಚರಣಗಳನ್ನು ಸಂಕೇತಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲಿರುವ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಆತನ ಮುಂಗಾಲು ಮತ್ತು ಮೊಣಕಾಲುಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ವೇದಿ, ಪಾದವರ್ಗ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗೃಹದ ಗೋಡೆಗಳು ಪರಮ ಪುರುಷನ ತೋಳು ಮತ್ತು ದೇಹವನ್ನು ಸಂಕೇತಿಸುತ್ತದೆ. ಪಾದವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮಿಳಿತವಾಗಿದ್ದು ಪೂರ್ಣ ಕುಂಭವನ್ನೇ ಹೋಲುವ ವಿನ್ಯಾಸವು ಪರಮಪುರುಷನ ತೋಳು ಮತ್ತು ದೇಹವನ್ನು ಸಂಕೇತಿಸುತ್ತದೆ. ಪಾದವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮಿಳಿತವಾಗಿದ್ದು ಘೂರ್ಣ ಕುಂಭವನ್ನೇ ಹೋಲುವ ವಿನ್ಯಾಸವು ಪರಮಪುರುಷನ ಉದರ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದು, ನಾಭಿಯನ್ನು ಸಂಕೇತಿಸುತ್ತದೆ. ಪಾದ ವರ್ಗದ ಮೇಲಿನ ಪ್ರಸ್ತರ ವರ್ಗವು ಪುರುಷನ ಭುಜಗಳಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿಮಾನದ ಶಿಖರದ ಅಡಿಭಾಗವು ಆತನ ಕಂಠವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿಮಾನಭಾಗದ ತುದಿಯಲ್ಲಿರಿಸಿರುವ ಶಿಖರವು ಪರಮಪುರುಷನ ಮುಖ ಮತ್ತು ತಲೆಯ ತುದಿಭಾಗವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿಮಾನದ ಅಲ್ಪನಾಸಿಯು ಪುರುಷನ ಕಣ್ಣುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಕಟ್ಟಡದ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗಗಳು ಕುಳಿತಿರುವ ಅಥವಾ ನಿಂತಿರುವ ಆಲಯ ಪುರುಷನ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಸಂಕೇತ ಎಂಬುವುದಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ವಾಸ್ತು ಪುರುಷ

ವಾಸ್ತುಪದ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುಪುರುಷ

ವಾಸ್ತು ಮಂಡಲ (ಚಂಡಿತ)

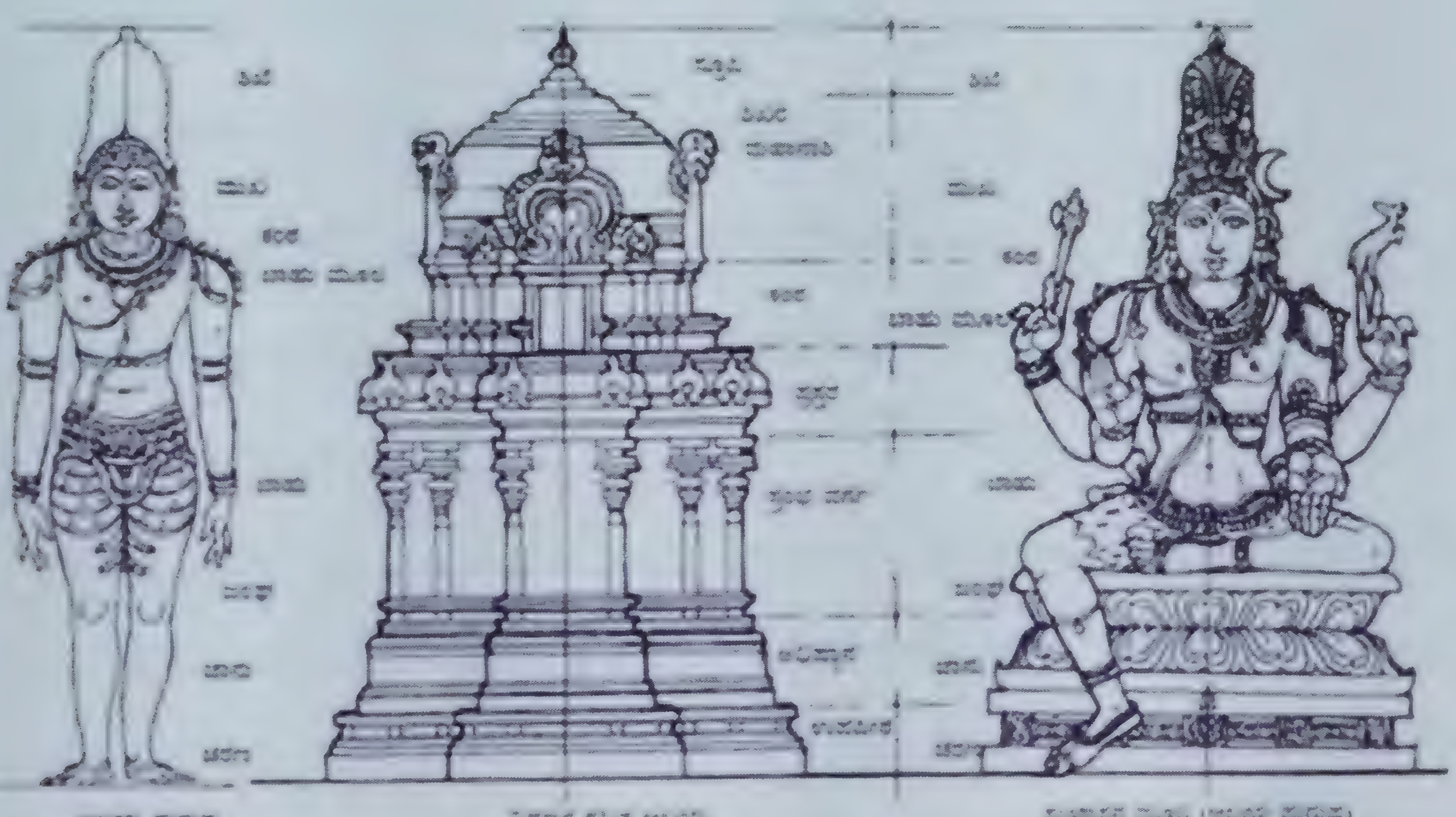
ನ್ನು ಅಧಃ ಛಂದ (ಮಲಗಿರುವ ವಾಸ್ತುಪುರುಷನ) ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳು, ಗಮ ಗ್ರಂಥಗಳು ಪುರುಷನ ಅಂಗ ಅವಯವಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

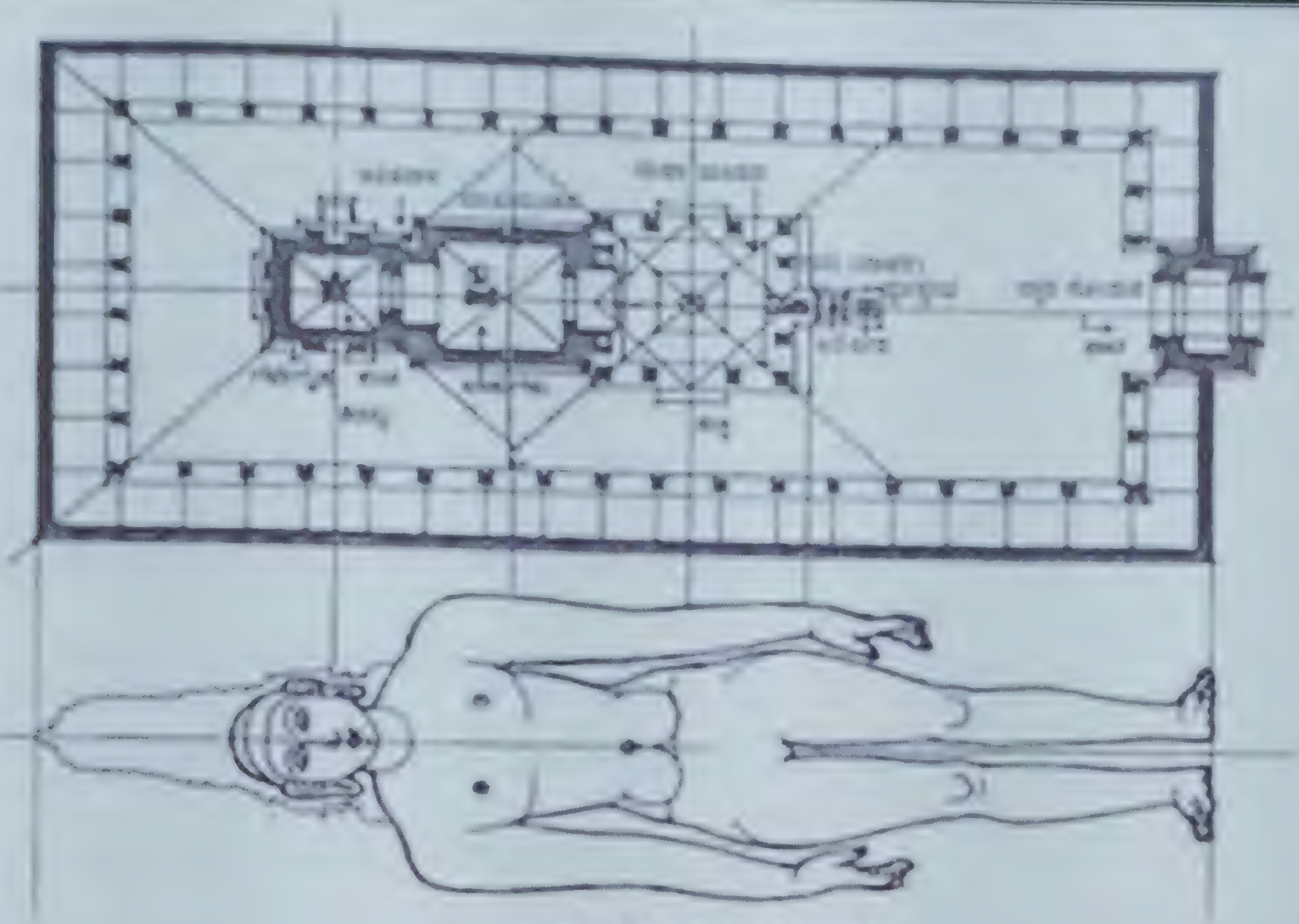
ಗರ್ಭಗೃಹ ಶಿರಃ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಅಂತರಾಳಂ ಗಳಂ ತಥಾ ।

ಮಂಟಪಂ ಚ ಮುಖೇ ಬಾಹು ಕುಶೀಸ್ಥಾನ ಮಂಟಪಂ ಮಹಾನ್ ॥

ಪಾದಸ್ಯಾಂಗುಲ್ಯ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಸ್ತೂಪಾಯಸ್ಥಥಾ ॥

ಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ, ಆಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹವು ಪರಮ ಪುರುಷನ ರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದಿನ ಅಂತರಾಳವು ಆತನ ಕಂಠವಾಗಿದ್ದು ಆಲಯದ ಮುಖ ುಂಟಪವು ಪುರುಷನ ವಕ್ಷಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. ಆಲಯದ ಮಹಾಮಂಟಪವು ಪುರುಷನ ೊಟ್ಟೆಯಾಗಿದ್ದು, ಗೋಪುರದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ ತಾಮ್ರದ ಕಲಶವು ದೇವನ ಚರಣಗಳ ೆರಳುಗಳಾಗಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಆಲಯದ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಪರಮ ುರುಷನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ನಿಖರವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಊರ್ಧ್ವ ಪುರುಷನ ಹಾಗೂ ಧೋ ಪುರುಷಗಳ ಕುರಿತು ಪುರುಷತ್ವವನ್ನೇ ಕಾಣುವುದಾಗಿದೆ ಎಂದಿರುತ್ತಾರೆ.

<u>ರಥಪುರುಷ ಲಕ್ಷಣ</u>: ರಥದ ಮೂರ್ತಿಯ ತತ್ವದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಶ್ರೀ ವಿಶ್ವಕರ್ಮೀಯ ರಥ ಲಕ್ಷಣಶಾಸ್ತ್ರವು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಶುದ್ಧ ಸ್ಫಟಿಕ ಸಂಕಾಂಶಂ ಪಂಚವಕ್ರಂ ಚತುಭುಜಮ್ ।

ಜಟಾಮಕುಟ ಸಂಯುಕ್ತಂ ತ್ರಿನೇತ್ರ ಮುಪವೀತಿನಮ್ ॥

ಅಕ್ಷ ಮಾಲಾಸೃಣೀ ಟಂಕಂ ಮೃಗೀಹಸ್ತಂ ಭಯಾಸನಮ್ ।

ನಾಗಾಭರಣ ಸಂಯುಕ್ತಂ ಕರ್ಣಾಲಂಕೃತ ಭೂಷಣಮ್ ॥ 80 ॥

ಸದಾಶಿವ ರಥ ಮೂರ್ತಿಂ.............

ಸ್ಫಟಿಕದಂತಹ ಪರಿಶುದ್ಧವಾದ ದೇಹಕಾಂತಿಯಿಂದ ಶೋಭಾಯಮಾನವಾಗಿರುವ ಐದು ತಲೆಗಳು, ನಾಲ್ಕು ಭುಜಗಳು ಇದ್ದು ಜಟಾಮಕುಟ ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ, ಮೂರೂ ಕಣ್ಣುಗಳು, ಯಜ್ಞೋಪವೀತದಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿರುವ ಈ ಸ್ವಾಮಿಯು ತನ್ನ ಹಸ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷಮಾಲೆ, ಕಮಂಡುಲ, ಪರಶು, ಹರಿಣಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾನೆ. ಭಯವನ್ನು ಮೂಡಿಸುವಂತಹ ಮುಖ ಮುದ್ರೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ದೇವನು ನಾಗಗಳನ್ನು ಆಭರಣಗಳಾಗಿ ಧರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಸದಾಶಿವ ಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಇನ್ನೊಂದು ಬಗೆ:

ಪಂಚವಕ್ತ್ರಂ ಪ್ರಸನ್ನಾಸ್ಯಂ ಸೌದಾಮಿನಿ ಸಮ ಪ್ರಭಮ್ ।

ವಜ್ರಂ ಶಕ್ತಿ ಶರಂ ಚಾಪಂ ಶೂಲಂ ದಂಡ ಕಪಾಲಕಂ ॥

ಪಾಶಂ ಪದ್ಮ ಕುಹಾರಂ ಚ ಶಂಖ ಚಕ್ರ ಸೃಣೀಧ್ವಜಮ್ ।

ಖಡ್ಗ ಖೇಟಕ ಸಂಯುಕ್ತಂ ಜ್ವಾಲಾ ಕೇಶ ಮಹೋದರಮ್ ॥

ಸರ್ವಾಭರಣ ಸಂಯುಕ್ತಂ ಸರ್ಪಕುಂಡಲ ಭೂಷಿತಮ್ ।

ನೂಪುರಶ್ಛನ್ನವೀರೈಶ್ಚ ಕಟಿಸೂತ್ರೈರಲಂಕೃತಮ್ ॥

ಜ್ವಾಲಾ ಮಾಲ ಸಮಾಯುಕ್ತಂ ಯೋಗಪೀಠಂ ತು ಸಂಸ್ಥಿತಮ್ ।

ನಿತ್ಯಂ ಯೋಗಿನೀಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ರಥಪುರುಷ ಇತಿ ಸ್ಮೃತಮ್ ॥

ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿರುವ ಐದು ಮುಖಗಳು, ಮಿಂಚಿನಂತೆ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಮೈಕಾಂತಿ, ಹದಿನಾರು ಭುಜಗಳಿರುವ ದೇವನೇ ರಥ ಪುರುಷನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈತನು ವಜ್ರ, ಶಕ್ತಿ, ಬಾಣ, ಬಿಲ್ಲು, ಶೂಲ, ದಂಡ, ಕಪಾಲ, ಪಾಶ, ಪದ್ಮ, ಪರಶು, ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಕಮಂಡಲ, ಧ್ವಜ, ಕತ್ತಿ, ಗುರಾಣಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಈತನು ಜ್ವಾಲಕೇಶಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತಾನೆ. ಸಕಲ ಆಭರಣಗಳಿಂದಲೂ ಅಲಂಕೃತನಾಗಿರುವ ಈ ಸ್ವಾಮಿಯು ಛನ್ನ ವೀರವನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ಪಕುಂಡಲಗಳನ್ನು ಕಿವಿಗಳಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದ್ದು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಕಡಗಗಳನ್ನು, ಕಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದಿಗೆ ಮತ್ತು ನೂಪುರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಬಹು ಅಂದವಾದ ಕಟಿಸೂತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಯೋಗಪಟ್ಟದೊಂದಿಗೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಸ್ವಾಮಿಯು ರಥಮೂರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದು ಪರಮ ಪುರುಷನ ಸಂಕೇತವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ರಥ ಪುರುಷ ಧ್ಯಾನಮ್

ರಥಂ ಚ ಪುರುಷಾಕಾರಂ । ಚಿಂತಯೇತ್ ದೇಶಿಕೋತ್ತಮಃ ॥

ಪಾದೌತು ಪಾದ ಚಕ್ರಂ ತು । ಜಾನುದೇಶಂ ಚ ಕೀಲಕಮ್ ॥

ಊರೂಚೈವ ತಲಂ ಪ್ರೋಕ್ತಂ । ದ್ವಿತಲಂ ಕಟಿ ದೇಶಕಂ ॥

ತ್ರಿತಲಂ ನಾಭಿ ದೇಶಂ ತು । ಚತುರ್ಥಂ ಉರಸ್ ತಥಾ ॥

ಪಂಚಮಂತು ಹೃದಿಸ್ಥಾನಂ । ಸ್ತಂಭಾನೀ ತು ಕರಾನಿಚ ॥

ಶಿಖರಂ ಮುಖ ಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ । ಮಕುಟಂ ಮೌಲಿರುಚ್ಯತೇ ॥

ರಜ್ಜು ನಾಡಿ ತಥಾ ಸೂತ್ರಂ । ಕಟಿಸೂತ್ರೇಣ ಕಿಂಕಿಣೀಂ ॥

ಸ್ವರ್ಣ ರಾಜತ ಲೋಹಂ ಚ । ಕಾಂಸ್ಯ ತಾಮ್ರ ಸುಭೊಷಣಂ ॥

ಅಶ್ವವಾಹನಕಂ ಚೈವ । ರಜ್ಜು ಸೂತ್ರಂ ಸುಲೋಹಕಮ್ ॥

ಸರ್ವಾಲಂಕಾರ ಸಂಯುಕ್ತಂ । ಯತ್ವಾಲಂಕಾರ ಶೋಭಿತಾಂ ॥

ರಥಸ್ಯ ಪುರುಷಾಕಾರಂ । ಶಿವಶಂಕರ ವಾಹನಂ ॥ (ಧ್ಯಾ.ರ)

ಅಂದರೆ ರಥವು ಪುರುಷಾಕಾರದ ಕುರಿತು ದೇಶಿಕನಾದವನು ಸ್ಮರಿಸುತ್ತಾ ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಪಾದವೆಂದು, ರಥ ಚಕ್ರಕ್ಕೆ ಅಳವಡಿಸಿರುವ ಕೀಲಕವನ್ನು ಜಾನುದೇಶವೆಂದು, ಅದರ ತಲಭಾಗವನ್ನು ಊರೂ ಎಂತಲೂ, ದ್ವಿತಲವನ್ನು ಕಟಿಪ್ರದೇಶವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ತ್ರಿತಲವನ್ನು ನಾಭೀ ಪ್ರದೇಶವೆಂದು, ಚತುಸ್ತಲವನ್ನು ಉರಸ್ ಪ್ರದೇಶವೆಂದು ಪಂಚಮ ತಲವನ್ನು ಹೃದಯಭಾಗವೆಂದೂ, ಸ್ತಂಭವರ್ಗವನ್ನು ರಥ ಪುರುಷನ ಹಸ್ತವೆಂದು ಶಿಖರವನ್ನು ಮುಖವೆಂದೂ, ಕಿರೀಟ, ಮೌಲಿಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ರಥಗಳಿಗೆ ಸುತ್ತಿರುವಂತಹ ರಜ್ಜುಗಳನ್ನು ರಥ ಪುರುಷನ ನಾಡಿಗಳೆಂದೂ, ಕಟಿಸತ್ರಗಳೆಂದೂ ಕಿಂಕಿಣಿಗಳೆಂದೂ ಹೆಸರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ಣ, ರಜತ, ಲೋಹಗಳು ಮತ್ತು ಕಂಚು, ತಾಮ್ರಗಳೇ ಸುಭೂಷನವೆಂದೂ, ಅಶ್ವವಾಹನಗಳು ರಜ್ಜು ಸೂತ್ರಗಳೇ ಲೋಹದ ವಸ್ತುಗಳೇ ಈತನಿಗೆ ಅಲಂಕಾರಿಕ ವಸ್ತುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ಸರ್ವಾಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುವಂತಹ ರಥ ಪುರುಷನು ಶಿವಶಂಕರನ ವಾಹನವಾಗಿದೇ ಎಂದು ಧ್ಯಾನ ರತ್ನಾವಳಿಯು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

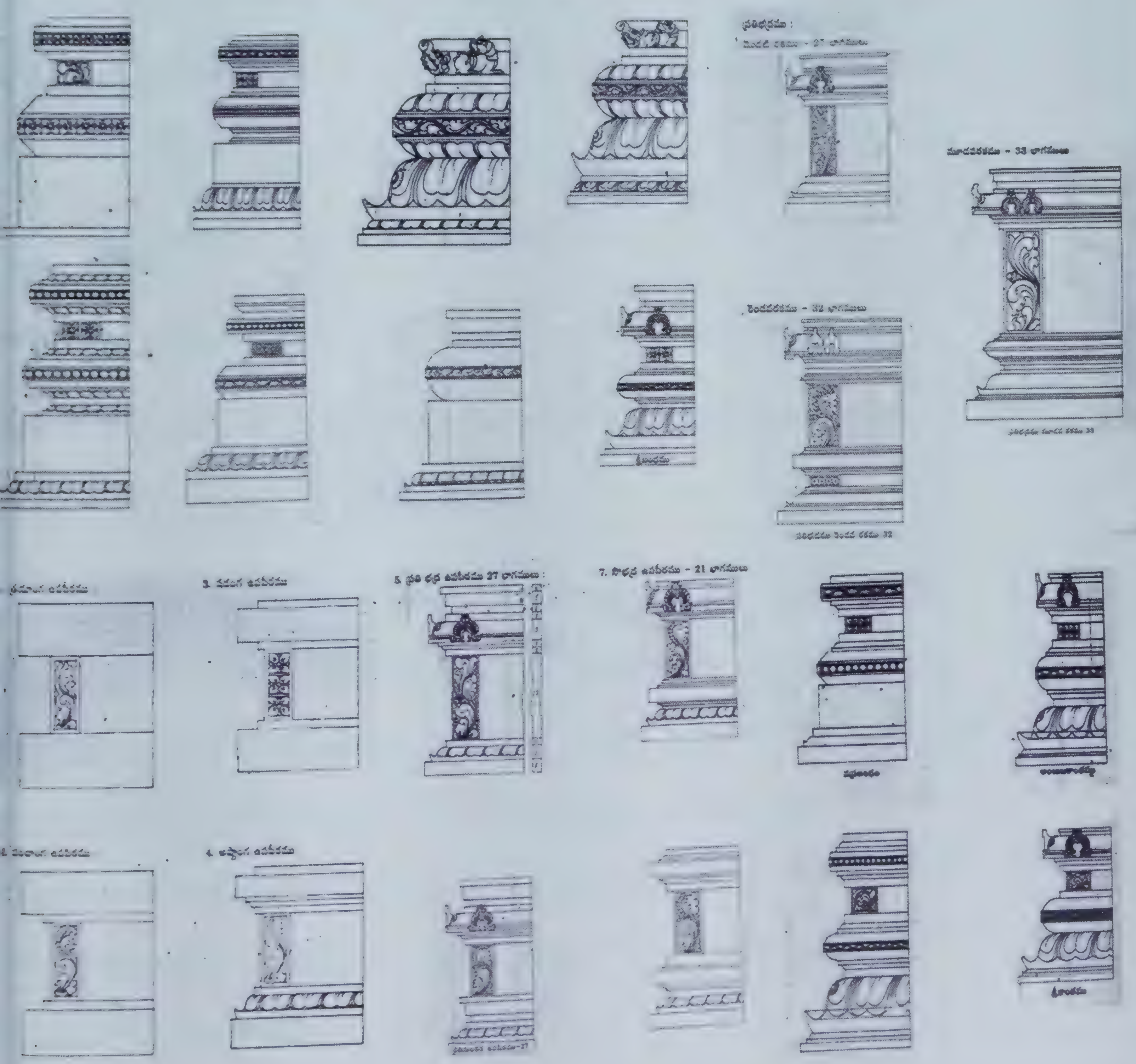
ಹೀಗೆ ಆಲಯ ಪುರುಷ, ವಾಸ್ತುಪುರುಷ ಮತ್ತು ರಥ ಪುರುಷರು ಧ್ಯಾನ ಸ್ವರೂಪಗಳು ಅಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಂಡರೂ ಅದು ಪರಮ ಪುರುಷನ ಕುರಿತಾಗಿಯೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಪಂಚದ ಎಲ್ಲಾ ಆಗುಹೋಗುಗಳನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವ, ಸರ್ವವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅಡಗಿರುವ ಪರಮಚೇತನ ಪರಂಬ್ರಹ್ಮ ವಸ್ತು ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಪುರುಷ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿ

ಳಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಮೂರು ಪುರುಷ ರೂಪಗಳೂ ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ಒಂದೇ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿದ್ದು, ಪರಮಚೇತನ ರೂಪ ಎಂಬುವುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

1) ಪಾದಬಂಧ ಆಧಿಷ್ಠಾನ (2) ಪ್ರತಿಬಂಧ ಅಧಿಷ್ಠಾನ

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇದರ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳು ಏನೆಂದರೆ ಪಾದಬಂಧ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಕುಮುದವು ಪಟ್ಟಿಯಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಪ್ರತಿಬಂಧದಲ್ಲಿ ಜಗತಿ ವರ್ಗವು ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಎರಡು ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಇತರ ಬಗೆಗಳು ಇರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿಕ್ರಮಮ್, ಪದ್ಮಕೇಸರಮ್, ಪುಷ್ಪ ಪುಷ್ಕಳಂ ಶ್ರೀ ಬಂಧಮ್, ಕಲಶಬಂಧಮ್, ಶ್ರೀಕರಮ್, ಸುಂದರಾಂಬುಜಂ, ನಳಿನಾಕಾಂತಮ್, ಶ್ರೀ ಸೌಂದರ್ಯಂ, ಸ್ಕಂದ ಕಾಂತಮ್, ಅಂಬುಜ ಕಾಂತಮ್ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ಗುರುತಿಸುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಆಲಯವನ್ನು ದೃಢವಾಗಿ ಧರಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 5 ಅಂಶಗಳಿದ್ದು ಅದನ್ನೇ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಪಂಚಾಂಗ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಪಂಚ–ವರ್ಗ ಯಾವುದೆಂದರೆ, ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ಕುಮುದ, ಕಂಪ, ಪಟ್ಟಿಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೆಸರಿಸಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಶಾಸ್ತ್ರವು ಹೇಳಿರುವ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು ಒಂದೊಂದು ಭಾಗವು ಇಷ್ಟೇ ಇರಬೇಕು ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವೇ ನಿರ್ಧರಿಸಿ ವಿಭಾಗಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಸ್ಥಾಣುಃ ಸ್ಥೂಣಶ್ಚ ಪಾದಶ್ಚ ಜಂಘಾಚ ಚರಣಂಘ್ರಿಕಂ ।

ಸ್ತಂಭಶ್ಚತಲಿಪಃ ಕಂಪಃ ಪರ್ಯಾಯ ವಚನಾನಿಹಿ ॥ (ಮಯಮತ)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಕಂಬದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಉಪವರ್ಗಗಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ರುದ್ರ ಭಾಗಗಳು, ಕುಂಭ ಮಂಡ್ಯಾದಿ ವರ್ಗಗಳು, ಅಶ್ವ ಪಾದ, ನಾಗಬಂಧ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿರುವುದು. ಅಲ್ಲದೇ ಕುಂಭಮಂಡ್ಯಾದಿ ವರ್ಗದ ಉಪವರ್ಗವಾದ ಕಂಠದ ಆಕಾರದ ಮೇಲೆ ಸ್ತಂಭವನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಕಾಂತ: ಕಂಠಭಾಗವು ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಪದವರ್ಗಂ ಕರಾಕಾರಂ ಪ್ರಸ್ತಾರಂ ಭೂ ಮೂಲಕಂ ತತ್ ಕಂಠಂಗಳಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ।

ಶಿಖರಂ ಮುಖದೇವ ಚ ಉಷ್ಣೀಶಾಂತಂ ಶಿಖಾಚೈವ ಮಹಾನಾಸೀಚ ನಾಸಿಕಾ ।

ನೇತ್ರಾನಾಂ ಕ್ಷುದ್ರನಾಸ್ಯೌಚ ವಿಶ್ವರೂಪಮಿತಿ ಸ್ಮೃತಂ ।

ಇದರ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ ತಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಉಪಪೀಠವು ಪರಮವು ಆತನ ಮುಂಗಾಲು ಮತ್ತು ಮೊಣಕಾಲನ್ನು ಸಂಕೇತಿಸಿದರೆ, ವೇದಿ, ಪಾದವರ್ಗ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗೃಹದ ಗೋಡೆಗಳು ಪರಮಪುರುಷನ ತೋಳು ಮತ್ತು ದೇಹವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಪಾದವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮೀಳಿತವಾಗಿರುವ ಕುಂಭವು ಹೊಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ನಾಭಿಯನ್ನು ಸಂಕೇತಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತರವು ಭುಜವನ್ನು, ಕಂಠವು ಪುರುಷನ ಗಳವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದರೆ ಶಿಖರವು ಆತನ ಶಿರವನ್ನು, ಅಲ್ಪನಾಸಿಗಳು ಆತನ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಸಂಕೇತಿಸುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಹೀಗೆ ಷಡ್ವರ್ಗಸಹಿತವಾಗಿರುವ ದೇವಾಲಯವೇ ಪೂರ್ಣ ಪುರುಷಾಕಾರವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ನಾವು ದೇವಾಲಯದ ಷಡ್ವರ್ಗವನ್ನು ಯಾವುದು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಕೊಂಡರೆ ಮುಂದಿನ ವಿಷಯಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮನದಟ್ಟಾಗುವುದು ಎಂಬುವುದು ನನ್ನ ನಂಬಿಕೆ.

ಅಧಿಷ್ಠಾನವರ್ಗ, ಪಾದವರ್ಗ, ಪ್ರಸ್ತರವರ್ಗ, ಕಂಠವರ್ಗ, ಶಿಖರ ವರ್ಗ, ಸ್ತೂಪಿ ವರ್ಗಗಳೇ ದೇವಾಲಯದ ಷಡ್ವರ್ಗಗಳು.

ಅಧಿಷ್ಠಾನ: ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಎಂಬುವುದು ದೇವಾಲಯದ ಮೊದಲನೆ ಅಂಗ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿ ಪಡೆದುಕೊಂಡು ಆ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವಂತಹ ಪ್ರಥಮ ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ಹೀಗೆ ಹೆಸರಿಸುತ್ತದೆ.

ಥರಾತಲ ಮಧಿಷ್ಠಾನ ಮಾಧಾರಂ ಧರಣೀತಥಾ ।

ಭುವನಂ ಪ್ರಥ್ವಿಭೂಮಿಃ ಪರ್ಯಾಯವಚನಾಧಿಭಿಃ ॥

ಅಂದರೆ ಥರಾತಲ, ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಆಧಾರ, ಭುವನಂ, ಧರೇಣೀ ಪ್ರಥ್ವಿ, ಭೂಮಿ ಮುಂತಾದ ಪರ್ಯಾಯ ವಚನವನ್ನು ಅಧಿಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಮಸೂರಕ ಮಧಿಷ್ಠಾನಂ ವಸ್ತ್ವಾಧಾರಂ ಧರಾತಲಂ ।

ತಲಂಕುಟ್ಟಿಮ ಮಾದ್ಯಂಗಂ ಪರ್ಯಾಯವಚನಾನಿಚ ॥

(ಮಯಮತ)

ಎಂದು ಅಧಿಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ನಾನಾ ವಿಧಗಳಿಂದ ಹೆಸರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಎರಡು ವಿಧಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಪಾದವರ್ಗ:– ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ಬರುವಂತಹ ವರ್ಗವನ್ನು ಪಾದವರ್ಗ ಅಥವಾ ಸ್ತಂಭವರ್ಗ ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವು ಕರೆದಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ತಂಭವರ್ಗಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯ ವಚನವಾಗಿ ಕಾಶ್ಯಪ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಸ್ತಂಭಂಚ ತಲಿಪಂ ಚೈವ ಜಂಘಾಚರಣ ಮೇವವಾ ॥

ಸ್ಥಾಣುಃ ಸ್ಥೂಣಶ್ಚ ಪಾದಶ್ಚ ಪರ್ಯಾಯವಚನಾನಿ ಚ ॥

ಅಂದರೆ ಸ್ತಂಭ, ತಲಿಪ, ಜಂಘಾ, ಚರಣ, ಸ್ಥಾಣುಃ ಸ್ಥೂಣ ಮತ್ತು ಪಾದ ಎಂದು ಕರೆದಿರುತ್ತಾರೆ.

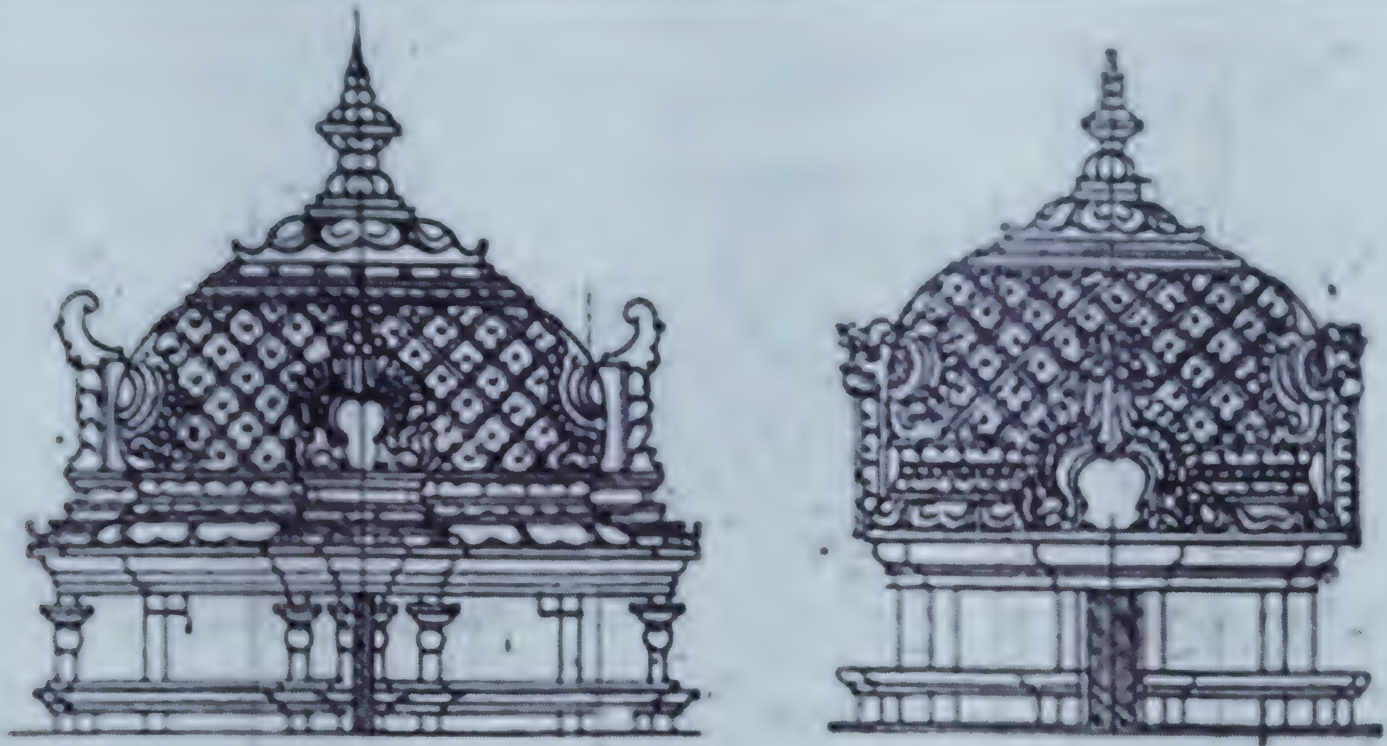

ಪ್ರಸ್ತರ ವರ್ಗ : ಪ್ರಸ್ತರ ವರ್ಗವು ಆಲಯದ 3ನೇ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ, ಕಪೋತಕ, ವ್ಯಾಲ ವರ್ಗ ಎಂಬ 3 ಉಪವರ್ಗಗಳಿದ್ದು, ಪ್ರಸ್ತರಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವಂತಹ ಅಲಂಕಾರದೊಂದಿಗೆ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಆಲಯದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಆಗಿದ್ದು ಕರ್ಣಮುಚ್ಚಿಗೆಯೊಂದಿಗೆ ಇರುತ್ತದೆ.

ಗಳ ವರ್ಗ : ಗಳವರ್ಗವು ಮನುಷ್ಯನ ಗಳದಂತೆ ಅತಿ ಒಳ ಚಾಚು ಆಗಿರುವ ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು "ಗಳ ಭೂಷಣ" ಎಂಬ ಅಲಂಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಪವೇಧಿ ಎಂಬ ಭಾಗವು ಪ್ರಸ್ತರ ಮತ್ತು ಗಳವರ್ಗದ ನಡುವೆ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಶಿಖರ ವರ್ಗ : ಶಿಖರ ವರ್ಗವು ಪುರುಷನ ಶಿರದಂತೆ ಇದ್ದು ಈ ಶಿಖರದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯ ದೇಹದ ಷಟ್ ಚಕ್ರದ ಕೊನೆಯ ಸಹಸ್ರಾರ ಪದ್ಮದಂತೆ ಕಮಲವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತದೆ. ಶಿಖರದ 4 ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮುಖ ನಾಸಿಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿದ್ದು, ಪುರುಷನ ನಾಸಿಕದ ಕಲ್ಪನೆಯಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ತೂಪಿ ವರ್ಗ : ಸ್ತೂಪಿ ವರ್ಗವು ಆಲಯದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದು ಬ್ರಹ್ಮ ಬಿಂದುವಿನ ಸಂಕೇತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಮೂಲಕವೇ ಆಕಾಶದ ಧನಾತ್ಮಕ ಅಂಶಗಳು ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭದ ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ವಿಗ್ರಹದ ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ದ್ವಿಗುಣಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ.

ರಥಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪಂಚಕೃತ್ಯಗಳು ಬಳಕೆ

ರಥ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಪ್ರತಿಮೆಗಳ ಧ್ಯಾನ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದು ಅನೇಕ ಕಥೆಗಳನ್ನು, ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತದಂತಹ ನಾಟಕದ ಸಾಲುಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಲು ಹೇಳಿದ್ದು ತನ್ನ ಶಿಲ್ಪಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಅನೇಕ ಹಸ್ತಮುದ್ರೆಗಳನ್ನು ಆಸನಗಳನ್ನು ಆಭೂಷಣಗಳನ್ನು, ಅನೇಕ ಅಲಂಕಾರ ಸಹಿತವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸುವುದುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ರಥಶಿಲ್ಪಿಗಳು ರಥಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಇತರ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಆಯ್ದು ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹೊರತು ಪಡಿಸಿ ಇತರ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಆಯ್ದು ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪವು ಜೀವಂತವಾಗಿ ಮಾತನಾಡಲು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನೇಕ ಮುದ್ರೆಗಳನ್ನು, ಭಂಗಿಗಳನ್ನು, ಆಸನಗಳನ್ನು, ಮುಕುಟಗಳನ್ನು ಬಳಸಲು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇದನ್ನು ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಚಾಚೂ ತಪ್ಪದೆ ಅನುಸರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಇದು ಮೂರ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಸ್ತು ಮತ್ತು ಗಾಂಭೀರ್ಯವನ್ನು ತಂದು ಕೊಟ್ಟು ಭಾವ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಯನ್ನು ಮೆರೆಸುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಆಸನಗಳನ್ನು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ಪಂಚಕೃತ್ಯಗಳು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತದೆ. ಅವು (1) ಸ್ಥಾನಕ (2) ಆಸನ (3) ಶಯನ (4) ಸ್ಥಾನಾಸನ (5) ಶಯನಾಸನ.

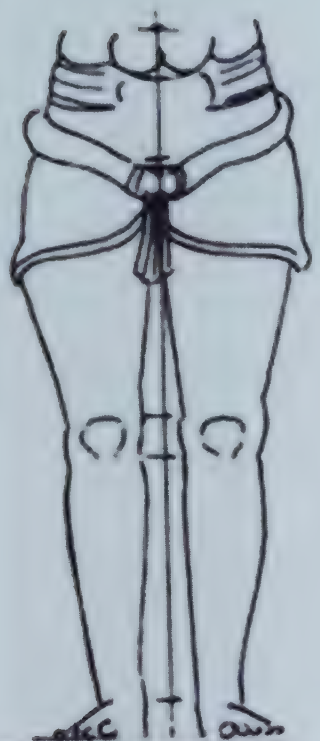
1. **ಸ್ಥಾನಕ:** ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯು ಇತರ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ದೇಶದವರ ಆಧುನಿಕ ಕಲೆಗಳಿಗಿಂತ ವಿಭಿನ್ನವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಯಾವತ್ತೂ ಜಡವಸ್ತುವೆಂದು ನಿರ್ಮಿಸುವುದು

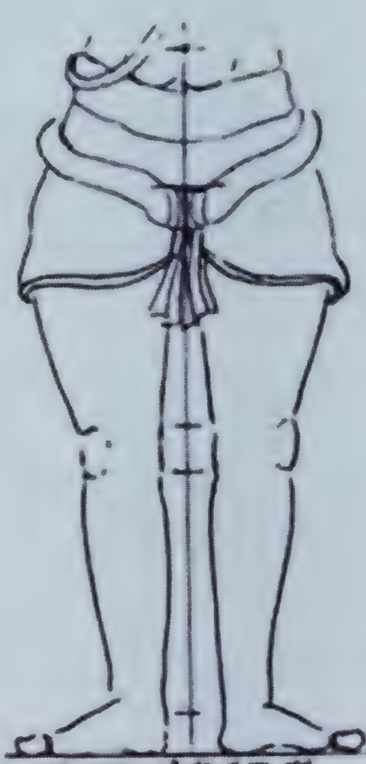
ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಮಾತಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜಡತ್ವವನ್ನು ದೂರ ಮಾಡಲೋಸುಗ ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ತುಂಬಲೋಸುಗ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನೇಕ ಆಸನಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

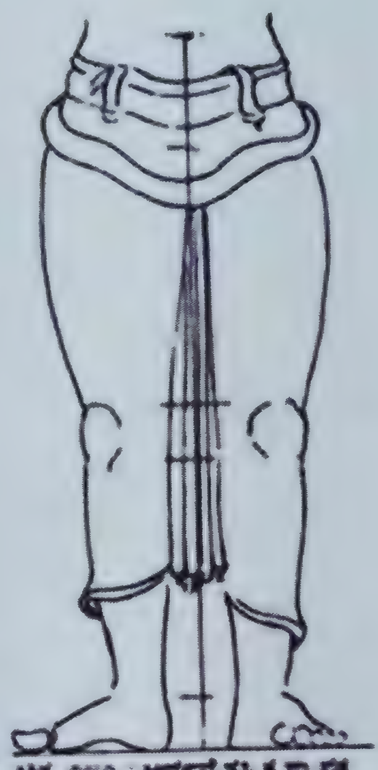
ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಿಂತಿರುವ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು "ಸ್ಥಾನಕ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ನಿಂತಿರುವಾಗ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ "ಆಭಂಗ" "ಸಮಭಂಗ" ಮತ್ತು "ಅತಿಭಂಗ" ಎಂಬ ಮೂರು ಭಂಗಗಳು ಏರ್ಪಾಡಾಗುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಭಂಗ ಎಂದರೆ ದೇಹವು ಬಾಗಿದಾಗ ಆಗುವ ವಕ್ರತೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ನೇರವಾಗಿ ನಿಂತಿರುತಂತಹ ಸ್ಥಾನಕವನ್ನು ಸಮಪಾದ ಸ್ಥಾನಕ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಮಪಾದ ಸ್ಥಾನಕದಲ್ಲಿ 3 ಬಗೆಗಳಿವೆ.

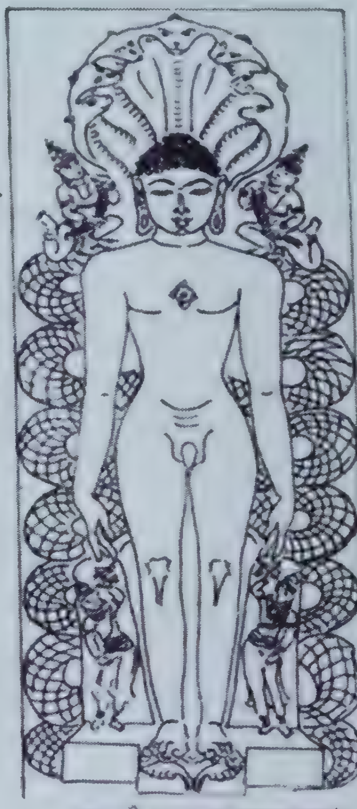
(1) ವೈತಸ್ಥಿಕ ಸಮಪಾದ ಸ್ಥಾನಕ (2) ಅರ್ಧವೈತಸ್ಥಿಕ ಸಮಪಾದ ಸ್ಥಾನಕ

(2) ಕಾಯೋತ್ಸರ್ಗ

ಚಿತ್ರ : ಸಮಪಾದ ಸ್ಥಾನಕ

ಚಿತ್ರ : ವೈತಸ್ತಿಕ ಸ್ಥಾನಕ

ಚಿತ್ರ : ಅರ್ಧವೈತಸ್ತಿಕ ಸ್ಥಾನಕ

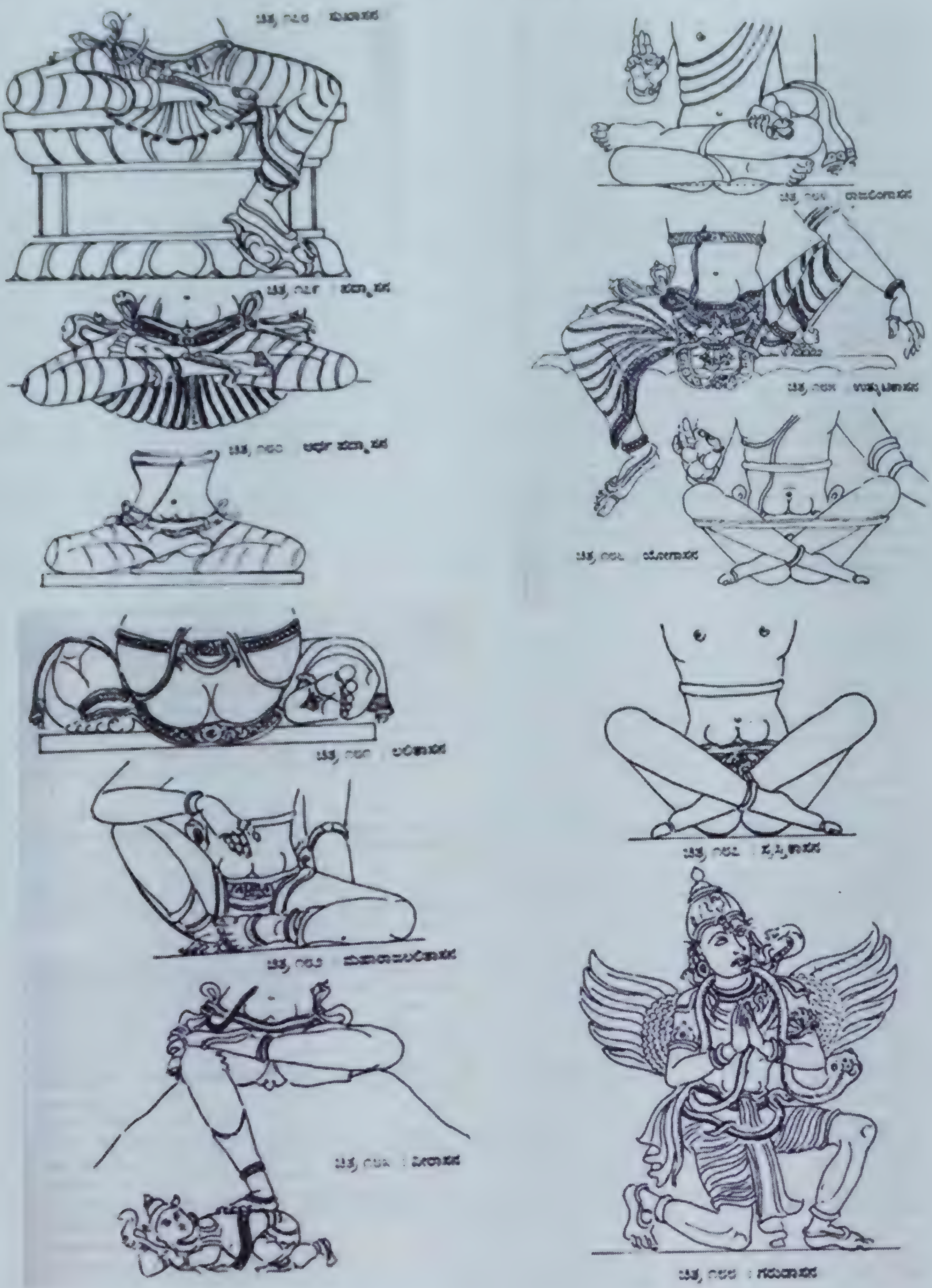

ಚಿತ್ರ : ಕಾಯೋತ್ಸರ್ಗ (ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ)

ಭಂಗಗಳಲ್ಲಿ 3 ವಿಧ ಎಂದು ಮೊದಲೇ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತೇವೆ.

(1) ಆಭಂಗ (2) ಸಮಭಂಗ (3) ಅತಿಭಂಗ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಭಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಬಗೆಗಳಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

2. **ಆಸನ:–** ಒಂದು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಅಥವಾ ಪೀಠ ಇಲ್ಲದೇ ಕುಳಿತಿರುವುದನ್ನು ಆಸನ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ (1) ಸುಖಾಸನ (2) ಪದ್ಮಾಸನ (3) ಲಲಿತಾಸನ (4) ಮಹಾರಾಜ

ಲಿಂಗಾಸನ (5) ವೀರಾಸ (6) ರಾಜಲಿಂಗಾಸನ (7) ಉತ್ಕುಟಿಕಾಸನ (8) ಯೋಗಾಸನ (9) ಸ್ವಸ್ತಿಕಾಸನ (10) ಗರುಡಾಸನ ಎಂದು ಹತ್ತು ಬಗೆಗಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

3. **ಶಯನ** :– ಕೈಕಾಲುಗಳನ್ನು ಚಾಚಿಕೊಂಡು ಒಡಲನ್ನು ತಲೆಯನ್ನು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿ ಕೂತ ಹಾಗೆಯೂ ಅಥವಾ ಮಲಗಿದ ಹಾಗೆಯೂ ಇರುವುದನ್ನು ಶಯನ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ 4 ಬಗೆಗಳಿವೆ. (1) ಯೋಗ ಶಯನಮೂರ್ತಿ (2) ಭೋಗಶಯನ ಮೂರ್ತಿ (3) ವೀರಶಯನ ಮೂರ್ತಿ (4) ಅಭಿಚಾರಕ ಶಯನ ಮೂರ್ತಿ

ಎಂದು ವೈಖಾನಸ ಆಗಮವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ಸಂಹಿತೆಯೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

4. **ಸ್ಥಾನಾಸನಗಳು:–** ಮೂರ್ತಿಯು ನಿಂತ ಹಾಗು ಕೂತಿರುವ ಮಿಶ್ರ ಭಂಗಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾನಾಸನಗಳು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 7 ಬಗೆಗಳಿವೆ. (1) ವೈಶಾಖ ಸ್ಥಾನಕ (2) ವೈಷ್ಣವ ಸ್ಥಾನಕ (3) ಸ್ವಸ್ತಿಕ ಸ್ಥಾನಿಕ (4) ಆಲೀಢಾಸನ (5) ಪತ್ಯಾಲೀಡಾಸನ (6) ಊರ್ಧ್ವಜಾನು (7) ಏಕಪಾದಸ್ಥಾನಕ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಆಸನಗಳು ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮ ನಡೆಯುವುದರ ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ದೇವನು ಬಾಣವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ತಯಾರಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಬಾಣವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ ಕ್ಷಣ, ನಂತರದಲ್ಲಿ ಬಾಣ ಪ್ರಯೋಗವಾದ ಬಳಿಕ ನಡೆದ ಘಟನೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಶಿಲ್ಪವು ಇಂತಹ ಆಸನಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

5. **ಶಯನಾಸನ:**

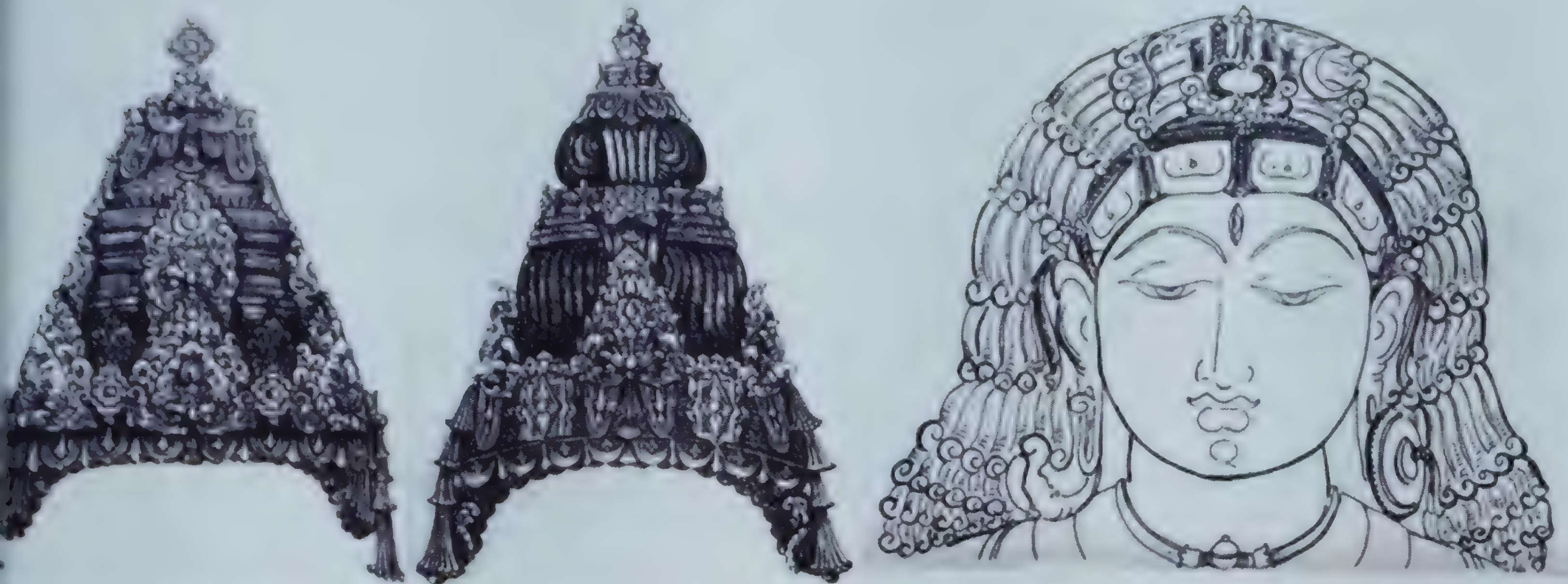
(1) **ಸಮಶಯನ:–** ಹಾಸಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಕೈಕಾಲುಗಲನ್ನು ನೀಲವಾಗಿ ಚಾಚಿಕೊಂಡು ತಲೆ ಮತ್ತು ವಡಲನ್ನು ಸಡಿಲವಾಗಿ ಸಮತಟ್ಟಾಗಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡು ಮಲಗಿ ಕಣ್ಣುಗಳೆರಡು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಸಮಶಯನ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

(2) **ಅರ್ಧಶಯನ:–** ಹಾಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಮಲಗಿರುವ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಒಡಲನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಬಗ್ಗಿಸಿ ಬಲಗೈಯನ್ನು ತಲೆಯ ಮೇಲಿರಿಸಿ ಅಥವಾ ಕೈಯನ್ನು ನೀಲವಾಗಿ ಚಾಚಿ ಎಡಗೈ ಸ್ವಲ್ಪ ಬಾಗಿಸಿ ಎಡತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇರಿಸಿ ಕಾಲನ್ನು ಕುಂಟಿತಗೊಳಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಡಚಿ ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ಇರಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರಕ್ಕೆ ಮುಖವು ಬಲಗಡೆಗೆ ತಿರುಗಿಕೊಂಡು ಮಲಗಿರುವುದನ್ನು "ಅರ್ಧಶಯನ" ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

6. **ಮೌಳಿ ಲಕ್ಷಣ:** ಮೌಳಿ ಎಂಬುವುದು ತಲೆಗೆ ಧರಿಸುವಂತಹ ಮಕುಟವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಗುರುತಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇವು ಬೇರೆಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳ

ಸ್ಥಾನಮಾನದ ಮೇಲೆ ಬದಲಾಗಿ ಅವರವರು ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿರುವ ಕಿರೀಟಗಳಿಂದಲೇ ಅವರ ಉಚ್ಚತ್ವವನ್ನು ಮತ್ತು ಕೆಳವರ್ಗವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

(1) ಜಟಾಮಕುಟ (2) ಜಟಾಭಾರ (3) ಜಟಾಮಂಡಲ (4) ಸರ್ಪಮೌಳಿ (5) ಜಟಾಬಂಧ (6) ವಿಕೀರ್ಣ ಜಟಾಬಂಧ (7) ಅಗ್ನಿಕೇಶ

ಕೇಶಬಂಧ, ಶಿರಸ್ತ್ರಕ, ಕುಂತಳ, ಧಮ್ಮಿಳ, ಅಲಕಚೂಡಕ, ಕಿರೀಟ ಮಕುಟ, ಕರಂಡ ಮಕುಟ, ಪಟ್ಟ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಇನ್ನು ಪ್ರತಿಮೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಆಭರಣಾಲಂಕಾರದ ಪಾತ್ರವು ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಆಭರಣಗಳನ್ನು, "ದೇವಾನಾಂಭೂಪತೀನಾಂ ಚ ಭೂಷಣಾಂನಾಂ ತು ಲಕ್ಷಣಮ್। ಕ್ರಮಾತ್ರದ್ವಿಧಿನಾ ಸಮ್ಯಕ್ ಸಂಕ್ಷೇಪಾದ್ವಕ್ಷತೇಽಧುನಾ॥ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಂದರೆ ರಾಜರಿಗೆ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಭೂಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಈ ಒಟ್ಟಾರೆ ಆ ಭೂಷಣಗಳನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ವರ್ಗೀಕರಿಸಬಹುದು.

(1) ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಧರಿಸುವ ಆಭರಣಗಳು (2) ಕಿವಿಯ ಆಭರಣಗಳು (3) ಕೊರಳ ಆಭರಣಗಳು (4) ವಕ್ಷಸ್ಥಳದ ಮೇಲಿನ ಆಭರಣಗಳು (5) ಕೈ ಆಭರಣಗಳು (6) ಸೊಂಟದ ಆಭರಣಗಳು (7) ಪಾದದ ಆಭರಣಗಳು.

ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಧರಿಸುವ ಆಭರಣಗಳು ಯಾವುದೆಂದರೆ ಬೈತಲೆಬಿಲ್ಲೆ, ಚಂದ್ರಪ್ರಭೆ ಸೂರ್ಯಪ್ರಭೆ, ಜಡೆಬಿಲ್ಲೆ, ನಾಗರ, ಚೂಡಾಮಣಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು.

ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸುವ ಆಭರಣಗಳು ಯಾವುದೆಂದರೆ ಕುಂಡಲಗಳು. ಇದರಲ್ಲಿ ಪತ್ರಕುಂಡಲ, ಮಕರ ಕುಂಡಲ, ವೃತ್ತ ಕುಂಡಲ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮಕರ, ವ್ಯಾಳ, ಸಿಂಹ, ಸರ್ಪ, ಗಜ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಅಲಂಕಾರದೊಂದಿಗೆ ರೂಪಿಸುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

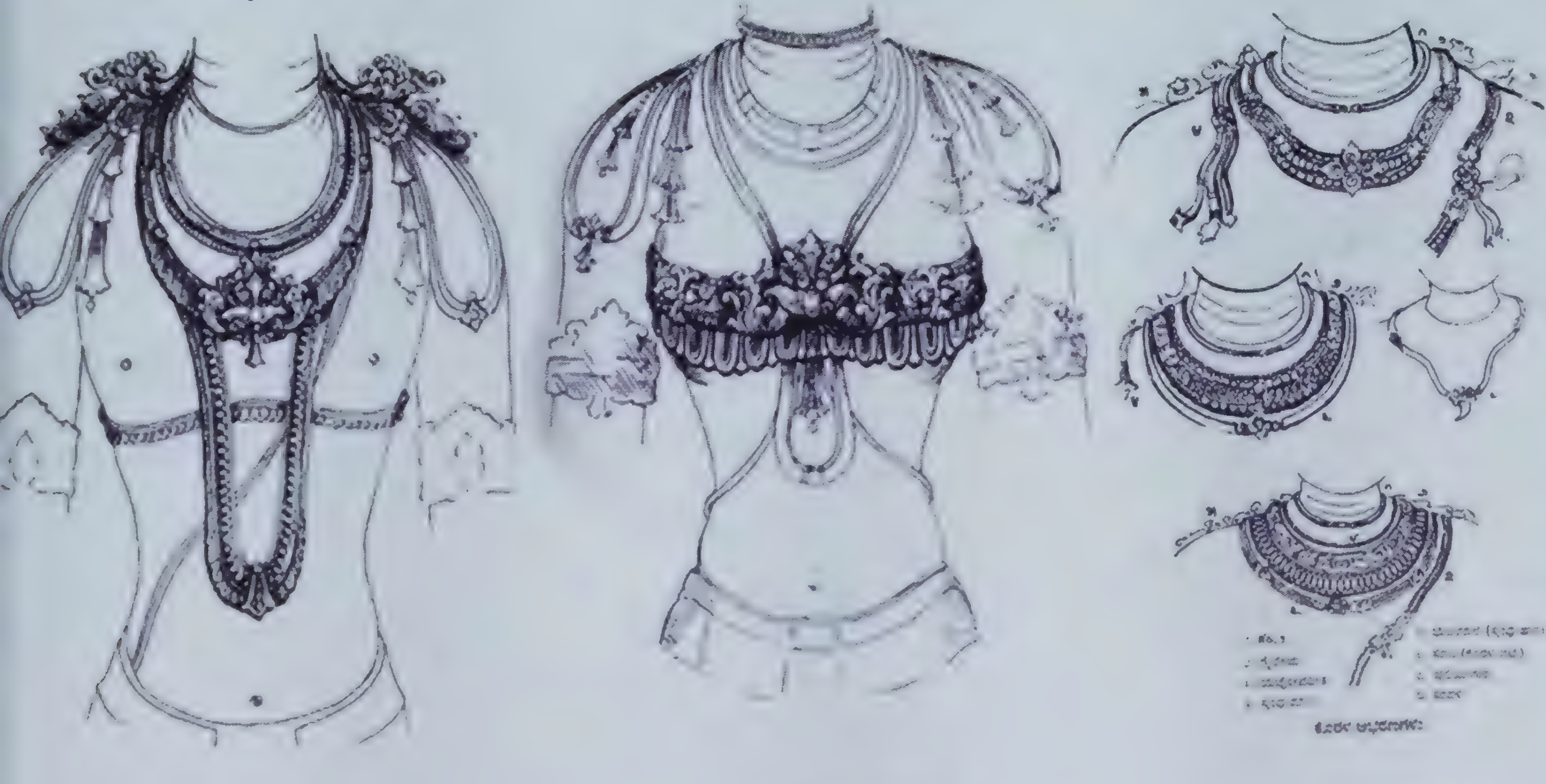
ಕೊರಳ ಆಭರಣಗಳು ಹಲವು ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಕೊರಳ ಕಂಠಿಕೆ, ಗ್ರೈವೇಯ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಸ್ಕಂದಮಾಲೆ, ಭುಜಮಾಲೆ, ಸವಡಿ, ಹುಲಿಯುಗುರು, ಸರಪಳಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ವಕ್ಷ ಸ್ಥಳದ ಮೇಲಿನ ಆಭರಣಗಳು ಯಾವುದೆಂದರೆ ಛನ್ನವೀರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಉತ್ತರೀಯ, ಉದರಬಂಧ, ಸ್ಥನಸೂತ್ರ, ಊರುಸೂತ್ರ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳು.

ಕೈ ಆಭರಣಗಳು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕೇಯೋರ, ಕಟಕ, ಕೈಬಳೆ, ಇತ್ಯಾದಿ ವಲಯಾಕಾರವಾಗಿ ಮಾಡಿ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸೊಂಟದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿಧದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದವುಗಳು ಯಾವುದೆಂದರೆ ಕಟಿಸೂತ್ರ, ಅರ್ಧಪಟ್ಟಿಕೆ, ಊರುದಾಮ, ಮೇಖಲ, ಕಾಂಚಿ, ಪರಮ, ವೀರಶಿಖೆ, ತಾರಿಕಾ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಪಾದದಲ್ಲಿ ಪಾದವಲಯ, ಭುಜಂಗವಲಯ, ಪಾದಜಾಲ ಮತ್ತು ಅನೇಕ ವಿಧದ ನೂಪುರಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ.

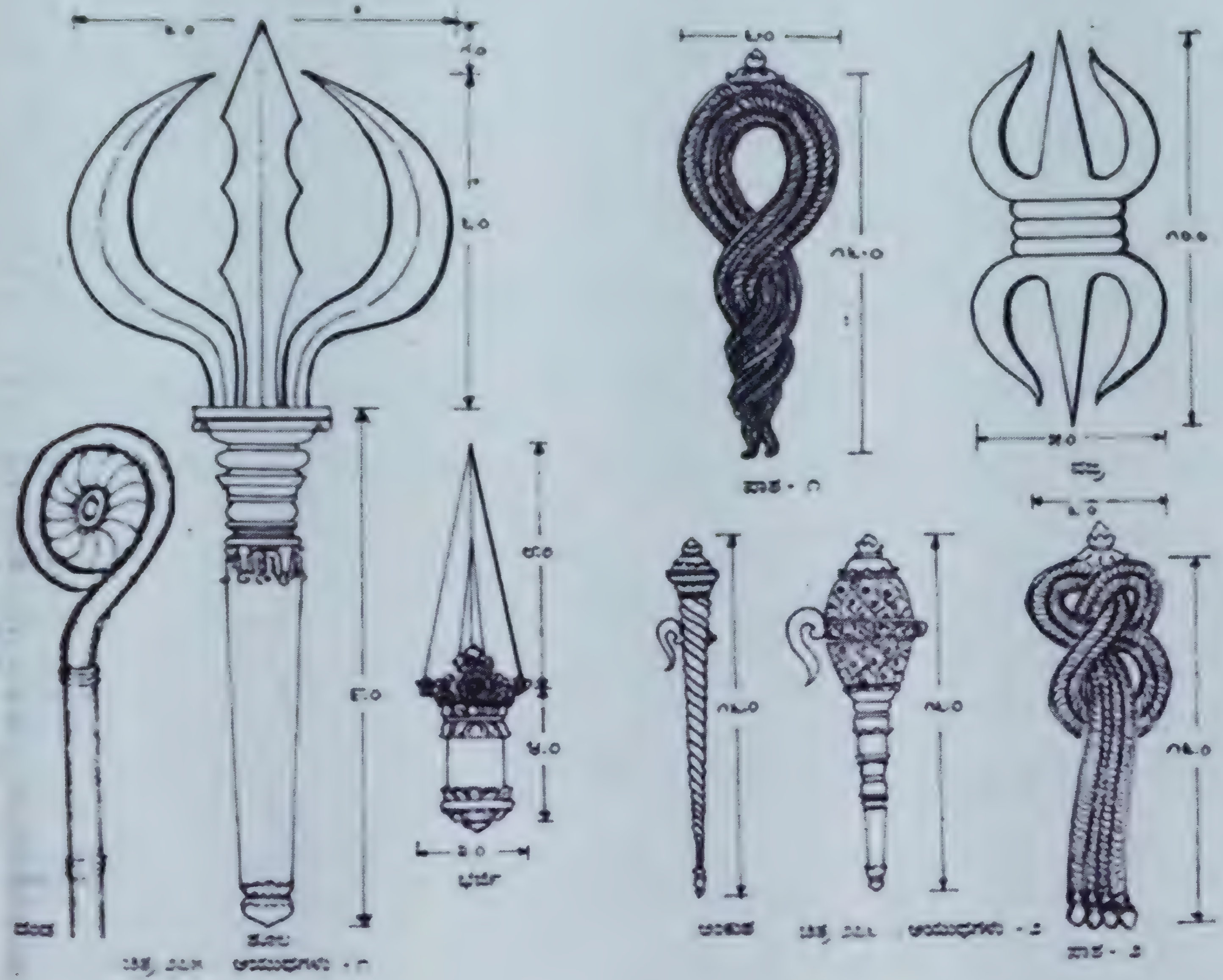

ಸಂಕೇತಗಳು ಆಯುಧಗಳು:- ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಕೇತಗಳು, ವಸ್ತುಗಳು, ಉಪಮಾನಗಳು ಹಲವು ಭಾವನೆಗಳನ್ನು, ಸ್ಥಿತಿಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಸಂಕೇತಗಳ, ಉಪಮಾನಗಳ ಬಳಕೆ ನಡೆದು ಭಾವಾಭಿವ್ಯಂಜನೆ ಮತ್ತು ಅರ್ಥ ಇವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಶಿಖರೋಪಾದಿಯಾಗಿ ಅಂತಿಮವಾದ ರಸ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು ಉತ್ಪಾದನೆಯಾಗುವುದೇ ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಕಾವ್ಯದ ಅಂತಿಮ ಗುರಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪಿಯನ್ನು ಕವಿ ಎಂದೆ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಮಯನು ತಾನು ದಾನವರಿಗೆಲ್ಲ ಮಹಾಕವಿ ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. (ದಾನವನಾಂ ಮಹಾಕವಿಃ) ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದದ ಬಳಕೆಯಿಂದ ಸೌಂದರ್ಯವೃದ್ಧಿಯು ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ಶಬ್ದಗಳು ಲಯಬದ್ಧವಾಗಿದ್ದು ಲಲಿತವಾಗಿ ಒಂದು ಊಹಾ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಓದುಗನ ಕಣ್ಮುಂದೆ ನಿಲ್ಲಿಸುವಷ್ಟು ಸಮರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯಲ್ಲೂ ಶಿಲ್ಪಗಳ ನೆರವಿಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದು ಸಂಕೇತಗಳೇ. ಶಾಸ್ತ್ರ ವಿವರಿಸುವ ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣಗಳು, ಅವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವ ವಿನ್ಯಾಸಗಳು ಮಾತ್ರವೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ಹೇಳಿರುವ ಅನೇಕ ತತ್ವಗಳು ಸಂಕೇತಗಳಾಗಿ ಅನೇಕ ಆಯುಧಗಳೇ ತತ್ವದ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಒಂದೊಂದು ಆಯುಧಗಳು ಸಂಕೇತಗಳಾಗಿಯೇ ಇರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಕೆಲವು ಆಯುಧಗಳು ಅವು ಸಂಕೇತಿಸುವ ಸಂಕೇತಗಳನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಪಟ್ಟಿ ಮಾಡಬಹುದು.

	ಆಯುಧ	**ಸಂಕೇತಿಸುವ ಗುಣ**
1)	ಶೂಲ	ತ್ರಿಗುಣಗಳು
2)	ಪರಶು	ಸತ್ಯ
3)	ಖಡ್ಗ	ಶೌರ್ಯ
4)	ವಜ್ರ	ಅಖಂಡ, ಖಂಡಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ್ದು.
5)	ಅಭಯ	ದೈವ ರಕ್ಷಣೆ
6)	ನಾಗ	ಪಾಶ ಆಸೆಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತಿ ಹೊಂದುವುದರ ಸೂಚನೆ
7)	ಪಾಶ	ಮಾಯೆಯ ರೂಪಗಳು
8)	ಅಂಕುಶ	ಬಣ್ಣವಿಲ್ಲದ್ದು
9)	ಗಂಟೆ	ನಾದಮಯ
10)	ಅಗ್ನಿ	ಏಕತೆ, ಸಮಾನತೆ, ಶುದ್ಧ

ಇವು ಯಜ್ಞಾಂಗ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಬರುವಂತೆ ಧಶಾಯುಧಗಳು ಪ್ರತಿಮೆಯಲ್ಲಿ ರೂಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಉಪಾಯುಧಗಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅವು ಯಾವುದೆಂದರೆ ಶಕ್ತಿ, ಶೂಲ, ಭರ್ಜಿ, ದಂಡ, ವಜ್ರ, ಪಾಶ, ಅಂಕುಶ, ಧ್ವಜ, ಗದೆ, ಬಿಲ್ಲು, ಬಾಣ, ಪರಶು, ಡಮರುಗ, ಚಕ್ರ, ಶಂಖ, ಕಮಂಡಲು, ಗಂಟೆ, ಸರ್ಪ, ಮಕರ, ಕೌಸ್ತುಭ, ಅಗ್ನಿ, ವೀರನೂಪುರ, ಖಟ್ವಾಂಗ, ಕತ್ತಿ, ಗುರಾಣಿ, ಶ್ರೀವತ್ಸ, ಈಟಿ, ಸೃಕ್-ಸ್ರುವ, ಚಾಟಿ, ದಂತ, ಕುದುರೆ, ಕನ್ನಡಿ, ವೀರದಂಡ, ರಾಜ ದಂಡ ಇತ್ಯಾದಿ.. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಆಯುಧಗಳಿಗೂ ಪುರುಷ, ಸ್ತ್ರೀ, ನಪುಂಸಕ ಎಂದು ವಿಭಾಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

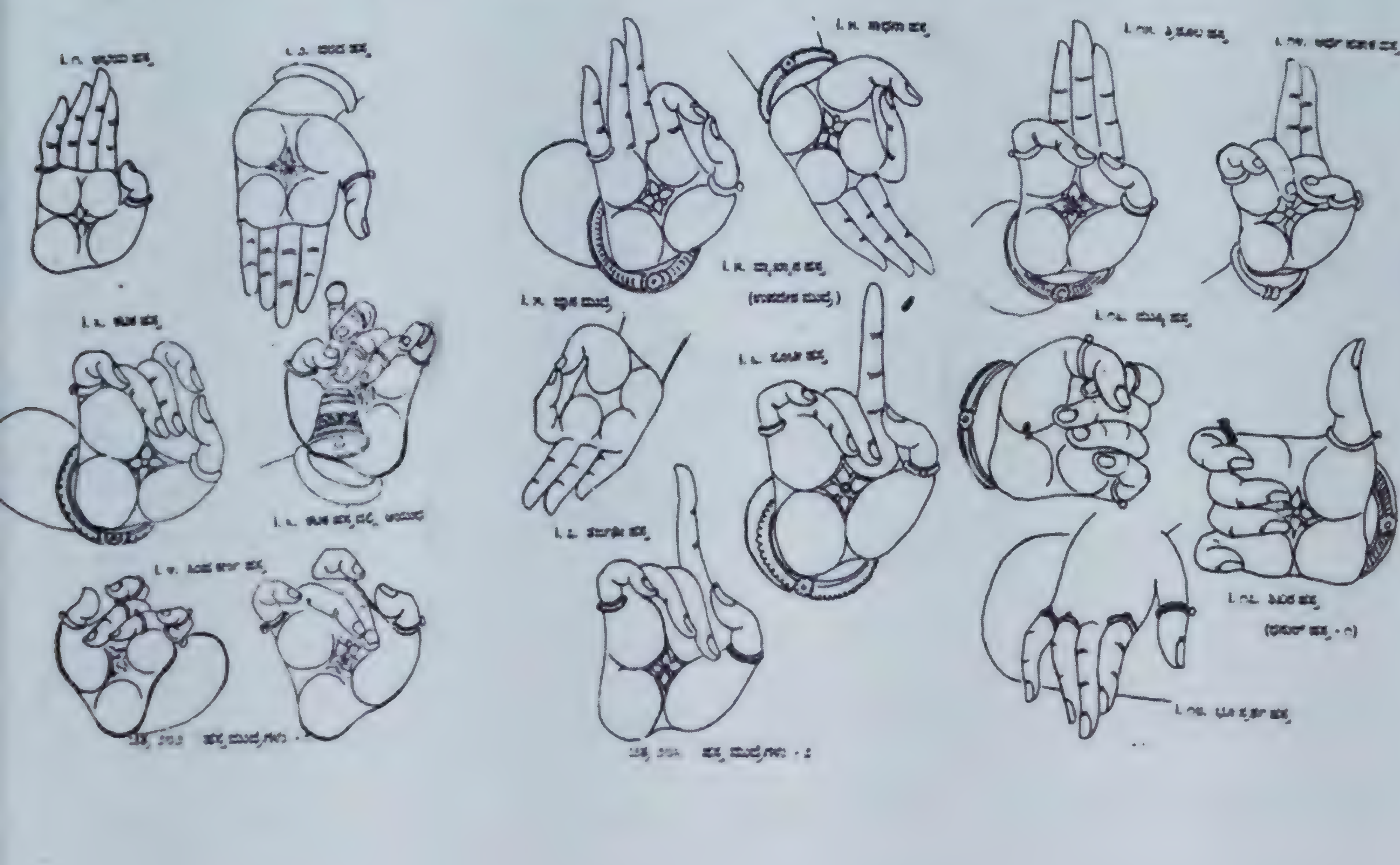

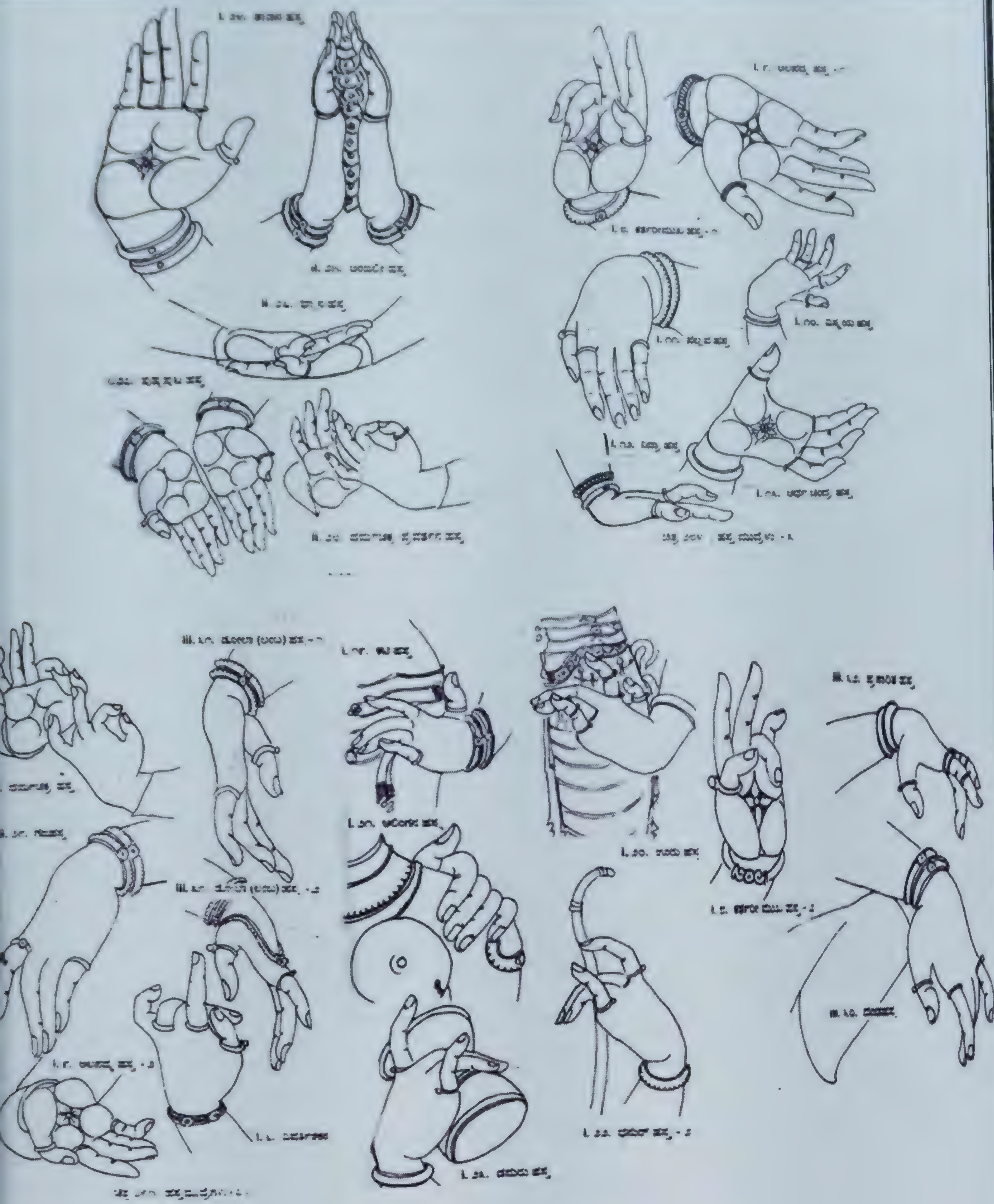
<u>ಹಸ್ತಮುದ್ರೆಗಳು:-</u> ಅಭಿನಯವನ್ನು ಭಾವಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೋರಿಸಲು ನೃತ್ಯ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಹಸ್ತಮುದ್ರೆಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ತೆರನಾಗಿ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಹಸ್ತಮುದ್ರೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಅಭಿನಯದಲ್ಲಿ ಹಸ್ತವು ಒಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ಭಾಗವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತದೆ. ಕೈಬೆರಳುಗಳ ಮಡಚುವಿಕೆ, ಚಾಚಿರುವಿಕೆ, ಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಸೇರಿ ಇರುವ ಬಗೆ, ಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ

ಕೊಂಡಿರುವ ಪರಿ, ಕೂಡಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ರೀತಿ ಈ ಐದು ಬಗೆಗಳನ್ನೂ ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗುವಂತೆ ಕಣ್ಣಿನ ಭಾವಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಮನುಷ್ಯನು ತನ್ನ ಅಂತರಂಗದ ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ಹೊರಸೂಸುವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಕೈಯ ಅಭಿನಯಭೇದಗಳನ್ನೇ "ಮುದ್ರೆ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಹಸ್ತ ಮುದ್ರೆ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ 2 ಬಗೆಯ ಹಸ್ತಮುದ್ರೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. (1) ವೃತ್ತಿ ಹಸ್ತ (2) ಉಪಮಾ ಹಸ್ತ. ಈ ಎರಡು ಸೇರಿ ಒಟ್ಟಾರೆ 32 ಹಸ್ತಮುದ್ರೆಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. (1) ಅಭಯ ಹಸ್ತ (2) ವರದ ಹಸ್ತ (3) ಕಟಕ ಹಸ್ತ (4) ಸಿಂಹಕರ್ಣ ಹಸ್ತ (5) ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಹಸ್ತ (6) ಸೂಚಿ ಹಸ್ತ (7) ತರ್ಜನೀ ಹಸ್ತ (8) ಕರ್ತರಿ ಮುಖ ಹಸ್ತ (9) ಅಲಪಧ್ಮ ಹಸ್ತ (10) ವಿಸ್ಮಯ ಹಸ್ತ (11) ಪಲ್ಲವ ಹಸ್ತ (12) ನಿದ್ರಾಹಸ್ತ (13) ಅರ್ಧಚಂದ್ರ ಹಸ್ತ (14) ಅರ್ಧಪತಾಕ ಹಸ್ತ (15) ತ್ರಿಶೂಲಹಸ್ತ (16) ಮುಷ್ಟಿ ಹಸ್ತ (17) ಶಿಖರ ಹಸ್ತ (18) ಭೂಸ್ಪರ್ಶ ಹಸ್ತ (19) ಕಟಿಹಸ್ತ (20) ಊರು ಹಸ್ತ (21) ಆಲಿಂಗನ ಹಸ್ತ (22) ಧನುರ್ ಹಸ್ತ (23) ಡಮರು ಹಸ್ತ (24) ತಾಡನ ಹಸ್ತ (25) ಅಂಜಲೀ ಹಸ್ತ (26) ಧ್ಯಾನ ಹಸ್ತ (27) ಪುಷ್ಪ ಪುಟ ಹಸ್ತ (28) ಧರ್ಮಚಕ್ರ ಪ್ರಭೋದನ ಹಸ್ತ (29) ಗಜಹಸ್ತ (30) ದಂಡಹಸ್ತ (31) ಕರ್ತರಿ ಮುಖಹಸ್ತ (32) ಪ್ರಸಾರಿತ ಹಸ್ತ

ಇಷ್ಟು ಬಗೆಯನ್ನು ಶಿಲ್ಪಿಯು ಶಿಲ್ಪಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಮುದ್ರೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಕಾವ್ಯವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪವು ಮೂಡಿ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಶಿಲ್ಪವು ಪೂರ್ಣವಾದ ಜೀವವನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಏನನ್ನೋ ಹೇಳುವಂತೆ, ಮಾತನಾಡಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ರೂಪಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಇದು ರಥಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ರಥ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ "ನಾಟಕ"ದ ಸಾಲು ಎಂಬ ಒಂದು ವಿಶೇಷವಾದ ಭಾಗವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ ಇಂತಹ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲದೇ ಆಯಾ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮಹಾತ್ಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಏನು ಪಂಚಕೃತ್ಯಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೋ ಅದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ರಥ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಂಚಕೃತ್ಯಗಳು ರಥ ಶಿಲ್ಪ ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯ ಶಿಲ್ಪ ಎರಡರಲ್ಲೂ ಅತಿ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಗವಾಗಿ ಉಪಯೋಗವಾಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

*****

ರಥಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಆದಿಯಿಂದ ಸೂಪ್ತಕಾಂತ್ಯದವರೆಗೆ ಇರುವ ಅಂಗಗಳು:

ಈಗಾಗಲೇ ನಾವು ರಥ ಶಿಲ್ಪ ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯ ಶಿಲ್ಪದ ಮಗ್ಗುಲಗಳನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿರುತ್ತೇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕಮ್ಮಿ ಎರಡು ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ತೆರನಾದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅವು ಯಾವುದೆಂದರೆ ಉಪಪೀಠ, ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಸ್ತಂಭವರ್ಗ, ಪ್ರಸ್ತರ, ಕಂಠ, ಶಿಖರವರ್ಗ, ಸ್ತೂಪಿ ಇದು ಪ್ರಧಾನ ಅಂಗಗಳಾದರೆ ಇನ್ನು ರಥದೇಗುಲ ಎರಡರಲ್ಲೂ ಏಕತಳ, ದ್ವಿತಳಗಳು, ತ್ರಿತಳ ಎಂಬ ತಲಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ರಥದ ಉಪಪೀಠದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಉಪಪೀಠ, ವಿಜಯ ಉಪಪೀಠ, ವಿಜಯ ಮುಖ ಉಪಪೀಠ, ಸುಂದರ ಉಪಪೀಠವನ್ನು ಕಂಡರೆ ದೇವಾಲಯ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ತ್ರಯಾಂಗ ಉಪಪೀಠ, ಪಂಚಾಂಗ ಉಪಪೀಠ, ಪ್ರತಿಭದ್ರ ಉಪಪೀಠ, ಸೌಭದ್ರ ಉಪಪೀಠ, ಪ್ರತಿಸುಂದರ ಉಪಪೀಠ, ಕಲ್ಯಾಣಕಾಂರಿಕಾ ಉಪಪೀಠ, ವೇದಿಭದ್ರ ಉಪಪೀಠಗಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ ರಥದಲ್ಲಿ ವರ್ಧಮಾನ, ಪದ್ಮಗೃಹ, ಸೌಭದ್ರ, ಶ್ರೀಯಾವಹ, ರತಿಭದ್ರ, ಶ್ರೀಪದ್ಮ, ಪದ್ಮಕೇಸರ, ಪದ್ಮಬಂಧ, ಎಂದು ಕರೆದರೆ ಆಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲೇ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಪ್ರತಿ ಕ್ರಮ, ಪದ್ಮಕೇಸರ, ಪುಷ್ಪಪುಷ್ಕಳ, ಶ್ರೀಬಂಧ, ಮಂಚಬಂಧ, ಶ್ರೀಕಾಂತ ಶ್ರೇಣಿಬಂಧ, ಅಬ್ಜಬಂಧ, ವಪ್ರಬಂಧ, ಪ್ರತಿ ಸುಂದರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಗುರುತಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಸರ್ವೇಸಾಮಾನ್ಯ ಎರಡರಲ್ಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಮ್ಮಿ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿದ್ದು ಕೆಲವು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಸ್ತಂಭವರ್ಗವು ಎರಡರಲ್ಲೂ ಕುಂಭಮಂಡ್ಯಾದಿ ವರ್ಗಗಳಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು ಎಂಬುವುದು ಶಾಸ್ತ್ರದ ಮತ ರಥವು ಯಾವ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿರುತ್ತದೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಬವು ಇರಬೇಕು ಎಂಬುವುದು ಶಾಸ್ತ್ರದ ಮತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಸ್ತರವರ್ಗವನ್ನು ಎರಡು ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಅದರ ಉಪವರ್ಗವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶವೇನೆಂದರೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ರಥಗಳು ಸ್ತಂಭವರ್ಗದ ತನಕ ಮರದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಉಳಿದ ವರ್ಗಗಳನ್ನು ಕಾಲದೇಶಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಬಿದಿರಿನಿಂದ ಬಟ್ಟೆ,

ಪತಾಕೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಮರದಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಿಸುವುದು ಎಂದಾದರೆ ಮರದಲ್ಲಿಯೇ ಆಲಯದ ಪ್ರಸ್ತರ ಲಕ್ಷಣದಂತೆ ನಿರ್ಮಿಸುವುದು ಶಿಲ್ಪಿಯ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯಾಗಿದೆ.

ಕಂಠವನ್ನು ಬಟ್ಟೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸುವ ವಾಡಿಕೆ ಇದ್ದು ಇದನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯ ಆಡುಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ "ಕೋಟೆ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಉಳಿದಂತೆ ಮರ ಸಂಬಂಧಿ ರಥವಾದರೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಭಾಗಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಶಿಖರವರ್ಗ ಎಂಬುವುದನ್ನು ರಥಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಬಿದಿರು ಅಥವಾ ಅಡಿಕೆಯ ಸಲಾಕೆಗಳಿಂದ ಒಂದು ಬೃಹತ್ ಆಕಾರದ ಬುಗುರಿಯಂತೆ ಗೂಡನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಒಂದನ್ನು ಬಣ್ಣಬಣ್ಣದ ಬಟ್ಟೆ ಅಥವಾ ನಾನಾ ವರ್ಣಗಳ ಪತಾಕೆಯಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮರದ ಶಿಖರವಾದರೆ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಖರವರ್ಗವನ್ನು ಹೇಗೆ ನಿರ್ಮಿಸಿರುತ್ತಾರೋ ಅದೇ ತೆರನಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸುವುದು ವಾಡಿಕೆ.

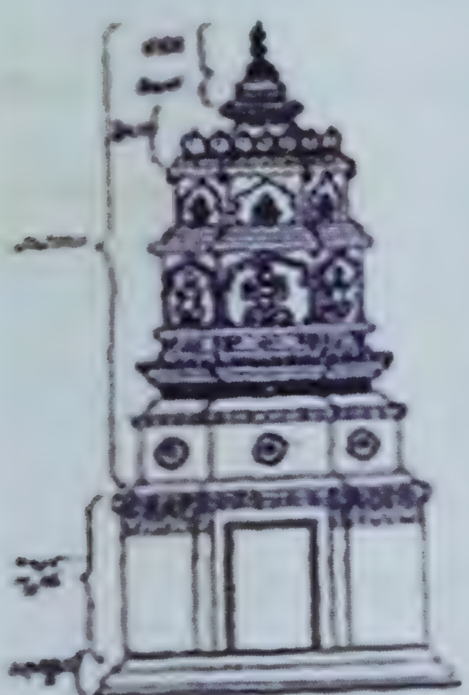
ಸ್ತೂಪಿ ವರ್ಗವನ್ನು ದೇವಾಲಯಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ರಥಶಿಲ್ಪ ಎರಡರಲ್ಲೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಲೋಹಗಳಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಸ್ತೂಪಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಎರಡರಲ್ಲೂ ಸರ್ವೇಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಇಷ್ಟು ವರ್ಗಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ತರನಾಗಿ ರೂಪಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇನ್ನು ಶಿಖರ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿಯೂ ರಥಶಿಲ್ಪ ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯ ಶಿಲ್ಪ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದಷ್ಟು ಬಗೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ರಥಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತಿಗಳಿರುವುದನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತಾ "ಜಾತಿಶ್ಚಂದ" ವಿಕಲ್ಪಾಭಾಸ ಭೇದೋಕ್ತ ಮಿಷ್ಯತೇ। ಜಾತ್ಯೋಕು ಕರಥಾಂಗೇನ ವೈ "ನಾಗಾಧಿ ಚಕ್ರಯುಕ್" ಅಂದರೆ ಜಾತಿ, ಛಂದ, ವಿಕಲ್ಪ, ಆಭಾಸ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಗಳಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ತೆರನಾಗಿ ಆಲಯ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಹೆಸರಿನ ಜಾತಿಗಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ

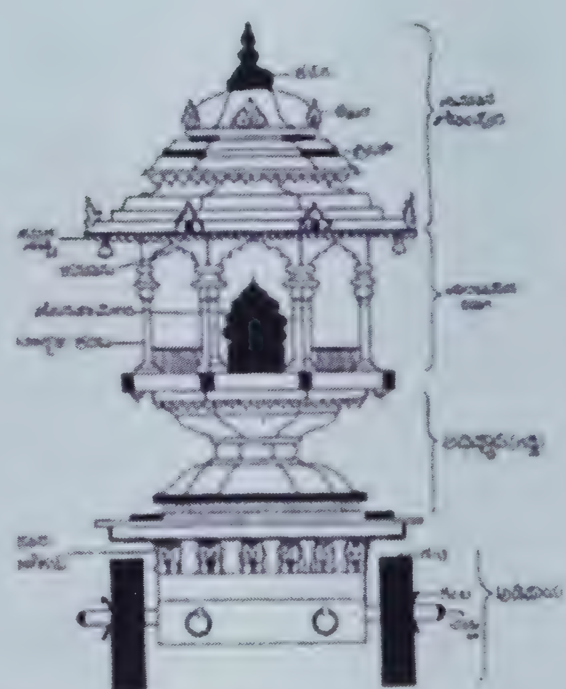
ಈ ಎರಡು ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರಾಕಾರಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಕಮ್ಮಿ ಒಂದೇ ರೀತಿ ಇರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಎರಡೂ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಮಾನವಾಗಿರುವಂತಹುದು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

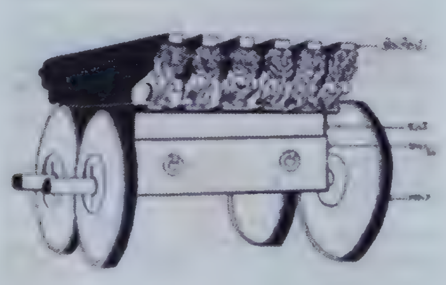
ರಥಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಯಾನವಾಗಿ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಲು ಅಕ್ಷ, ಉತ್ತರ ಚಕ್ರಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇದರ ಮೇಲೆಯೇ ರಥಶಿಲ್ಪ ಎಂಬ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರತಿಕೃತಿಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಆಯಾ ದೇಶೀಯ ಭೇದಗಳನ್ನು ಇರಿಸಿ ದೇವರಿಗೆ ಉತ್ಸವಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇದನ್ನು ಹಗ್ಗದ ಸಹಾಯದ ಮೂಲಕ ಭಕ್ತ ಜನ ಎಳೆದೊಯ್ದು ಉತ್ಸವವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಎರಡೂ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ತೆರನಾದ ಒಂದು ಚರ ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇರುವಂತೆ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಪೂಜಿಸಿ ಉತ್ಸವವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡೂ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಭಿನ್ನತೆಯನ್ನು ಗಳಿಸದೇ ಸಾಮ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

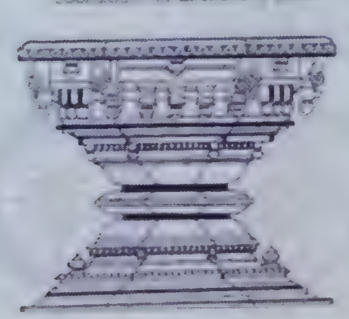

ಒಂದು ದೇವಾಲಯ

ದೇವಾಲಯದ ರಥ

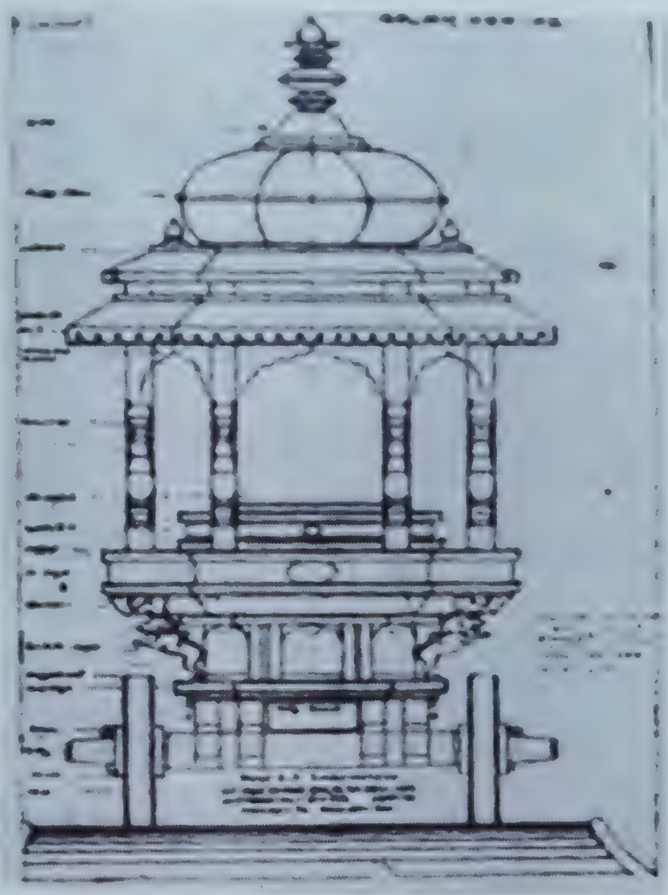

<u>ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ರಥಶಿಲ್ಪದ ಉಲ್ಲೇಖ</u>

ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತಗಳು ನಮ್ಮ ಭಾರತೀಯ ಜೀವನ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಸಹಕಾರಿಯಾದಂತ ಕಾವ್ಯಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲದ ಜನರ ವೈಭವ, ನಿತ್ಯ ನೈಮಿತ್ತಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳು, ಧಾರ್ಮಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆ, ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳು ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಅಂದಿನ ಸಮಾಜದ ಒಟ್ಟು ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ತಿಳಿಹೇಳುವಂತಹ ವಿಷಯಗಳಾಗಿವೆ. ರಾಮಾಯಣದ ಎಂಟನೆ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ರಾಜಮಾರ್ಗ ನಿರ್ಮಾಣದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತಾ–

ಅಥ ಭೂಮಿ ಪ್ರದೇಶಜ್ಞಃ ಸೂತ್ರಕರ್ಮ ವಿಶಾರದಾಃ ।
ಸ್ವಕರ್ಮಾಭಿರತಾಃ ಶೂರಾಃ ಖನಕಾ ಯಂತ್ರಕಾಸ್ತಥಾ ॥
ಕರ್ಮಾಂತಿಕಾಃ ಸ್ಥಪತಯಃ ಪುರುಷಾ ಯಂತ್ರಕೋವಿದಾಃ ।
ತಥಾ ವರ್ಧಕಯಶ್ಚೈವ ಮಾರ್ಗಿಣೋ ವೃಕ್ಷತಕ್ಷಕಾ: ॥
ಸೂಪಕಾರಾಃ। ಸುಧಾಕಾರಾ ವಂಶಕರ್ಮ ಕೃತಸ್ತದಾ ।
ಸಮರ್ಥಾ ಯೇ ಚ ದ್ರಷ್ಟಾರಃ ಪುರತಶ್ಚ ಪ್ರತಸ್ಥಿರೇ ।
ಸತು ಹರ್ಷಾತ್ತಮುದ್ದೇಶಂ ಜನೌಘೋ ವಿಪುಲಃ ಪ್ರಯಾನ್ ॥
ಅಶೋಭತಃ ಮಹಾವೇಗಃ ಸಾಗರಸ್ಯೇವ ಪರ್ವಣಿ ।
ತೇ ಸ್ವವಾರಂ ಸಮಾಸ್ಥಾಯ ವ ತ್ಮಕರ್ಮಣಿ ಕೋವಿದಾಃ ॥।
ಕರಣೈರ್ವಿವಿಧೋಪೇತೈಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ ಸಂಪ್ರತಸ್ಥಿರೇ॥

ಅಂದರೆ ಪುರದ ಜನರು ಭರತನ ಅಣತಿಯಂತೆ ಅರಣ್ಯ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಹಳ್ಳ ತಿಟ್ಟು, ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವರೂ ಸೂತ್ರಕರ್ಮ (ಹಗ್ಗದ ಮೂಲಕ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಳತೆ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ) ಕುಶಲರೂ ಮಾರ್ಗರಕ್ಷಣೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾವಂತರೂ, ಶೂರರೂ, ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಗೆಯುವವರೂ, ಸುರಂಗವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವವರೂ ಹಳ್ಳ, ನದಿಗಳನ್ನು ದಾಟಲು ಬೇಕಾದ ಯಂತ್ರ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವರೂ, ವೇತನದಿಂದ ಜೀವಿಸುವವರೂ ರಥವೇ ಮೊದಲಾದ ವಾಹನಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರೂ, ಯಂತ್ರಚಾಲನೆಯಲ್ಲಿ ಕುಶಲರೂ, ಕಾಷ್ಠ ಶಿಲ್ಪಿಗಳೂ, ಬಾವಿ ತೋಡುವವರೂ, ಬಣ್ಣಹಚ್ಚುವವರೂ, ಚಮ್ಮಾರರೂ ಹಿಂದೆ ಅರಣ್ಯ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬಲ್ಲ ಜನರು, ಸಮರ್ಥಶಾಲಿಗಳು ಮುಂದಾಗಿ ನಡೆದರು. ಮಾರ್ಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣರಾದ ಆ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸಹಾಯಕರೊಂದಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಕಾರದ ಗುದ್ದಲಿ, ಪಿಕ್ಕಾಸು, ಮೆಂಕರಿ ಮೊದಲಾದ ಸಲಕರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಮುನ್ನಡೆದರು.

ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶವೇನೆಂದರೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಕಾರರು, ಸ್ಥಪತಿಗಳು, ಶಿಲ್ಪಿಗಳು, ರಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಂತಹವರು ಇದ್ದರು ಎಂಬುವುದು ಖಾತ್ರಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅವರವರು ಅವರವರಿಗೆ ತಿಳಿದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬುವುದು ಮನಗಾಣುತ್ತದೆ.

ರಾಮನು ಇಂದ್ರನು ಕಳುಹಿಸಿದಂತ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮಾಡುವುದನ್ನು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅದೇ ತೆರನಾಗಿ ರಾವಣನಲ್ಲಿಯೂ ರಥಗಳಿರುವುದನ್ನು ರಾಮಾಯಣವು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ರಾವಣಾಯ ಶರಾನ್‌ಘೋರಾನ್ವಿಸಸರ್ಜ ಚ ಮೂಮುಖೇ ।

ಅಥಾನ್ಯ ರಥಮಾಸ್ಥಾಯ ರಾವಣೋ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಪಃ ॥

ಅಭ್ಯಧಾವತ ಕೌಕುತ್ಸ್ಥಂ ಸ್ವರ್ಭಾನುರಿವ ಭಾಸ್ಕರಮ್ ॥ 2 1/2 ॥

ದಶಗ್ರೀವೋ ರಥಸ್ಥಸ್ತು ರಾಮಂ ವಜ್ರೋಪಮೈಃ ಶರೈಃ ।

ಆಜಘಾನ ಮಹಾಶೈಲಂ ಧಾರಾಭಿರಿವ ತೋಯದಃ ॥ 3 ॥

ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ ರಾಮನು ಘೋರವಾದ ಬಾಣಗಳನ್ನೂ ರಾವಣನಿಗೆ ಗುರಿಯಿಟ್ಟು ಪ್ರಯೋಗಿಸತೊಡಗಿದನು. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ರಾವಣನೂ ಕೂಡ ಇನ್ನೊಂದು ರಥದಲ್ಲಿ ಕುರಿತು ರಾಮ

ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವಂತೆ ಶ್ರೀ ರಾಮನನ್ನು ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿದನು. ಅಂದರೆ ರಾವಣಾಸುರನು ರಾಮನ ದಾಳಿಯನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿ ರಥದಿಂದ ರಾಮನ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಪ್ರತಿದಾಳಿ ಮಾಡಿದನು. ಅದು ಆತನ ರಥದಿಂದಲೇ ಎಂಬುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಥವನ್ನು ಯುದ್ಧ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದನ್ನು ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಯಾನವಾಗಿ ರಥಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ರಾಮನ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ದೇವೇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸಾರಥಿಯಾದ "ಮಾತಾಲಿ"ಯಲ್ಲಿ ರಥವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇದೇ ತೆರನಾಗಿ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬಹು ವಿಧವಾಗಿ ರಥಶಿಲ್ಪದ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ವೇದವ್ಯಾಸರು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬಹು ವಿಧವಾದ ವರ್ಣನೆಯು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ

ಮೂರ್ತೀಃ ಸರ್ವಃ ಸಮಾಧಾಯ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಸ್ಯ ತತಸ್ತತಃ ।

ರಥಂ ತೇ ಕಲ್ಪಯಿಷ್ಯಾಮೋ ದೇವೇಶ್ವರ ಸವರ್ಚಸಮ್ ॥

ತಥೈವ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ವಿಹಿತಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಕೃತಂ ಶುಭಮ್ ।

ತತೋ ವಿಬುಧಾ ಶಾರ್ಧೂಲಾಸ್ತೇ ರಥಂ ಸಮಕಲ್ಪಯನ್ ॥

ವಿಷ್ಣುಂ ಸೋಮಂ ಹುತಾಂಶಂ ಚ ತಸ್ಯೇಷುಂ ಸಮಕಲ್ಪಯನ್ ।

ಶೃಂಗ ಮಗ್ನಿರ್ಬಭೂವಾಸ್ಯ ಭಲ್ಲಃ ಸೋಮೋ ವಿಶಾಂಪತೇ ॥

ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ತೇಜಸ್ಸನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಬಹು ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸುವ ಆ ರಥವು ಬಹುತೇಜೋಶ್ಯಾಲಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ದೇವತೆಗಳು ಹೇಳಿದರು.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ರಥ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ. ವಿಷ್ಣು-ಚಂದ್ರ-ಅಗ್ನಿ ಈ ಮೂವರನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಬಾಣವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ. ನಗರ, ಪರ್ವತ, ವನ, ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಆಧಾರ ಭೂತವಾದ ಪ್ರಥ್ವೀದೇವಿಯನ್ನೇ ರಥವನ್ನಾಗಿಸಿದ. ಮಂದರಾಚಲವೇ ಅಕ್ಷವಾಯಿತು. ಮಹಾನದಿ ಗಂಗೆಯು ಅಕ್ಷದ ಆಶ್ಯ (ಜಂಘಾ) ಆಯಿತು. ದಿಕ್ಕು-ವಿದಿಕ್ಕುಗಳು ರಥದ ಆವರಣವಾಯಿತು. ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಈಷ ದಂಡವಾಯಿತು. ಯುಗವು ಕೃತಯುತವಾಯಿತು. ವಾಸುಕಿ ಕೂಬರವಾಯಿತು (ರಥದ ಈಸು). ಹಿಮಾಲಯ ರಥದ ಅಪಸ್ಕರ (ರಥದ ಹಿಂಭಾಗ ಅಂಗ) ಮತ್ತು ವಿಂಧ್ಯಾಚಲ ಆಧಾರ ಕಾಷ್ಠವಾಯಿತು. ಉದಯಾಚಲಾಸ್ತಾಚಲಗಳು ಚಕ್ರಗಳ ಹೊರವೃತ್ತಗಳಾದವು. ದಾನವರ

ಗ್ರಹಗಳು, ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಬಂಧಿಸುವ ರಜ್ಜುವಾಯಿತು. ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳು ಚಕ್ರಗಳ ಉಂಗುರಗಳಾದರು. ರಥದ ಬಂಧನ ಸಾಮಗ್ರಿಯ ನದಿಗಳಾಗಿದ್ದವು. ದಿನ-ರಾತ್ರಿ, ಕಾಲ, ಕಾಷ್ಠ ಮತ್ತು ಆರು ಋತುಗಳು ರಥದ ತಳಭಾಗವಾಯಿತು. ಗ್ರಹ-ತಾರೆಗಳು ರಥರಕ್ಷಣೆಯ ವ್ಯೂಢವಾಯಿತು. ಧರ್ಮ-ಅರ್ಥ-ಕಾಮ ಮೂರನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ರಥದ ಅಸನ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಫಲ-ಪುಷ್ಪಗಳೊಂದಿಗಿದ್ದ ಗಿಡಗಳು ಘಂಟೆಯಾಯಿತು. ಸೂರ್ಯ-ಚಂದ್ರರನ್ನು ರಥದ ಚಕ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ದಿನ-ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ಮುಂಭಾಗ-ಹಿಂಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ರೂಪಿಸಿದ. ಆದಿದಶನಾಗರನೂ ಈಷದಂಡದಲ್ಲಿ (ರಥದ ಮುಂಗೋಲು) ಸೇರಿಸಲಾಯಿತು. ದ್ಯಲೋಕ ಯುಗದಲ್ಲಿ (ಕೂಬರದಲ್ಲಿ) ಸೇರಿಕೊಂಡಿತು. ಪ್ರಳಯಕಾಲದ ಮೇಘಗಳು ಯುಗಚರ್ಮವಾಯಿತು. ಕಾಲಪೃಷ್ಠ, ನಹುಷ, ಕರ್ಕೋಟಕ, ಧನಂಜಯ ಮುಂತಾದ ನಾಗರು ಕುದುರೆಗಳ ಕೇಸರ ಬಂಧುಗಳಾದವು. ದಿಶೇ—ವಿದಿಶೆಗಳು ಕುದುರೆ(ರಶ್ಮಿ) ಗಳಾದವು. ಸಂಧ್ಯ, ದೃತಿ, ಮೇಧಾ, ಸ್ಥಿತಿ, ಗ್ರಹ, ನಕ್ಷತ್ರ-ತಾರೆಗಳು ರಥದ ಹೊರ ಆವರಣ (ಚರ್ಮ) ವಾಯಿತು. ಇಂದ್ರ ವರುಣ ಕುಬೇರ ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಲೋಕಪಾಲರು ಕುದುರೆಗಳಾದರು. ಸಿನಿವಾಲಿ, ಅನುಮತಿ, ಕುಹು ಮತ್ತು ರಾಕಾ ದೇವಿಯರನ್ನು ಕುದುರೆಗಳ ನೊಗ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಇವರ ಅಧಿಕಾರಿ ದೇವತೆಗಳು ಕಡಿವಾಣದಲ್ಲಿಯ ಕೀಲಗಳಾದರು. ರಥದ ಆಧಾರ ಭೂಮಿ ಮನವಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ಸಾಗಲು ಸರಸ್ವತಿಯೇ ಮಾರ್ಗವಾದಳು. ಮಿಂಚು, ಇಂದ್ರಧನುಷ್‌ಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃಕವಾಗಿದ್ದ ಆ ರಥದ ಬಹುರಂಗಿನ ಪತಾಕೆಗಳು ವಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾಗಿ ಹಾರಾಡುತ್ತಿದ್ದವು. ವಷಟ್ಕಾರಮಂತ್ರಗಳು ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಚಾಟಿಯಾಯಿತು. ಗಾಯತ್ರಿ ಆ ರಥದ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಹಗ್ಗವಾಯಿತು. ಸಂವತ್ಸರ ಧನುಸ್ಸಾಯಿತು. ಸಾವಿತ್ರಿ ಧನುಸ್ಸಿನ ಪ್ರತ್ಯಂಚ (ಹಗ್ಗ)ವಾಯಿತು. ಮಹಾದೇವನಿಗೆ ಅಮೂಲ್ಯ ರತ್ನಗಳಿಂದ, ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ಅಭೇದ್ಯ ಹಾಗೂ ಕಲಾತ್ಮಕವಾದ, ಕಾಲಚಕ್ರದಿಂದ ಭೇದಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ದಿವ್ಯ ಕವಚವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾಯಿತು. ಕನಕಮಯ ಮೇರುಪರ್ವತವು ರಥ ಧ್ವಜದ ದಂಡವಾಯಿತು. ಮಿಂಚುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ಮೋಡಗಳೇ ಯಜುರ್ವೇದಿ ಋತ್ವಿಜರ ಮಧ್ಯೆ ಇದ್ದ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಕಾಂತಿಮಾನವಾದ ಪತಾಕೆಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಆ ರಥದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಸಕಲ ತೇಜವು ಏಕತ್ರಗೊಂಡಿತ್ತು. ನಿರ್ಮಾಣದ ನಂತರ ಅದನ್ನು ನೋಡಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಚಕಿತರಾದರು.

ಹೀಗೆ ರಾಮಾಯಣ ಮಹಾಭಾರತಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ರಥದ ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖ ಗಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಉಪಸಂಹಾರ :

ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರಥಶಿಲ್ಪವು ಯಾನ ಸಾಧನವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿರುತ್ತೇವೆ. ಅದಲ್ಲದೇ ಸ್ಥಾಪತ್ಯವೇದ ಮತ್ತು ಸ್ಥಪತಿಪಟ್ಟವನ್ನು ಏರುವಲ್ಲಿಯೂ ರಥಶಿಲ್ಪವು ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಎಸಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದಿರುತ್ತೇವೆ. ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ರಥಶಿಲ್ಪವು ಇದ್ದು ಅದರ ಇತಿಹಾಸ ರಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಬಗೆಗಳು, ರಥದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವು ದೊರೆತಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ನೋಡಬಹುದು. ಅಲ್ಲದೇ ರಾಮಯಣ ಮತ್ತು ಮಹಾಭಾರತದಂತಹ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಥಶಿಲ್ಪದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ವೇದ ಕಾಲದಿಂದ ಇತ್ತೀಚಿನವರೆಗೂ ರಥವನ್ನು ಯಾನವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಚಕ್ರದ ಬಳಕೆಯನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡು ಶಕ್ತಿಯ ಅತಿ ಕಡಿಮೆ ಬಳಕೆಯಿಂದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಾಗಿಸಲೂ ಅಥವಾ ಉತ್ಸವಾರ್ಥವಾಗಿಯೋ ಅನೇಕ ತೆರನಾಗಿ ಜನರ ನಿತ್ಯ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡಿರುತ್ತೇವೆ.

ದೇವಾಲಯ ಶಿಲ್ಪದ ಉಗಮದ ನಂತರ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ರಥವನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಸವಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ರಚಿಸಿದ್ದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆಡು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮರಥ, ಪುಷ್ಪರಥ, ವಿಮಾನ, ಚಂದ್ರಮಂಡಲ, ಸೂರ್ಯ ಮಂಡಲ ಇತ್ಯಾದಿ ಇದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆಡು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ರಥಕ್ಕೂ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚುಕಮ್ಮಿ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಗುರುತಿಸಲು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಹೆಸರನ್ನಷ್ಟೇ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಆಡು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ರಥವನ್ನು ಯಾನವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಕೇವಲ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಸವದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಎಂಬುವುದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶವಾಗಿದೆ.

ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ದೇವನನ್ನು ನೋಡಲು ಭಕ್ತರು ಆಲಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ರಥದಲ್ಲಿ ದೇವರೇ ಕುಳಿತು ಭಕ್ತರನ್ನು ಆಶೀರ್ವದಿಸಲು ಜನರ ಬಳಿಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುವುದು ನಂಬಿಕೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ರಥಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಈಗಾಗಲೇ ನೋಡಿರುತ್ತೇವೆ. ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಏನೋನು ಶಾಸ್ತ್ರವು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುತ್ತದೋ ಅದೇ ತೆರನಾಗಿ ಸಪ್ತ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ರಥ

ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚೇನೂ ಭೇದವನ್ನು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಬಳಸಿರುವಂತಹ ವಸ್ತುಗಳು ಮಾತ್ರ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಇದ್ದರೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಮ್ಮಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಪ್ರಕಾರದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವಸ್ತು ಸಮನ್ವಯತೆಯನ್ನು ಕಾಯ್ದಿರಿಸಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣವಾದರೆ ರಥದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರಭಾಗಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಕಲ್ಲನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಮರವು ಎರಡೂ ತೆರನಾದ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೇ ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇನ್ನು ಲೋಹವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವೇ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗವಾದರೆ ರಥದಲ್ಲಿ ಬಹುಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಹವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ವಸ್ತುಗಳ ಬಳಸುವಿಕೆಯಿಂದ ನಾವು ಯಾವುದೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೇಳಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇನ್ನು ನಂತರದಲ್ಲಿ ರಥದ ಅಂಗಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಲೆಕ್ಕಿಸಿದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವುದೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ನಾವು ಈಗಾಗಲೇ ಮೊದಲಿನ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿದಿರುತ್ತೇವೆ. ಕೆಲವೇ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತೂಕದ ಸಮಸ್ಯೆ ಎದುರಾದಾಗ ಬಟ್ಟೆಗಳಿಂದ ಗೋಪುರವನ್ನೂ, ಅಡಿಕೆ ಸಲಾಕೆಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಕಲ್ಪನೆಯ ಗೂಡನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿಯೋ ರಥದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇದನ್ನು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು ಇದ್ದಿರಬಹುದು. ಅದೇನೆಂದರೆ ರಥವು ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಂದೋ, ಎರಡೋ, ಮೂರು ಬಾರಿಯೋ ಉಪಯೋಗವಾಗುವ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಜಾಗದ ಕೊರತೆ ಅಥವಾ ಇತರ ಅನಾನುಕೂಲತೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ತಡಿಕೆಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಅದಲ್ಲದೇ ಪ್ರತಿಬಾರಿಯೂ ಉತ್ಸವಕ್ಕೆ ಹೊಸ ರಥವನ್ನು ತಯಾರಿಸಬೇಕು ಎಂಬುವುದು ಶಾಸ್ತ್ರದ ನಿಯಮ. ಇದು ಕೇವಲ ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಉಪಯೋಗವೆಂದು ಗೋಪುರ ಭಾಗವನ್ನು ಬಟ್ಟೆಗಳಿಂದ, ಪತಾಕೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿರಲೂ ಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಪುರಿಯ ಜಗನ್ನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಹೊಸ ರಥಗಳನ್ನೇ ಪ್ರತೀ ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲೂ ರಚಿಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಗೆಡ್ಡೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ಮರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಉಳಿದ ಭಾಗವನ್ನು ಬಟ್ಟೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಬಟ್ಟೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸುವ ಆಕಾರವು ಮೂಲ ದೇಗುಲದ ಆಕಾರವನ್ನೇ ಹೊಂದಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ರಥದಲ್ಲಿ

ದೇವಾಲಯದ ಒಟ್ಟಾರೆ ಭಾಗಗಳಿದ್ದು ಈ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಯಾನವಾಗಿ ಒಯ್ಯಲು ಒಂದು ಸಾಧನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿರುವುದು ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಗಳ ವಿಚಕ್ಷಣತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಇನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸುವಂತಹ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಿರಬಹುದು, ವೃತ್ತಿಯ ತಾಂತ್ರಿಕ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಗಳು ಎರಡೂ ಪ್ರಕಾರದ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವಾಗಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿಲ್ಲದೆ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ರಥಪ್ರತಿಷ್ಠೆ, ದೇವಾಲಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವುದೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಕಾಣದೇ ಎರಡೂ ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಪತಿಯ ಪಾತ್ರದ ಬಗ್ಗೆ, ಆತನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಕೆಲಸವೂ ಸಮಾನವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನತೆಯ ಛಾಯೆ ಇರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ತದನಂತರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಪತಿಯವರಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸುವ ಗೌರವಾದರದ ಬಗ್ಗೆಯೂ ನಮಗೆ ಅರಿವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಕೊನೆಯ ಭಾಗವಾದ ಫಲನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಕಂಡಿದ್ದು ಶಿಲ್ಪ ಎಂಬುವುದೇ ಲೋಕ ಸಂಗ್ರಹವಾದ ಕರ್ಮ. ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಏಳಿಗೆಗೆ ಇರುವ ವಸ್ತುವಾಗಿರದೇ ಎಲ್ಲವೂ ಮಹಾಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದ ಫಲವೇನು ಹೇಳುತ್ತದೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಯಜ್ಞದ ಕುರಿತಾಗಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ.

ಏಭಿಃ ಸುಖಂ ಜೀವಿಯುರ್ಲೋಕಾಃ ।

ಏಭಿರಾಪ್ನು ಯಾನ್ನಿಶ್ರ್ಯೇಯಸಂ ॥

ಏಭಿರ್ಭವಂತಿ ಜಗಂತಿ ಚಕ್ಷುಷ್ಮಂತಿ ।

ಏಭಿಃ ಪೂಜ್ಯಂತೇತ್ರ ವೇದಸಃ ಸ್ಥಪತಯಶ್ಚ ॥

ಏಭಿಃ ಪೂರ್ಣಂ ಭವತ್ಯಾನಂದಂಚ ।

ಏಭಿರ್ಮುಮುಕ್ಷವಃ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ ಮೋಕ್ಷಂ ॥ ಎಂದಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅಂದರೆ ಎರಡೂ ಶಿಲ್ಪ ಪ್ರಕಾರಗಳು ರಥ ಶಿಲ್ಪವಿರಲಿ ದೇವಾಲಯ ಶಿಲ್ಪವಿರಲಿ ಸ್ಥಾಪತ್ಯ ವೇದದ ಅಂತರ್ನಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ರಥಶಿಲ್ಪವು ಅಕ್ಷ ಉತ್ತರ, ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿಸಿಕೊಂಡು ನಡೆದೇಗುಲವಾಗುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ರಥವು ಖಡಿತವಾಗಿ ನಡೆದೇಗುಲವೇ ಸರಿ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಒಂದು ದೇವರನ್ನು ನಿರಂತರವಾಗಿ

ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡರೆ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿ ದೇವರು ಒಂದು ದಿನದಲ್ಲಿ ಜನರನ್ನು ಕಾಣಲು ಬರುವಂತೆ ಭಾಸವಾಗುವುದನ್ನೇ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ರಥದ ಅಲಂಕರಣವು ದೇವಾಲಯದ ಅಲಂಕರಣದಂತೆ ಸಮಭಾಸವಾಗಿ ಆಲಯದ ಎಲ್ಲಾ ಷಡ್ವರ್ಗಗಳು ರಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಅದೇ ಪ್ರಮಾಣ ಅದೇ ಭಾಗ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿರುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬೇರೆ ಯಾವುದೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ನಾವು ಕಾಣಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡು ಒಂದೇ ನಾಣ್ಯದ ಎರಡು ಮುಖಗಳು, ಒಂದೇ ಬಳ್ಳಿಯ ಎರಡು ಕಾಯಿಗಳು ಇದ್ದಂತೆ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ತೂಕದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿದ್ದು ರುಚಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಕಾಣಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಲೋಕ ಕಲ್ಯಾಣಾರ್ಥವಾದ ಕರ್ಮ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ಒಟ್ಟಾರೆ ಚಿಕ್ಕ ಅಧ್ಯಯನ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಪುಟ್ಟ ಸಂಶೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿದು ಬರುವ ಮುಖ್ಯ ಅಂಶವೆಂದರೆ ರಥವು ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಗೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ವೈದಿಕ ಶಿಲ್ಪದ ಭಾಗವಾಗಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಕ್ರವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ದೇಶದವರಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ನಮ್ಮೀ ಹಿಂದೂ ನಾಗರಿಕತೆ ವೈದಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಕೊಂಡಿದ್ದರು ಎಂಬುವುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರದ ಬಳಕೆಯ ವಿಷಯ ಬೇರೆ ದೇಶಗಳಿಗೆ ರವಾನೆಯಾಗಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ಅಲ್ಲಿಂದ ಜನರು ಸಂಪರ್ಕ ಸಾಧಿಸಿ ಕಂಡು ಕೊಂಡಿರಬಹುದು. ಅದಲ್ಲದೆ ಭಾರತವು ಇಂದಿನ ಭೂಪಟದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತಿಲ್ಲದೆ ವಿಶಾಲ ಭಾರತವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸಿ ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಮಾರ್ಗ ಸೂಚಿಯಾಗಿ ಇರುವುದನ್ನು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೇ ರಥವು ಮೋಕ್ಷ ವಿದ್ಯಾ ಸಾಧನವಾಗಿ ಏನು ಋಷಿ ಮುನಿಗಳು ಅಷ್ಟಾಂಗ ಯೋಗದಿಂದ ಸಮಾಧಿ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬಹುದು ಎಂದಿದ್ದರೋ, ಶಿಲ್ಪವು ಅದೇ ಅಷ್ಟಾಂಗ ಯೋಗದ ಕರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇನ್ನೊಂದು ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ ವೈದಿಕರಲ್ಲಿ ಸೋಮಯಾಗವೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಯಜ್ಞಗಳೆನ್ನುವುದು ಎಲ್ಲರೂ ಮನಗಾಣಬೇಕಾದ ವಿಷಯವಾದರೆ ಶಿಲ್ಪಿಯು ಸ್ಥಪತಿ ಪಟ್ಟವು ಅತೀ ಉನ್ನತಸ್ತರದ ಪಟ್ಟವಾಗಿದ್ದು ಅನದ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ರಥಶಿಲ್ಪವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹೀಗೆ ರಥಶಿಲ್ಪವು ಎಲ್ಲಾ ಬಗೆಗಳಿಂದಲೂ ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮವಾಗಿ ಭಕ್ತ,

ಯಜಮಾನ ರಥಕಾರ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಿಗೆ ಸಮಾಧಿ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತಂದು ಕೊಟ್ಟು ಮೋಕ್ಷ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುವ ಸಾಧನವಾಗಿ ಇಂದು ನಡೆದೇಗುಲಗಳಾಗಿ ಇರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ವಿಷ್ಣು ಕಾಂತಮ್ : ಇದರಲ್ಲಿ ಕಂಠ ಭಾಗವು ಅಷ್ಟ ಪಟ್ಟಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ.

ರುದ್ರಕಾಂತಮ್: ಇದರಲ್ಲಿ ಕಂಠಭಾಗವು ವೃತ್ತಾಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಚಂದ್ರಕಾಂತಮ್: ಇದರ ಕಂಠಭಾಗವು 16 ಕೋನಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತದೆ.

ಶಿವಕಾಂತಮ್ : ಈ ಕಂಬದ ಕಂಠಭಾಗವು 5 ಕೋಣೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಸ್ಕಂದ ಕಾಂತ: ಈ ಕಂಬದ ಕಂಠಭಾಗವು 6 ಪಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತದೆ.

ಭಾನುಕಾಂತ: ಈ ಕಂಬದ ಕಂಠಭಾಗವು 12 ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಕಂಬದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಜಾತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಯಾವ ಜಾತಿಯ ಕಂಬವಾದರೂ ಕುಂಭಮಂಡ್ಯಾದಿ ವರ್ಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಮೂಲ ಯಾವ ಜಾತಿಯ ಕಂಬವೋ ಅದೇ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಸ್ತರ ವರ್ಗ:- ಪ್ರಸ್ತರವರ್ಗವು ಸ್ತಂಭವರ್ಗದ ಮೇಲೆ ಬರುವಂತಹ ವರ್ಗವಾಗಿದ್ದು ಇದನ್ನು ಛಾವಣಿ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಸ್ತರವರ್ಗವು ಆಲಯಕ್ಕೆ ಗಾಳಿ, ಮಳೆ, ಬಿಸಿಲುಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತರದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 3 ಉಪವರ್ಗಗಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. (1) ಉತ್ತರ ವರ್ಗ (2) ಕಪೋತಕವರ್ಗ (3) ವ್ಯಾಳವರ್ಗ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು 19, 21 ಅಂಶಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತರ ಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತಂಭಗವರ್ಗ, ಅಧಿಷ್ಠಾನ ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಬೇಧಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಬಹಳಷಟು ಅಲಂಕಾರ ಬೇದಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಆಯಾ ಕಾಲದೇಶ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಬೇಧಗಳಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಕಂಠವರ್ಗ: ಇದು ಆಲಯ ಪುರುಷನ ಕಂಠ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದು ಇದನ್ನು ಆಲಯದ ಕಂಠ ವರ್ಗವೆಂದೇ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಮನುಷ್ಯ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಗಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಕೃಶವಾದ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದು ಆಲಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಅತಿ ಒಳ ಚಾಚಾಗಿರುವುದನ್ನು

ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ವೇದಿಯು ಪ್ರಸ್ತರ ವರ್ಗದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಕಂಠವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಶಿಖರ ವರ್ಗ:- ಶಿಖರವರ್ಗವು ಕಂಠವರ್ಗದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುವಂತಹ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದು ಪುರುಷನ ಶಿಖರದ ಆಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಶಿಖರವರ್ಗವು ಕೆಳಗಿನ ಅಧಿಷ್ಠಾವರ್ಗವು ಯಾವ ತೆರನಾದ ಆಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತದೋ ಅದೇ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಖರದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಸಮನಾಗಿ ಮುಖನಾಸಿ ಎಂಬ ಭಾಗಗಳು ಬಂದು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖವಿದೆ ಎಂಬುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸಇುತ್ತದೆ. ಈ ನಾಸಿಯನ್ನು ಪುರಷನ ನಾಸಿಕ ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಶಿಖರದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನ ಷಟ್ಚಕ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ "ಸಹಸ್ರಾರ" ಚಕ್ರವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಅಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರ ಪದ್ಮಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಸ್ತೂಪಿ ವರ್ಗ: ಸ್ತೂಪಿ ವರ್ಗವು ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗಗಳಿಗಿಂತ ತುತ್ತ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಇದು ಆಕಾಶ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಇರುವಂತಹ ಎಲ್ಲಾ ಧನಾತ್ಮಕ ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ತನ್ನಡೆಗೆ ಸೆಳೆದು ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಪುರುಷನ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಂತಃಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುವ ಮೂರ್ತಿಗೆ ತಲುಪಿಸಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ನಾವು "ಬ್ರಹ್ಮಬಿಂದು" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ. ಈ ಬ್ರಹ್ಮ ಬಿಂದುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಶಿವಶಕ್ತಿಗಳು ಐಕ್ಯವಾಗಿ ಹೊಸ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ದೇವಾಲಯ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಷಡ್ವರ್ಗವನ್ನು ನಾವು ನೋಡಿರುತ್ತೇವೆ. ಇದು ಪುಡುಷನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಂಗ ಎಂದು ಮೊದಲೇ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುತ್ತೇವೆ. ಹೀಗೆ ದೇವಾಲಯವು ಒಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿದ್ದು ಇದಕ್ಕೆ ಪರಮ ಪುರುಷನೇ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಇದು ದೇವಾಲಯದ ಕುರಿತಾದಂತಹ ಕಿಂಚಿತ್ ವಿವರಣೆಯಾಗಿದೆ. ನಾವು ಸಾಧಿಸ ಹೊರಟ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳು ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿದ್ದನ್ನು ಈ ಮೊದಲೇ ಯಾವುದೇ ಹೆಚ್ಚಿನ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಕಾಣದೇ ಎರಡು ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಥವನ್ನು ನಡೆದೇಗುಲ ಎಂದೇ ಎಲ್ಲರೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸ್ಥಪತಿ ಲಕ್ಷಣ

ಯಾವುದೇ ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಕ್ರಮವುಂಟು. ಮೊದಲಿಗೆ ಯಜಮಾನನಿಂದ ಸ್ಥಪತಿ ವರಣವು ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ನಂತರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಪತಿಯ ನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಿಂದ ಸಂಕಲ್ಪ ಮಾಡಿಸಿ ಫಲಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ವಾಸ್ತುನಿರ್ಮಾಣದ ಯಶಸ್ಸಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗುವವನು ಸ್ಥಪತಿ. ಈ ರೀತಿಯ ಸ್ಥಪತಿಯ ಗುಣಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳು, ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ವಿವರವಾಗಿಯೋ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿಯೋ ಹೇಳಿವೆ. ಮಾನಸಾರ (೨:೧-೨೦)ದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.[೧] ಅದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಇಂತಿದೆ :

---

೧. ಶಿಲ್ಪಿನಾಂ ಲಕ್ಷಣಂ ವಕ್ಷ್ಯೇ ಮಾನೋಪಕರಣಂ ಕ್ರಮಾತ್।
ಪರಃ ಶಿವಸಕಾಶಾದ್ಧಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಇಂದ್ರೋಽಪಿ ಲೋಕಕೃತ್॥
ಸ ಮಹಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮೇತಿ ಈಶ್ವರೇಣೈವ ಕೀರ್ತಿತಃ।
ಸ ಏವಾಯಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಂ ಸೃಜತೇ ಮುಹುಃ॥
ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಚತುರ್ವಕ್ತ್ರಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ವಕ್ತ್ರವತ್।
ಪೂರ್ವವಕ್ತ್ರಾದೀನಿ ಚತ್ವಾರಿ ನಾಮಾನಿ ವಕ್ಷ್ಯೇ ಪೃಥಕ್॥
ವಿಶ್ವಭೂರಿತಿ ನಾಮ್ನೈತತ್ಪೂರ್ವ ವಕ್ತ್ರಂ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಮ್।
ದಕ್ಷಿಣೇ ವಿಶ್ವವಿದ್ವಕ್ತ್ರಂ ವಿಶ್ವಸ್ಥಶ್ಚ ತಥೋತ್ತರೇ॥
ಪಶ್ಚಿಮೇ ವಿಶ್ವಸ್ರಷ್ಟಾಖ್ಯಂ ವಕ್ತ್ರಮೇವಂ ಚತುಷ್ಟಯಃ।
ಏತೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಥಮೋ ಜಾತೋ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಚತುಷ್ಟಯಃ॥
ಪೂರ್ವಾನನೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಜಾಯತೇ ದಕ್ಷಿಣೇ ಮಯಃ।
ಉತ್ತರಸ್ಯ ಮುಖೇ ತ್ವಷ್ಟಾ ಪಶ್ಚಿಮೇ ಮನುಃ ಸ್ಮೃತಃ॥
ಉಪಯೇಮೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ತನಯಾಂ ತದಾ।
ಮಯಃ ಸುರೇಂದ್ರ ತನಯಾಮುಪಯೇಮೇ ಕ್ರಮಾತ್ತತಃ॥

ತ್ವಷ್ಟಾ ವೈಶ್ರವಣಸುತಾಮುಪಯೇಮೇ ತ್ವನಂತರಮ್।
ಮನುರ್ನಲಸ್ಯ ತನಯಾಮುಪಯೇಮೇ ತು ತುರ್ಯಕಮ್॥
ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಖ್ಯಾನಾಮ್ನೋಽಸ್ಯ ಪುತ್ರಃ ಸ್ಥಪತಿರುಚ್ಯತೇ।
ಮಯಸ್ಯ ತನಯಃ ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹೀತಿ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಃ॥
ತ್ವಷ್ಟಾರ್ದೇವ ಋಷೇಃ ಪುತ್ರೋ ವರ್ಧಕೀತಿ ಪ್ರಕಥ್ಯತೇ।
ಮನೋಃ ಪುತ್ರಸ್ತಕ್ಷಕಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ಥಾಪತ್ಯಾದಿ ಚತುಷ್ಟಯೇ॥
ಸ್ಥಪತಿಸ್ತು ಸ್ವತುರ್ಯೇಭ್ಯಸ್ತ್ರಿಭ್ಯೋ ಗುರುರಿತಿ ಸ್ಮೃತಃ।
ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹೀ ಗುರುರ್ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ತುರ್ಯೋಭ್ಯೋಽಪಿ ಇತಿ ಸ್ಮೃತಃ॥
ತಕ್ಷಕಸ್ಯ ಗುರುರ್ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ವರ್ಧಕಿರಿತಿ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ।
ಸ್ಥಪತಿಃ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಃ ತಕ್ಷಣಾತ್ ತಕ್ಷಕಃ ಸ್ಮೃತಃ।

ಶಿಲ್ಪಿಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಶಿವನಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರ ಆವಿರ್ಭವಿಸಿದರು. ಪರಶಿವನು ತಾನೇ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೆಂದು, ಸರ್ವ ಲೋಕಗಳ ಒಡೆಯನೆಂದು ಹೇಳಿದ. ಆತನೇ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿದ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆತನು ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳು. ನಾಲ್ಕೂ ಮುಖಗಳಿಗೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯ ಹೆಸರುಗಳುಂಟು. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಎದುರಾಗಿರುವ ಮುಖದ ಹೆಸರು **ವಿಶ್ವಭೂಃ** (ವಿಶ್ವವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವನು) ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಮುಖದ ಹೆಸರು **ವಿಶ್ವವಿತ್** (ವಿಶ್ವವನ್ನು ಬಲ್ಲವನು). ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿ ಮುಖವಾಗಿರುವ ಮುಖದ ಹೆಸರು **ವಿಶ್ವಸ್ರಷ್ಟಾ** (ವಿಶ್ವದ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು). ಉತ್ತಾರಾಭಿ ಮುಖವಾಗಿರುವ ಮುಖದ ಹೆಸರು **ವಿಶ್ವಸ್ಥ** (ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿರುವವನು). ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕು ಪಥಗಳ ಶಿಲ್ಪ ಪ್ರವರ್ತಕರಾದ ಶಿಲ್ಪಬ್ರಹ್ಮರು ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಆವಿರ್ಭವಿಸಿದರು. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಮುಖದಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು (ಈತನು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಂದ ಆವಿರ್ಭವಿಸಿದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಶಿಲ್ಪಬ್ರಹ್ಮನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು), ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನ ಮುಖದಿಂದ ಮಯನು, ಪಶ್ಚಿಮ ಮುಖದಿಂದ ಮನು ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ತ್ವಷ್ಟೃವು ಉದ್ಭವಿಸಿದರು. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನು ಇಂದ್ರನ ಮಗಳನ್ನು, ಮಯನು ಸುರೇಂದ್ರನ ಮಗಳನ್ನು, ಮನುವು ನಳನ ಮಗಳನ್ನು, ತ್ವಷ್ಟೃವು ವೈಶ್ರಾವಣನ ಮಗಳನ್ನು ಮದುವೆಯಾದರು.

ಸ್ಥಪತಿಃ ಸ್ಥಾಪನಾಯಾರ್ಹಃ ವೇದವಿಚ್ಛಾಸ್ತ್ರಪಾರಗಃ॥
ಸ್ಥಾಪನಾಧಿಪತಿರ್ಯಸ್ಮಾತ್ತಸ್ಮಸ್ಥಪತಿರುಚ್ಯತೇ ।
ಸ್ಥಾಪತೇಶ್ಚಾಜ್ಞಯಾ ಸರ್ವೇ ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹ್ಯಾದಯಃ ಸದಾ।
ಕುರ್ವಂತಿ ಶಾಸ್ತ್ರಾದಿಶೇನ ವಾಸ್ತುವಸ್ತು ಪ್ರಯತ್ನತಃ।
ಸ್ಥಪತ್ಯಾದಿ ಚತುರ್ವರ್ಗಃ ಶಿಲ್ಪಭೀ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಃ॥
ಆಚಾರ್ಯಲಕ್ಷಣೈರ್ಯುಕ್ತಃ ಸ್ಥಪತಿರ್ನಾಮ ಧೀಯತೇ।
ಶ್ರುತಜ್ಞಃ ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹೀ ಚ ರೇಖಾಜ್ಞಃ ಶಾಸ್ತ್ರವಿತ್ತಮಃ॥
ವಿಚಾರಜ್ಞಃ ಶ್ರುಜ್ಞಶ್ಚ ಚಿತ್ರಕರ್ಮಜ್ಞೋ ವರ್ಧಕಿಃ॥
ತಕ್ಷಕಃ ಕರ್ಮವಿತ್ಸಭ್ಯೀ ಬಲಬಂಧುದಯಾಪರಃ॥
ಶ್ರುತಿಶಾಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಕರ್ತವ್ಯಂ ಸರ್ವ ಲಕ್ಷಣ ಮುಚ್ಯತೇ।
ಇಹೈವ ಲೋಕಸ್ಯ ಕೃತಂ ಶಿಲ್ಪನಾ ವಿನಾ ಗುರುಮ್॥
ನ ಲಭ್ಯತೇ ತು ಯತ್ತಸ್ಮಾದೇಭ್ಯಃ ಸಹ್ಯೈವ ಕಾರಯೇತ್।
ವಿನಾ ಕೃತೇ ತು ಸಫಲಂ ಭಕ್ತಿಂ ಮುಕ್ತಿಂ ನ ವಿಂದತಿ॥
ಶಿಲ್ಪಿನಾಂ ಲಕ್ಷಣಂ ಪ್ರೋಕ್ತಂ.....।

– ಮಾನಸಾರಂ,ಅ೨:೧–೨೦

ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಶಿವನೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದ: ಆತನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಐದು ಮುಖಗಳೆಂಬುದೇ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಲಿತ. ಶೈವಾಗಮಗಳಲ್ಲೂ ಇದೇ ರೂಪವನ್ನೇ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಬಗ್ಗೆಯ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಣೆಗಳಿಗೆ ಇದೇ ಲೇಖಕನ ಶಿಲ್ಪಾದರ್ಶ (ಸಂಪುಟ–೧) ಪುಟ ೧೬ ರಿಂದ ೩೬ (ಪ್ರಕಟಣೆ: ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ) ಮತ್ತು ರೂಪಲಕ್ಷಣ ಸಂಗ್ರಹ (ಸಂಪುಟ–೧) ಪುಟ ೧೯೮ ರಿಂದ ೨೭೨ (ಪ್ರಕಟಣೆ: ಕರ್ನಾಟಕ ಶಿಲ್ಪ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು) ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಬಹುದು.

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನ ಮಗಳ ಮಗನನ್ನು ವಿಶ್ವಕರ್ಮ (ಈತನು ಮೂರನೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿ) ಎಂದು ಕರೆದರು. ಈತನೇ **ಸ್ಥಪತಿ** ಎಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾದನು.

ಮಯ ಮತ್ತು ಸುರೇಂದ್ರನ ಮಗಳ ಮಗನ್ನು **ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹಿ** ಎಂದು ಕರೆದರು.

ಮನು ಮತ್ತು ನಳನ ಮಗಳ ಮಗನನ್ನು **ತಕ್ಷಕ**ನೆಂದು ಕರೆದರು. ಈತನು ಮರಗೆಲಸದ ಪ್ರವರ್ತಕ.

ತ್ವಷ್ಟ ಮತ್ತು ವೈಶ್ರವಣನ ಮಗಳ ಮಗನ್ನು **ವರ್ಧಕಿ** ಎಂದು ಕರೆದರು. ಅಳತೆಗಳ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ಬಲ್ಲವನು. ಈತನು ವಿನ್ಯಾಸಕಾರ.

ಈ ನಾಲ್ವರೂ ಸ್ಥಪತಿ ಚತುಷ್ಟಯ, ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಎಂದೂ ಕೂಡ ಪ್ರಖ್ಯಾತರು. ಆದರೆ ಸ್ಥಪತಿಯು ಉಳಿದ ಮುವ್ವರ ಗುರು. ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹಿಯು ಗುರುವಿನ ನಂತರದವನು; ಗುರುವಿನಷ್ಟೇ ತಿಳಿವುಳ್ಳವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಳಿದ ಇಬ್ಬರಿಗೆ ಈತನು ಗುರುವು. ತಕ್ಷಕನ ಗುರುವಾಗಿರುವವನನ್ನು ವರ್ಧಕಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ಥಪತಿಯಾಗಿರುವವನು ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪಾರಂಗತ. ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹಿಯು ಅಳತ ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿಯುವವ. ಅಳತೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತನಾಗಿರುವವನು. ಅಳತೆಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಈತನನ್ನು ಸ್ಥಾಪಕ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ವರ್ಧಕಿ ಮತ್ತು ತಕ್ಷಕನು ಮರಗೆಲಸ ಹಾಗೂ ಇತರ ದೇವಾಲಯ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರು.

ಸ್ತಪತಿಯೇ ಪ್ರಧಾನ ನಿಯಂತಾರ. ಈತನ ಆದೇಶದ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಉಳಿದ ಮುವ್ವರೂ ತಮ್ಮ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರ ಸಮ್ಮತವಾಗಿರುವಂತೆ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ಥಪತಿಯಾದವನು ವೇದಾಗಮಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಪಾರವಾದ ತಿಳಿವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದು, ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣಲ್ಲಿ ಭೂಪರೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಮೂರ್ತಿಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯ ತನಕ ಎಲ್ಲಾ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಅನುಭವ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುತ್ತಾನೆ. ಸ್ಥಪತಿ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವೇ ಆತನು ವೇದ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪವಿದ್ಯಾ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಶಿಲ್ಪಿಯಾಗಿರುವವನು ಸ್ಥಪತಿಯಾಗಲು ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು (ಗೀಷ್ಪತೀಷ್ಟಿ) ಮಾಡಿ ಅರ್ಹತೆಗಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬುದು ಶಾಸ್ತ್ರದ ಅನುಶಾಸನ. ಆತನು ಆಚಾರ್ಯನ (ಗುರುವಿನ) ಎಲ್ಲಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತಾನೆ. ಆತನ ಆಜ್ಞೆಯ ಪ್ರಕಾರವೇ ಉಳಿದ ಮುವ್ವರೂ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹಿಯು ವೇದಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವನು. ಶಿಲ್ಪವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನಿಪುಣನು. ರೇಖೆಗಳ ಮರ್ಮವನ್ನು ಅರಿತವನು. ಚಿತ್ರಕಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿಪುಣನು.

ತಕ್ಷಕನು ತನ್ನ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಪುಣನು. ತನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರಿಗೆ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವವನು. ದಯಾ ಗುಣದವನು. ಜನರಲ್ಲಿ ಸುಲಭವಾಗಿ ಬೆರೆಯುವವನು. ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಾಯಿ.

ವರ್ಧಕೀಯು ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದವನಾಗಿರಬೇಕು. ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವಂತಹ

ಸಮರ್ಥನಾಗಿರಬೇಕು. ಈತನು ಬಣ್ಣದ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಅದ್ವಿತೀಯ ತಿಳಿವು ಉಳ್ಳವನು. ಇವು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ನಾಲ್ವರ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು. ಇದನ್ನೇ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[೨]

ಸ್ಥಪತಿಯಾದವನು ರಥ, ದೇವಾಲಯ, ದೇವಮೂರ್ತಿ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣಗಳನ್ನು ಸ್ವಯಂ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಬಲ್ಲವನಾಗಿದ್ದು ಎಲ್ಲಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ತಿಳಿದ ವಿದ್ವಾಂಸನಾಗಿರಬೇಕು. ಅವನ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಊನವಾಗಲಿ, ಅತಿರಿಕ್ತವಾಗಿರುವ ಅಂಗವಾಗಲಿ ಇರಕೂಡದು. ಧಾರ್ಮಿಕ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನೂ, ದಯಾಳುವು, ದ್ವೇಷಾಸೂಯೆಗಳಿಂದ ದೂರನೂ, ಆಗಮ-ಸಂಹಿತೆ-ತಂತ್ರಗಳ ರಹಸ್ಯಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವನು, ಸ್ಫುರದ್ರೂಪಿಯೂ, ಗಣಿತ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರವೀಣನೂ, ಪುರಾಣಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವನೂ, ಸಂತೋಷ ಮತ್ತು ಸಂತೃಪ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು, ಚಿತ್ರ ಕಲೆಯನ್ನು ಬಲ್ಲವನು, ದೇಶದೇಶಾಂತರಗಳ ಅನುಭವವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವನು, ಸತ್ಯವಾದಿಯಾಗಿ ಸತ್ಯನಿಷ್ಠನಾಗಿರುವವನು, ಇಂದ್ರಿಯ ನಿಗ್ರಹವುಳ್ಳವನು, ಆರೋಗ್ಯವಂತನೂ, ತಪ್ಪುಗಳನ್ನು ಮಾಡದೆ ಸದಾ ನೀತಿ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವವನು, ಅರಿಷಡ್ವರ್ಗಗಳೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿರುವ ಕಾಮ, ಕ್ರೋಧ, ಲೋಭ, ಮೋಹ, ಮದ, ಮಾತ್ಸರ್ಯಗಳ ಫಲವಾಗಿ ಮೂಡುವ ಮನೋವಿಕಾರಗಳಿಗೆ ತುತ್ತಾಗಿ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಮೊಳೆತು ಚಟವಾಗಿ ಬಲವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಂತಹ ಪರಸ್ತ್ರೀ ವ್ಯಾಮೋಹ, ಜೂಜು, ಬೇಟೆ, ಅಹಂಕಾರದ ಮಾತುಗಳು (ಪರನಿಂದನೆ), ವ್ಯರ್ಥ ಪೌರುಷ, ಅರ್ಥದೂಷಣ (ವ್ಯರ್ಥವೂ ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜಕವೂ ಆದ ವೆಚ್ಚ ಮಾಡುವಿಕೆ) ಗಳಿಗೆ ದಾಸನಾಗದವನು, ಬಂಧುಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕರೆ ವಿಶ್ವಾಸಗಳನ್ನು ಇರಿಸಿಕೊಂಡು ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತನಾಗಿರುವವನು ಮಾತ್ರವೇ ಸ್ಥಪತಿಯಾಗಲು ಅರ್ಹನು.

---

೨. ಸ್ಥಪತಿಃ ಸ್ಥಾಪನಾರ್ಹಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರವಿಶಾರದಃ ।
ನ ಹೀನಾಂಗೋಽತಿರಿಕ್ತಾಂಗೊ ಧಾರ್ಮಿಕಸ್ತು ದಯಾಪರಃ ॥
ಅಮಾತ್ಸರ್ಯೋಽನುಸೂಯಶ್ಚ ತಾಂತ್ರಿಕಃ ಸ್ವಭಿಜಾತವಾನ್ ।
ಗಣಿತಜ್ಞಃ ಪುರಾಣಜ್ಞಃ ಆನಂದ ಶ್ಚಾಪ್ಯಲುಬ್ಧಿಕಃ ॥
ಚಿತ್ರಜ್ಞಃ ಸರ್ವದೇಶಜ್ಞಃ ಸತ್ಯವಾದೀ ಜಿತೇಂದ್ರಿಯಃ ।
ಅರೋಗೀ ಚಾಪ್ರಮಾದೀ ಚ ಸಪ್ತವ್ಯಸನ ವರ್ಜಿತಃ ॥
ಸುನಾಮಾ ದೃಢಬಂಧುಶ್ಚ ವಾಸ್ತುವಿದ್ಯಾಬ್ಧಿಪಾರಗಃ ॥
ಸ್ಥಪತೇಸ್ತಸ್ಯ ಶಿಷ್ಯೋ ವಾ ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹಿ ಸುತೇಽಥವಾ ॥
ಸ್ಥಪತ್ಯಾಜ್ಞಾನುಸಾರೀ ಚ ಸರ್ವಕರ್ಮ ವಿಶಾರದಃ ।
ಸೂತ್ರದಂಡ ಪ್ರಮಾಣಜ್ಞೋಮಾನೋನ್ಮಾನ ಪ್ರಮಾಣವಿತ್ ॥
ತಕ್ಷಣಾತ್ ಸ್ಥೂಲ ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಣಾಂ ತಕ್ಷಕಃ ಸ ತು ಕೀರ್ತಿತಃ ।
ಮೃತ್ಕರ್ಮಜ್ಞೋ ಗುಣೀ ಶಕ್ತಃ ಸರ್ವಕರ್ಮಸ್ವತಂತ್ರಕಃ ॥
ಗುರುಭಕ್ತಃ ಸದಾ ಹೃಷ್ಟಃ ಸ್ಥಪತ್ಯಾದ್ಯನುಗಃ ಸದಾ ।
ತಕ್ಷಿತಾನಾಂ ತಕ್ಷಕೇಣಾಪ್ಯುಪರ್ಯುಪರಿಯುಕ್ತಃ ॥
ವೃದ್ಧಿಕೃದ್ ವರ್ಧಕಿಃ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹ್ಯನುಗಃ ಸದಾ ॥
ಏಭಿರ್ವಿನಾಪಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಕರ್ಮ ಕರ್ತುಂ ನ ಶಕ್ಯತೇ ॥
ತಸ್ಮಾದೇಷು ಸದಾ ಪೂಜ್ಯಃ ಸ್ಥಪತ್ಯಾದಿ ಚತುಷ್ಟಯ ।

– ಶಿಲ್ಪರತ್ನಂ. ೧ : ೩೪-೪೨ ಮತ್ತು ಮಯಮತಂ. ೫:೧೩-೨೫

ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹೀ, ತಕ್ಷಕ,ವರ್ಧಕೀ ಎಂಬ ಶಿಷ್ಯರು ಈತನ ನಿರ್ದೇಶನದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇವರನ್ನು ಸ್ಥಪತ್ಯಾದಿ ಚತುಷ್ಟಯ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ನಾಲ್ವರ ಸಹಕಾರವಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪದ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಶಿಲ್ಪಿ ಚತುಷ್ಟಯದ ನೆರವು ಹೊಂದದೆ ಫಲ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಇವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಶಿಲ್ಪ ರಚನೆ, ಕಟ್ಟಡ, ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸಫಲತೆ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಸಫಲವಾಗದೆ ಮುಮುಕ್ಷುಗಳಿಗೆ ಭಕ್ತಿ-ಮುಕ್ತಿಗಳು ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ಬಗ್ಗೆ ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರದಲ್ಲಿ[೩] ದೊರೆಯುವ ವಿವರಣೆಯು ಬಹು ಅಪೂರ್ವವಾದುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಗಳಿವೆ ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ, ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಆ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ. ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ವೇಳೆಗೆ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಬೃಹತ್ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಇತರ ರಚನೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದ್ದು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ಬಹು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಬಲವಾಗಿ ವರ್ಧಿಸಿತ್ತು. ಅದ್ಭುತವಾದ ಬೃಹತ್ ರಚನೆಯ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬಹುಶ್ರುತನಾದ ದಕ್ಷನಾದ ಸ್ಥಪತಿಯ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ, ಕೋಟೆ, ಅರಮನೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವು ಸಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಸ್ಥಪತಿ, ಸೂತ್ರಗ್ರಾಹಿ, ವರ್ಧಕಿ ಮತ್ತು ತಕ್ಷಕ ಎಂಬ ವಿಭಾಗಗಳು ಬಹುವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಎನಿಸುವಂತೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಎರಡೇ ಭಾಗಗಳು ಇದ್ದವು- ಸ್ಥಪತಿ ಮತ್ತು ಸ್ಥಾಪಕ. ಸ್ಥಪತಿಯಾದವನೇ ಸ್ಥಾಪಕನಾಗಿದ್ದರೂ ನಿರ್ಮಾಣದ ಹಂತಗಳ, ಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿವಾದ ವಿವರಣೆಗಳ ಗೊಂದಲದಲ್ಲಿ ಆಗಮದ ವಿವರಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿವರಗಳಲ್ಲೂ ಪರಿಣಿತರಾಗಿದ್ದ ಶಿಲ್ಪಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಸ್ಥಪತಿಯ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಸ್ಥಪತಿ ಮತ್ತು ಸ್ಥಾಪಕ ಇಬ್ಬರೂ ಆಚಾರ್ಯರು (ಗುರುಗಳು) ಎಂಬ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದರು. ಆದರೆ ದೇವಾಲಯ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಕನ ಪಾತ್ರವು ತೀರಾ ಕಿರಿಯದು. ಶಿಲ್ಪದೊಂದಿಗೇ ಮೂರ್ತಿ, ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಇತರ ಧಾರ್ಮಿಕ ನಿರ್ಮಾಣಗಳಾದ ರಥ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಸೀಮಿತವಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಸಂಬಂಧದ ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಆತನೇ ಸ್ಥಪತಿಯ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಸ್ಥಪತಿಯಾದವನನ್ನು ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ನಗರ, ಕೋಟೆ, ಅರಮನೆ ಮತ್ತು ಗೃಹಾದಿಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಅವುಗಳ ಪೂರ್ಣ ಯೋಜನೆ, ನಿರ್ಮಾಣಗಳಿಗೆ ಹೊಣೆಗಾರನಾಗಿದ್ದ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ಥಪತಿಯ ಕೆಲಸವೇ ಸ್ಥಾಪತ್ಯ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೆಸರಾಗಿತ್ತು (ಸ್ಥಪತೇಃ ಕರ್ಮ ಸ್ಥಾಪತ್ಯಂ)

ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಎಲ್ಲಾ ನಿಯಮಗಳನ್ನು, ಬಹು ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು, ನೈಸರ್ಗಿಕವಾಗಿ ಬಹುವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಸ್ಥಪತಿಯಾದವನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಸುಂದರವಾಗಿರುವ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸೃಷ್ಟಿಯೊಂದನ್ನು ಮಾಡುವ ತನಕ ಲಭಿಸುವ ಆ ವಸ್ತು ಸಂಕುಲವೆಲ್ಲಾ ಅಪ್ರಯೋಜಕವೇ. ಪ್ರತಿಭಾ ಶಾಲಿಯಾದ ಕನಸುಗಾರ ಕವಿಯಂತೆ ಸ್ಥಪತಿಯು ತನ್ನ ಕನಸಿನ ಗೋಪುರಗಳನ್ನು ನಿಜ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಸಾಕಾರ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಜನರ ಮುಂದೆ ಅದನ್ನು ಇರಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಚಕಿತರನ್ನಾಗಿಸಿ,

---

೩. ಸಂ : ಪ್ರೊ॥ ವಿ. ಎಸ್. ಅಗ್ರವಾಲ : ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ, ಸ್ಥಪತಿ ಲಕ್ಷಣ (ಅಧ್ಯಾಯ ೪೪) ಮತ್ತು ಅಷ್ಟಾಂಗ ಲಕ್ಷಣ (ಅಧ್ಯಾಯ ೪೫), ಪುಟ ೨೪೬-೨೫೨

ಆ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಮೈಮರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸಂಗೀತ ವಿದ್ವಾಂಸನಂತೆ ಕಟ್ಟಡನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಲಯವನ್ನು, ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಂತೆ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ, ಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಪತಿಯಾದವನು ಮೂಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸ್ಥಪತಿಯಾದವನ ಪ್ರತಿಭೆ ಮತ್ತು ಕಲಾ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಸೌಂದರ್ಯ, ಸೃಷ್ಟಿಯ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನಗಳ ಫಲವಾಗಿಯೇ ಭಾರತಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೋರದ ಕೈಲಾಸ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಅಂತಹ ನೂರಾರು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅರಳಿ ನಿಂತಿವೆ.

ಕಲಾ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸ್ಥಾಪತ್ಯ ಮತ್ತು ಸ್ಥಪತಿ ಎರಡೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿಲ್ಲದೇ ಒಂದೇ ಆಗಿ ಬೆರೆತುಕೊಂಡು ನಮ್ಮ ಮುಂದೆ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾರೆ.

ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರನು ಸ್ಥಪತಿ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾ 'ನಮಗೆ ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಹರಿದು ಬಂದಿರುವ ಸ್ಥಾಪತ್ಯವೇದವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತೇನೆ. ಇದನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಸ್ಥಪತಿಯ ಗುಣ-ದೋಷಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಕಾಣಲು, ಗುರ್ತಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.[೪]

ಸ್ಥಾಪತ್ಯವೇದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಅಂಗಗಳು-(೧) ಪಾರಂಪರಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರ ಜ್ಞಾನ, (೨)ನೇರವಾದ ಗುರುವಿನಿಂದ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿರುವ ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮಾನುಭವ, (೩) ಕನಸನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಕಾಣುವಂತಹ ಅಂತಃ ಪ್ರಜ್ಞೆ(ಪ್ರಜ್ಞೆ), (೪)ವ್ಯಕ್ತಿಗತವಾದ ಸತ್ಯ ಧರ್ಮ ನ್ಯಾಯಗಳಿಗೆ ಬದ್ಧವಾದ ಜೀವನಕ್ರಮ (ಶೀಲ)ವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿರುವ ಜೀವನ. ಸ್ಥಾಪತ್ಯವೇದದ ಅಂಗಗಳಾಗಿರುವ ಈ ನಾಲ್ಕು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಶಿಲ್ಪಿಯು ಪೂರ್ಣ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅನ್ವಯಗೊಳಿಸಿದಾಗ ಮಾತ್ರವೇ ಸ್ಥಪತಿಯಾಗಿ ರೂಪುಗೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.[೫] ಈ ಅಂಶಗಳೇ ಸ್ಥಪತಿಯಾಗಲು ಆ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು, ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು, ಗುಣವನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಮೂಲ ದ್ರವ್ಯಗಳು.

ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವರ್ತಕರಾಗಿರುವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ, ಮಯ, ಗರ್ಗ, ಅಗಸ್ತ್ಯ, ಕಶ್ಯಪ, ಮಾನಸಾರ, ಸಮರಾಂಗಣ, ಸೂತ್ರಧಾರ ಭಾರದ್ವಾಜ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲ್ಪರ್ಷಿಗಳು ಉಪದೇಶಿಸಿರುವ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಲ್ಲವನು, ಆ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸನು ಆಗಿರುವುದು ಮಾತ್ರವೇ ಸಾಲದು. ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಆತನು ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಿಸಿದ್ದು, ಗುರುಮುಖೇನ ಶಿಲ್ಪ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಕರ್ಮಾಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಬಹು ಅನುಭವಜ್ಞನಾಗಿರಬೇಕು; ಪರಿಣಿತ ಶಿಲ್ಪಿಯಾಗಿರಬೇಕು. ಇವೆರಡರಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ಸ್ಥಪತಿಯಾಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅವನಲ್ಲಿ ಕನಸುಕಾಣುವ ಮತ್ತು ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಚಿಲುಮೆಯು ಪುಟಿಯುತ್ತಿರಬೇಕು. ಈ ರೀತಿಯ ಪ್ರತಿಭೆಯು ಇಲ್ಲದಾಗ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಪಾರಂಗತತ್ವ ಮತ್ತು ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಬಂದ ಶಿಲ್ಪಾನುಭವ ಎರಡೂ ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜಕ. ಈ ಮೂರನ್ನೂ ಮೀರಿ ಶಿಲ್ಪಿಯಾದವನು ವೈಯಕ್ತಿಕ ಶೀಲ, ಸಚ್ಚಾರಿತ್ಯ,

---

೪. ಸ್ಥಾಪತ್ಯಮುಚ್ಯತೇಽಸ್ಮಾ ಭಿರಿದಾನೀ ಪ್ರಕ್ರಮಾಗತಮ್।
ಜ್ಞಾತೇನ ಏನ ಜ್ಞಾಯಂತೇ ಸ್ಥಪತೀನಾಂ ಗುಣಾಗುಣಾಃ॥
– ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ.೪೪:೧

೫. ಶಾಸ್ತ್ರಂ ಕರ್ಮ ತಥಾ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಶೀಲಂ ಚ ಕ್ರಿಯಯಾನ್ವಿತಮ್।
ಲಕ್ಷ್ಯಲಕ್ಷಣ ಯುಕ್ತಾರ್ಥ ಶಾಸ್ತ್ರ ನಿಷ್ಠೋ ನರೋ ಭವೇತ್ ॥
–ಅದೇ, ೪೪:೨

ಸತ್ಯ-ಧರ್ಮ ನಿಷ್ಠೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಋಜು ಜೀವನ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿರುವ ಆದರ್ಶ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿರಬೇಕು. ಇಂತಹ ವ್ಯಕ್ತಿಮಾತ್ರವೇ ನಿಜವಾದ ಸ್ಥಪತಿಯಾಗಿ ಶೋಭಿಸಬಲ್ಲ. ಈ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ನೋಡೋಣ.

೧. ಪಾರಂಪರಿಕ ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಇತರ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಜ್ಞಾನ:[೬] ಸ್ಥಪತಿಯಾದವನಿಗೆ ಇರಬೇಕಾಗಿರುವ ಪ್ರಥಮ ಅರ್ಹತೆ ಎಂದರೆ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ತಿಳಿವು. ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಬಹು ವ್ಯಾಪಕವಾದುದು. ಭೂಪರೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ, ದಿಕ್‌ನಿರ್ಣಯ, ವಾಸ್ತುಪದ ವಿನ್ಯಾಸ, ನಗರ-ದೇವಾಲಯ-ಗೃಹಾದಿಗಳ ಯೋಜನೆ, ಮರ,ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಇತರ ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಾಣದ ವಸ್ತುಗಳ ಆಯ್ಕೆ, ಪರೀಕ್ಷೆ, ಅವುಗಳ ಗುಣ-ಧರ್ಮಗಳ ನಿರ್ಣಯ, ಮರ, ಲೋಹ ಮುಂತಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪಾಂಡಿತ್ಯ, ಯಂತ್ರ ನಿರ್ಮಾಣ ರಹಸ್ಯಜ್ಞಾನ, ಪ್ರತಿಮಾಲಕ್ಷಣ, ತಾಲ-ಮಾನದ ಪಾಂಡಿತ್ಯ, ಖಗೋಳ, ಸಾಮುದ್ರಿಕೆ ಮತ್ತು ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯತೆ. ಕಲ್ಪಸೂತ್ರಾದಿಗಳ ತಿಳಿವು. ವಾಸ್ತುಕರ್ಮಾಂಗವಾಗಿ ನಡೆಸಲಾಗುವ ಎಲ್ಲಾ ಪೂಜೆ, ಹೋಮಗಳನ್ನು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾದಿಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬಲ್ಲ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ. ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಸಾರ ಕಟ್ಟಡ ವಿನ್ಯಾಸ ಮಾಡುವ ತಿಳಿವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಇರಬೇಕು. ಪದ್ಯ ರಚನೆಗಳಿಗೆ ಛಂದಸ್ಸು ಇರುವಂತಯೇ ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಾಣಗಳನ್ನು ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಗುರ್ತಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ. ಛಂದಸ್ಸು ಕಟ್ಟಡ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೭] ಈ ತಿಳಿವು ಸ್ಥಪತಿಯಾದವನಿಗೆ ಇರಬೇಕು.

ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನದ ಬಗ್ಗೆ ಅತ್ಯಂತ ವಿವರವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ - ಸ್ಥಪತಿಯಾದವನು ಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ನಡೆಸದೆ, ಆ ವಿವರಗಳನ್ನು ತನ್ನವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದೆ ಶಿಲ್ಪಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲು ತೊಡಗಿದಾಗ, ಭ್ರಮೆ ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅಥವಾ ಕೇವಲ ತೋರಿಕೆಗಾಗಿ ತಿಳಿವನ್ನು ನಟಿಸುವ ಸ್ಥಪತಿಯನ್ನು ರಾಜನೇ ಮರಣದಂಡನೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿಕೊಲ್ಲಬೇಕು. ಇಂತಹ ಮೋಸಗಾರನಾದ ಅಯೋಗ್ಯನನ್ನು ರಾಜಹಿಂಸಕ ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅವನು ಸ್ಥಪತಿಯಾಗಿ ಕೆಲಸವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರೆ ಪ್ರಪಂಚದ ಪಾಲಿಗೇ ಮೃತ್ಯುಸ್ವರೂಪನಾಗುತ್ತಾನೆ.

---

೬. ಸಾಮುದ್ರಂ ಗಣಿತಂ ಚೈವ ಜ್ಯೋತಿಷಂ ಛಂದ ಏವ ಚ।
ಸಿರಾಜ್ಞಾನಂ ತಥಾ ಶಿಲ್ಪಂ ಯಂತ್ರಕರ್ಮವಿಧಿಸ್ತಥಾ॥
ಏತಾನ್ಯಂಗಾನಿ ಜಾನಿಯಾದ್ ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ ಬುದ್ಧಿಮಾನ್ ।
ಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರೇಣಾಭ್ಯುಧ್ಯ ಲಕ್ಷಣಾನಿ ಚ ಲಕ್ಷಯೇತ್॥
ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಾಸ್ತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತೈರ್ವಾಸ್ತು ಜ್ಞಾನಂ ಪ್ರಸಾಧಯೇತ್।
ವಾಸ್ತುನಃ ಸಸಿರಾ ವಂಶೈರ್ಮರ್ಮ ವೇಧ್ಯೈಃ ಸುನಿಶ್ಚಿತೈಃ ॥
ವಾಸ್ತು ದ್ವಾರಕ್ಷಣಾನ್ ಭೂಯಃ ಸರ್ವಾನ್ ಜಾನಾತಿ ಶಾಸ್ತ್ರತಃ।
ಯಸ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರಮವಿಜ್ಞಾಯ ಪ್ರಯೋಕ್ತಾ ಸ್ಥಪತಿ ರ್ಭವೇತ್॥
ಹಂತವ್ಯಃ ಸ ಸ್ವಯಂ ರಾಜ್ಞಾ ಮೃತ್ಯುವದ್ ರಾಜಹಿಂಸಕಃ।
ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಾದಹಂಕಾರೀ ಶಾಸ್ತ್ರೇ ಚೈವಾಕೃತಿ ಶ್ರಮಃ॥
ಅಕಾಲಮೃತ್ಯುಲೋಕಸ್ಯ ವಿಚರೇತ್ ವಸುಧಾ ತಲೇ। - ಅದೇ ೪೪ : ೩-೮

೭ ವಿವರಗಳಿಗೆ ನೋಡಿ- ಡಾ॥ ಜಿ. ಜ್ಞಾನಾನಂದ: ಶಿಲ್ಪಾದರ್ಶ (ಸಂಪುಟ ೨), ಪು. ೨೬-೩೪೯, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ,ಹಂಪಿ.

೨. ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮಾನುಭವ[೮] : ಪಾರಂಪರಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರಾನುಭವವು ಎಷ್ಟೇ ಇದ್ದರೂ, ಶಿಲ್ಪ ಕರ್ಮ ನಿರ್ವಹಣೆಯ ಅನುಭವವನ್ನು ಪಾರಂಪರಿಕವಾಗಿ ಗುರುವಿನ ಬಳಿ ಅಭ್ಯಾಸದ ಮೂಲಕ ಸಂಗ್ರಹಿಸದೆ ಇರುವವನು ಸ್ಥಪತಿಯಾಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುವಿನ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳ ಧಾಳಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸಲಾಗಿದೆ ಓಡುವ ಹೇಡಿಯಂತೆ ಕರ್ಮರಂಗದಿಂದ ಇವನು ಪಲಾಯನ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಕರ್ಮರಂಗದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಿತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವನೂ ಕೂಡ ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯದೆ ಇದ್ದರೆ ಅವನೂ ಕೂಡ ಶಿಲ್ಪ ಕರ್ಮವನ್ನು ನಡೆಸಲು ಸೂಕ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂತಹವನು ಪ್ರತಿ ಅಂಶಕ್ಕೂ ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಮೇಲೆ ಅವಲಂಬಿಸಿರುವ ಕುರುಡನಂತಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಂತಹವನು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಬಳಿ ಕೆಲಸಗಾರನಾಗಿ ಇರಬೇಕೇ ಹೊರತು ತಾನೇ ಸ್ಥಪತಿಯಾಗಲು ಅನರ್ಹನಾದವನು. ಇತರರ ನೆರವನ್ನು, ಮಾರ್ಗದರ್ಶನವನ್ನು ಪಡೆಯುವಂತಹವನಿಗೆ ಸ್ವಯಂ ತಿಳಿವಿನ ಕಣ್ಣಾಗಲಿ, ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಸಾಕಾರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಲು ಅತ್ಯಂತ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬೇಕಾಗಿರುವ ಕೌಶಲವಾಗಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮವು ಷಣ್ ಮಾನಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಂತಹುದು. ಮಾನ (ಉದ್ದ ಅಥವಾ ಎತ್ತರ), ಪ್ರಮಾಣ (ಅಗಲ), ಉನ್ಮಾನ(ದಪ್ಪ), ಪರಿಮಾಣ (ಸುತ್ತಳತೆ), ಉಪಮಾನ (ಅಂಗ ಮತ್ತು ಉಪಾಂಗಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಅಂತರ), ಲಂಬಮಾನ (ಉದ್ದದಲ್ಲಿ ತೂಗಿ ಬಿಟ್ಟಿರುವ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಅಂಗಾಗಗಳ ದೂರದ ಅಳತೆ). ಹೀಗೆ ಸ್ಥಪತಿಯಾದವನು ಲೆಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ, ಅಳತೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತನಾಗಿದ್ದು ಶುಲ್ಬವಿತ್ ಆಗಿರಬೇಕು. ಕಟ್ಟಡ ನಿರ್ಮಾಣದ ಅಧಃ ಛಂಧ (ತಳವಿನ್ಯಾಸ), ಉರ್ಧ್ವ ಛಂದ (ಊರ್ಧ್ವ ವಿನ್ಯಾಸ), ಕಾಷ್ಟ ಲೋಹ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರಬೇಕು; ಅವುಗಳಲ್ಲೂ ಅನುಭವಜ್ಞನಾಗಿರಬೇಕು. ವಾಸ್ತುವಿನ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲೂಮಾಲೇಖಗಳು, ನಾಲ್ಕು ಗಂಡಿಕಾ ಭೇದಗಳು, ಏಳು ವೃತ್ತ ಭೇದಗಳು, ಮರದ ತೊಲೆಗಳ ಸಂಧಿಕರ್ಮ, ಮರ, ಕಲ್ಲು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು ನೇರವಾಗಿ ಸ್ವತಃ ಅನುಭವದಿಂದ ತಿಳಿದವನಾಗಿರಬೇಕು. ಇವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಆಲೇಖ್ಯ(ವರ್ಣಲೇಪನ)ದಿಂದ ಲೇಪ್ಯಜಾತ(ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ರೂಪನಿರ್ಮಾಣ), ದಾರುಕರ್ಮ (ಮರದ ಕೆಲಸ), ಶಿಲಾ ಶಿಲ್ಪ, ಸ್ವರ್ಣ ಶಿಲ್ಪ, ಮುಂತಾದ ಸಕಲ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನೂ ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವನು ಮಾತ್ರವೇ ಸ್ಥಪತಿಯಾಗಬಲ್ಲ[೯].

---

೮ ಯಸ್ತು ಕೇವಲ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಃ ಕರ್ಮಸ್ವಪರಿನಿಷ್ಠಿತಃ॥
ಸ ಮುಹ್ಯತಿ ಕ್ರಿಯಾಕಾಲೇ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಭೀರುರಿವಾಹವಮ್।
ಕೇವಲಂ ಕರ್ಮಯೋಽವೇತ್ತಿ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥಂ ನಾಧಿಗಚ್ಛತಿ॥
ಸೋಽಚಕ್ಷುರಿವ ನೀಯೇತ ವಿವಶೋಽನ್ಯೇನ ವರ್ತ್ಮಸು।
ಕರ್ಮ ವಾಸ್ತುವಿಧೇಃ ಸ್ಥಾನಂ ಮಾನಮುನ್ಮಾನ ಮೇವ ಚ॥
ಕ್ಷೇತ್ರಜಾನಿ ಚ ಕರ್ಮಾಣಿ ಲುಮಾಲೇಖಾಶ್ಚತುರ್ದಶ।
ಚತ್ವಾರೋ ಗಂಡಿಕಾಚ್ಛೇದಾನ್ ವೃತ್ತಚ್ಛೇದೇಷು ಸಪ್ತಸು॥
ಸುಶ್ಲಿಷ್ಟಂ ಸಂಧಿ ಸಂಧ್ಯಾನ್ಯೈರಧರೋತ್ತರ ಸಂಯುತಮ್।
ಬಾಹ್ಯರೇಖಾನ್ವಿತಂ ಶುದ್ಧಂ ಯೋಜಾನಾತಿ ಸ ಕರ್ಮವಿತ್॥
– ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರ, ೪೪:೮–೧೨

೯. ಶೀಲಾಧಾನೇ ಪರಂ ಯತ್ನಮಾಧಿ ತಿಷ್ಠೇತ್ ಸ್ಥಪತಿಃ ಸದಾ।
ತತಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಸಿಧ್ಯಂತಿ ಜನಯಂತಿ ಶುಭಾನಿ ಚ॥
ತಥಾಚಾಷ್ಟವಿಧಂ ಕರ್ಮ ಜ್ಞೇಯಂ ಸ್ಥಪತಿನಾ ಸದಾ।
ಆಲೇಖ್ಯಂ ಲೇಖ್ಯಜಾತಂ ಚ ದಾರುಕರ್ಮ ಚಯಸ್ತಥಾ॥
ಪಾಷಾಣಸಿದ್ಧ ಹೇಮ್ನಾಂ ಚ ಶಿಲ್ಪಂ ಕರ್ಮ ತಥೈವ ಚ।
ಏಭಿರ್ಗುಣೈಃ ಸಮಾಯುಕ್ತಃ ಸ್ಥಪತಿರ್ಯಾತಿ ಪೂಜ್ಯತಾಮ್॥ – ಅದೇ, ೪೪ : ೧೯–೨೧

೩. ಪ್ರಜ್ಞೆ[10]: ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಾಯ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಎಂತಹ ಪರಿಣಿತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನಾಗದೆ ಇದ್ದರೆ ಆತನು ಪೂರ್ಣ ಸ್ಥಪತಿಯಾಗಲು ಅನರ್ಹನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಒಳನೋಟದಿಂದ ಮುಂದಿನ ರೂಪವನ್ನು, ತನ್ನ ಅನುಭವ ಜನ್ಯ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮುಂದಿನ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು, ಅಡ್ಡಿ-ಆತಂಕಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಅವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರಬೇಕು. ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿರಬೇಕು. ಅನಿರೀಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಉದ್ಭವವಾಗುವ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು, ಅಡಚಣೆಗಳನ್ನು, ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಗೆಲ್ಲುವ ಬುದ್ಧಿ, ಜಾಣ್ಮೆ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ತಿಳಿವಳಿಕೆಗಳು ಇರಬೇಕು. ಈ ರೀತಿಯ ಸ್ಥಪತಿಯು ಕಾಡಿನಲ್ಲಿರುವ ಮದವಿಲ್ಲದ ಶಾಂತ ಆನೆಯಂತೆ, ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನಾದ ಶಿಲ್ಪಿಗೆ ಎಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಾದರೂ ಸರಿಯೇ ಬಹು ಗಹನವೂ, ಗಂಭೀರವೂ, ವಿಶಾಲವೂ ಆಗಿರುವ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿಸ್ತಾರದಲ್ಲಿ ತೇಲುತ್ತಿರುವ ನೌಕೆಗೆ ಬೀಳ್ಗುಂಡಿನ (Anchor)ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಅವನ ಪ್ರಜ್ಞೆಯು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.

ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದಂತಹ ಬಹು ವಿಶಾಲವೂ, ಬಹು ಗಹನವೂ ಆಗಿರುವ ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಅದರ ಆಳವನ್ನು, ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ಅರಿಯುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಬೆಳಕಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸುತ್ತಲೂ ಕತ್ತಲೆಯು ದಟ್ಟವಾಗಿ ಆವರಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ತಿಳಿಯ ಬೇಕಾಗಿರುವ, ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿರುವ ಭಾಗಗಳು ಬಹುವಾಗಿ ನೌಕೆಯನ್ನು ತೀರಕ್ಕೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯಬಲ್ಲ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ನೌಕೆಯ ಶಕ್ತಿ, ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಆ ಸಂಧರ್ಭದಲ್ಲಿ ಎದುರಿಸುತ್ತಿರುವ ಕುತ್ತನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ ಜಾಣತನ ಕೇವಲ ನೌಕೆಯ ಕ್ಯಾಪ್ಟನ್‌ಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸ್ಥಪತಿಯಾದವನಿಗೂ ಅಂತಹುದೇ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರಲು ಪ್ರಜ್ಞೆಯು ಅತ್ಯಂತ ಅವಶ್ಯಕ. ಪ್ರತಿಭಾ ತೈಲದಲ್ಲಿ ತೊಯ್ದು ಪ್ರಜ್ಞೆಯೇ ಸ್ಥಪತಿಯ ನಿಜವಾದ ಅದ್ವಿತೀಯವಾದ ಸಂಪತ್ತು.

೫. ಶೀಲ[11]: ಇದುವರೆವಿಗೂ ವಿವರಿಸಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಗುಣಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬಹು ಹೆಚ್ಚಿನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕಾದುದು ಶೀಲ. ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ದೇವತಾ ವಿಧಿ ಆಚಾರಗಳಿಗೆ ಸೇರಿರುವ ಈ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಪತಿಯಾದವನು ತನ್ನ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಧಾರೆ ಎರೆದು ಜನರ ಹಿತವನ್ನು ಕೋರಬೇಕಾದುದರಿಂದ

---

೧೦. ಶಾಸ್ತ್ರಕರ್ಮ ಸಮರ್ಥೋಽಪಿ ಸ್ಥಪತಿಃ ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ವಿನಾ।
ಫಲೇಯುಃ ಕರ್ಮಭಿರಸ್ಯಾಭಿಃ ಸ್ಯಾನ್ನಿರ್ಮದ ಇವ ದ್ವಿಪಃ॥
ಪ್ರತ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಮತಿರ್ಯಃ ಸ್ಯಾದ್ ವಾಹತಃ ಸ್ಥಪತಿ ಸ್ತಥಾ।
ಕರ್ಮಕಾಲೇ ನ ಮುಹ್ಯೇತ್ ಸ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇನೋಪಬೃಂಹಿತಃ॥
ಅಪ್ರಜ್ಞೇಯಂ ದುರಾಲೋಕಂ ಗೂಢಾರ್ಥಂ ಬಹುವಿಸ್ತರಮ್।
ಪ್ರಜ್ಞಾಪೋತಂ ಸಮಾರುಹ್ಯ ಪ್ರಾಜ್ಞೋ ವಾಸ್ತು ನಿರಂತರೇತ್॥
– ಅದೇ, ೪೪ : ೧೩-೧೫

೧೧ ಜ್ಞಾನವಾಂಶ್ಚ ತಥಾ ವಾಗ್ಮೀ ಕರ್ಮಸ್ವಪಿ ಚ ನಿಷ್ಠೇತಃ ।
ಏವಂ ಯುಕ್ತೋಽಪಿ ನ ಶ್ರೇಯಾನ್ ಯದಿ ಶೀಲ ವಿವರ್ಜಿತಃ ॥
ರೋಷಾದ್ ದ್ವೇಷಾತ್ ತಥಾ ಲೋಭಾನ್ಮೋಹಾದ್ ರಾಗಾತ್ ತಥೈವ ಚ ।
ಅನ್ಯಚಿಂತ್ಯತ್ವಮಾಯಾತಿ ದುಃಶೀಲಾ ನಾಮ ವಿಕ್ಷಯಾತ್ ॥
ಶೀಲವಾನ್ ಪೂಜಿತೋ ಲೋಕೇ ಶೀಲವಾನ್ ಸಾಧು ಸಮ್ಮತಃ ।
ಶೀಲವಾನ್ ಸರ್ವಕರ್ಮಾರ್ಹಃ ಶೀಲವಾನ್ ಪ್ರಿಯದರ್ಶನಃ ॥
– ಅದೇ ೪೪ : ೧೬-೧೯

ಆತನು ತಪಸ್ವಿಯಂತೆ ಪರಿಶುದ್ಧನಾಗಿರಬೇಕು. ಶೀಲ ಚ್ಯುತನಾದ ಸ್ಥಪತಿಯಲ್ಲಿ ಕೋಪ, ದ್ವೇಷ, ಅಸೂಯೆ, ಆಸೆ, ಮಮತೆ, ಗೊಂದಲ ಮುಂತಾದವು ಇರುತ್ತದೆ. ಇವೆಲ್ಲಾ ಸ್ಥಪತಿಯ ತಪಸ್ಸಿದ್ಧಿಗೆ ತಡೆಗಳೇ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಶೀಲವಂತನನ್ನು ಲೋಕ ಪೂಜಿಸುತ್ತದೆ. ಶೀಲವಂತನು ಸತ್ಪುರುಷರಿಗೂ ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಹನು. ಶೀಲವಂತನನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಅರ್ಹನು. ಶೀಲವಂತನಾದವನನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ನೋಡಲು ಬಯಸುತ್ತಾರೆ; ಗೌರವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಂತಹ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಕರ್ಮ ನಿಷ್ಠನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಸ್ಥಪತಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಸಮರಾಂಗಣ ಸೂತ್ರಧಾರನು ಇಲ್ಲಿ ·ಹೇಳಿರುವ ವಿವರಗಳು ಇವು. ಆದರೆ ಇದನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೇ ನಿಲ್ಲಿಸದೆ ಮುಂದಿನ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ(ಅಧ್ಯಾಯ ೪೫) **ಅಷ್ಟಾಂಗ ಲಕ್ಷಣದಲ್ಲೂ** ಮುಂದುವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ರೀತಿಯ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಇತರ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಈ ಅಷ್ಟಾಂಗ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಸ್ಥಾಪತ್ಯ ವೇದದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೇಳಿದೆ. 'ಈ ಚತುರ್ವಿಧ ಅಂಶಗಳನ್ನು' (ಶಾಸ್ತ್ರ, ಕರ್ಮ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಮತ್ತು ಶೀಲಗಳನ್ನು) ಅವುಗಳ ಅಷ್ಟಾಂಗಗಳೊಂದಿಗೆ ಈಗ ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ.[೧೨] ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ೪೫ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸ್ಥಪತಿಯ ಕರ್ಮಕ್ಷೇತ್ರದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅವನು ಗಮನಿಸ ಬೇಕಾಗಿರುವ ಮುಖ್ಯಾಂಶಗಳನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ.[೧೩]

****

